

УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ТАМГЫН ГАЗАР
СУДАЛГААНЫ ТӨВ

БОДЛОГЫН СУДАЛГАА ШИНЖИЛГЭЭ

(СУДАЛГААНЫ ЭМХТГЭЛ)

- ◇ Нийгмийн бодлого
- ◇ Хууль, эрх зүй
- ◇ Нутгийн удирдлага
- ◇ Төрийн байгуулал

УИХ.МН
СУДАЛГААНЫ САН

DDC
328015
Б-53

«Бодлогын судалгаа, шинжилгээ» -ний эмхэтгэл (VIII боть, 2011)
-ийг УИХ -ын Тамгын газрын Судалгааны төвөөс эрхлэн гаргав.

Редактор: Ц. Норовдондог (Ph.D)

Техник редактор: Ц. Товуусүрэн

Хэвлэлийн эх бэлтгэсэн: Г. Чулуун

УИХ.МН
СУДАЛГААНЫ САН

ISBN 978-99929-895-6-4

ГАРЧИГ

Судалгааны эмхтгэл - VIII боть

УИХ -ЫН 2011 ОНЫ НАМРЫН ЧУУЛГАНЫ ХУГАЦААНД ГҮЙЦЭТГЭСЭН СУДАЛГААНЫ АЖЛУУД

ӨМНӨХ ҮГ	5
-----------------	---

1. НИЙГМИЙН БОДЛОГЫН АСУУДАЛ

1.1. “Төрөөс их дээд сургуулийн оюутнууд судлаачдад олгодог тэтгэлэг, зээл тусламжийн талаархи бусад орны туршлага эрх зүйн зохицуулалт (Харьцуулсан судалгаа)	8
<i>Ц. Норовдондог (Ph.D), П. Амаржаргал, Ц. Болормаа, Г. Гэрэл, Д. Жигваагүнсэл, Ө. Мөнхтунгалаг, О. Нарантуяа</i>	
1.2. Хараа хяналтгүй хүүхдүүдийн өнөөгийн байдал, цаашид авах арга хэмжээний талаархи экспертийн санал асуулгын судалгаа, дүн шинжилгээ	60
<i>Ц. Товуусүрэн, А. Пагма ... бусад</i>	
1.3. Эрүүл мэндийн даатгалын байгууллагын бие даасан тогтолцоо: ИЭМДИТХуулийн төсөлд тусгагдсан байдал, хууль эрх зүйн үр дагавар (Лавлагаа мэдээлэл)	82
<i>Ч. Базар (Ph.D)</i>	
1.4. Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах чиглэлийн [Засгийн газрын бус] байгууллагын чиг үүрэг, үйл ажиллагааны зарим онцлог	88
<i>Ц. Норовдондог, Г. Чулуун Т. Мягмаржав, Ө. Мөнхтунгалаг</i>	

2. ХУУЛЬ, ЭРХ ЗҮЙ, ЗАСАГ ЗАХИРГАА, ТӨРИЙН БАЙГУУЛАЛТЫН АСУУДАЛ

2.1. Европын гишүүн орон Дани, Франц, Герман, Ирланд, Испани, Англи улсын орон нутгийн сонгуулийн тогтолцооны зарим зохицуулалт	104
2.2. Нийслэлийн дүүргүүдийн эрх зүйн байдалтай холбоотой зарим санал	120
<i>Р. Хатанбаатар, Л. Батжав (Ph.D)</i>	
2.3. Дүүргийн эрх мэдлийг зохицуулж буй эрх зүйн орчин (Мэдээлэл - лавлагаа)	122
<i>Р. Хатанбаатар, Б. Ариунжаргал</i>	
2.4. Гадаадын зарим орны улстөрийн намын тухай хууль дахь санхүүжилттэй холбоотой асуудлаархи харьцуулсан судалгаа	140
<i>Р. Хатанбаатар, П. Амаржаргал Б. Хатантуул</i>	

2.5	Улсын Их Хурлын тухай хуулийн 34.3 дахь заалтад нэмэлт оруулах тухай хуулийн төсөлд холбогдох судалгаа, бусад орны туршлага	159
	<i>А. Пагма, Ц. Товуусүрэн, Г. Алтан - Оч (Ph.D), Ч. Базар (Ph.D), Б. Мөнхцэцэг</i>	
2.6	Гадаадын зарим орны өмгөөллийн эрх зүйн зохицуулалтын онцлог	168
	<i>Л. Батжав (Ph.D)</i>	
2.7	Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн 7.1 дэх хэсгийн заалттай холбоотой гадаад орнуудын харьцуулсан судалгаа	204
	<i>П. Амаржаргал, Ч. Базар (Ph.D), Ц. Болормаа Г. Гэрэл Б. Хатантуул</i>	
2.8	Монгол Улсын тамхины хяналтын тухай хуулийн хэрэгжилийн байдал болон хуулийн төсөлд хийсэн шинжилгээ	213
	<i>Ц. Норовдондог (Ph.D), Ч. Онончимэг Ц. Элбэгзаяа, О. Нарантуяа</i>	
2.9	Улстөрийн намуудын гишүүнчлэлийн асуудал	228
	<i>Л. Батжав (Ph.D)</i>	
2.10	Төрийн дээд одон медалийн тухай хуулийн төслийн агуулгын зарим асуудалд	263
	<i>Ц. Норовдондог (Ph.D), Г. Чулуун</i>	

• ХАВСРАЛТ

-	УИХ -ын 2011 оны намрын чуулганы хугацаанд Тамгын газрын Судалгааны төвөөс хийж гүйцэтгэсэн судалгаа, мэдээлэл, лавлагаа	269
	<i>(VII ботид орсон бусад судалгааны жагсаалт)</i>	

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

ӨМНӨХ ҮГ

УИХ -ын эрхэм гишүүд та бүхэнд УИХ -ын Тамгын газрын Судалгааны төвийн 2010 оны УИХ -ын намрын ээлжит чуулганы хугацаанд гүйцэтгэсэн судалгааны ажлуудын эмхэтгэл 8 дугаар цуврал ботийг хүргүүлж байна. УИХ -ын намрын чуулганы хугацаанд тус төв нь 30 гаран судалгааны ажлыг гүйцэтгэснээс уг эмхэтгэлд УИХ -ын гишүүдийн захиалгаар болон Төвийн санаачлагаар гүйцэтгэсэн нийгэм, улс төр, эрх зүй, төрийн байгуулалтын салбарт хамаарах 15 орчим бодлогын судалгаа, дүн шинжилгээ, харьцуулсан судалгаа, мэдээлэл, лавлагааг төрөлжүүлэн багтаасан болно.

Ээлжит чуулган бүрийн төгсгөлд Судалгааны төвийн гүйцэтгэсэн бүх судалгааны ажлыг эмхэтгэл болгон хэвлүүлж эрхэм гишүүд та бүхний гарт хүргэдэг уламжлалын дагуу энэхүү эмхэтгэлийг толилуулж байгаадаа баяртай байна. Эдгээр судалгааны ажлуудаас зарим судалгааг захиалагч гишүүний хүсэлтийг харгалзан зөвхөн захиалагчдад, УИХ -аар хэлэлцсэн нийтлэг асуудал болон Төвийн санаачлагаар гүйцэтгэсэн судалгааг тухай бүрт нь бүх гишүүдэд хэвлэмэл хэлбэрээр хүргүүлж, УИХ -ын Номын сангийн Хөгжлийн мэдээллийн төвд цахим хэлбэрээр байршуулж байна.

Тус төвийн үйл ажиллагаа нь бодлого боловсруулах, шийдвэр гаргах процесст УИХ -ын гишүүдийг хараат бус, өргөн цар хүрээтэй мэдээлэл - судалгаа, бодлогын дүн шинжилгээ, зөвлөмжөөр шуурхай хангахад чиглэгдэж байдаг тул бид байгаа нөөц боломжоо бүрэн дайчилж эрхэм гишүүд та бүхний мэдээллийн хэрэгцээг хангахын төлөө ажиллаж байна. Нөгөө талаас, УИХ -ын гишүүд та бүхний судалгаа, мэдээллийн хэрэглээ, эрэлт хэрэгцээ өдрөөс өдөрт нэмэгдэж байгаа нь тус төвд ирүүлж байгаа судалгааны захиалгын статистикаас харагдаж байна.

Аливаа орны хууль тогтоох байгууллагын чадавхи нь парламентын үйлчилгээний мэргэшсэн алба болох Тамгын газрын чадавхиас ихээхэн шалтгаалдаг билээ. Тамгын газраас УИХ -д мэргэжил, арга зүйн болон техник, зохион байгуулалтын туслалцаа үзүүлэхээс гадна мэдээлэл, судалгааны үйлчилгээг үзүүлж эхэлсэнээс хойш 2 жил гаруй хугацаа өнгөрлөө.

Бусад орнуудын парламентын Судалгааны албадтай харьцуулахад манай Судалгааны төв хүн хүч, нөөц боломжоор харьцангуй дутмаг ч гэлээ УИХ -ын гишүүд, Байнгын хороод, хуулийн ажлын хэсгүүд, Тамгын газрын бусад хэлтэс, албадын хэрэгцээнд шаардлагатай бүх төрлийн судалгаа, мэдээллийг цаг алдалгүй шуурхай гаргаж өгсөөр ирлээ. Сүүлийн үед хуулийн ажлын хэсгүүдэд судлаач, шинжээчид орж ажиллах, хуулийн төсөлд олон нийтийн саналыг авах, хэлэлцүүлэг хийх, онол - практикийн хурал зохион байгуулах, нийгмийн шинжтэй томоохон асуудлаар олон нийтээс анкетын санал асуулга авах, хөдөө орон нутагт явж судалгаа хийх зэргээр манай төвийн үйл ажиллагааны цар хүрээ улам өргөжиж байна.

Түргэн хурдацтай өөрчлөгдөн шинэчлэгдэж байгаа гадаад болон дотоод орчны нөлөөн дор дэлхий дахины стандарт болон Монгол улсын онцлог нөхцөлд тохирсон хууль, эрх зүйн актуудыг УИХ -аар батлан гаргах хэрэгцээ шаардлага нь нь судалгаа, мэдээллийн эрэлт хэрэгцээ, судлаач шинжээчдэд тавигдах шаардлагыг улам бүр нэмэгдүүлж байна.

Цаашид Судалгааны төвийн чадавхийг сайжруулах, судлаачдад тавигдах шаардлагыг өндөржүүлэх, ажил үүргийн зааг ялгааг тодорхой болгох, судалгааны захиалга авах, гүйцэтгэх ажиллагаанд журам тогтоох, ачааллыг тэнцвэржүүлэх чиглэлээр дотоод зохион байгуулалтын арга хэмжээ авахаар төлөвлөж байна.

Энэхүү судалгааны эмхэтгэл нь бодлого боловсруулах, шийдвэр гаргах түвшинд ажиллаж

байгаа улс төрчид болон төрийн албан хаагчид, уншигчид та бүхний гарын авлага, мэдээллийн томоохон эх сурвалж болно гэдэгт найдаж байна.

Номын арвин цагаан буян дэлгэрэх болтугай.

Ц. Норовдондог (УИХ -ын Тамгын газрын Судалгааны төвийн дарга, Ph.D)

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

1

БҮЛЭГ

НИЙГМИЙН БОДЛОГЫН АСУУДАЛ

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

**“ТӨРӨӨС ИХ, ДЭЭД СУРГУУЛИЙН ОЮУТНУУД, СУДЛААЧДАД ОЛГОДОГ ТЭТГЭЛЭГ /
СТИПЕНД/, ЗЭЭЛ, ТУСЛАМЖИЙН ТАЛААРХИ БУСАД ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА,
ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ” (Харьцуулсан судалгаа)**

*Ц. Норовдондог (Ph.D), П. Амаржаргал, Ц. Болормаа, Г. Гэрэл,
Д. Жигваагүнсэл, Ө. Мөнхтунгалаг, О. Нарантуяа*

Агуулга

Оршил

Судалгааны зорилго

ОХУ -ын туршлага

- ОХУ -д оюутнуудад төрөөс үзүүлж буй дэмжлэг, түүний төрөл
- Боловсролын зээл
- Стипенд
- Суралцагсдад үзүүлдэг бусад төрлийн материаллаг дэмжлэг

Япон улсын туршлага

- Боловсролын салбарт оюутанд үзүүлдэг санхүүгийн дэмжлэг, тогтолцоо түүний эрх зүйн үндэслэл
- Тэтгэлгийн зээлийн төсөв /хүснэгтээр/
- Зээл болон зээлийн эргэн төлөлттэй холбогдох асуудлууд
- Сургалтын төлбөрөөс чөлөөх

Швед улсын туршлага

- Шведийн сургалтын дэмжлэгийн систем
- Швед улсын боловсролын салбар дахь төрөөс үзүүлж дэмжлэгийн зохицуулалт /хүснэгтээр/

Турк улсын туршлага

- Эрх зүйн үндэслэл
- Оюутны дэмжлэг тусламжийн төрлүүд:
 - Зээл
 - Буцалтгүй тусламж, тэтгэлгүүд (grant)
 - Бусад дэмжлэг, тусламжууд

АНУ -ын туршлага

- Холбооны Засгийн газраас оюутнуудад үзүүлдэг тусламж дэмжлэгүүд/хүснэгтээр/

АНГЛИ улсын туршлага

- Буцалтгүй тусламж, тэтгэлэг /Grant/
- Зээл

БНХАУ -ын туршлага

- Төрийн дэмжлэгийн хэлбэр
 - Тэтгэлэг

- Зээл
- Сургалтын төлбөрийн хөнгөлөлт, чөлөөлөлт
- Оюутны сургалтын мөнгөн шагнал
- Оюутныг дэмжих мөнгөн шагнал
- Оюутны халамжийн тэтгэлэг

БНСУ-ын туршлага

- БНСУ -ын дээд боловсролын тогтолцоо
- БНСУ -ын оюутны зээлийн төрөл /хүснэгтээр/
- БНСУ -ын их дээд сургуульд дотоодын болон гадаадын оюутнуудын тэтгэлгээр сурах боломж /хүснэгтээр/

* * *

Оршил

Хөгжингүй орнуудын тухайд боловсролын системийн үүрэг роль, ач холбогдолыг нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн гол хүчин зүйл бөгөөд эдийн засгийн өсөлт нь мэдлэгийн хуримтлал, капиталын хуримтлалаас ихээхэн шалтгаалдаг хэмээн үзэж төрөөс боловсролын салбар, тэр тусмаа дээд боловсролын салбартаа ихээхэн анхаарч дэмжлэг үзүүлдэг байна.

Ялангуяа дэлхий даяар глобалчлагдаж байгаа өнөө цаг үед боловсролын чанарыг сайжруулсанаар нэг талаас улс орон бүр дэлхийн хөгжилтэй хөл нийлүүлэн алхах, нөгөө талаас үндэсний боловсрол, соёлын үнэт зүйлээ хадгалах, баяжуулан хөгжүүлэх зорилгыг агуулж байна.

Сүүлийн жилүүдэд дэлхийн бүх улс орнууд боловсролын системийг санхүүжүүлэх эх үүсвэрээ нэмэгдүүлэх, улс орны хөгжилд зайлшгүй хэрэгцээтэй мэргэжилтнүүдийг уян хатан бодлогоор бэлтгэх зэрэгт ихээхэн анхаарал хандуулж байна. Аль ч улсын төр засаг боловсролын салбарт төрөөс үзүүлэх дэмжлэгийг нэмэгдүүлэхийн төлөө байна. Тухайлбал, Боловсролын салбарт дэлхийд тэргүүлдэг Герман, Франц, Их Британи улсын боловсролын салбарын санхүүжилтийн 80% -иас дээш хувийг төрөөс гаргадаг байна.

Боловсролын систем өндөр хөгжсөн АНУ-д боловсролын салбарын төсвийн санхүүжилт 50%-иас доош байна. Финлянд, Швед зэрэг улсууд Европын боловсролын системд тэргүүлэх байр суурийг эзэлдэг лидер улс бөгөөд боловсролын системээ үнэ төлбөргүй байхаар хуульчилсан нь нийгмийн бахархал болоод зогсохгүй боловсролын чанарын жишиг, баталгаа болж байна.

1970-аад оныг хүртэл АНУ болон ЗХУ дэлхий дээр боловсролын салбарт зарцуулдаг хөрөнгөөрөө тэргүүлэгч гүрнүүд байлаа. Энэ үед ОХУ боловсролын салбартаа Үндэсний нийт бүтээгдэхүүнийхээ 10 - 12%-ийг зарцуулж байв. Гэвч ЗХУ задарч, нийгмийн шинэчлэлийг хэрэгжүүлж эхэлсэнээс хойш боловсролын салбарт зарцуулах хөрөнгийн хэмжээ багассаар 1995 он гэхэд төсвийн зарлагынхаа 3,6% -ийг, үүнээс зөвхөн - 2%-ийг дээд боловсролд зарцуулж байсан боловч 1996 оноос эхлэн боловсролын салбартаа шинэчлэлт хийж, зорилтот хтөлбөрийг хэрэгжүүлж эхэлсэнээр боловсролын систем, тогтолцоо, төрөөс үзүүлэх дэмжлэгийн хэлбэр, санхүүжилтийг тодорхой болгосноор шинэчлэл үр дүнд хүрч байна.

Орчин үеийн боловсролын системд, ялангуяа шилжилтийн эдийн засагтай орнуудын хувьд шийдвэрлэх шаардлагатай тулгамдсан асуудлууд олон байна. Тухайлбал, нэг талаас зах зээлийн шаардлагаар олон янзын мэргэжилтэй боловсон хүчний эрэлт бий

болж байгаа боловч нөгөө талаас их дээд сургуулиуд болон оюутнуудын тоо эрс өсч чанаргүй сургалт, “ажлын байргүй мэргэжилтнүүд”-ийн арми бүрдэж байна. Хандлагаас харахад эдийн засаг, хууль, менежмент зэрэг ерөнхий мэргэжилтнүүдийн тоо өсч байгаа боловч суурь шинжлэх ухаан, техникийн шинжлэх ухаан, анагаах ухаан, онолын физик, атомын эрчим хүч, сансар огторгуй судлал зэрэг нарийн мэргэжлийн мэргэжилтнүүд хомсдсоноос шинжлэх ухаан, эдийн засгийн хөгжлийн суурь салбарууд эзэнгүйдэж, мэргэжлийн боловсролын бодлого алдагдахад хүрчээ.

Ямар ч үнээр хамаагүй дээд боловсролын дипломтой болох эрмэлзэл ихэссэн учраас их, дээд сургуулиудад суралцах төлбөртэй оюутны тоо нэмэгдэж боловсролыг бизнес болгон хувиргасан өнөөгийн тогтолцоог өөрчилж төрийн бодлогоор, чанартай мэргэжилтнүүдийг бэлтгэх, оюутан хүн стандарт орчинд, төрийн дэмжлэгтэйгээр сайн сурч, чанартай боловсрол эзэмших нөхцөлийг бүрдүүлэх нь төрийн үүрэг юм.

Цаашид их дээд сургуулиудыг зөвхөн хувийн хөрөнгө оруулалтаар зардлаа санхүүжүүл гээд орхиж болохгүй нь тодорхой бөгөөд дэлхийн бусад орнуудын жишгээр оюутнуудад төрөөс олгодог стипенд, тэтгэлэг, төрийн сангийн зээл зэрэг хөнгөлөлт, дэмжлэгийн тухай асуудлыг судалж, эрх зүйн орчны хүрээнд мэдээлэл бэлтгэв.

Энэхүү судалгаа нь УИХ-ын Тамгын газраас Судалганы төвөөс өмнө нь гүйцэтгэсэн” Төрөөс боловсролын салбарт үзүүлэх дэмжлэг туслалцаа, оюутны тэтгэлгийн асуудлаархи бусад орнуудын туршлага, эрх зүйн зохицуулалт” харьцуулсан судалгааны 2-р хэсэг буюу үргэлжлэл юм.

Судалгааны зорилго

Олон улсын байгууллагын зөвлөснөөр, аль ч улс орон төсвийн хөрөнгийнхөө тодорхой хувийг зайлшгүй дээд боловсролын санхүүжилтэнд хуваарилах ёстой бөгөөд “Боловсролын салбарт төрөөс оруулах хөрөнгө оруулалтын хэмжээ нь ДНБ-ны 4-6% байх ёстой. Үүнээс их дээд сургуулиудад зарцуулах хөрөнгө нь боловсролын салбарт зарцуулж буй хөрөнгийн 15-20% байх шаардлагатай” гэсэн нийтлэг зөвлөмж байдаг байна. Үүнтэй уялдуулан төрөөс дээд боловсролын салбарт оюутны амьдрах, сурах нөхцөлийг бүрдүүлэхэд чиглэсэн стипенд, зээл, тэтгэлэг, буцалтгүй тусламж зэрэг санхүүгийн дэмжлэг ямар байдаг талаархи бусад орнуудын туршлагыг харьцуулан судлав.

Бусад орнуудын туршлагаас харахад, Финлянд, Швед, Герман зэрэг Европын зарим орнуудад үнэ төлбөргүй дээд боловсрол эзэмшүүлэх систем үйлчилж байхад, ОХУ зэрэг томоохон гүрнүүд хуучин социалист системийн үед төрөөс үзүүлж байсан стипендийн системээ халаагүй бөгөөд харин ч боловсронгуй болгох, нэр төрөл, зарцуулах хөрөнгийн хэмжээгээ нэмэгдүүлэх, “төсвийн” болон “хувийн зардлаар” суралцагч оюутнуудын тоог мэргэжлийн боловсон хүчний бодлого, чанартай уялдуулах талаар томоохон шинэчлэлт хийж байна. Харин АНУ, Австрали, Япон, Хятад, Солонгос зэрэг зах зээл өндөр хөгжсөн орнуудад улсын болон сургуулийн, нэрэмжит, халамжийн гэх мэтийн олон төрлийн тэтгэлэг, грант, оюутны хөнгөлөлт, материаллаг дэмжлэг гэх мэтийн тусгай зориулалт, шалгуур, нөхцөлтэй, төрөл бүрийн тэтгэлгийн системүүдийг төлөвшүүлсэн байна.

Манай орны хувьд төрөөс зарим төрлийн оюутнуудад сургалтын зээл, тусламжийг хөнгөлөлттэй зээл, буцалтгүй тусламж хэлбэрээр олгохоор журам тогтоосон хэдий ч хэрэгжүүлэх механизм тодорхойгүй, санхүүгийн эх үүсвэр хүрэлцээгүй, хүртээмж муу зэргээс шалтгаалан оюутнуудад энэ нь төрөөс үзүүлж байгаа бодитой дэмжлэг болж чадахгүй байна.

Анхан, дунд, дээд шатны мэргэжлийн боловсрол эзэмшигч, оюутан, судлаачид, шинжлэх ухааны салбарын судлаач шинжээчдэд зориулан Ерөнхийлөгчийн болон Засгийн

газрын стипенд, академик сургалтын улсын стипенд, нэрийн стипенд, тусгай тэтгэлэгүүд, халамжийн стипенд, материаллаг тусламж зэрэг олон төрлийн дэмжлэг тусалцаа үзүүлдэг тогтсон системүүд дэлхий дээр төлөвшсөн болохыг бид энэхүү судалгааны явцад олж тодруулахыг зорьсон болно.

НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ

“ТӨРӨӨС ИХ, ДЭЭД СУРГУУЛИЙН ОЮУТНУУД, СУДЛААЧДАД ОЛГОДОГ ТЭТГЭЛЭГ, ЗЭЭЛ, ТУСЛАМЖИЙН ТАЛААРХИ БУСАД ОРНУУДЫН ТУРШЛАГА, ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ”

ОХУ -ЫН ТУРШЛАГА

ОХУ-д боловсролын системийн шинэчлэл нь нэлээд өргөн цар хүрээг хамран бодлогын томоохон зорилтот хөтөлбөрөөр дамжин хэрэгжиж байна. /Федеральная целевая программа развития образования на 2006-2010 годы, утвержденная постановлением Правительства РФ от 23 декабря 2005г. № 803/

ОХУ нь 2003 оноос дээд боловсролын шаталсан тогтолцооны Болонийн системд шилжиж эхэлсэн бөгөөд 2010 он гэхэд дээд боловсролын систем нь Европын боловсролын стандартад шилжиж “Европын” сургалтын хөтөлбөрт шилжихээр бэлтгэл хангаж байна. ОХУ-ын дээд боловсролын эрх зүйн үндсэн баримт бичиг нь 1996.10.22-ны өдөр батлагдсан “Дээд боловсрол болон мэргэжлийн боловсролын тухай” Холбооны улсын хууль болон түүний нэмэлт өөрчлөлтүүд юм. Энэ хуулиар ОХУ-ын боловсролын систем нь бакалавр, магистрын систем болон мэргэжлийн боловсрол олгох боловсролын системийн шаталсан тогтолцоонд шилжиж байна.

ОХУ-ын Засгийн газрын 1994 оны 10сарын 12-ны өдрийн 940-р тогтоолоор ОХУ-ын Дээд боловсролын улсын стандартыг тогтоосон байна. Үүнд:

1. Бүрэн бус дээд боловсрол /анхан, дунд түвшний мэргэжлийн боловсрол/
2. ИДС-ийн мэргэжлийн боловсрол олгох программыг бүрэн хангасан бакалавр /4 жилээс доошгүй суралцах/
3. “Мэргэжилтэн” буюу мэргэшсэн диплом авах
4. ИДС-ийн үндсэн хөтөлбөрийн дагуу суралцаж бакалаврын суурин дээр магистрын зэрэг авах

2007 онд ОХУ-ын Холбооны улсын хуулиар дээд мэргэжлийн боловсролын шаталсан систем болон нормативт суралцах хугацааг тогтоосон. Үүнд:

- Дээд мэргэжлийн боловсрол - Бакалавр / 4 жил/
- Дээд мэргэжлийн боловсрол - Мэргэжилтэн /5-аас доошгүй жил/ эсвэл Магистр /бакалавр + 2 жил, нийт 6 жил /

Боловсролын салбарын үр шим нь нийгмийн хөгжлийг тодорхойлогч хүчин зүйл болдог учраас ОХУ-д мэргэжлийн боловсролын суралцагсад, оюутан, аспирант, докторант зэрэг бүх суралцагсаддаа оюутны стипенд, зээл, тусламж үзүүлдэг уламжлалт тогтолцоогоо хадгалж, дэмжлэг тусалцааны төрлүүд, зарцуулах хөрөнгийн эх үүсвэрээ нэмэгдүүлэх талаар ихээхэн анхаарч байна. Одоо мөрдөж байгаа ОХУ-ын хууль тогтоомжоор дараахь төрлийн оюутны зээл, стипенд, тусламжийг оюутнууддаа олгож байна.

ОХУ-д оюутнуудад төрөөс үзүүлж буй дэмжлэг

1. Боловсролын зээл.

Сүүлийн 2 жилд хэдийгээр хүү багатай боловсролын зээл олгож эхэлсэн боловч энэ нь төдийлөн үр дүнтэй биш байна. Иргэдийн амьжиргааны түвшин, цалин хөлс бага

байгаа учраас орлого багатай өрхийн оюутнууд энэхүү зээлд хамрагдаж чадахгүй байна. Нөгөө талаас хүү багатай боловсролын зээл олгох санхүүгийн эх үүсвэр хомсдолтой байна. /Хавсралт-ОХУ-ын боловсролын зээлийн журам - Постановление правительства РФ от 23 августа 2007г. №534 “О проведении экспериментента по государственной поддержке предоставления образовательных кредитов студентам образовательных учреждений, высшего профессионального образования, имеющих государственную аккредитацию”/

2. Стипенд

Стипенд бол төрөөс оюутнуудад үзүүлж байгаа баталгаатай дэмжлэгийн нэг хэлбэр юм. Төрөөс оюутнуудад үзүүлж байгаа дэмжлэгт стипендээс гадна хууль эрх зүйн актаар баталгаажсан зарим төрлийн материаллаг дэмжлэгүүд орно.

Судалгааны хүрээнд ОХУ-ын хууль, тогтоомжоор тусгайлан олгож байгаа стипенд болон бусад төрлийн дэмжлэг, түүний хэмжээ, төсвөөс хэрхэн санхүүжүүлдэг, стипендэд татвар оногдуулдаг эсэх, зэрэг нэлээд нарийвчилсан мэдээллийг өгөхийг зорилоо.

ОХУ-н хууль тогтоомжоор, СТИПЕНД гэдэг бол боловсролын байгууллага болон шинжлэх ухааны байгууллагуудын өдрийн ангид сурдаг оюутан, аспирант, докторантуудад олгодог мөнгөн төлбөр юм. Дараахь төрлийн стипендүүдийг ОХУ-д олгодог байна. Үүнд:

- ✓ ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн стипенд
- ✓ ОХУ-ын Засгийн газрын тусгай стипенд
- ✓ Аспирант болон докторантуудад зориулсан улсын стипенд
- ✓ Академик сургалтын улсын стипенд
- ✓ Нэрийн стипенд
- ✓ Улсын нийгмийн халамжийн стипенд

Холбооны улсын хувьд нийт олгодог стипендийн төрлийг схемчлэн үзүүлбэл:

Мөн 2008 оны 1 сараас эхлэн Холбооны улсын боловсролын байгууллагын Мэргэжлийн анхан шатны боловсролын стипенд, цэргийн сургуулийн сонсогчид болон цэргийн албанд дайчлагдсан гэр бүлийн хүүхдийн оюутны стипенд ийг олгож эхэлсэн байна.

Стипендийн төрлүүд болон олгох журам нь өөр өөрийн гэсэн онцлогтой. Стипендийн хэмжээг Холбооны улсын хэмжээнд тогтоох бөгөөд ОХУ-ын бүрэлдэхүүн субъект болон орон нутгийн төсвөөс санхүүждэг байгууллагын хувьд эрх бүхий байгууллага нь стипендийн хэмжээг тогтоож болох боловч энэ нь Холбооны улсын боловсролын байгууллагын тогтоосон хэмжээнээс бага байж болохгүй, өөр төрлийн стипенд мөн байж болохоор заасан байна.

ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн стипенд

ОХУ-ын интеллектуал потенциалыг хадгалах болон хөгжүүлэх зорилгоор ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн 1993 оны 04 сарын 12-ны өдрийн 443-р зарлигаар батлагдсан журмын дагуу энэхүү стипендийг олгож эхэлсэн байна. /Зарлиг болон журмыг хавсаргав/

Энэхүү журмаар стипенд тогтоох болон олгох журмыг зохицулсан байна. Журамд зааснаар стипенд авагч нь сурлага болон шинжлэх ухааны судалгааны ажилд өндөр амжилт гаргасан, тэр нь диплом /болон бусад баримт бичгээр/ баталгаажсан, бүх Оросын болон олон улсын олимпиад, конкурс уралдаан, фестивальд амжилт гаргасан, эсвэл 2 буюу түүнээс дээш техникийн зохион бүтээл гаргасан, гадаад дотоодын төв хэвлэлүүдэд 2-оос дээш шинжлэх ухааны нийтлэл хэвлүүлсэн байх зэрэг шаардлагыг хангасан оюутан болон аспирант байна гэж заажээ.

Стипендийг 09 сарын 01-ний өдрөөс эхлэн оюутнуудад 1 жилийн хугацаатай, аспирантуудад 1-3 жилийн хугацаатай олгодог байна. Оюутан болон курсантуудад жилд 1600руб, аспирантуудад-3000 руб олгодог байна.

ОХУ-ын Засгийн газрын тусгай стипенд

Энэ төрлийн стипендийг ОХУ-ын Засгийн газрын 309 тоот тогтоолоор баталсан журмаар олгодог ба стипендийг дээд болон дунд түвшний мэргэжлийн боловсролын сургуулийн өдрийн ангид сурдаг оюутан, аспирантуудад сурлага болон шинжлэх ухааны ажилдаа гаргасан амжилтыг үндэслэн олгодог байна. Ингэхдээ тухайн курсийн сурлагын амжилтыг бүхэлд нь болон эсвэл зарим тодорхой хичээлээр үзүүлсэн амжилтыг үнэлж олгодог байна. Стипендэд нэр дэвшигчийг Улсын ИДС-ийн 3-р курсээс, Улсын дунд мэргэжлийн сургуулийн 2-р курсээс эхлэн Эрдмийн зөвлөлөөс нэр дэвшүүлнэ. Аспирантууд 2-р курсээс эхлэн нэр дэвшүүлэх боломжтой.

Стипендийг 09 сарын 01-нээс эхлэн өнгөрсөн оны оюутны шалгалтын дүн, аспирантуудын жил бүрийн аттсетагийн дүнг харгалзан олгоно.

ОХУ-ын Засгийн газрын *от 14.07.2006 N 430 “О специальных государственных стипендиях Правительства Российской Федерации для аспирантов и студентов, обучающихся в федеральных государственных образовательных учреждениях высшего и среднего профессионального образования”* журмын дагуу аспирантууд -3000 руб, ИДС-ийн оюутнууд-1200 руб, Дунд мэргэжлийн сургуулийн оюутнууд -700 руб авах эрхтэй.

Аспирант, докторантуудын стипенд

Энэ төрлийн стипендийг боловсролын болон шинжлэх ухааны байгууллагад суралцаж буй аспирант, докторантуудад төсвийн хөрөгөөр санхүүжүүлж олгоно. Постановлением Правительства РФ от 16.07.2005 N 436 “О стипендиях аспирантам и докторантам государственных образовательных учреждений высшего профессионального образования и научных организаций” журмаар аспирантуудад -1500 руб, докторантуудад -3000 руб олгодог байна.

Академик сургалтын улсын стипенд

Энэ төрлийн стипендийг ОХУ-ын хууль тогтоомжоор тогтоосон стипендийн фонд

болон стипендийн хэмжээг харгалзан бүх төрлийн категорийн суралцагчдад олгоно. /Федеральным законом от 15.07.2008 N 119-ФЗ “О внесении изменений в статью 3 Закона Российской Федерации “О минимальном размере оплаты труда” и статью 16 Федерального закона “О высшем и послевузовском профессиональном образовании” с 01.09.2008/

Стипендийн фондыг Боловсролын байгууллагын дүрэмд заасны дагуу Эрдмийн зөвлөл хуваарилах бөгөөд ингэхдээ Оюутны үйлдвэрчний зөвлөл болон оюутны төлөөллийн оролцоотойгоор хуваарилна. Оюутны улсын стипендийг зөвхөн “онц”, “онц-сайн”, эсвэл “сайн” сурсан оюутнуудад олгоно. Энэ төрлийн стипендийг Стипендийн зөвлөлийн шийдвэрийг үндэслэн ИДС-ийн захирлын тушаалаар олгоно. ИДС-ийн өдрийн ангид сурдаг оюутан-1100 руб, анхан болон дунд шатны мэргэжлийн боловсролын сургуулийн оюутан-400 руб–ийн стипенд авдаг. Мөн өдрийн ангид сурдаг дараахь төрлийн оюутнуудад 50% хүртэл нэмэгдүүлсэн стипенд олгодог. Үүнд:

- 1 болон 2-р группийн инвалид
- өнчин оюутан
- эцэг, эхийн асран хамгаалалтгүй оюутан
- 3-аас доошгүй жил эцэг, эх нь цэргийн албанд дайчлагдсан, дайны үүрэг гүйцэтгэсэн, гэрээт цэргийн алба хаасан, төрийн өмнөөс цэргийн үүрэгт ажилд дайлагдсан, цэргийн албаны хугацаа нь дууссан ч эмнэлгийн дүгнэлтээр цэргийн албанд тэнцэхээ больсон гэх мэтийн шалтгаантай гэр бүлийн оюутан хүүхдүүд /в п. 3 ст. 51 Федерального закона от 28.03.1998 N 53-ФЗ “О воинской обязанности и военной службе”/.

Нэрийн стипенд

ОХУ-ын улсын ИДС, анхан болон дунд мэргэжлийн боловсролын сургуулийн оюутан, аспирант, докторантуудад олгох энэ төрлийн стипендийг тогтоох, олгох журмыг тухайн стипендийг олгох төрийн байгууллага, нутгийн удирдлагын байгууллага, хуулийн этгээд болон хувь хүмүүс тогтооно.

Улсын халамжийн стипенд

Дараахь оюутнуудад улсын халамжийн стипенд олгоно. Үүнд:

- ✓ Өнчин хүүхдүүд болон , асран халамжлах хүнгүй хүүхдүүд
- ✓ 1, 2 -р группийн инвалид, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдүүд
- ✓ Чернобылийн АЦС-ийн аваар болон бусад радио идэвхит хордлого, гамшигт өртсөн хүүхдүүд
- ✓ Дайны ажиллагаанд оролцсон болон дайны ажиллагаанаас тахир дутуу болсон хүүхдүүд. Энэ төрлийн стипендийг энэ зорилгоор төсөвлөгдсөн стипендийн фондоос тухайн Стипендийн комиссийн саналыг үндэслэн олгоно. Стипенд авагч оюутан улсын нийгмийн халамжид хамрагдахын тулд оршин суугаа газрынхаа нийгмийн халамжийн газраас тухайн сургуульдаа тодорхойлолт авч өгнө.
- ✓ Энэхүү справкийг жил тутам олгоно. Хэрвээ суралцагч шалгалтын өртэй бол стипендийг түр түдгэлзүүлэх ба шалгалтын өргүй болсон тохиолдолд стипенд зогссон үеэс нь үргэлжлүүлэн олгоно. Дараахь тохиолдолд энэ төрлийн стипендийг олгохгүй. Үүнд:
- ✓ Оюутан сургуулиас хасагдсан

- ✓ Стипенд олгож байсан үндэслэл үгүй болсон

Нийгмийн халамжийн стипенд авч байсан оюутан энэ төрлийн стипенд авах үндэслэл нь үгүй болсон бол бусад оюутны нэгэн адилаар ердийн журмаар академик стипендэд хамрагдах эрхтэй. Нийгмийн халамжийн стипендийн хэмжээг боловсролын байгууллага бие дааж тогтоох бөгөөд тухайн шатны боловсролын байгууллагын хуулиар тогтоосон стипендийн тогтоосон хэмжээнээс 1/3-ээс бага байж болохгүй. /1,5 дахин бага /

Холбооны улсын төрийн мэргэжлийн бага боловсролын байгууллагад суралцагчдын улсын стипенд

Энэ төрлийн стипендийг тухайн боловсролын байгууллагын удирдлагын шийдвэрээр олгоно. Стипендийг сар бүр олгоно. Семестрийн дүнгээр шалгалтын өртэй гарсан бол стипендийг түр зогсоож шалгалтын өр дууссаны дараа стипенд зогсоон өдрөөс эхлэн стипенд тооцож олгоно. Сургуулиас хасагдсан тохиолдолд дараа сараас эхлэн стипендийг зогсооно. Стипендийн хэмжээг сургуулийн удирдлага бие даан тогтоох бөгөөд хуулиар тогтоосон хэмжээнээс багагүй байна.

Цэргийн сургуулийн сонсогч болон цэргийн албанд дайлагдсан иргэний оюутан хүүхдэд улсаас олгох стипенд

Энэ төрлийн стипендийг сонсогчид болон цэргийн албанд дайчлагдсан гэр бүлийн оюутан хүүхдүүдэд сар бүр олгох бөгөөд мөн дээр дурьдсан стипендийн зарчмын дагуу олгоно.

Суралцагсад үзүүлдэг бусад төрлийн материаллаг дэмжлэг

ОХУ-ын хууль, журамд зааснаар анхан, дунд, дээд мэргэжлийн боловсролын Холбооны улсын сургуульд өдрөөр суралцагсад Стипендийн фондын 25%-тай тэнцэх хэмжээний нэмэлт эх үүсвэрийг Холбооны улсын төсвөөс гаргаж дэмжлэг үзүүлдэг. Энэхүү хөрөнгийг дараахь чиглэлээр зарцуулна. Үүнд:

- ✓ Материаллаг тусламж. Материаллаг тусламж хүссэн суралцагчийн учир шалтгаанаа тодорхойлсон хувийн өргөдлийг үндэслэн Сургуулийн удирдлагын шийдвэрээр олгоно.
- ✓ Жил тутмын шинжлэх ухааны сэтгүүл худалдан авахад үзүүлэх тусламж. Энэ төрлийн тусламжийг аспирант, докторантуудад 2 сарын стипендийн хэмжээтэй тэнцэх хэмжээгээр олгоно.
- ✓ Жилийн сургалтын материал болон бичгийн хэрэгсэл худалдан авахад зориулсан тусламж. 3 сарын стипендийн хэмжээгээр өдрийн ангид суралцдаг өнчин болон асран хамгаалах гэр бүлгүй хүүхдэд олгоно.
- ✓ Мөн түүнчлэн төсвийн нэмэлт эх үүсвэрээс соёл олон түмний ажил, биеийн тамир, эрүүлжүүлэх арга хэмжээ, амралт болон аялал, рашаан сувилалын зардал зэргийг гаргаж болно. Энэ зориулалтаар академик стипендийг 2 дахин нэмэгдүүлсэн хэмжээгээр зардал гаргаж болно.
- ✓ Өдрийн ангид сурдаг аспирант болон докторантууд 1 сараас дээш хугацаагаар өвчилсөн тохиолдолд эмнэлгийн магадлагааг үндэслэн суралцах хугацааг сунгах ба стипендийг тогтоосон хэмжээгээр олгоно.
- ✓ Мөн *16-д Ф*едерального закона N 125-ФЗ*(3)-д/ зааснаар ИДС-ийн оюутны нийгмийн чиглэлийн дэмжлэгт хамаарах дараахь асуудлуудыг шийдвэрлэнэ. Үүнд: улсын болон орон нутгийн номын сангийн үйлчилгээ, музей үзэх зэрэгт үнэ төлбөргүй хамрагдах

- ✓ Мөн / Постановлением Правительства РФ от 03.11.1994 N 1206 "Об утверждении Порядка назначения и выплаты ежемесячных компенсационных выплат отдельным категориям граждан"/ эрүүл мэндийн шалтгаанаар академик чөлөө авсан оюутнуудад 50 руб. хүртэл хэмжээгээр нөхөн олговор олгоно. Үүнд :
- ✓ Дээд мэргэжлийн сургуулийн оюутнууд
- ✓ Дунд мэргэжлийн сургуулийн суралцагсад
- ✓ ДМС болон эрдэм шинжилгээний байгууллагад ажлаас хөндийрөн суралцаж байгаа аспирантууд хамрагдана.

Суралцагсад сурч буй сургуульдаа академик чөлөө авах тухай эрүүл мэндийн дүгнэлтийг хавсарган нөхөн олговор хүссэн өргөдөл гаргана. Тухайн сургуулийн захирал 10 хоногийн дотор шийдвэр гаргана. Олгох боломжгүй тохиолдолд шийдвэр гарсанаас хойш 5 хоногийн дотор шалтгааны талаар хариу өгнө.

Хэрвээ оюутан эрүүл мэндийн шалтгаанаар академик чөлөө авсан бол стипенд олгох уу? **Академик чөлөө** гэдэг бол тухайн оюутан эрүүл мэндийн шалтгаанаар болон гэр бүлийн шалтгаанаар авсан чөлөө бөгөөд үргэлжлэх хугацаа нь 12 сараас дээшгүй байна. Өнчин болон асран хамгаалах гэр бүлгүй оюутан академик чөлөө авсан бол чөлөөтэй байх хугацаанд нь улсын зүгээс үзүүлдэг дэмжлэг бүрэн хадгалагдах ба стипенд олгоно. Бусад төрлийн оюутнуудад зөвхөн нөхөн олговор олгоно.

ОХУ-ын Татварын тухай хуулиар оюутан, аспирант, докторантуудад олгосон стипенд болон бусад тэтгэлэг нь татвараас чөлөөлөгдөнө.

ЯПОН УЛСЫН ТУРШЛАГА

Боловсролын салбарт оюутанд үзүүлдэг санхүүгийн дэмжлэг, тогтолцоо түүний эрх зүйн үндэслэл:

Боловсролын ерөнхий хуулиар /Kyouiku kihon hou/ Японы боловсролын тогтолцооны стандартуудыг тогтоосон байдаг бөгөөд энэ хууль нь 1946 онд батлагдаж, 2006 онд шинэчлэгдсэн байна. Тус хуульд зааснаар тэтгэлгийн зээлийн хөтөлбөрүүд нь боловсролыг дэмжих, хүний нөөцийн хөгжлийн зорилтуудыг хэрэгжүүлэх чухал арга хэмжээ гэж тооцогддог. Тэтгэлгийн зээлийн хөтөлбөрийг хэд хэдэн захиргааны байгууллагууд бие даан хэрэгжүүлдэг. Тухайлбал, Японы Оюутны Үйлчилгээний байгууллага (Japan Student Services Organization), орон нутгийн захиргаа, төрийн бус байгууллагуудын нэгдсэн холбоод, сургуулиуд зэрэг байгууллагууд байна.

Японы Оюутны Үйлчилгээний байгууллага 2007 онд бага хүүтэй эсхүл хүүгүй зээлүүдийг санхүүгийн хувьд боломжгүй, түүнчлэн онцгой сурлагатай оюутнуудад олгосон байх ба нийт 850,3 тэрбум иений төсвийг зарцуулсан бөгөөд 1,143,000 оюутныг хамарсан байдаг. Энэ нь Боловсрол, соёл, спорт, шинжлэх ухаан, технологийн яамны нийт төсвийн 2,3 хувийг эзэлсэн бөгөөд нийт 122,4 иенийг тэтгэлгийн хөтөлбөрт зарцуулсан байна.

Тэтгэлгийн зээлийн Төсөв

Хөтөлбөрийн нийт зардал /тэрбум.иен/		1.005
Хүүгүй зээл /254.9/	Засгийн газрын зээл	70.3
	Зээлийн эргэн төлөлт	184.6

Бага хүүтэй зээл /750.6/	Төсвийн зээлийн сан	724.0
	Төсвийн хөрөнгө оруулалт зээлийн хөтөлбөрийн байгууллагуудын өрийн бичиг	160.0
	Хувийн сангуудын зээл	378.9
	Зээлийн эргэн төлөлт	246.7
	Төсвийн зээлийн санд хийгдсэн нөхөн төлбөр	759.0

Зээлд хамрагдагсадыг сонгон шалгаруулах аргачлал:

Сургуулийн удирдлагаас санал болгосон өргөдөл гаргагчдын материалыг хянан үзэж шийдвэр гаргана. Сонгох шалгуур нь:

- оюутны зан төлөв,
- эрүүл мэндийн байдал,
- сурлагын чадвар,
- гэр бүлийн санхүүгийн нөхцөл байдал зэргийг харгалзах болно.

Өргөдлийг сургуулиар дамжуулан Японы Оюутны үйлчилгээний байгууллага /JASSO/-д гаргана. Өргөдөл гаргагч нь гэр бүлийн санхүүгийн байдалд өөрчлөлт орсон буюу санхүүгийн гол эх үүсвэр ологч буюу тэжээн тэтгэгч нь ажилгүй болсон, дампуурсан эсхүл байгалийн гамшгаас болж санхүүгийн хүнд байдалд орсон зэрэг тохиолдолд өргөдөл гаргах боломжтой болно.

Хүүгүй зээл: Сургуулийн төрөл, хэлбэр, сургалтын хөтөлбөрийн төрөл, голч дүнгийн хэмжээ бүрээр ангилан гэр бүлийн орлогын хэмжээнд тохируулан олгох зээлийн хэмжээг стандартад оруулсан байдаг. Тухайлбал, Улсын сургуулийн бакалаврын хөтөлбөрт суралцдаг, голч дүн нь 3,5 аас дээш байгаа оюутанд гэр бүлийн санхүүгийн байдлыг харгалзан сар бүр 30000-120000 иений зээлийг олгоно.

Бага хүүтэй зээл: Бага хүүтэй зээлийг дээрхийн адил ангиллаар тогтоох боловч голч дүнг бус нийт оюутнуудын дунджаас дээгүүр, эсхүл онцгой сайн гэсэн үзүүлэлтийг шалгуур болгоно. Суралцаж байх хугацаанд зээлийн хүү тооцохгүй бөгөөд төгссөний дараа жилийн 3%иас хэтрэхгүй хэмжээний хүү төлнө.

Зээлийн эргэн төлөлттэй холбогдох асуудлууд: Байгалийн гамшиг зэрэг зайлшгүй нөхцөл байдлын улмаас зээлээ эргэн төлөх боломжгүй болсон эсхүл сургуульдаа үргэлжлүүлэн суралцаж байгаа тохиолдолд зээлийн эргэн төлөх хугацааг сунгадаг.

Зээл эргэн төлөх үүрэг дуусгавар болох: Оюутан нас барсан, сэтгэл мэдрэлийн өвчтэй болсон тохиолдолд зээлийн эргэн төлөх үүрэг дуусгавар болно.

Сургалтын төлбөрөөс чөлөөлөх: Дээр дурдсан зээл, тэтгэлгээс гадна улсын сургуулиудад сургалтын төлбөрөөс бүрэн болон хэсэгчлэн чөлөөлөх арга хэлбэрээр санхүүгийн хүндрэлтэй, суралцах өндөр чадвартай оюутнуудыг дэмжих тогтолцоо байдаг.

ШВЕД УЛСЫН ТУРШЛАГА

Швед улс нь боловсролын системийн хувьд өөрийн болон гадаадын иргэдэд бүх шатны

боловсролыг үнэ төлбөргүй олгодог өгөөмөр улс юм. 1990 оныг хүртэл, цөөхөн хэдэн бие даасан сургуулиуд байсан бөгөөд оюутны байрны төлбөрийг төрөөс санхүүжүүлдэг байсан. 1992 онд Засгийн газраас боловсролын системийн шинэчлэл хийж бүх оюутнуудийн зардлыг төрөөс бүрэн санхүүжүүлэх болсон байна. Сүүлийн үед гадаадын оюутнуудыг төлбөртэй суралцдаг болгох талаар ярилцаж байгаа.

Шведийн боловсролын салбар дахь төрийн дэмжлэгийг **Дээд боловсролын үндэсний агентлаг** хариуцан ажиллах бөгөөд тус байгууллага нь Засгийн газрын агентлаг бөгөөд дээд боловсролын хөгжил дэвшил, чанарын үнэлгээ, багшлах арга барилыг шинэчлэх асуудал болон академик зэрэг олгох шийдвэрийг үнэлэх зэрэг дээд боловсролын салбарын үйл ажиллагаанд хяналт тавих, эдийн засгийн дэмжлэг үзүүлэх ажлын хариуцдаг.

Дээд боловсролын систем нь дараах 3 түвшинд хуваагддаг.

- ✓ Суурь түвшин /basic level/
- ✓ Дээд түвшин /Advanced level/
- ✓ Магистр, докторын түвшин /graduate level/

Суурь түвшинд:

- ✓ Дипломын түвшин- 2 жил, 120 кредит
- ✓ Баклаврын зэрэг-3 жил, 180 кредит

Дээд түвшинд:

- ✓ Магистрийн зэрэг-1 жил, 60 кр
- ✓ Магистрийн зэрэг-1 жил, 120 кр

Магистр, докторын түвшинд:

- ✓ Дипломтой мэргэжилтэн- 2 жил, 120 кр
- ✓ Докторын зэрэг /Ph.D/-4 жил, 240 кр суралцсанаар эдгээр зэргийг авдаг байна.

Шведийн дээд боловсрол нь мэргэжлийн /professional/ болон хууль, эмнэлэг, инженер гэх мэт мэргэшлийн /vocational degree/ зэрэгт хуваагддаг.

Шведийн боловсролын хууль тогтоомж нь:

- ✓ Дээд боловсролын хууль /higher education act/-Парламентаас батлан гаргадаг.
- ✓ Дээд боловсролын журам/higher education ordinance/-Засгийн газраас гаргаж, хяналт тавьдаг.
- ✓ Оюутны дэмжлэгийн тухай хууль /study support act/-1999:1395
- ✓ Оюутны тэтгэмжийн хууль/Study support ordinance/2000:655

Шведийн сургалтын дэмжлэгийн систем:

Шведийн сургалтын дэмжлэгийн систем нь Засгийн газрын зүгээс боловсролын салбарт хэрэгжүүлж буй бодлогын олон жилийн уламжлалтай үүсэлтэй. Сургалтын дэмжлэгийн систем нь Шведийн нийгмийн халамжийн системийн чухал хэсэг байдаг. Сургалтын дэмжлэг нь суралцах хугацааны турш оюутны амьдрах зардлыг санхүүжүүлдэг. Шведийн одоогийн сургалтын дэмжлэгийн системийг 2001 оны 7 сарын 1-д танилцуулсан ба **тэтгэмж** болон **зээл**ээс бүрддэг.

Шведийн сургалтын тэтгэмжийн систем нь:

- ✓ Хүн бүрт тэгш олгох,
- ✓ Бүх хүмүүс оролцох эрхтэй
- ✓ Оюутануудад шууд олгогддог
- ✓ Аав ээж, гэр бүлийн санхүүгийн байдлаас хараат бус бие даан олгогддог онцлогтой.

Сургалтын тэтгэмж нь суралцах хугацааны турш авах сургалтын зээл болон тэтгэлгээс бүрддэг. Энэ нь хичээлийн жил бүр 40 долоо хоног олгогддог. 2007 оны байдлаар сургалтын тэтгэмжийг 950,000 оюутанд 20 тэрбум швед крон буюу 2,25 тэрбум еврогийн тэтгэмжийг олгосон байна.

Мөн суралцах хугацаа болон оюутны настай холбогдуулан сургалтын тэтгэлгийн зарим хязгаарлалт байдаг. Сургалтын тэтгэлгийг нийгмийн салбарын ерөнхий хөгжлийн дагуу жил бүр тогтоох ба бүх оюутан тэгш эрхтэй байдаг. Хүүхэдтэй оюутнууд нэмэлт тэтгэлэг авч болно.

Бүтэн цагийн /full time/ оюутан бүр 12 семистрийн хугацаанд 7 хоног бүр 1841 швед кронийн зээл болон тэтгэлгийг авах эрхтэй. Энэ нь 200 евро, 274 доллар, 127 GBP гэсэн үг юм. /2007 оны 7 сарын байдлаар/ Түүнчлэн оюутнууд амралтын хугацаандаа 7 хоног бүр 632 швед кронийн тэтгэлэг авдаг.

Сургалтын зээлийн хувьд сургалтын тэтгэмжийн нийт дүнгийн 2/3 дотор байна. Сургалтын зээлийг нийт оюутнуудын 2/3-оос илүү нь авч болно. Энэ нь оюутнуудад сургалттай холбоотой бусад нэмэлт зээл болон нэмэлт зардлын зээл авах боломжийг бий болгодог. Сургалтын тэтгэмжийн систем нь сургалтын зээлийн эргэн төлөлтөнд суурилдаг. Эргэн төлөлт нь суралцаж төгссөний дараа жилээс эхлэх бөгөөд 25 жилийн хугацаанд төлдөг. Шведийн тэтгэмжийн системийг **“Оюутны тэтгэмжийн үндэсний хороо”** голчлон удирдан зохион байгуулдаг. Сургалтын тэтгэмжийн акт болон сургалтын тэтгэмжийн хуулиар зохицуулдаг. Гадаадын болон швед оюутнууд нь суралцах хугацаанд нэмэлт тэтгэлэг авч болно.

Швед улс нь нийгмийн хамгаалалын салбарт зарцуулдаг мөнгөний хэмжээгээрээ Европт нилээд дээгүүр байр эзэлдэг бөгөөд ДНБ-нийхээ 4,9 хувийг энэ салбарт зарцуулдаг байна. 2011 оны Шведийн засгийн газраас боловсруулсан төсөвт оюутны санхүүгийн дэмжлэгт 2009 онд 21,4 тэрбум швед крон, 2010 онд 23,1 тэрбум швед крон төсөвлөсөн бөгөөд 2011 онд 23,5 тэрбум швед крон зарцуулахаар төсөвлөсөн байна. Мөн академик судалгаа болон боловсролд 2009 онд 48,8 тэрбум швед крон, 2010 онд 53,0 тэрбум швед крон, 2011 онд 54,5 тэрбум швед кронийг төсөвлөсөн байна.

Швед улсын боловсролын салбар дахь төрөөс үзүүлж дэмжлэгийн зохицуулалт

Эрх зүйн актууд	-Дээд боловсролын хууль /higher education act/ -Дээд боловсролын журам/higher education ordinance/- Засгийн газраас гаргаж, хяналт тавьдаг -Оюутны тэтгэмжийн хууль /study support act/-1999:1395 -Оюутны тэтгэмжийн журам /Study support ordinance/2000:655
Төрийн дэмжлэгийн хэлбэр	✓ Тэтгэлэг ✓ Зээл
Зээлийг эргэн төлөх журам	Сургуулиа төгссөний дараа жилээс эхлэн 25 жилийн хугацаанд төлдөг.
Хариуцан хэрэгжүүлэх байгууллага	-Дээд боловсролыг үндэсний агентлаг, -Оюутны тэтгэмжийн үндэсний хороо хэрэгжүүлдэг. -Боловсрол, судалгааны яам хяналт тавьдаг.

ТУРК УЛСЫН ТУРШЛАГА

Бүгд Найрамдах Турк улсад төрийн их дээд сургуулиудын боловсролын үйлчилгээг олон нийтийн үйлчилгээнд (Public service) хамруулан авч үздэг бөгөөд нэг оюутанд ногдох боловсролын зардлын дийлэнх хувийг төрөөс даадаг байна. Харин оюутнууд бага хэмжээний төлбөрийг өөрсдийн сургалтад оруулах нэмэр нэрийн доор төлдөг байна.

Эрх зүйн үндэслэл: Турк улсын төрөөс боловсролын салбарт үзүүлж байгаа аливаа дэмжлэгийг “Дээд боловсролын зээл, дотуур байрны удирдах газрын тухай”, “Дээд боловсролын тухай”, “Үндэсний боловсролын тухай” хуулиуд болон тэдгээрт нийцүүлэн гаргасан бусад журмаар зохицуулдаг байна.

Дээрх хууль тогтоомжуудаар зохицуулсан оюутны дэмжлэг тусламжийг дараахь хэлбэрээр ангилж болно.

Оюутны дэмжлэг тусламжийн төрлүүд:

- ✓ Зээл
- ✓ Буцалтгүй тусламж, тэтгэлэг
- ✓ Бусад дэмжлэг тусламжаа гэсэн үндсэн төрлөөс бүрдэнэ. Үүнийг схемчлэн үзүүлбэл:

а) Зээл

1. **Эргэн төлөгдөх нөхцөлтэй зээл** буюу Сургалтын зээл (**loan**): Эргэн төлөгдөх нөхцөлтэй зээл буюу Сургалтын зээл нь тухайн оюутныг **сурах явцад шаардагдах аливаа зардлыг санхүүжүүлэх зээл** ба хуульд заасан тодорхой журмын дагуу эргэн төлөгдөх бөгөөд, гадаадад болон дотоодод их дээд сургуульд суралцах болзол хангасан сурагчдын санхүүгийн хэрэгцээ, шаардлага сурлагын байдлыг харгалзан сар бүр олгоно.

Хүү: Сургалтын зээл нь хүүгүй байх бөгөөд зээлд хамрагдсан хугацааны инфляцийг нэмэн тооцоолж эргэн төлнө.

Хугацаа: Тухайн оюутан сурч байх хугацаанд олгоно. Сургуулиас ямарваа нэгэн байдлаар хасагдсан, өөрийн хүсэлтээр чөлөөлөгдсөн тохиолдолд зээлийг цуцлана.

Эргэн төлөлт: Бакалаврын зэргийн сургалтанд хамрагдсан тохиолдолд их дээд сургууль төгссөнөөс хойш 2 жилийн дараа, магистрын сургалтад хамрагдсан бол 3 жилийн дараа, сургуулиас хасагдсан, өөрийн хүсэлтээр чөлөөлөгдсөн бол 1 жилийн дараанаас эхлэн зээлийг төлнө.

Дараахь нөхцлүүдэд сургалтын зээлд хамрагдахгүй:

1. Төрөөс ямар нэгэн тэтгэлэг авдаг бол,
2. Цалингийн доод хэмжээ болон түүнээс дээш тогтмол цалинтай ажилд ажилладаг тохиолдолд,
3. Урьд нь их дээд сургууль төгссөн бол (магистрантур, докторантураас бусад)
4. Эрүүл мэндийн шалтгаанаас бусад шалтгаанаар чөлөө аван, бэлтгэл ангид суралцаж буй сурагчид
5. Магистр, докторын бэлтгэл ангид суралцаж буй сурагчдад
6. Зээлд бүртгүүлэх үедээ хамгийн багадаа нэг жил улиран суралцсан бол
7. Өмнө нь сургалтын зээл авсан сурагчид (магистрантур, докторантураас бусад)
8. Сурч буй сургууль болон амьдарч буй дотуур байрандаа ганцаараа болон группээрээ анархи болон терроризмын үйл ажиллагаанд оролцсон, бусдын суралцах эрхийг хааж боогдуулах, эсэргүүцэл, хориг, эзлэн түрэмгийлэл гэх зэрэг үйлдэл хийсэн, хийхээр оролдсон, биеэс нь болон амьдарч буй газраас нь галт зэвсэг, тэсрэх дэлбэрэх бодис, хутга шөвөг гэх мэт бүх төрлийн зэвсэг, дайрах болон бие хамгаалахад хэрэглэгдэх зориулалт бүхий гэмт хэргийн хэрэгсэл олдсон сурагчид
9. Суралцаж буй сургуулийнхаа дотоод дэг журмыг зөрчсөний улмаас сургуулийн захиргаанаас шийтгэл хүлээлгэсэн бол
10. Хуурамч бичиг баримт бүрдүүлсэн бол
11. Гадаадын суралцагсад
12. Уг журмын дагуу зээл авах шаардлага байхгүй гэж үзсэн сурагчдад зээл олгохгүй ба үүнээс бусад тохиолдолд зээл олгоно.

Сургалтын зээлийг 1961 оны “Их дээд боловсролын зээл, дотуур байрны удирдах

газрын тухай” 351 тоот хууль болон уг хуулийн 14-р зүйлд нийцүүлэн баталсан журмаар зохицуулсан байна.

2. Хувь нэмрийн зээл (Contribution loan): Энэ нь дотоодын их дээд сургуульд элсэн суралцаж буй оюутны сургалтын **төлбөрийг төрөөс төлөх хэлбэрээр олгогддог зээл** юм. Тухайн оюутны санхүүгийн хэрэгцээ шаардлага, ар гэрийн амьдрал, их дээд сургуульд элссэн элсэлтийн шалгалтын дүн, эхний жилийн сурлагын дүнгийн үзүүлэлт зэргийг харгалзан олгодог байна.

Зээлийн хүү: Хувь нэмрийн зээл нь хүүгүй байх бөгөөд зээлд хамрагдсан хугацааны инфляцийг нэмэн тооцоолж эргэн төлнө.

Зээлийн хугацаа: Тухайн оюутан сургуульд сурч байх хугацаанд олгох ба сургуулиас ямарваа нэгэн байдлаар хасагдсан, өөрийн хүсэлтээр чөлөөлөгдсөн тохиолдолд тухайн зээл цуцлагдана.

Зээлийн эргэн төлөлт: Бакалаврын зэргийн сургалтад хамрагдсан тохиолдолд их дээд сургуулиа төгссөнөөс 2 жилийн дараа, магистрын сургалтад хамрагдсан бол 3 жилийн дараа, сургуулиас хасагдсан, өөрийн хүсэлтээр чөлөөлөгдсөн бол 1 жилийн дараанаас эхлэн тухайн зээлийг эргүүлэн төлнө.

Дараахь нөхцлүүдэд хувь нэмрийн зээлд хамрагдахгүй:

1. Цалингийн доод хэмжээ болон түүнээс дээш тогтмол цалинтай ажилд ажилладаг
2. Урьд нь их дээд сургууль төгссөн бол (магистрантур, докторантураас бусад)
3. Эрүүл мэндийн шалтгаанаас бусад шалтгаанаар чөлөө аван, бэлтгэл ангид суралцаж буй бол
4. Магистр, докторын бэлтгэл ангид суралцаж буй бол
5. Зээлд бүртгүүлэх үедээ хамгийн багадаа нэг жил улиран суралцсан бол
6. Өмнө нь хувь нэмрийн зээл авсан оюутнууд (магистрантур, докторантураас бусад)
7. Сурч буй сургууль болон амьдарч буй дотуур байрандаа ганцаараа болон группээрээ анархи болон терроризмын үйл ажиллагаанд оролцсон, бусдын суралцах эрхийг хааж боогдуулах, эсэргүүцэл, хориг, эзлэн түрэмгийлэл гэх зэрэг үйлдэл хийсэн, хийхээр оролдсон, биеэс нь болон амьдарч буй газраас нь галт зэвсэг, тэсрэх дэлбэрэх бодис, хутга шөвөг гэх мэт бүх төрлийн зэвсэг, дайрах болон бие хамгаалахад хэрэглэгдэх зориулалт бүхий гэмт хэргийн хэрэгсэл олдсон оюутнууд
8. Хуурамч бичиг баримт бүрдүүлсэн бол
9. Гадаадын оюутнууд
10. Уг журмын дагуу зээл авах шаардлага байхгүй гэж үзсэн оюутнууд
11. Сургуулиа хугацаанд нь төгсөөгүй улиран суралцаж буй бол
12. Эчнээ ангид суралцаж буй бол
13. Магистр, докторын сургалтанд хамрагдаж байгаа бол
14. Төсвөөс санхүүждэггүй буюу хувийн их дээд сургуулиудад сурдаг бол хамрагдахгүй.

Хувь нэмрийн зээлийг “Их дээд боловсролын тухай” 2547 тоот хууль болон уг хуулийн 46-р зүйлд нийцүүлэн баталсан “Хувь нэмрийн зээлийн тухай” журмаар тус тус зохицуулсан байна.

б) Буцалтгүй тусламж, тэтгэлгүүд (grant)

Туркийн төрөөс боловсролын салбарт үзүүлж дэмжлэгийн нэг хэлбэр болох тэтгэлэг нь оюутанд сар бүр тогтсон хэмжээгээр олгогдох бөгөөд дараахь 2 төрөлтэй байна.

Үндэсний Боловсролын Яамны тэтгэлэг: Уг тэтгэлэг нь Боловсролын яамны сонгон шалгаруулалтаар гадаад орнуудад улсын зардлаар сурах болзол хангасан оюутнуудад олгох буцалтгүй тусламж юм. Энэ нь БНТУ-ын Засгийн газрын болон бусад улсын засгийн газруудтай хийсэн гэрээний дагуу тухайн улсын Засгийн газрын тэтгэлгээр болон Турк улсын Засгийн газрын тэтгэлгээр гэсэн 2 хэлбэртэй байна.

Тэтгэлгийг олгох үндэслэл:

- сонгон шалгаруулалтад тэнцсэн байдал,
- сурлагын дүн,
- эрдэм шинжилгээний амжилт зэргийг харгалзан олгоно.

Тэтгэлгийн хэмжээ нь бакалавр, магистр болон докторын түвшинд өөр өөр байна. Жилийн эхэнд тогтоосон хэмжээгээр сар бүр олгодог бөгөөд харин дараа жилийн эцэст хэрэглээний үнийн индексийг тэтгэлгийн хэмжээнд тусган тэтгэлгийн хэмжээг жил бүр шинэчлэн батлана.

Энэхүү тэтгэлгийг “Үндэсний боловсролын хууль” болон дээрх хуульд нийцүүлэн баталсан тэтгэлэг олгох тухай журмаар зохицуулсан байна.

Засгийн газрын тэтгэлэг: БНТУ-ын Засгийн газрын зүгээс их дээд сургуулийн оюутнуудад олгодог буцалтгүй тусламжийн хэлбэртэй тэтгэлэг юм. Уг тусламжинд хамрагдахад тухайн оюутны санхүүгийн хэрэгцээ, ар гэрийн амжиргааны түвшин, сурлагын амжилт зэргийг харгалзан үзнэ.

Тус тэтгэлэгийг жилийн эхэнд тогтоогдсон хэмжээгээр сар бүр тогтмол олгоно. Жил бүр хэрэглээний үнийн индексээр тэтгэлгийн хэмжээг дахин баталдаг.

Тэтгэлэгт хамрагдах үндэслэл:

- Ар гэрийнхээ сарын орлогыг тодорхойлж, санхүүгийн тусламж авах шаардлагатай болохоо батлах хэрэгтэй.
- 1-р дамжааны оюутнуудын сурлагын амжилтыг харгалзалгүй олгох бөгөөд 2-р дамжаанаас эхлэн тухайн оюутны сурлагын амжилтыг харгалзан олгоно. Хэрэв тэтгэлэгт хамрагдсан сурагч нэг улиралд 4-өөс дээш хичээл дээр амжилтгүй суралцан унасан бол тэтгэлэг олгохыг зогсооно. 3 болон 4-р дамжаанд суралцаж байхдаа доод дамжааны мэргэжлийн хичээлүүдээс хамгийн багадаа 1 хичээл дээр унасан тохиолдолд мөн тэтгэлгийг зогсооно.
- Уг тэтгэлгийг сэргээх боломжтой ба тэтгэлгээ зогсоолгох шалтгаан болсон хичээлүүдээ амжилттай дүүргэсэн дүнгийн тодорхойлолтоо авчирж дахин бүртгүүлж болдог байна.

с) Бусад дэмжлэг, тусламжууд

Эрүүл мэндийн үйлчилгээ: Эцэг эх нь улсын аль нэг даатгалын үйлчилгээнд хамрагдсан бол эрүүл мэндийн үйлчилгээний зардлыг эцэг эхийн даатгалын хүрээнд төрөөс хариуцна.

Эцэг эх нь улсын аль нэг даатгалын үйлчилгээнд хамрагдаагүй тохиолдолд сургуульд бага хэмжээний төлбөр төлснөөр эрүүл мэнд, эмнэлгийн үйлчилгээний 90%-ийг төр даана.

Ном дэвтэр, өвлийн хувцасны мөнгө: Боловсролын яамны тэтгэлгэд хамрагдаж буй оюутнуудад жил бүр хичээлийн жилийн эхэнд ном дэвтэрний мөнгө олгох ба өвлийн улирал эхлэх үед өвлийн хувцасны мөнгө олгодог. Эдгээр мөнгө нь сарын тэтгэлгийн хэмжээг 2-3 дахин нугалсантай тэнцэх хэмжээтэй байдаг байна.

Оюутны дотуур байр: Боловсролын яамны тэтгэлгэд хамрагдаж буй оюутнуудыг дотуур байраар үнэгүй хангана.

АНУ-ын ТУРШЛАГА

Холбооны Засгийн газрын Оюутны Тусламжийн (Student Aid) гол зорилго нь буцалтгүй тусламж (grant) болон зээлд (loan) хамрагдах болзлыг хангаж буй бүх оюутнуудыг эдгээр санхүүгийн тусламж дэмжлэгт (Aid) хамруулах явдал юм. Эдгээр хөтөлбөрүүдээр дамжуулан АНУ-ын засгийн газраас жил бүр 83 тэрбум гаруй долларын зээл болон буцалтгүй тусламжийг 14 сая их дээд сургуульд суралцагсад болон тэдний ар гэрийнхэнд олгож байна.

Нэгдсэн Улсын Боловсролын Газрын харъяа Холбооны Засгийн газрын Оюутны Тусламжийн газраас (Federal Student Aid) оюутнуудад олгож байгаа дэмжлэгийг буцалтгүй тусламж(grants), ажиллаж-сурах болон зээл хэмээн 3 ангилж болохоор байна.

Холбооны Засгийн газраас оюутнуудад үзүүлдэг тусламж дэмжлэгүүд

Зээл тусламж	Хэлбэр	<ul style="list-style-type: none"> • Хэнд • Хэмжээ (жилд)
--------------	--------	---

Холбооны засгийн газрын Пеллийн тэтгэлэг (Сенатч Клейборн Пеллийн нэрэмжит)	<ul style="list-style-type: none"> Буцалтгүй тусламж (grant) Higher Education Act 1965, Title IV, Subpart 1, Sec.401 Higher Education Opportunity Act 2008, Title IV, Sec.401 	<ul style="list-style-type: none"> Бакалаврын оюутнуудад зориулсан. Хүсэлт гаргасан оюутнуудын санхүүгийн хэрэгцээг харгалзан олгоно. 2008–09: \$400–\$4,731
Холбооны ЗГ-ын боловсролын нэмэлт тэтгэлэг (FSEOG)	<ul style="list-style-type: none"> Буцалтгүй тусламж (grant) Higher Education Act 1965, Title IV, Subpart 3 Higher Education Opportunity Act 2008, Title IV, Sec.406 	<ul style="list-style-type: none"> Санхүүгийн онцгой хэрэгцээ бүхий оюутнуудад зориулсан. Пеллийн тэтгэлэгт хамрагдагсад давуу эрхтэй байна. Уг тэтгэлгийг тухайн сургуулийн санхүүгийн боломжийг харгалзан олгоно. \$100–\$4,000
Сургалт судалгааны өрсөлдөх чадварын тэтгэлэг (ACG)	<ul style="list-style-type: none"> Буцалтгүй тусламж (grant) Higher Education Opportunity Act 2008, Title IV, Sec.402 	<ul style="list-style-type: none"> Пелл тэтгэлэгт хамрагдах боломж бүхий, мэргэжлийн сертификат олгох хөтөлбөрийн 1 болон 2 дугаар дамжаанд эсвэл зэрэг олгох хөтөлбөрийн 1 дүгээр дамжаанд суралцаж байгаа, хамгийн багадаа <u>half-time</u> сургалтанд хамрагдагсад.
		<ul style="list-style-type: none"> 1-р дамжаа: Ахлах сургуулийг 2006.1.1-ээс хойш төгссөн, ахлах сургуулийн нягт хатуу хөтөлбөрийг дүүргэсэн, урьд их дээд сургуульд хамрагдаж байгаагүй. 1-р дамжаа: \$750 хүртэл
		<ul style="list-style-type: none"> 2-р дамжаа: ахлах сургуулийн чанд хатуу сургалтанд хамрагдсан, 2005 оны 1 сарын 1-нээс хойш төгссөн, их дээд сургуулийн 1-р дамжаагаа хамгийн багадаа 3 голч дүнтэй дүүргэсэн. 2-р дамжаа: \$1,300 хүртэл
Шинжлэх ухаан, математикийн үндэсний тэтгэлэг (National SMART Grant)	Буцалтгүй тусламж (grant)	<ul style="list-style-type: none"> Пеллийн тэтгэлэгт хамрагдах боломжтой их дээд сургуулийн 3, 4 (5 жилийн хөтөлбөр бол 5) –р дамжаанд хамгийн багадаа <u>half-time</u> суралцдаг оюутнууд. Дүнгийн голч нь 3-аас дээш байх. Жилд \$4,000 хүртэл

Коллеж болон Их дээд сургуулиудад Багшийн мэргэжлээр сурч буй оюутнуудад үзүүлэх тэтгэлэг (TEACH) Grant	<ul style="list-style-type: none"> Нөхцөлтэй буцалтгүй тусламж (grant): Тус үйлчилгээний үүрэг шаардлагыг биелүүлээгүй тохиолдолд тэтгэлэг олгогдсон өдрөөс эхлэн хүүг нөхөн тооцож, үндсэн мөнгөн дүнгийн хамт төлнө. Higher Education Opportunity Act 2008, Title IV, Sec.412 	<ul style="list-style-type: none"> Бага болон дунд сургуулийн багш болохоор Бакалавр болон магистр докторын зэргээр сурч байгаа болон сурах гэж байгаа “Алба хаах гэрээ”-нд гарын үсэг зурсан оюутнууд. Тус гэрээнд гарын үсэг зурснаар тухайн оюутан нь сургуулиа төгссөнийхөө дараа 8 жилийн дотор шаардлагатай байгаа салбарт бага болон дунд сургуульд бүтэн 4 жил ажиллахыг зөвшөөрнө. Жилд \$4,000 хүртэл
Холбооны ЗГ-ын ажиллах-сурах хөтөлбөр	<ul style="list-style-type: none"> Сургуульд сурч байх хугацаандаа ажиллаж олсон мөнгө буцаж төлөгдөхгүй. Higher Education Act 1965, Title IV, Sec.441 Higher Education Opportunity Act 2008, Title IV, Sec.441 	<ul style="list-style-type: none"> Бакалавр болон Магистр докторын оюутнууд сургууль болон сургуулиас гадуур ажиллах боломжтой бөгөөд хамгийн багадаа цалингийн доод хэмжээгээр цалинжина. Тогтсон хэмжээ байхгүй.
Федерал Перкинзийн зээл	<ul style="list-style-type: none"> Зээл: эргэн төлөгдөнө Higher Education Act 1965, Title IV, Sec.461 Higher Education Opportunity Act 2008, Title IV, Sec.461 	<ul style="list-style-type: none"> Бакалавр болон магистр докторын оюутнуудад зориулсан. Зээл олгосон сургуульдаа эргэн төлнө. 5 хувийн хүүтэй Бакалаврын сургалт: \$5,500 хүртэл; магистр доктор боон мэргэжлийн зэрэг: \$8,000 хүртэл
Дэмжлэгтэй Стаффордын зээл	<ul style="list-style-type: none"> Зээл: эргэн төлөгдөнө 	<ul style="list-style-type: none"> Дэмжлэгтэй Стаффордын зээлийн хүүг Нэгдсэн Улсын Боловсролын Газар хариуцаж төлөх бөгөөд уг зээлийг хүлээн авагч нь санхүүгийн хэрэгцээгээ баталж үзүүлэх шаардлагатай. Хамгийн багадаа <u>half-time</u> –р их дээд сургуулийн сургалтад хамрагдах ёстой. 6 хувийн хүүтэй. Дүнгийн байдлыг харгалзан \$3,500–\$8,500 байна.
Дэмжлэггүй Стаффордын зээл	<ul style="list-style-type: none"> Зээл: эргэн төлөгдөнө Higher Education Act 1965, Title IV, Sec.4286H 	<ul style="list-style-type: none"> Дэмжлэггүй Стаффордын зээлийн хүүг зээлдэгч өөрөө төлөх бөгөөд санхүүгийн хэрэгцээгээ заавал батлан үзүүлэх шаардлагагүй. Хамгийн багадаа <u>half-time</u> –р их дээд сургуулийн сургалтад хамрагдах ёстой. 6,8 хувийн хүүтэй. дүнгийн байдал болон гэр бүлийн хараат хүмүүс бий эсэхийг харгалзан \$5,500–\$20,500

ПЛАС зээл	<ul style="list-style-type: none"> Зээл: эргэн төлөгдөнө Higher Education Act 1965, Title IV, Sec.428. BHigher Education Opportunity Act 2008, Title IV, Sec.461 	<ul style="list-style-type: none"> Их дээд сургуулийн бакалавр болон магистр, докторын сургалтанд хамгийн багадаа <u>half-time</u> хамрагддаг, эцэг эхээсээ хараат байдаг оюутнуудын эцэг эхэд зориулсан зээл. Санхүүгийн хэрэгцээг батлах шаардлагагүй. Зээлдэгч нь урьд өмнө ямар нэгэн зээл авч байсан бол зээлийн зөрчилгүй байх. ПЛАС зээл нь дэмжлэггүй зээл бөгөөд зээлдэгч нь бүх хүүг төлнө. 8,5 хувийн хүүтэй. Дээд хэмжээ нь тухайн сургуульд суралцахад шаардлагатай, сургалт, ном, байр хоол гэх мэт бүх зардлаас оюутны авч буй бусад санхүүгийн тусламжийг хассантай тэнцүү байна. Доод хязгаар байхгүй.
-----------	--	--

Дээрх зээл тусламжид хамрагдахад дараахь үндсэн шалгууруудыг харгалзана.

Үүнд:

- Санхүүгийн хэрэгцээ шаардлагаа баталж үзүүлэх (дээр хүснэгтэд дурдсан тодорхой зээлүүдээс бусад)
- Нэгдсэн Улсын иргэн байх. Хүчинтэй Нийгмийн хамгааллын дугаар бүхий байнгын оршин суугч, цагаач, дүрвэгч, зэрэг АНУ-ын харъяат бус хүмүүс
- Их дээд сургуулийн ямар нэгэн зэрэг, сертификатын хөтөлбөрт хамрагдах
- Их дээд сургуулийн боловсролд хамрагдах боломжтой болохоо доорх хэлбэрүүдийн аль нэгээр батлах
 - Дунд сургууль төгссөн гэрчилгээ эсвэл Ерөнхий Боловсролын Хөгжлийн Сертификат
 - Дунд сургуулийн диплом эсвэл ЕБХС байхгүй бол тухайн сургуульд элсэн суралцах чадвартай эсэхийг шалгах шалгалтад тэнцсэн байдал.
 - Холбооны Засгийн газрын зүгээс хүлээн зөвшөөрсөн тухайн муж улсын бусад стандартуудыг хангасан эсэх
 - Мужийн хуулийн дагуу гэрээр дунд сургуулийн боловсрол эзэмшсэн.
- Их дээд сургуульд элсэн орсныхоо дараа шаардлагатай сурлагын түвшинг хангаж чадах.

Дээрх зээл тусламжуудыг 1965 оны АНУ-ын “Дээд Боловсролын Тухай хууль” (*Higher Education Act, Title IV- Student Assistance*), 2008 оны Их Дээд Боловсролын Боломжийн тухай (*Higher Education Opportunity Act, Title IV- Student Assistance*) зэрэг хууль тогтоомжоор зохицуулсан байна.

АНГЛИ УЛСЫН ТУРШЛАГА

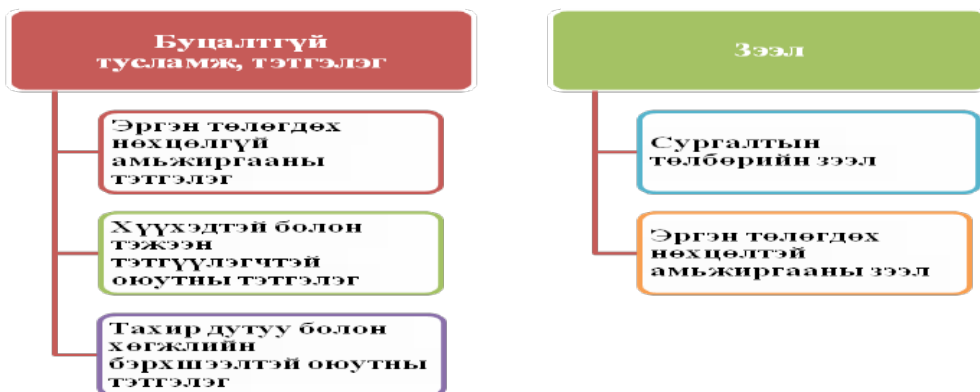
Их Британи Умард Ирландын Нэгдсэн Вант Улсын хувьд боловсролын салбарт үзүүлж буй төрийн дэмжлэгийг “Боловсролын тухай хууль” болон “Дээд боловсролын тухай” хууль, түүнд зохицуулан баталсан холбогдох журам, хөтөлбөрүүдээр зохицуулдаг байна.

Их Британийн хувьд төрөөс үзүүлж буй оюутны дэмжлэгийг “Английн дээд боловсролын сангийн зөвлөл” / *Higher education funding council for england*/, Английн оюутны санхүүжилтийн газар /*Student Finance England*/ зэрэг бие даасан байгууллагууд хариуцдаг.

Засгийн газраас Английн оюутны санхүүгийн байгууллагаар дамжуулан тэтгэмж /grant/, зээл /loan/, сургуулиас нь олгодог тэтгэлэг /bursary/ зэрэг хэлбэрүүдээр оюутнуудад санхүүгийн дэмжлэг үзүүлдэг бөгөөд оюутан хэрэгцээтэй үедээ санхүүгийн дэмжлэг авах ба энэ мэт авсан зээлээ сургууль төгсөх хүртлээ буюу жилд J15000 орлого олдог болох хүртлээ эргүүлэн төлөхгүй байж болно.

Дээрх хууль тогтоомжид заасны дагуу Англи улсын Засгийн газраас их дээд сургуулийн оюутнуудад зориулан дараахь төрлийн дэмжлэг туслалцааг үзүүлдэг. Үүнд:

1. **Буцалтгүй тусламж, тэтгэлэг** /Grant/
2. **Зээл** /Loan/ гэсэн үндсэн хоёр төрлийн дэмжлэг хамаарна. Энэхүү дэмжлэг, тусламжийн төрөл болон хэлбэрүүдийн ангилалыг схемчлэн үзүүлбэл:

1. Буцалтгүй тусламж, тэтгэлэг

- **Эргэн төлөгдөх нөхцөлгүй амьжиргааны тэтгэлэг:**

Энэ нь сар тутам тогтоосон хэмжээгээр тогтмол олгодог тэтгэлэг юм. “Боловсролын тухай” болон “Дээд боловсролын тухай” хуулиудад зааснаар жилийн J25000-аас доош орлого бүхий айлын хүүхдүүд J2906 хүртэл тэтгэмж авах эрхтэй. Харин жилийн J50020 хүртэл орлоготой айлын хүүхдүүд хэсэгчилсэн тэтгэлэг авдаг байна. Хэрэв шинээр их дээд сургуульд элсэн орж байгаа бол тухайн оюутнуудын 40% нь бүрэн амьжиргааны тэтгэлэгт хамрагдах боломжтой байдаг байна. /Бүрэн амьжиргааны тэтгэлэг нь оюутны суралцахад шаардагдах бүхий л амьжиргааны зардлыг санхүүжүүлэхийг хэлнэ/

- **Хүүхэдтэй болон тэжээн тэтгүүлэгчтэй оюутны тэтгэлэг:**

Энэ нь суралцахыг хүсэж байгаа бөгөөд тэднээс хамааралтай асрамжлах шаардлагатай хүмүүстэй хамт амьдардаг тохиолдолд төрөөс тэдгээр оюутнуудад үзүүлдэг нэмэлт амьжиргааны тэтгэлгийг хэлнэ. Энэ төрлийн тэтгэлэг нь дараахь хэлбэртэй байна.

Хүүхэдтэй болон бусад тэжээн тэтгүүлэгчтэй оюутны тэтгэлэг	Дээд хэмжээ
Хүүхэдтэй оюутны тэтгэлэг	

-1 хүүхэдтэй бол	долоо хоногт J148,75
-2 хүүхэдтэй бол	долоо хоногт J255
Эцэг эхийн сургалтын тэтгэмж	жилд J1508
Насанд хүрсэн тэжээн тэтгүүлэгчтэй оюутны тэтгэлэг /насанд хүрсэн хүүхэд орохгүй/	жилд J2642

- **Тахир дутуу болон хөгжлийн бэрхшээлтэй оюутны тэтгэлэг:**

Мөн дээр дурьдсан хуулиудад зааснаар хөгжлийн бэрхшээлтэй оюутнуудад доорх төрлийн тэтгэлгийг дараахь хувь хэмжээтэйгээр олгоно. Үүнд:

Тусгай аппарат хэрэгслийн тэтгэмж	нэг курст J5161.
Эмнэлгийн бус тусламжийн тэтгэмж / бүтэн болон хагас өдрөөр сурч байгаатай холбогдон өөрчлөгдөнө./	жилд J20520.
Тахир дутуугийн тэтгэмж	жилд J1724
Замын зардал:	дээд хязгаар байхгүй.

2. Зээл:

- **Сургалтын төлбөрийн зээл:**

Английн Засгийн газраас дээд сургуулиудын оюутнуудын хувьд сургалтын төлбөрт нэмэрлэх зорилгоор олгодог сургалтын төлбөрийн зээл олгох харилцаа хуулиар зохицуулагдсан байх ба түүний хэмжээ нь J3290 хүртэл байна. Уг зээлийн хэмжээг оюутны ар гэрийн жилийн дундаж орлогыг харгалзан тогтоодог бөгөөд “Английн оюутны санхүүжилтийн газар” (*Student finance department of England*) тухайн сургууль руу шууд төлдөг байна.

Сургалтын төлбөрийн зээлд хамрагдахад тавигдах шаардлагууд:

- Оюутны сурч буй сургалтын хөтөлбөр нь их дээд сургуулийн зэрэг олгох, дээд сургуулийн диплом болон сертификатын, мэргэжлийн зэрэг, диплом олгох зөвшөөрөгдсөн сургалт бол
- Оюутан, түүний гэр бүлийн хүн, эцэг эхийн аль нэг нь хууль ёсоор дүрвэх болон тус улсад чөлөөтэй орж гарах зөвшөөрөл авсан бол
- Оюутан болон түүний гэр бүлийн хүн, эцэг эхийн аль нэг нь Европын Холбооны улсын харъяат бол
- Оюутан тус улсад байнга оршин суух зөвшөөрөл авсан бол
- Хуульд заасан бусад шаардлагуудыг хангасан тохиолдолд Засгийн газрын зээлд хамрагдах эрхтэй болно.

Зээлийн эргэн төлөлт: Оюутны сургалтын зээлийг дараахь хэлбэрээр эргэн төлж болно.

Үүнд:

- ✓ Зээлдэгч зээлээ шууд “Ажил эрхлэлт, сургалтын хэлтэс”-т төлөх
- ✓ Татварын системээр дамжуулан төлөх
- ✓ Ажил олгогч цалингаас нь хасах хэлбэрээр гэсэн үндсэн 3 хэлбэрээр төлнө.

“Ажил эрхлэлт, сургалтын хэлтэс” нь Их Британийн Боловсролын яамны харъяа газар бөгөөд их, дээд сургууль төгсөгчдийн ажил, эрхлэлт, сургалт болон түүнтэй холбоотой бусад асуудлыг хариуцах ба нэгдсэн мэдээллийн санг бүрдүүлнэ.

Гадаадын зээлдэгч нар нь 3 сараас илүү хугацаагаар Их Британиас гарах тохиолдолд “Ажил эрхлэлт, сургалтын хэлтэс”-д мэдэгдэх үүрэгтэй бөгөөд сар бүрийн тогтсон өдөр төлбөрийн төлөвлөгөөний дагуу зээлийг эргэн төлнө. Хэрэв зээлдэгчийг тогтсон төлөвлөгөөний дагуу зээлээ тогтмол төлж байна гэж үзвэл “Ажил эрхлэлт, сургалтын хэлтэс” нь орлогын дагуу төлөхийг зөвшөөрдөг. Зээлдэгч төлбөр хийх хугацаанаас хойш 12 сарын цалингийнхаа нийлбэрийн 9%-тай тэнцэх мөнгийг 12 хувааж төлнө.

• **Эргэн төлөгдөх нөхцөлтэй амьжиргааны зээл:**

Оюутны хоол байрны мөнгө, сургалтын материалын төлбөр зэрэг сургалтын бусад зардлыг төлөхөд зориулсан зээл юм. Уг зээлийн хэмжээ нь хаана сурч байгаа болон өөр эрх бүхий байгууллагаас амьжиргааны тэтгэлэг авсан эсэх, оюутны өөрийн болон ар гэрийн орлогын хэмжээнээс хамаарна. Эцэг эхээсээ хол Лондон хотод сурч байгаа бол жилийн J6928, эцэг эхээс хол, Лондонгоос бусад хотод сурч байгаа бол J4950, сурах хугацаандаа эцэг эхийн хамт амьдарч байгаа бол жилд J3838 гэх мэт харилцан адилгүй хэмжээтэй байна.

Дээрх тэтгэлэг болон зээлүүдэд хамрагдахад доорх ерөнхий болзлууд шаардагдана.
Үүнд:

- Нэгдсэн Вант Улсын иргэн байх, эсвэл тогтмол суурьшилтай оршин суугч байх.
- Хэвийн оршин суугч байх.
- Их дээд сургуулийн сургалт эхлэхээс 3 жилийн өмнөөс эхлэн Нэгдсэн Вант Улс, Канадын арлууд болон Менийн аралд оршин суусан байх.
- Амьжиргааны зээлд хамрагдахад 60-аас доош настай байх, /харин Сургалтын төлбөрийн зээлд хамрагдахад насны дээд хязгаар байхгүй./
- Оюутны сурч буй сургалтын хөтөлбөр нь их дээд сургуулийн зэрэг олгох, дээд сургуулийн диплом болон сертификатын, мэргэжлийн зэрэг, диплом олгох зөвшөөрөгдсөн сургалт байх зэрэг ерөнхий шаардлагуудыг хангасан байх шаардлагатай. .

БНХАУ-ын ТУРШЛАГА

БНХАУ-ын дээд боловсролын салбар дахь төрийн дэмжлэг, сурлагын мөнгөн шагнал зэргийг тус улсын Санхүүгийн яам болон Боловсролын яамнаас гаргасан баримт бичгээр зохицуулдаг байна.

Төрийн дэмжлэгийн хэлбэр:

Санхүүгийн яам, боловсролын яамнаас 2007 оны 06 сарын 27-нд гаргасан “Энгийн дээд боловсролын сургууль, дээд боловсролын мэргэжил олгох сургуулиудын оюутны тэтгэлэг

удирдах түр хэрэгжүүлэх арга хэмжээ"-ний тухай мэдэгдэлд заасны дагуу “Улсаас голдуу эдийн засгийн хувьд хүнд амьдралтай гэр бүлд амьдардаг оюутнуудад амьжиргааны зардал өгөх зорилгоор энэ **оюутны тэтгэлгийг** олгоно. Улсаас оюутны тэтгэлгийн хэмжээг дунджаар нэг оюутанд нэг жилийн 2000 юаниар тогтоодог.” Стандартыг жил бүр нэг оюутанд 1000-3000 юаны дотор тогтоодог. Үүнийг 2-3 зэрэглэлд ангилдаг байна. Тус улсын төрөөс үзүүлж буй дэмжлэг нь:

- ❖ Тэтгэлэг
- ❖ Зээл
- ❖ Сургалтын төлбөрийн хөнгөлөлт, чөлөөлөлт
- ❖ Оюутны сургалтын мөнгөн шагнал
- ❖ Оюутныг дэмжих мөнгөн шагнал
- ❖ Оюутны халамжийн тэтгэлэг зэргээс бүрдэнэ.

Тэтгэлэг.

Улсын оюутны тэтгэлгэд өргөдөл гаргахад тавигдах нөхцлүүд:

- Социализм эх орноо хайрладаг, эв хамтын намын даргыг хамгаалдаг байх
- Үндсэн хууль болон хууль дүрмийг сахидаг, сургуулийн дүрэм журмыг сахидаг байх
- Үнэнч шударга итгэл даадаг, ёс суртахуун сахилга бат сайтай байх
- Идэвхитэй хичээн суралцдаг байх
- Гэр орны эдийн засгийн хүнд байдалтай, ариг гамтай амьдардаг байх зэрэг хуульд заасан шаардлагыг хангасан тохиолдолд өргөдөл гаргах эрх үүснэ.

Өргөдөл гаргах, сонгон шалгаруулах ба олгох ерөнхий журам: Улсаас олгох оюутны тэтгэлгийн сонгон шалгаруулалт жилд нэг удаа болно. Жил бүрийн 9 сарын 30-аас өмнө шалгаруулалт дуусна. Улс оюутны тэтгэлгийг 10 сараар олгоно. Их сургуулиас сар бүр улсаас өгөх сургалтын тэтгэлгийг сургалтын тэтгэлэгт хамрагдсан оюутны гарт олгоно.

Улсын оюутны тэтгэлгэд өргөдөл гаргагч оюутан нэг хичээлийн жилд өөр бусад улсын сурлагын мөнгөн шагнал, эсвэл улсын оюутан дэмжих тэтгэлэгт өргөдөл зэрэг гаргаж болно. Улсын хуулийн дагуу Их сургууль олсон орлогынхоо 4-6 хувийг ар гэрийн эдийн засгийн хүнд амьдралтай оюутанд тэтгэлэг болгон өгнө.

Зээл.

Улсын сургалтын зээл олгох ажиллагааны дүрэм журам: Тус журмыг 1999 оны 08 сарын 17-нд Боловсролын яам, Санхүүгийн яам, Хятадын төв банк болон Хятадын үйлдвэр арилжааны банкууд хэлэлцэн гаргав. Оюутанд олгох зээлийн хэмжээг тогтоохдоо дараахь томъёоны дагуу тогтооно. **Оюутанд олгох зээлийн хэмжээг тогтоох томъёо:** Оюутны зээлийн хэмжээ= сургалтын төлбөр + амьдарч байгаа хотын амьжиргааны өртөг - тус хүний орлого (гэрээс нь өгдөг орлого, нийгмийн бусад талын тусламжийн орлого зэрэг багтана). Тодруулан үзүүлбэл доорхи байдалтай байна.

Дүрмийн дагуу нэг хүнд жилд 6000 юанаас хэтрэхгүй хэмжээний зээл олгоно.

Зээл олгогдох хүнд тавигдах шаардлага:

- ❖ Бүрэн иргэний эрүүгийн хариуцлага хүлээх чадвартай байх
- ❖ Хууль дүрэм сахидаг, хууль зөрчиж байгаагүй байх
- ❖ Сурлагын дүн харьцангуй сайн байх
- ❖ Сургуульд суралцах үед олсон орлого нь сургалтын зардал болон амьжиргааны зардалдаа хүрэлцэхгүй байх
- ❖ Үнэнч шударга итгэл даадаг
- ❖ Хятадын үйлдвэр арилжааны банкны улсын сургалтын зээлийн арга хэмжээний тавигдсан нөхцлийг хангасан тохиолдолд зээл олгоно.

Сургалтын төлбөрийн хөнгөлөлт, чөлөөлөлт.

Тус улсын 2002 оны 9 сарын 1-ээс эхлэн хэрэгжсэн “Онцгой хүнд амьдралтай оюутныг сургалтын төлбөрөөс хөнгөвчлөх тогтоол” тогтоолын дагуу оюутныг сургалтын төлбөрөөс хөнгөлнө. Энэхүү тогтоолд “**Сургалтын төлбөрөөс чөлөөлөх стандарт**”-ыг тогтоосон байна.

Сургалтын төлбөрөөс чөлөөлөх стандарт нь:

- ✓ 3000¹ (чөлөөлөх үзүүлэлт тэр жилийнхээ 30¹ -аас хэтрэхгүй)
- ✓ 2000¹ гэсэн 2 ангилалтай.

Сургалтын төлбөрөөс чөлөөлөх харьцаа сургуулийн оюутны тооны 1² -иас хэтрэхгүй байна. Өргөдөл гаргагч оюутан хууль дүрэм журам, сургуулийн дүрэм журмыг сахидаг, сурлага сайн, бүх шалгалтандаа тэнцсэн байх ба дараахь нөхцлүүдийн нэгэнд заавал тохирсон байна.

Чөлөөлөгдөх өргөдөл гаргагчид тавигдах шаардлага:

- a) Эцэг эхийн нь нас барсан, эдийн засгийн эх үүсвэргүй өнчин байх
- b) Эцэг эх нь нас ахисан эсвэл тахир дутуу, хөдөлмөрийн чадвараа алдсан, ар гэрийн хүнд амьдралтай байх
- c) Эцэг эх нь ажилгүй, тогтмол эдийн засгийн орлогогүй, ар гэрийн хүнд амьдралтай байх

¹ <http://gov.hnedu.cn/web/0/200510/09175013015.html>

² <http://gov.hnedu.cn/web/0/200510/09175013015.html>

- d) Хагас өнчин, гэр бүлийн орлого нь сургалтын төлбөрөө бүрэн төлөхөд хүрэлцэхгүй байх
- e) Алслагдсан хөдөө орон нутгаас ирсэн, үндэсний цөөнх, маш хүнд амьдралтай байх
- f) Цэргийн албанд харьяалагддаг байх (хамааралтай баримт бичиг үнэмлэх хавсаргах шаардлагатай)
- g) Гэнэт үүссэн асуудал (байгалын гамшиг зэрэг) эсвэл бусад шалтгаанаас гэр бүлийн орлого гэнэт багассан, сургуульд суралцах хугацаанд сургалтын төлбөрийг төлөх чадваргүй байх зэрэг шаардлагуудыг хангасан байна.

Оюутны сургалтын мөнгөн шагнал.

Санхүүгийн яам, болон Боловсролын яамнаас 2007 оны 06 сарын 26-нд гаргасан “Энгийн дээд боловсролын сургууль, дээд боловсролын мэргэжил олгох сургуулиудын оюутны сурлагын мөнгөн шагнал удирдах түр хэрэгжүүлэх арга хэмжээ”³ тогтоолоор улсаас сурлагын мөнгөн шагнал олгох харилцааг зохицуулна. Тус тогтоолоор нэг хүнд олгох жил бүрийн мөнгөн шагнал 8000 юань байхаар тогтдоогдсон байна.

Улсын оюутны сурлагын мөнгөн шагналд өргөдөл гаргахад тавигдах нөхцлүүд:

- ✓ Социализм эх орноо хайрладаг, эв хамтын намын даргыг хамгаалдаг байх.
- ✓ Үндсэн хууль болон хууль дүрмийг сахидаг, сургуулийн дүрэм журмыг сахидаг байх.
- ✓ Үнэнч шударга итгэл даадаг, ёс суртахуун сахилга бат сайтай байх.
- ✓ Сургуульд суралцах хугацаанд сурлагын дүн онц сайн, бүх талаараа онцгойрсон байх.

Сонгон шалгаруулалт ба олгох: Улсаас олгох оюутны тэтгэлгийн сонгон шалгаруулалт жилд нэг удаа болно. Сургууль бүр жил бүрийн хичээл эхлэх үед шалгаруулалтыг хийнэ. Шалгаруулалт 10 сарын 31-нд дуусна. Их сургууль жил бүрийн 11 сарын 30-аас өмнө нэг удаа шууд олгоно. Оюутны ар гэр эдийн засгийн асуудалтай байх эсэх нь хамаагүй бөгөөд зөвхөн тавигдсан нөхцөлд тэнцсэн оюутан л энэхүү мөнгөн шагналд хамрагдана.

Оюутныг дэмжих мөнгөн шагнал

Санхүүгийн яам, болон Боловсролын яамнаас 2007 оны 06 сарын 27-нд гаргасан “Энгийн дээд боловсролын сургууль, дээд боловсролын мэргэжил олгох сургуулиудын оюутныг дэмжих мөнгөн шагнал удирдах түр хэрэгжүүлэх арга хэмжээ” мэдэгдэл⁴ -ийн дагуу улсаас олгодог оюутныг дэмжих мөнгөн шагнал нэг хүнд жил бүр 5000 юань байна.

Улсын оюутныг дэмжих мөнгөн шагналд өргөдөл гаргахад тавигдах нөхцлүүд:

- Социализм эх орноо хайрладаг, эв хамтын намын даргыг хамгаалдаг байх.
- Үндсэн хууль болон хууль дүрмийг сахидаг, сургуулийн дүрэм журмыг сахидаг байх.
- Үнэнч шударга итгэл даадаг, ёс суртахуун сахилга бат сайтай байх.

⁴ <http://xsc2000.sysu.edu.cn/Regulation/ShowArticle.asp?ArticleID=192>

- Сурлагын дүн онц сайн байх.
- Гэр орны эдийн засгийн хүнд байдалтай, ариг гамтай амьдардаг байх зэрэг нөхцөл байдаг байна.

Сонгон шалгаруулалт ба олгох: Улсаас олгох оюутны тэтгэлгийн сонгон шалгаруулалт жилд нэг удаа болно. Сургууль бүр жил бүрийн хичээл эхлэх үед шалгаруулах ажлыг хийнэ. 10 сарын 31-нд дуусгана. Их сургууль жил бүрийн 11 сарын 30-аас өмнө нэг удаа шууд олгоно. Тухайн жилд энэ мөнгөн шагналыг авсан хүн өөр улсаас олгох тэтгэлгийг авч болохгүй.

Оюутны халамжийн тэтгэлэг

2004 онд тус улсын Санхүүгийн яамнаас “Оюутны гуанзны удирдлагыг сайжруулах мэдэгдэл”⁵ гаргаж хүнд амьдралтай оюутанд өдөр бүр 4 юаны хоолны мөнгө олгох, оюутны хэрэглэх ус, цахилгаан, газны үнийг бусад айл өрхүүдийн тогтоосон үнээс хямд болгохоор шийдсэн байна. Энэхүү халамжийн тэтгэлэгт хамрагдах оюутнууд гэр орны эдийн засгийн хүнд байдалтай байх нөхцөлөөр хамрагдах ажээ.

Түүнчлэн “Багшийн их сургууль”-ийн багшийн ангийн оюутан үнэ төлбөргүй боловсрол эзэмших талаар мэдэгдэл⁶ “Төрийн зөвлөлийн алба”-аас 2007 он 5 дугаар сарын 9-нд батлагдсан байна. Тус мэдэгдлэн сургуульд суралцах үеийн сургалтын төлбөрөөс чөлөөлөх, оюутны байрны төлбөрөөс чөлөөлөх, амьжиргааны мөнгө авах, бүх хэрэгцээтэй зардлыг улсын санхүү хариуцна.

Тавигдах шаардлага: Багшийн их сургуульд багшийн мэргэжлээр сурч байгаа бүх оюутан

Боловсролын яамнаас хэрэгжүүлдэг багшийн их сургуулийн багшийн мэргэжилд үнэгүй боловсрол олж авч байгаа оюутан улсын оюутны тэтгэлэгт давхар хамрагдахгүй.

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

⁵ <http://zzgl.hdu.edu.cn/shownews.asp?id=66>

⁶ <http://www.chsi.com.cn/gjzxdk/zc/200708/20070810/1047223.html>

№	Эрх зүйн актууд	Төрийн дэмжлэгийн хэлбэр	Зээл болон бусад дэмжлэгт хамрагдах шалгуур үзүүлэлт	<ul style="list-style-type: none"> Зээлийг эргэн төлөх журам Хариуцан хэрэгжүүлэх байгууллага
1	“Энгийн дээд боловсролын сургууль, дээд боловсролын мэргэжил олгох сургуулиудын оюутны тэтгэлэг удирдах түр хэрэгжүүлэх арга хэмжээ” мэдэгдэл Санхүүгийн боловсрол 2007 он дугаар 92 2 Санхүүгийн яам , боловсролын яамнаас гаргасан 2007.06.27	Улсаас голдуу эдийн засгийн хүнд гэр бүлтэй оюутнуудад амьжиргааны зардал өгөх зорилгоор энэ оюутны тэтгэлгийг олгодог. Улсаас оюутны тэтгэлгийн хэмжээг дунджаар нэг оюутанд нэг жилийн 2000 Г аар тогтоодог. Бодит стандартыг жил бүр нэг оюутанд 1000-3000Г ны дотор тогтоодог. Үүнийг 2-3 зэрэглэлд ангилдаг.	Улсын оюутны тэтгэлгэд өргөдөл гаргахад тавигдах нөхцлүүд: 1. Социализм эх орноо хайрладаг, эв хамтын намын даргыг хамгаалдаг байх. 2. Үндсэн хууль болон хууль дүрмийг сахидаг, сургуулийн дүрэм журмыг сахидаг байх. 3. Үнэнч шударга итгэл даадаг, ёс суртахуун сахилга бат сайтай байх. 4. Идэвхитэй хичээн суралдаг байх. 5. Гэр орны эдийн засгийн хүнд байдалтай, ариг гамтай амьдардаг байх.	<ul style="list-style-type: none"> Буцаж төлөхгүй. Санхүүгийн яам , Боловсролын яам.
2	Улсын сургалтын зээл олгох ажиллагааны дүрэм журам 1999.8.17нд боловсролын яам, санхүүгийн яам, Хятадын төв банк болон Хятадын үйлдвэр арилжааны банкууд хэлэлцэн гаргав.	Оюутанд олгох зээлийн хэмжээг тогтоох Оюутанд олгох зээлийн хэмжээг тогтоох томъёо: оюутны зээлийн хэмжээ = сургалтын төлбөр + амьдарч байгаа хотын амьжиргааны өртөг - тус хүний орлого (гэрээс нь өгдөг орлого, нийгмийн бусад талын тусламжийн орлого зэрэг багтана) . Дүрмийн дагуу нэг хүнд жилд 6000Г аас хэтрэхгүй.	Зээл олгогдох хүнд тавигдах шаардлага: 1. бүрэн иргэний эрүүгийн хариуцлага хүлээх чадвартай байх. 2. хууль дүрэм сахидаг, хууль зөрчиж байгаагүй байх. 3. сурлагын дүн харьцангуй сайн байх 4. сургуульд суралцах үед олсон орлого нь сургалтын зардал болон амьжиргааны зардалдаа хүрэлцэхгүй байх 5. Үнэнч шударга итгэл даадаг 6. Хятадын үйлдвэр арилжааны банкны улсын сургалтын зээлийн арга хэмжээний тавигдсан нөхцлийг хангах	<ul style="list-style-type: none"> Улсаас олгосон зээлийн хугацаа зээлдэгч сургуулиа төгссөнөөс хойш 4 жилээс хэтрэхгүй. Улсаас олгосон зээлийн хүүгийн хувийг Хятадын Ардын банкны тогтоосон хүүгийн хувь болон улсын хүүгийн хувьтай холбоотой бодлогоор хэрэгжүүлнэ Санхүүгийн яам , Боловсролын яам. Хятадын үйлдвэр арилжааны банкууд

3	<p>Онцгой хүнд амьдралтай оюутныг сургалтын төлбөрөөс хөнгөвчлөх тогтоол</p> <p>Энэ тогтоолыг 2002.09.01 ээс эхлэн хэрэгжүүлнэ.</p> <p>http://xsc2000.sysu.edu.cn/Regulation/ShowArticle.asp?ArticleID=192</p>	<p>Сургалтын төлбөрөөс чөлөөлөх стандарт</p> <p>Сургалтын төлбөрөөс чөлөөлөх стандарт нь 3000Г (чөлөөлөх үзүүлэлт тэр жилийнхээ 30□аас хэтрэхгүй) мөн 2000Г гэсэн 2 ангилалтай.</p> <p>Сургалтын төлбөрөөс чөлөөлөх харьцаа сургуулийн оюутны тооны 1 □ ийн дотор байх.</p>	<p>Өргөдөл гаргагчид тавигдах шаардлага:</p> <p>Өргөдөл гаргагч оюутан хууль дүрэм журам, сургуулийн дүрэм журмыг сахидаг, сурлага сайн, бүх шалгалтандаа тэнцсэн дараах нөхцлүүдийн нэгэнд заавал тохирсон байх:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1.Эцэг эхийн нь нас барсан, эдийн засгийн эх үүсвэргүй өнчин байх 2.Эцэг эх нь нас ахисан эсвэл тахир дутуу, хөдөлмөрийн чадвараа алдсан, ар гэрийн хүнд амьдралтай байх 3.Эцэг эх нь ажилгүй, тогтмол эдийн засгийн орлогогүй, ар гэрийн хүнд амьдралтай байх 4.Хагас өнчин, гэр бүлийн орлого нь сургалтын төлбөрөө бүрэн төлөхөд хүрэлцэхгүй байх 5.Алслагдсан хөдөө орон нутгаас ирсэн, үндэсний цөөнх, маш хүнд амьдралтай байх 6.Цэргийн албанд харьяалагддаг байх (хамааралтай баримт бичиг үнэмлэх хавсаргах шаардлагатай) 7.Гэнэт үүссэн асуудал (байгалын гамшиг зэрэг) эсвэл бусад шалтгаанаас гэр бүлийн орлого гэнэт багассан, сургуульд суралцах хугацаанд сургалтын төлбөрийг төлөх аргагүй байх. 	<ul style="list-style-type: none"> • Буцаан төлөхгүй. • Энэ тогтоолыг оюутны тусламжийг удирдах зөвлөлийх хурал хариуцан тайлбарлана.
4	<p>□ Энгийн дээд боловсролын сургууль, дээд боловсролын мэргэжил олгох сургуулиудын оюутны сурлагын мөнгөн шагнал удирдах түр хэрэгжүүлэх арга хэмжээ□ мэдэгдэл Санхүүгийн боловсрол 2007 он дугаар 90</p> <p>Санхүүгийн яам , боловсролын яамнаас гаргасан 2007.06.26</p> <p>http://zzgl.hdu.edu.cn/shownews.asp?id=66</p>	<p>Улсаас олгодог сурлагын мөнгөн шагнал нэг хүнд жил бүр 8000Г байна.</p>	<p>Улсын оюутны сурлагын мөнгөн шагналд өргөдөл гаргахад тавигдах нөхцлүүд:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Социализм эх орноо хайрладаг, эв хамтын намын даргыг хамгаалдаг байх. 2. Үндсэн хууль болон хууль дүрмийг сахидаг, сургуулийн дүрэм журмыг сахидаг байх. 3. Үнэнч шударга итгэл даадаг, ёс суртахуун сахилга бат сайтай байх. 4.Сургуульд суралцах хугацаанд сурлагын дүн онц сайн, бүх талаараа онцгойрсон байх. 	<ul style="list-style-type: none"> • Буцаан төлөхгүй. • Санхүүгийн яам , Боловсролын яам.

5	Энгийн дээд боловсролын сургууль, дээд боловсролын мэргэжил олгох сургуулиудын оюутныг дэмжих мөнгөн шагнал удирдах түр хэрэгжүүлэх арга хэмжээ мэдэгдэл Санхүүгийн боловсрол 2007 он дугаар 91 Санхүүгийн яам, боловсролын яамнаас гаргасан 2007.06.27	Улсаас олгодог оюутныг дэмжих мөнгөн шагнал нэг хүнд жил бүр 5000г байна.	Улсын оюутныг дэмжих мөнгөн шагналд өргөдөл гаргахад тавигдах нөхцлүүд: 1. Социализм эх орноо хайрладаг, эв хамтын намын даргыг хамгаалдаг байх. 2. Үндсэн хууль болон хууль дүрмийг сахидаг, сургуулийн дүрэм журмыг сахидаг байх. 3. Үнэнч шударга итгэл даадаг, ёс суртахуун сахилга бат сайтай байх. 4. Сурлагын дүн онц сайн байх. 5. Гэр орны эдийн засгийн хүнд байдалтай, ариг гамтай амьдардаг байх.	<ul style="list-style-type: none"> Буцаан төлөхгүй. Санхүүгийн яам Боловсролын яам.
6	Оюутны гуанзны удирдлагыг сайжруулах мэдэгдэл Санхүүгийн боловсрол 2004 он дугаар 15	Сургуулийн хүнд амьдралтай оюутанд өдөр бүр 4г нь хоолны мөнгө олгох. Оюутны хэрэглэх ус, цахилгаан, газны үнийг бусад айл өрхүүдийн тогтоосон үнээс хямд болгох.	Гэр орны эдийн засгийн хүнд байдалтай байх.	<ul style="list-style-type: none"> Буцаан төлөхгүй
7	Багшийн их сургуулийн багшийн ангийн оюутан үнэ төлбөргүй боловсрол эзэмших талаар мэдэгдэл Төрийн зөвлөлийн алба 2007 он дугаар 34 2007.05.09	Сургуульд суралцах үеийн сургалтын төлбөрөөс чөлөөлөх, оюутны байрны төлбөрөөс чөлөөлөх, амьжиргааны мөнгө авах, бүх хэрэгцээтэй зардлыг улсын санхүү хариуцна.	Багшийн их сургуульд багшийн мэргэжлээр сурч байгаа бүх оюутан	<ul style="list-style-type: none"> Буцаан төлөхгүй Төрийн зөвлөлийн алба

БНСУ -ын ТУРШЛАГА

БНСУ-ын дээд боловсролын тогтолцоо

БНСУ -д 175 их сургууль, 14 аж үйлдвэрийн их сургууль, 11 боловсролын их сургууль, 148 коллеж болон бусад төрлийн дээд боловсролын нийт 408 сургууль байдаг. Эдгээр 408 дээд боловсрол олгодог байгууллагуудын 54 нь төрийн өмчит бөгөөд 354 нь хувийн өмчийн сургуулиуд байна.

Дээд сургууль нь 7-н категоруудад хуваагддаг. Үүнд

1. Коллеж, их сургууль,
2. Аж үйлдвэрийн сургууль,
3. Боловсролын сургууль,
4. Бага коллеж,
5. Нисэх болон сэтгүүлчийн сургууль

6. *Техникийн коллеж,*
7. *Шашны коллеж ба бусад*

БНСУ-ын Боловсролын яам нь хуулийн чиглэлийн улсын болон хувийн бүх сургуулиудыг хянадаг. Боловсролын яам оюутнуудын тоо, багш нарын ур чадвар, зэргийн шаардлага зэргийг хянадаг байна.

- Их сургуулиуд

Коллежийн боловсролын сургалтын хугацаа нь 4-6 жил байдаг. Их сургуульд хичээлийн төгсөлтийг хэмжих нэгж нь кредит юм. Их сургууль бүр төгсөхөд шаардлагатай минимум кредит, семестр болгоны максимум кредитыг хянадаг. Сургалтын хөтөлбөр нь ерөнхий болон мэргэжлийн курсээс бүрдэх ба энэ нь бас заавал сурах болон сонгомол курс гэж хуваагдана.

- Боловсролын сургууль

Боловсролын сургууль нь бага болон дунд сургуулийн багш нарыг сургадаг. Боловсролын бүх сургуулиуд нь дотоодын, 4 жилийн курстэй байдаг. Их сургуулийн сургалтын хөтөлбөр гол салбар, либерал салбар гэж хуваагдана. Гол салбар нь ерөнхий мэдлэг болон багшлах хичээлүүдээс бүрдэнэ. Ерөнхий мэдлэгийн хичээлээс оюутнууд анхан шатны сургуулийн багш нарын мэдлэгийг олж авдаг. Багшлах хичээлээс багшлах арга, үндэсний боловсролын үзэл санаанаас суралцдаг.

- Солонгосын үндэсний боловсролын сургууль

Цэцэрлэг, бага болон дунд сургуульд багшлахад зориулж багш бэлтгэх туршилтын журмаар 1985 онд Солонгосын үндэсний боловсролын сургуулийг байгуулсан.

- Бага коллеж

Бага коллеж нь 2-3 жилийн хичээлийн сургалттай. Бага коллежийн боловсролын зорилго нь үндэсний хөгжилд нийгмийн ямар ч салбарт техникийн судалгаа хийх, багшлахад өөрсдийгөө зориулж чадах дунд түвшний техникчдийг бэлтгэх явдал юм. 2-3 жилийн сургалттай мэргэжлийн курс нь анагаахын, физик, урлагийн, инженерын, байгалийн шинжлэх ухаан, хүмүүнлэг болон нийгмийн сургалтын гэж байна.

Дээд сургуульд ороход ерөнхийдөө ахлах сургууль төгссөн дүн ба жил болгоны улсын шалгалтын дүн шаардлагатай байдаг. Сурагч өөрийнхөө хүссэн сургуульд элсэхийг хүссэн өргөдөл гаргаж болох боловч тухайн сургуулиас шалтгаалан оюутан элсүүлж авах дотоод дүрэм бага зэрэг ялгаатай байдаг тул тухайн сургуулиас шаардаж буй болзлыг хангасан байх шаардлагатай. Эцэг эх нь хоёулаа гадаад хүн бол гадаад оюутан элсүүлэн авах материалтай танилцан материалаа бүрдүүлж өгнө.

Зардал

Дотоодын оюутнуудын сургалтын төлбөр сургалтын зардал, лабораторийн зардлаас бүрдэх төлбөрийг сургуулийн санхүүгийн хэлтэст төлнө.

1-р хичээлийн семестрт лабораторийн болон сургалтын, шинээр элсэнийг багтаасан төлбөрийг оюутан нь төлөх шаардлагатай.

2-р семестрын эхэнд оюутан зөвхөн лабораторийн, сургалтын төлбөрийг төлнө.

Их сургуулийн сургалтын тэтгэлэг

БНСУ -ын төрөөс дотоодын оюутнууддаа сургалтын тэтгэлэг, зээлийг олгодог. Нийтлэг тэтгэлэг олгох гол шалгуурыг оюутны чадвар, санхүүгийн чадамжийг чухалчлан авч үздэг.

БНСУ-д оюутны тэтгэлгийг их, дээд сургуулиуд дотоод журам болон сургуулийн суралцаж буй мэргэжлийн чиглэл онцлогоос хамааруулан ялгавартайгаар тогтоодог байна. Солонгосын их, дээд сургууль, коллежууд нь тус бүр дотоодын тэтгэлгийн хэлбэртэй байдаг байна.

Тухайлбал нийтлэг тэтгэлгийн хэлбэрүүд нь:

- Багш, профессоруудын саналаар хамгийн сайн суралцаж буй оюутнуудын 30% нь сургалтын төлбөрөөс чөлөөлөх,
- Нийт суралцаж буй дотоодын оюутнуудын 45.4%- 75 хувь нь ийг ямар нэгэн хэмжээгээр тэтгэлэг, хөнгөлөлтөнд хамрагдахаас
- Оюутнуудын 30% нь багшийн санал болгосноор 100%-ийн сургалтын төлбөрөөс чөлөөлөгдөх
- Хоёр төрлийн тэтгэлэгт хөтөлбөртэй, А – сургалтын төлбөрөөс бүрэн чөлөөлнө, сарын 500 000 воны стипендтэй, В – сургалтын төлбөрийн 50%-ийг чөлөөлнө. / Энэ тэтгэлэгийг хичээлдээ амжилттай суралцсан оюутанд өгдөг бөгөөд тухайн оюутны суралцаж буй салбар чиглэлээс хамаарч ялгавартай тогтоох

БНСУ-ын оюутны зээлийн төрөл

	Ministry Of Educations Income Contingent loan Program Боловсролын ямны төсвөөс санхүүждэг зээлийн хөтөлбөр	MOE Government Guaranteed Loan Scheme Боловсролын яам, засгийн газраас баталгаажсан зээл	Korea Research Foundation Солонгос судлалын сан
Хэрэгжиж эхэлсэн огноо	2010	2005	1999
Хамрагдах оюутнуудын шалгуур	Ядуу оюутан	Ядуу оюутан	Мал аж ахуй, газар тариалангийн чиглэлээр суралцаж байгаа болон бусад оюутнуудад
Санхүүжилт	Солонгос оюутны дэмжлэгийн сан Korea Student Aid Foundation	Арилжааны банк	Солонгос судлалын сан
Зээлийн хуваарилалт, эргэн төлөлт	Боловсролын яам	Арилжааны банк	Солонгос судлалын сан

Баталгаа гаргах	Баталгаа гаргахгүй	Оюутны зээл хүсэгч нь банкинд баталгаа гаргана.	Сургалтын кредит бүрэн байх
Хүүгийн хувь, хэмжээ	5,8 %	Ядуу оюутнуудад тэтгэлгийн хэмжээг хүүгүй олгоно. Бусад оюутнуудын хувьд 2-6,66% хүүтэй	Хүүгүй
Эргэн төлөлт	Тодорхой ажил эрхэлж 25 жилийн дотор төлөх	20 жил	Төгссөнөөс хойш 1 жилийн дараагаас эхлэн төлнө
Дээд боловсролын зардлын төрөл	Сургалтын хагас тэтгэлэг болон амьжиргааны тэтгэлэг	Бүрэн тэтгэлэг болон амьжиргааны хагас тэтгэлэг	Сургалтын хагас тэтгэлэг

БНСУ-ын их дээд сургуульд дотоодын болон гадаадын оюутнуудын тэтгэлгээр сурах боломж⁷

д	БНСУ-ын их сургуулиуд	Ерөнхий мэдээлэл	Тэтгэлэгт хамрагдах боломж	Тайлбар
1.	Пусаны Улсын их сургууль	1946 онд байгуулагдсан, 3 000 орчим оюутантай. Японы Фукуокагийн боловсролын их сургууль, Шиманэгийн их сургууль, БНХАУ-ын Ханзоу-гийн их сургууль, АНУ-ын Илланоис Улсын их сургуультай хамтын ажиллагаатай	Багш, профессоруудын саналаар хамгийн сайн суралцаж буй оюутнуудын 30% нь сургалтын төлбөрөөс чөлөөлөгддөг.	
2.	Чоннамийн Улсын их сургууль	1952 онд байгуулагдсан, 28662 оюутантай багш оюутны харьцаа 1:23, Япон Улсад 29 сургууль, Хятадад 27 сургууль, АНУ-д 18 сургууль, Вьетнамд 12 сургууль, бусад улс орнуудад 41 сургуультай солилцоо, хамтын ажиллагааны хөтөлбөртэй	Тус сургууль нь жил бүр дунджаар нийт 26.3 тэрбум воныг тэтгэлэгт төсөвлөдөг, өөрийн оюутнуудын 45.4%-ийг ямар нэгэн хэмжээгээр тэтгэлэгт хамруулдаг	Солонгос хэлний курстэй
3.	Чунчоны Улсын Боловсролын их сургууль	1939 онд байгуулагдсан, 2564 оюутантай, багш оюутны харьцаа 1:50	Оюутны чадвар, санхүүгийн чадамжаас шалтгаалан олгох 24 төрлийн тэтгэлэг байдаг.	Ерөнхий боловсролтой холбоотой асуудал, боловсролын системийн менежмент

⁷ <http://www.mongolembassy.com/>

4.	Чунбукийн улсын их сургууль	1951 онд байгуулагдсан, 19400 оюутантай, багш оюутны харьцаа 1:25	Чунбукийн улсын их сургуулийн хөгжлийн сангаас жил бүр хоёр оюутанд 12 000 ам долларын тэтгэлэг олгодог	
5.	Гёнгсан Улсын их сургууль	1948 онд байгуулагдсан, багш оюутны харьцаа 1:36, Гадаадын 62 их дээд сургуультай 92 солилцооны оюутны хөтөлбөртэй	Тус сургуулийн оюутнуудад Гёнгсан Улсын их сургуулийн тэтгэлэг, тус сургуулийн сангийн тэтгэлэг, Өмнөд солонгосын Засгийн газрын тэтгэлэг гэсэн 3 төрлийн тэтгэлэгт хамтрагдан суралцдаг	Солонгос хэлний сургалттай
6.	Ханбат Улсын их сургууль	1927 онд байгуулагдсан, 9 471 оюутантай, 165 гадаадын оюутантай. Гадаадын 9 оронд 35 их дээд сургуультай харилцаатай	Хамтын ажиллагааны хөтөлбөртэй их дээд сургуулиудаас 100% тэтгэлэг олгодог, гадаадын оюутнуудын хувьд голч дүн нь 3.5-аас дээш бол 100%, 3.00 аас дээш бол 50%-ийн тэтгэлэг олгоно	Мэдээллийн технологийн чиглэлээр сайн
7.	Жинжүгийн Улсын их сургууль	1910 онд байгуулагдсан, 6 332 оюутантай, оюутан багшийн харьцаа 1:37, Гадаадын улс орнуудын нийт 14 их сургуультай хамтын ажиллагаатай, солилцооны хөтөлбөртэй	Тус сургууль нь улсын сургууль учир бусад их дээд сургуулиудтай харьцуулахад харьцангуй хямд, Мөн оюутнууд зөвхөн сонгосон хичээлдээ суудаг тул авч буй кредитээрээ төлбөрөө төлөх боломжтой, тухайн нөхцөл байдлыг харгалзан тэтгэлэг олгох боломжтой	Авто-ын инженер, автомашины дизайн чиглэлээр сайн.

8.	Кангвоны Улсын их сургууль	1947 онд байгуулагдсан, 25 605 оюутантай, оюутан багшийн харьцаа 1:10, БНХАУ-д 17, АНУ-ын 5, Монгол Улсын 3, бусад улс орнуудын 29 сургуультай хамтын ажиллагаатай	Гадаадын оюутнууд бараг 100% ямар нэг хэмжээгээр тэтгэлэгт хамрагддаг, BEST-KNU тэтгэлэг нь чадварлаг гадаадын оюутнуудад олгодог тэтгэлэг бөгөөд сургалтын төлбөр, байр, амьжиргаа, эрүүл мэндийн даатгалыг бүрэн хамрагдана, гэхдээ англи хэлний TOEFL, IELTS, GRE-ийн оноотой байх нь чухал шалгууруудын нэг болдог, ACES-KNU нь хамтын ажиллагааны хөтөлбөртэй их дээд сургуулиудаас магистр болон докторын зэрэгт сургадаг тэтгэлэг	Хөдөө аж ахуй, амьд байгалийн судалгаа. Биоинженер, мэдээллийн технологийн чиглэлээр сайн
9.	Конгжү Улсын их сургууль	1948 онд байгуулагдсан, 21 834 оюутантай, оюутан багшийн харьцаа 1:41, гадаад оюутнуудын харьцаа 1:53, гадаадын 17 орны, 59 их дээд сургууль, 4 судалгааны хүрээлэнтэй хамтын ажиллагаатай	Баклаврын сургалтад Зүүн хойд азийн орны оюутнуудад 30%-ийн хөнгөлөлттэй, Баклавраас дээш сургалтад гадаадын оюутнууд 30-100%-ийн хөнгөлөлт эдлэх боломжтой, Вүнжин тэтгэлэгт хөтөлбөрийн хүрээнд жил бүр 10 магист, докторын оюутанд 100%-ийн тэтгэлэг, 2 талын онгоцны тийз, сард 300 ам долларын стипенд олгодог	Солонгос хэлний сургалттай,
10.	Кунсаны Улсын их сургууль	1979 онд байгуулагдсан, 8 102 оюутантай, багш оюутны харьцаа 1:23, дэлхийн 10 оронд 36 их дээд сургуультай хамтын ажиллагаатай, 191 гадаад оюутантай	Гадаадын оюутнуудыг сургалтын төлбөрийн 1/3, 2/3-аар хөнгөлдөг	Солонгос хэлний сургалттай, авто-ын инженер, механикийн инженер, барилга зэрэг төрөл бүрийн нарийн мэргэжлийн чиглэлээр сайн

11.	Кёнбукийн Улсын их сургууль	1946 онд байгуулагдсан, 32 019 оюутантай, багш оюутны харьцаа 1:29, Гадаад оюутны хувь 3.7%, Хятад улстай 754, Пакистан 29, Вьетнам 29, бусад улс орнуудтай 168 солилцооны хөтөлбөртэй	Баклаврын сургалтад сургалтын амжилтаас шалтгаалан Гадаад оюутнуудын 30% нь сургалтын төлбөрөөс 20%-ийн хөнгөлөлт эдэлдэг, 7% нь 80%-ийн хөнгөлөлт эдэлдэг. Магистр, докторын сургалтад багш, профессоруудын санал болгосоноор бүрэн тэтгэлэгт хамрагдан, стипенд авах бололцоотой	
12.	Мокпогийн улсын их сургууль	1946 онд байгуулагдсан, 8 685 оюутантай, багш, оюутны харьцаа 1:24, гадаад оюутны хувь 1%, Хятад, Япон, Вьетнам, бусад орнуудаас 80 гаруй оюутан суралцдаг	Гадаадын оюутнуудад эхний жил 70%-ийн хөнгөлөлт үзүүлнэ, дараагийн жилээс 38% болон түүнээс дээш хувийн тэтгэлэг үзүүлнэ.	Далайн судлал чиглэлээр сайн
13.	Пүкён-ны их сургууль	1996 онд байгуулагдсан, 19 136 оюутантай, багш оюутны харьцаа 1:27	Гадаад оюутнуудад зориулсан Пүкёнгийн тэтгэлэгт хөтөлбөртэй, тус хөтөлбөрийн дагуу бүрэн тэтгэлэг авах бололцоотой бөгөөд нэг жилийн дараа солонгос хэлний төвшнөөс хамаарч үргэлжлүүлэн тэтгэлэг олгох эсэхийг шийдвэрлэдэг	Байгаль орчин, далайн шинжлэх ухаан. Байгаль судлал, ашигт малтмал, уурхайн хайгуул, сансрын мэдээлэл, далай г.м
14.	Чөжү-гийн улсын их сургууль	1952 онд байгуулагдсан, 12 137 оюутантай, Хятад, Тайван, Монгол, ОХУ, болон бусад улс орнуудтай хамтын ажиллагаатай	Голч дүн 2.7-оос дээш бол гадаадын баклаврын ангийн оюутнуудыг хагас буюу бүрэн тэтгэлэг олгодог. Өдрийн ангийн оюутнуудад ажил эрхлэх боломж олгох ба сургуулийн лаборатор болон оффисын ажлын байраар хангадаг	Зочид буудлын менежер, аялал жуулчлалын маркетинг, эдийн засаг г.м
15.	Чонжүгийн үндэсний боловсролын их сургууль	1941 онд байгуулагдсан, 2 260 оюутантай	Оюутнуудын 75% нь ямар нэг хэмжээгээр хөнгөлөлт эдэлдэг, оюутнуудын 30% нь багшийн санал болгосоноор 100%-ийн сургалтын төлбөрөөс чөлөөлөгддөг	

16.	Чонгбукийн Улсын их сургууль	1951 онд байгуулагдсан, 21 025 оюутантай, дэлхийн 25 орны 90 гаруй их дээд сургуулиудтай хамтын ажиллагаатай, жил бүр 200 орчим гадаад оюутан хүлээн авдаг	Эхний семестрт гадаад оюутнууд сургалтын төлбөрөөс 70-80% чөлөөлөгдөх боломжтой, 2-р семестрээс 30-100% чөлөөлөгдөх бололцоотой.	2007 оны Тайм сэтгүүлд дэлхийн 500 шилдэг сургуулийн жагсаалтанд орж байсан, Азийн шилдэг сургуулийн 43-т орж байсан, автомашин, хагас дамжуулагч физик, технологи, хөдөө аж ахуй, мэдээлэл технологи г.м
17.	Сөүлийн Улсын их сургууль	1946 онд байгуулагдсан, 26 605 оюутантай, гадаад улс орнуудтай хамтын ажиллагааны 531 санамж бичиг байгуулсан, солилцооны 106 оюутантай	Гадаадын оюутнуудад зориулсан тэтгэлэгт хөтөлбөртэй	
18.	Сөүлийн технологийн улсын их сургууль	1910 онд байгуулагдсан, 14 434 оюутантай.	Гадаадын оюутнуудад зориулсан бүрэн тэтгэлэгийн хөтөлбөртэй	
19.	Сөүл хотын их сургууль	1918 онд байгуулагдсан, 14 780 оюутантай, Монгол, Хятад, Япон зэрэг улсаас оюутан сургадаг	Гадаадын оюутнуудад зориулсан 3 төрлийн тэтгэлэг байдаг, монгол оюутнуудад зориулсан тусгай хөнгөлөлтийн хөтөлбөртэй.	
20.	Чүгэ-гийн урлагийн их сургууль	1973 онд байгуулагдсан, 1 429 оюутантай	Оюутнуудын хувийн үзэл санаа, санхүүгийн боломж зэргээс шалтгаалан тэтгэлэг өгөх тохиолдол байдаг. 18-аас дээш кредиттай, дундаж оноо 3.0 өндөр оюутнуудад 10-100%-ийн нэг семестрийн төлбөрөөс чөлөөлдөг	Төрөл бүрийн хөгжмийн зохиолч, класик болон орчин үеийн хөгжим, мөн уламжлалт солонгосын хөгжим

21.	Почонча их сургуулийн анагаахын колледж	1997 онд байгуулагдсан, 839 оюутантай	Өмнөд солонгост эрүүл мэндийн чиглэлээр хамгийн их хэмжээний тэтгэлэг олгодог сургууль, сүүлийн 10 жилд 45 тэрбум воныг тэтгэлэгт зарцуулсан. Эм зүй, амьд байгалийн шинжлэх ухааны чиглэлээр тэтгэлэг олгодог	Нөхөн үржихгүйн чиглэлээр олон улсын 6 шагнал хүртэж байсан, Эм зүй, амьд байгалийн шинжлэх ухаан, биотехнологи, алтернатив эм зүй, эрүүл мэндийн сургуультай
22.	Тэгүгийн урлагийн их сургууль	1992 онд байгуулагдсан	Гадаадын оюутныг сургалтын төлбөрийн 50%-аас чөлөөлдөг	
23.	Данкүкийн их сургууль	1947 онд байгуулагдсан, 23 331 оюутантай	Гадаадын оюутнуудад зориулсан хоёр төрлийн тэтгэлэгт хөтөлбөртэй, 30-70%-ийн хөнгөлөлт үзүүлдэг	Тус сургууль их том сургууль бөгөөд шүдний эмнэлэгийн чиглэлээр нэр хүндтэй
24.	Дон-А их сургууль	1946 онд байгуулагдсан, 22 896 оюутантай	Голч дүн 2.0 дээш бол семестр бүрт 50%-ийн хөнгөлөлт үзүүлдэг	Биеийн тамир, атлетикийн чиглэлийнх, биеийн тамирын боловсролыг шинжлэх ухаан онолын түвшинд судалдаг
25.	Донгдук эмэгтэйчүүдийн их сургууль	1950 онд байгуулагдсан, 7 060 оюутантай	Өөрийн тэтгэлэгт хөтөлбөртэй, элсэлтийн шалгалтанд өндөр оноо авсан оюутныг сургалтын төлбөрөөс чөлөөлдөг, нийт оюутнуудын 30% нь тэтгэлэгээр суралцдаг	Загвар зохион бүтээгч, fashion design чиглэлийн сургууль
26.	Донгсо Их сургууль	1991 онд байгуулагдсан, 10 321 оюутантай, гадаад улс орнуудын 68 их дээд сургууль, 2 судалгааны институттай хамтын ажиллагаатай	Бүрэн болон хагас тэтгэлэг байдаг. Нийт 5 төрлийн тэтгэлэгтэй, сургалтын төлбөр, байр, хоолны зардлыг хариуцах А зэрэглэлийн тэтгэлгээс зөвхөн байраар хангах хүртэл 5 төрөл	Мэдээллийн технологийн инженер, дижитал технологи болон програм хангамж, интернэт үйлчилгээ, тоглоом, мултимедиа чиглэлээр сайн

27.	Ихва эмэгтэйчүүдийн их сургууль	1886 онд байгуулагдсан, 24 140 оюутантай, 54 орны 637 их дээд сургуультай түншийн харилцаатай, 21 орны 295 гадаад оюутан солилцооны шугамаар суралцдаг	Хоёр төрлийн тэтгэлэгт хөтөлбөртэй, гадаадын оюутны тэтгэлэг болон Ихва глобал түншлэлийн хөтөлбөртэй бүрэн болон хэсэгчилсэн тэтгэлэг олгодог	
28.	Эм зүй, шинжлэх ухааны гачон их сургууль	1997 онд байгуулагдсан, 2 285 оюутантай	Шинэ оюутнуудад сургалтын төлбөрөөс чөлөөлнө	
29.	Халла их сургууль	1995 онд байгуулагдсан, 2 848 оюутантай, Хятад, Монголтой хамтын ажиллагаатай	2007 оны байдлаар оюутнуудын 48,3% нь ямар нэг байдлаар тэтгэлэгт хамрагдсан, Өмнөд Солонгосын 200 их дээд сургуулийн дунд явуулсан судалгаагаар тэтгэлэгт хөтөлбөрөөр эхний 10т ордог	Эрүүл мэндийн технологийн инженерийн тэнхимтэй, ялангуяа нөхөн үржихүйн тоног төхөөрөмж, үүрэн / mobile/ тоног төхөөрөмж
30.	Ханкук Олон улс судлалын их сургууль	1954 онд байгуулагдсан, 18 591 оюутантай, гадаадын 195 их дээд сургуультай эгч дүүсийн харилцаатай, семестр бүрт 400 оюутан солилцооны шугамаар ирдэг	Гадаад оюутнуудад тэтгэлэг үзүүлдэг /800 000 вон/ Гадаад оюутнуудад тэтгэлэг олгодог үзүүлэлтээр эхний 40д ордог	
31.	Хансо их сургууль	1992 онд байгуулагдсан, 7 542 оюутантай	Гадаад оюутнуудад тус сургууль 2 төрлийн тэтгэлэгт хөтөлбөртэйгээс гадна Олон Улсын улаан загалмайн тэтгэлэгээр тус сургуульд суралцах бололцоотой	Нисэхийн сургалттай, мөн уран зургийн / дүрслэх урлаг/ сургуультай
32.	Ханян их сургууль	1939 онд байгуулагдсан, 35 706 оюутантай	Гадаадын оюутнуудад зориулсан бүрэн тэтгэлэг, оюутны байраар үнэгүй хангадаг, сарын 180 000 воны тэтгэлэг өгдөг, гэхдээ TOEFL-ийн оноо 550-аас дээш байх	
33.	Инха их сургууль	1954 онд байгуулагдсан, 20 603 оюутантай, 935 гадаад оюутантай, дэлхийн 110 их сургуультай хамтын ажиллагаатай	Хэд хэдэн тэтгэлэгт хөтөлбөртэй, бакаврын сургалтын хувьд тэтгэлэг дотоодын оюутнуудтай адил шалгууртай, магистр, докторын сургалтын хувьд голч дүн, солонгос, англи хэлний мэдлэгээс хамаарч тэтгэлэг олгодог	

34.	Инжэ их сургууль	1979 онд байгуулагдсан, 15 859 оюутантай, Хятад, Япон, Монгол, АНУ зэрэг орнуудтай хамтын ажиллагаатай	100 орчим төрлийн тэтгэлэгт хөтөлбөр байдаг, тус сургуулийн оюутнуудын 36% ямар нэгэн байдлаар тэтгэлэгт хамрагддаг	
35.	Солонгосын олон улсын их сургууль	1977 онд байгуулагдсан, 5 077 оюутантай, гадаад оюутнуудын талаас илүү хувийг монгол оюутан эзэлдэг	Гадаадын бүх оюутнуудыг сургалтын төлбөрөөс 35% хөнгөлж, оюутны байраар хангадаг, голч оноо 2.0 авсан тохиолдолд үргэлжлүүлэн тэтгэлэг авах бололцоотой	
36.	Конкук их сургууль	1946 онд байгуулагдсан, 18 175 оюутантай, 33 орны 170 их сургуультай хамтын ажиллагаатай	6 төрлийн тэтгэлэгт хөтөлбөртэй	Үл хөдлөх хөрөнгийн зах зээл, малын эм, нисэхийн инженер болон байгалийн шинжлэх ухааны салбараар сайн
37.	Коняня их сургууль	1991 онд байгуулагдсан, 8 614 оюутантай,	31 оюутан тус сургуулийн тэтгэлэгээр, 106 оюутан бусад гадны тэтгэлээр суралцдаг	
38.	Кукмин их сургууль	1946 онд байгуулагдсан, 23 061 оюутантай	Гадаад оюутнуудын сургалтын төлбөрөөс 50% хөнгөлдөг, солилцооны тэтгэлэгээр семестрт 800 000 воны тэтгэлэг авдаг, цалинтай судлаачын туслах хийх бололцоотой, гадаадын оюутнуудад тэтгэлэг олох бололцоо нээлттэй	2007 оны шилдэг их сургуулийн шагнал хүртсэн
39.	Кореа их сургууль	1905 онд байгуулагдсан, 50 069 оюутантай, 58 орны 521 их дээд сургуультай хамтын ажиллагаатай	Хоёр төрлийн тэтгэлэгт хөтөлбөртэй, А – сургалтын төлбөрөөс бүрэн чөлөөлнө, сарын 500 000 воны стипендтэй, В – сургалтын төлбөрийн 50%-ийг чөлөөлнө	БНСУ-ын хуулийн хамгийн сайн сургууль

40.	Поханы Шинжлэх ухаан технологийн их сургууль	1986 онд байгуулагдсан, 2 942 оюутантай, 70 гаруй их дээд сургуультай солилцооны хөтөлбөртэй, Поско гангийн үйлдвэр үүсгэн байгуулсан	POSTECH Graduate school scholarships, POSTECH new international student scholarship, POSTECH-POSCO Asia fellowship хөтөлбөрүүдэд хамтрагдах бололцоотой	2007 оны Таймс сэтгүүлд тоног төхөөрөмжийн хувьд дэлхийд 11т ордог хэмээсэн байдаг, нэг оюутанд ноогдох хөрөнгө оруулалтын хэмжээгээр БНСУ-д тэргүүлдэг, магистр, докторын сургалтын 50% нь англи хэлээр
41.	Сүн Чон Ян их сургууль	1978 онд байгуулагдсан, 11 931 оюутантай	Гадаад оюутны тэтгэлэгт хамрагдах боломж өндөр, сургалтын төлбөрөөс гадна, онгоцны тийз /800 ам доллар/, оюутны байр, долоо хоногийн 160 ам долларын стипенд авах бололцоо	Эрүүл мэндийн шинжлэх ухаан, оношилгооны шинжлэх ухаан, био-эмнэлэгийн лаборатор, биотехнологи, эрүүл мэндийн мэдээллийн технологи г.м

ХОЁРДУГААР БҮЛЭГ:

**ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНУУДЫН ИХ ДЭЭД СУРГУУЛИУДЫН САНХҮҮЖИЛТИЙН
ТӨСӨВ, ОЮУТНЫ ТЭТГЭЛЭГТ ЗОРИУЛАГДАЖ БҮЙ
ХӨРӨНГИЙН СУДАЛГАА**

Боловсролын салбарт амжилттай бодлого хэрэгжүүлж буй АНУ, Англи, Турк, Швед, Солонгос, Япон, Австрали, ОХУ зэрэг улс орнуудын боловсролын салбарт зарцуулж буй хөрөнгө, түүнчлэн их, дээд сургуулиудад зарцуулж буй хөрөнгө, түүний дотор оюутанд төрөөс үзүүлж буй санхүүгийн дэмжлэгийн хувь хэмжээг тодорхойлон гаргахыг зорьж интэрнетиин орчноос авсан мэдээллийн эх сурвалжийг ашиглан боловсруулсан дараахь судалгааг энэхүү бүлэгт багтаалаа.

Судалгааны 1-р хүснэгтэд судалгаанд хамрагдсан орнуудын боловсролын салбарын зарлагаас үзэхэд 2006-2007онд ДНБ-д эзлэх боловсролын салбарын зарлага тогтмол үзүүлэлттэй байгаагаас нэг оюутанд ногдох зарлага нь ч мөн тогтмол үзүүлэлттэй харагдаж байна.

Хүснэгт 1

Орон	Нэг оюутанд ногдох дээд боловсролын зарлага (нэг хүнд ногдох ДНБ-д эзлэх хувь, мянган доллараар)			Олон нийтийн боловсролын зарлага (ДНБ-д эзлэх хувь сая доллараар)		
	2006	2007	2007 оны нэг хүнд ногдох ДНБ \$	2006	2007	2007 оны ДНБ \$

АНУ	25.4 %	22.0%	\$43,800	5.6%	5.5%	\$ 13,160,0
Умард Ирландын Нэгдсэн Вант Улс	29.2%	24.8%	\$31,800	5.6%	5.5%	\$ 2,346,0
Турк	28.1%		\$9,100	2.9%		\$ 361,1
Швед	39.5 %	39.0%	\$32,200	6.7%	6.6%	\$ 372,5
Солонгос	9.5 %	8.8%	\$24,500	4.2%	4.2%	\$ 897,4
Япон	19.1%	20.1%	\$33,100	3.5%	3.5%	\$ 4,883,0
Австрали	23.3%	21.0%	\$33,300	4.6%	4.5%	\$ 644,7
ОХУ	13.2%		\$12,200	3.9%		\$ 733,6

Судалгаанд хамрагдсан дээрх улс орноос Англи, Турк, Швед, Япон, БНХАУ-ын улсын төсвийн зарлагад боловсролын салбарын эзлэх хувь хэмжээ, боловсролын салбарын төсөвт их, дээд сургууль болон түүний дотор оюутанд үзүүлж буй санхүүгийн тусламжийн хувь хэмжээг доор нарийвчлан үзүүлсэн болно.

БНХАУ-ын боловсролын салбарын төсөв

Орон	Улсын төсөв зарлага		Боловсролын салбарт		ИДС-д		Үүнээс 2009	
							Оюутны тэтгэлэг, тусламж	Оюутны зээл/банк санхүүгийн салбараас/
	2009 /гүйц/	2010 /төс/	2009	2010	2009	2010		
					Ерөнхий боловсролд			
Хятад / тэрбум RMB/	43901.14	46660.00	567.62	610.35	502.94	549.53	347.20	9357
					Мэргэжил олгох сургуульд			
					4.13	1.27		

Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсын боловсролын яамнаас гаргасан статистик тоон үзүүлэлтээр, 2009 онд бүх улсын хэмжээнд 31 060400 оюутанд энгийн дээд боловсролын оюутны тэтгэлэг олгосон, нийт хэмжээ нь 347.2 тэрбум RMB болно. Түрүүчийн жилээс 347.2 тэрбум RMB-ээр буюу 18.21% -аар ихэссэн үзүүлэлттэй байна.

2009 оны байдлаар Хятад улсын бүх дээд боловсрол олгох сургуулийн хэмжээнд нийт 22851500 оюутан суралцадгаас, 5270000 оюутан ар гэрийн эдийн засгийн хүнд амьдралтай байна. Энэ нь бүх оюутнуудын 23.06%-ыг эзэлнэ. Түүнээс гадна 1661000 оюутан нь ар гэрийн эдийн засгийн нэн хүнд байдалтай байна. Энэ нь бүх оюутны 7.27%-ыг эзэлж байна.

Хятадын санхүүгийн яамнаас гаргасан 2010 оны хятадын зарлагын төсөвт тусгаснаар 2010 оны боловсролын төсөв 610.35 тэрбум RMB болж, 2009 оноос 42.73 тэрбум RMB-аар буюу 7.5%-аар өссөн байна.

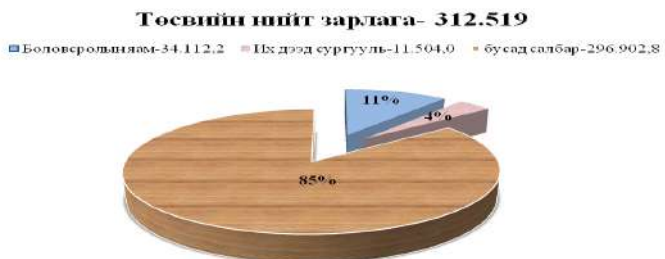
Хятад улсын хэмжээнд дээд боловсрол эзэмшиж байгаа оюутнуудал олгосон оюутны тэтгэлгийн бүтцээс харахад, 2009 онд улсын санхүүгийн зарлага 106.21 тэрбум RMB өмнөх жилийнхээс 8.99%-аар өссөн, орон нутгийн санхүүгийн зарлага 6.65%-аар өссөн,

банк санхүүгийн байгууллагаас олгосон оюутны зээлийн хэмжээ 93.57 тэрбум RMB өмнөх жилийнхээс 41.86%-аар өссөн үзүүлэлттэй байна.

Эх сурвалж: http://www.jyb.cn/china/gnxw/201003/t20100326_349198.html
http://www.chinadaily.com.cn/hqpl/zggc/2010-11-02/content_1121849.html

Бүгд Найрамдах Турк улсын Боловсролын салбарын төсөв

БНТурк улсын хувьд Боловсролын Яам болон Их дээд сургуулийн төсвийг тус тусад нь төсөвлөдөг бөгөөд 2011 оны улсын төсвийн зарлагаас үзвэл Улсын төсвийн нийт зарлага нь 312 тэрбум 519 сая лир байгаагаас Боловсролын яамны төсвийн зарлага нь 34 тэрбум 112,2 сая лир буюу нийт төсвийн зарлагын 10,9 %, Их дээд сургуулиудын төсвийн зарлага нь 11 тэрбум 504 сая лир буюу нийт төсвийн зарлагын 3,6 %-ийг тус тус эзэлж байна. Өөрөөр хэлбэл, Их дээд сургуулиудын төсөв нь Боловсролын яамны төсөвт багтахгүй бөгөөд дээрх хоёр байгууллагын төсөв тус тусдаа төсөвлөгддөг байна. Үүнийг диаграммаар харуулбал дараахь байдалтай байна.

/2011оны төсөвт тусгагдсанаар/

БОЛОВСРОЛЫН ЯАМНЫ ТӨСВИЙН ЗАРЛАГЫН ХУВИАРЛАЛТ 34 тэрбум 112,2 сая лир (1 лир=1,4 \$)					
Албан хаагчдын цалин /тэр бумаар/	Нийгмийн даатгалын улсаас төлөх хувь /тэр бумаар/	Бараа, үйлчилгээ худалдан авах зардал /тэр бумаар/	Оюутны тэтгэлэг, зээл, тусламж /тэр бумаар/	Үл хөдлөх хөрөнгө, барилга, үйлчилгээ худалдан авах зардал /тэр бумаар/	Урсгал зардал /цахилгаан, дулаан, ус г.м/ /тэр бумаар/
24 609	3 882,1	2 587,3	1 29,1	1 665	0 348,6

ИХ, ДЭЭД СУРГУУЛИУДЫН ТӨСВИЙН ЗАРЛАГЫН ХУВИАРЛАЛТ 11 тэрбум 504 сая лир (1 лир=1,4 \$)				
Албан хаагчдын цалин /сая лир/	Нийгмийн даатгалын улсаас төлөх хувь /сая лир/	Бараа, үйлчилгээ худалдан авах зардал /сая лир/	Оюутны тэтгэлэг, зээл, тусламж /сая лир/	Үл хөдлөх хөрөнгө, барилга, үйлчилгээ худалдан авах зардал /сая лир/
5,839,0	1,32,5	1,576,6	689,5	2,366,3

Япон улсын Боловсролын салбарын төсөв

Улсын нийт төсөв /2010/	Боловсрол, Соёл, Спорт, Шинжлэх ухаан, Технологийн яам /2010/	Их, Дээд Сургууль /2010/	Оюутны тэтгэлэг /2010/	Оюутны Халамж /2010/
92.299.2 их наяд иен /trillion yen/	5.592.6 Тэрбум иен, /billion yen/ нийт улсын төсвийн 6.1% эээлдэг.	Улсын сургуульд 1,158.5 тэрбум иен 20,7 хувь, Хувийн сургуульд 322,2 тэрбум иен 5,8 хувь	130.9 тэрбум иен 2.3%	

Тайлбар: Япон улсын оюутаны үйлчилгээ үзүүлэх байгууллага нь /JASSO/ 2010 оны нийт төсөв нь 1090.9 тэрбум иен. Үүнээс 1071.9 тэрбум иен нь тэтгэлэгийн зээлийн хөтөлбөрт зарцуулагдана. Гадаад оюутаныг дэмжих хөтөлбөрт 12.6 тэрбум иен мөн оюутаныг дэмжих хөтөлбөрт 100.0 сая иен, 6.4 тэрбум иен бусад зардалд зарцуулагддаг байна.

Эх сурвалж:

1. <http://www.mof.go.jp/english/budget/e20071224a.pdf>
2. <http://www.mof.go.jp/english/budget/pamphletjpffs2010s.pdf>
3. http://www.jasso.go.jp/budget/budget_e.html
4. http://www.mext.go.jp/list_001/list_016/_icsFiles/afidfile/2010/09/08/mext_2010_e.pdf

**Шведийн Вант Улсын боловсролын салбарын төсөв
/2011 оны төсвөөр/**

Улс орны нэр	Улсын нийт төсөв	Боловсролын салбарт	Оюутны санхүүгийн дэмжлэг
Швед	784,5 тэрбум швед крон /SEK/	54,5 тэрбум SEK	23,4 тэрбум

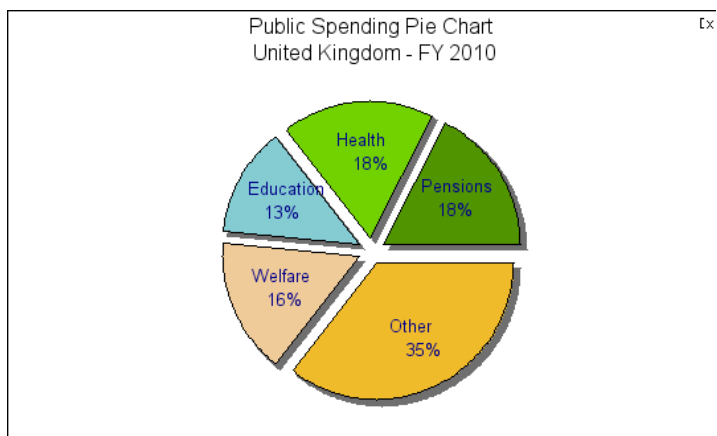
Боловсролын салбарын нийт төсвийг дараах байдлаар хуваарилсан байна:

Зарлага	Төсөвлөсөн хөрөнгө /сая SEK/
15 дугаар багц - /Expenditure area 15/	
Оюутны санхүүгийн дэмжлэгт	23 472
16 дугаар багц - /Expenditure area 16/	
Хүүхэд залуучууд, насанд хүрэгчдийн боловсролд зориулан	11 706
Их сургууль болон бусад дээд боловсролын байгууллагад	37 174
Судалгааны ажилд	5 546

Үндсэн нийтлэг зорилтуудад	105
Нийт	54 532
17 дугаар багц /Expenditure area 17/	
Liberal adult education	3 274

Эх сурвалж: <http://www.sweden.gov.se/sb/d/2098/a/113539>

Их Британи Умард Ирландын Нэгдсэн Вант улсын төв захиргаа ба орон нутгийн засаг захиргааны зарцуулалт /spending/ 2010 оны байдлаар/

№	Салбар	Хувиарлагдсан төсөв / тэрбум төг/
1	Улсын нэгдсэн төсөв	1,474,0
2	Тэтгэвэр тэтгэмж	117,2
3	Эрүүл мэнд	119,5
4	Боловсрол	85,6
5	Батлан хамгаалах	43,9
6	Нийгмийн халамж /welfare/	109,1
7	Хамгаалалт /Protection/	34,7
8	Тээвэр	21,5
9	Ерөнхий Засгийн газар	24,7
10	Бусад зарцуулалт	84,1
11	Хүү	31,0
12	Баланс	-2,7

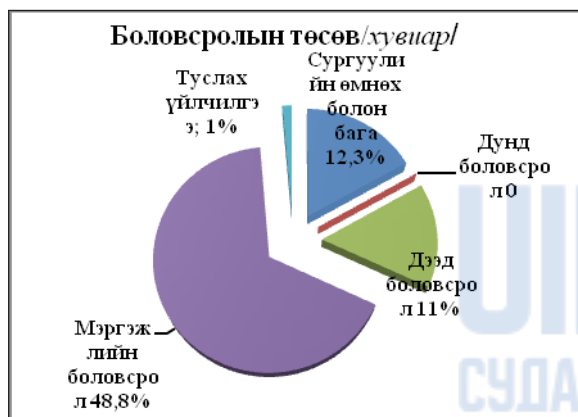
13	Бүх зарцуулалт	668,9
14	Улсын өр	771,5

Эх сурвалж: www.parliament.uk

Судалгаанаас үзэхэд 2010 оны байдлаар Нэгдсэн вант улсын нийт төсөв 1,474,0 тэрбум фунт стерлинг бөгөөд үүнээс боловсролын салбарт 85,6 тэрбум фунт стерлинг буюу нийт төсвийн 13%-ийг төсөвлөсөн байна. Боловсролын салбарт төсөвлөсөн нийт хөрөнгийн 12,9 тэрбум фунт стерлинг буюу 11%-ийг **дээд боловсролын** салбарт зарцуулсан байна.

Английн боловсролын салбарын 2010 оны төсвийн хувиарлалт

№	Салбар	Хувиарлагдсан төсөв /тэрбум.төг/
	Боловсролын салбарын нийт төсөв	85,6
Үүнээс	Сургуулийн өмнөх ба бага боловсрол	14,4
	Дунд боловсрол	0,0
	Дээд боловсрол	12,9
	Түвшин тогтоогдоогүй боловсрол	56,2
	Боловсролын тусламж үйлчилгээ	1,4

ГУРАВДУГААР БҮЛЭГ

МОНГОЛ УЛСЫН ТӨРИЙН ӨМЧИТ ИХ, ДЭЭД СУРГУУЛИУДЫН САНХҮҮЖИЛТ,
ТҮҮНИЙ ЗАРЦУУЛАЛТАД ХИЙСЭН СУДАЛГАА

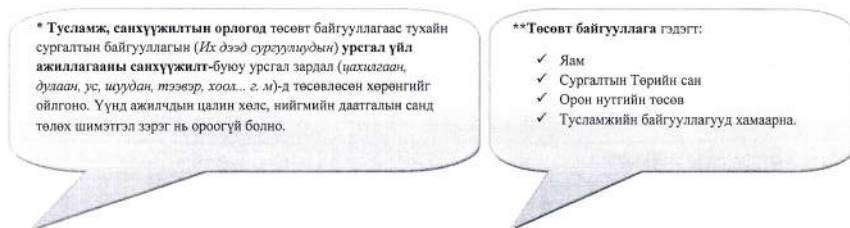
Улаанбаатар хотын хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулж буй Их, Дээд сургуулиудын орлогын судалгаа /сая төгрөгөөр/

№	Их дээд сургуулиуд	Тусламж, санхүүжилтийн орлого* /Төсөвт байгууллагаас**/	Урсгал үйл ажиллагааны санхүүжилт /урсгал зардал/	Татварын бус орлого			Татварын бус нийт орлого	Улсын төсвөөс	Нийт орлого	Нийт орлогод оюутны сургалтын төлбөрийн эзлэх хувь
				Үндсэн үйл ажиллагааны орлого /Сургалтын төлбөр/	Үндсэн бус үйл ажиллагааны орлого	бусад				
1	Монгол Улсын Багшийн Их Сургууль	1 887,6	1 887,6	5 674,4	199,8	0,0	5 874,3	0,0	7 761,8	73.1%
2	Монгол Улсын Их Сургууль	2 485,2	2 485,2	8 967,4	567,7	44,1	9 579,3	0,0	12 064,5	74.3%
3	Радио Телевизийн Дээд Сургууль	54,5	54,5	333,2	72,3	0,0	405,5	0,0	460,0	72.4%
4	Соёл урлагийн Их Сургууль	399,5	399,5	939,4	0,0	0,46	939,9	0,0	1 339,4	70.1%
5	Улаанбаатар Их Сургууль	287,0	256,8	1 008,5	4,4	0,0	1 012,9	30,2	1 330,1	75.8%
6	Хөдөө Аж Ахуйн Их Сургууль	1 991,1	1 931,3	3 277,4	569,8	0,0	3 847,2	59,8	5 898,1	55.5%
7	Худалдаа Үйлдвэрлэлийн Дээд Сургууль	479,0	461,1	1 681,4	326,1	0,0	2 007,5	1 333,8	3 820,3	44%
8	Шинжлэх Ухаан Технологийн Их Сургууль	6 228,5	4 768,4	13 960,6	3 011,2	0,0	16 971,8	0,0	23 200,3	60%
9	Эрүүл Мэндийн Шинжлэх Ухааны Их Сургууль	1 615,8	1 615,8	3 796,4		0,0	3 796,4	0,0	5 412,2	70,1%

Тайлбар:

Улсын хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн өмчит 23 сургуулиас Улаанбаатар хотод

үйл ажиллагаа явуулж буй МУБИС, МУИС, Радио Телевизийн дээд сургууль, СУИС, Улаанбаатар ИС, ХААИС, ХҮДС, ШУТИС, ЭМШУИС зэрэг 9 их дээд сургуулийг сонгон санхүүжилтын эх үүсвэрт дүн шинжилгээ хийв. Түүнчлэн нийт орлогын дүнд оюутны сургалтын төлбөрийн эзлэх хувь хэмжээ, үүнээс суралцагсадыг дэмжихэд зарцуулагдаж байгаа эсэх талаархи мэдээллийг харуулахыг зорьсон болно.

Судалгаанд хамрагдсан 9 их дээд сургуульд урсгал зардлыг санхүүжүүлэх зорилгоор төсөвт байгууллагаас тусламжийн санхүүжилт олгосон бөгөөд түүнээс гадна улсын төсвөөс үйл ажиллагаанд нь зориулж Улаанбаатар их сургуульд -30, 2 сая, ХААИС-д 59,8 сая, Худалдаа үйлдвэрлэлийн дээд сургуульд-1 тэрбум 333,8 сая төгрөгийн дэмжлэгийг тус тус олгосон байна.

Дээрх 9 их дээд сургуулиуд нь дунджаар нийт орлогынхоо 65-70%-ийг оюутны сургалтын төлбөрөөс бүрдүүлж байгаа бөгөөд төрөөс олгосон санхүүжилт нь зөвхөн урсгал зардлыг санхүүжүүлэхэд зарцуулагдаж байна. Тиймээс сургалтын чанарыг сайжруулж, чадварлаг боловсон хүчин бэлтгэхийн тулд их, дээд сургуулиуд болон түүнд суралцагсад тодорхой хэмжээний санхүүгийн дэмжлэг шаардлагатай байгаа нь харагдаж байна.

Улаанбаатар хотын хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулж буй Их, Дээд сургуулиудын нийт зарлага, түүнд эзлэх оюутны дэмжлэгийн хувь хэмжээний талаарх судалгаа
/сая төгрөгөөр/

№	Их дээд сургуулиуд	Нийт зардал	Ажиллаг-садын зардал /Цалин болон нийгмийн даатгалын шимэтгэл/	Урсгал зардал	Нийгмийн хамгааллын нийт зардал*	Үүнээс			Оюутны замын зардлын хөнгөлөлт тэтгэлэг	Нийт зардалд оюутанд олгож буй дэмжлэгийн эзлэх хувь
						Ажилтан албан хаагчдад олгох тусламж, тэтгэмж	Суралцагсад олгох тэтгэлэг, буцалтгүй тусламж	Амьжиргааны тэтгэлэг		
1	Монгол Улсын Багшийн Их Сургууль	5 596,0	4 112,2	1 425,0	58,8	58,8	0,0	0,0	0,0	0,0

2	Монгол Улсын Их Сургууль	10 244,7	7 741,3	2 402,3	101,1	101,1	0,0	0,0	0,0	0,0
3	Радио Телевизийн Дээд Сургууль	419,8	243,3	172,0	4,5	4,5	0,0	0,0	0,0	0,0
4	Соёл урлагийн Их Сургууль	1 003,0	766,8	214,2	19,9	19,9	0,0	0,0	2,1	0,2%
5	Улаанбаатар Их Сургууль	1 014,9	717,5	290,2	7,2	0,6	0,0	6,6	0,0	0,6%
6	Хөдөө Аж Ахуйн Их Сургууль	5 267,6	3 667,4	1 517,4	82,8	50,8	0,0	31,9	0,0	0,6%
7	Худалдаа Үйлдвэрлэлийн Дээд Сургууль	2 024,9	1 172,6	807,3	45,0	45,0	0,0	0,0	0,0	0,0
8	Шинжлэх Ухаан Технологийн Их Сургууль	16 794,9	10 262,0	6 440,5	39,8	39,8	0,0	0,0	52,6	0,3%
9	Эрүүл Мэндийн Шинжлэх Ухааны Их Сургууль	4 334,3	3 044,5	1 266,3	23,5	23,5	0,0	0,0	0,0	0,0

Тайлбар: Улсын хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн өмчит 23 сургуулиас Улаанбаатар хотод үйл ажиллагаа явуулж буй МУБИС, МУИС, Радио Телевизийн дээд сургууль, СУИС, Улаанбаатар ИС, ХААИС, ХҮДС, ШУТИС, ЭМШУИС зэрэг 9 их дээд сургуулийг сонгон авч холбогдох үзүүлэлтүүдийг харьцуулан үзүүлсэн болно.

***Нийгмийн хамгааллын зардлын задаргаа:**

1) Ажил олгогчоос олгосон тэтгэмж /ажилтан албан хаагчдад/

- Тэтгэвэрт гарахад нь олгох нэг удаагийн мөнгөн тэтгэмж
- Нэг удаагийн буцалтгүй тусламж
- Шагнал урамшил

2) Хүн амын тодорхой бүлэгт үзүүлэх дэмжлэг /буюу оюутан суралцагсдад үзүүлсэн дэмжлэг/

- Суралцагсдад олгох амьжиргааны тэтгэлэг
- Сургалтын төлбөрийн буцалтгүй тусламж

Судалгаанаас үзэхэд их, дээд сургуулиудын нийгмийн хамгааллын зардал нь ихэвчлэн ажилтан, албан хаагчдад зориулсан нэг удаагийн буцалтгүй тусламж буюу тэтгэвэрт гарахад нь зориулж олгож буй мөнгөн тэтгэмжид зарцуулагддаг байна. Судалгаанд авсан 9 их дээд сургуулиас 7 нь оюутны амьжиргааны тэтгэлэг болон сургалтын төлбөрийн буцалтгүй тусламжид зориулан сургуулийн санхүүжилтээс тодорхой хөрөнгө зарцуулаагүй байна..

Харин ХААИС - 31,9 сая төгрөг, Улаанбаатар их сургууль - 6,6 сая төгрөгийг **оюутны сургалтын төлбөрийн буцалтгүй тусламжид** зориулан сургуулийн санхүүжилтээс тус тус зарцуулсан байна. Мөн оюутны замын зардлын хөнгөлөлт-тэтгэлэгт зориулан СУИС - 2,1 сая, ШУТИС - 52,6 сая төгрөгийг өөрийн санхүүжилтээс тус тус зарцуулсан байна. /Нөгөөтэйгүүр суралцагсдад олгох буцалтгүй тусламж, хөнгөлөлттэй зээлийг Төрийн сангаар дамжуулан олгодог тул сургуулийн санхүүжилтын тайланд ордоггүй байна./

Үүнээс үзэхэд их дээд сургуулийн санхүүжилтийн орлого нь зөвхөн урсгал зардал, цалин хөлс, бусад арга хэмжээнд зарцуулагдах бөгөөд оюутны тэтгэлэг амьжиргааны зардалд зориулан санхүүжилт хийгдээгүй байгаа нь харагдаж байна.

Тайлбар:

Судалгааны 3-р бүлгийн тооцоог гаргахдаа БСШУЯ -ны Санхүү хөрөнгө оруулалтын газраас гаргасан Их дээд сургуулиудын санхүүгийн тайланд үндэслэн энгийн тооцооны аргаар гаргасан болно.

* * *

Ашигласан материалын жагсаалт

ОХУ

1. Постановление правительства РФ от 23 августа 2007г. №534 “О проведении экспериментента по государственной поддержке предоставления образовательных кредитов студентам образовательных учреждений, высшего профессионального образования, имеющих государственную аккредитацию”
2. ОХУ-ын Засгийн газрын 1994 оны 10 сарын 12-ны өдрийн 940-р тогтоолоор
3. от 14.07.2006 N 430 “О специальных государственных стипендиях Правительства Российской Федерации для аспирантов и студентов, обучающихся в федеральных государственных образовательных учреждениях высшего и среднего профессионального образования”
4. Федеральным законом от 15.07.2008 N 119-ФЗ “О внесении изменений в статью 3 Закона Российской Федерации “О минимальном размере оплаты труда” и статью 16 Федерального закона “О высшем и послевузовском профессиональном образовании” с 01.09.2008
5. в п. 3 ст. 51 Федерального закона от 28.03.1998 N 53-ФЗ “О воинской обязанности и военной службе”
6. В статье 16 Федерального закона N 125-ФЗ*(3)
7. Постановлением Правительства РФ от 03.11.1994 N 1206 “Об утверждении Порядка назначения и выплаты ежемесячных компенсационных выплат отдельным категориям граждан”

АНУ

8. Higher Education Act 1965, Title IV, Subpart 1, Sec.401
9. Higher Education Opportunity Act 2008, Title IV, Sec.401
10. Higher Education Act 1965, Title IV, Subpart 3
11. Higher Education Opportunity Act 2008, Title IV, Sec.406

12. Higher Education Opportunity Act 2008, Title IV, Sec.402
13. Higher Education Opportunity Act 2008, Title IV, Sec.412
14. Higher Education Act 1965, Title IV, Sec.441
15. Higher Education Opportunity Act 2008, Title IV, Sec.441
16. Higher Education Act 1965, Title IV, Sec.461
17. Higher Education Opportunity Act 2008, Title IV, Sec.461
18. Higher Education Act 1965, Title IV, Sec.4286H
19. Higher Education Act 1965, Title IV, Sec.428.B
20. Higher Education Opportunity Act 2008, Title IV, Sec.461

Турк

21. “Дээд боловсролын зээл, дотуур байрны удирдах газрын тухай”,
22. “Дээд боловсролын тухай”,
23. “Үндэсний боловсролын тухай” хууль
24. “Их дээд боловсролын тухай” 2547 тоот хууль
25. Дээд боловсролын зээл, тэтгэлэг олгох тухай хууль
26. Тэтгэлэг, зээлийн журам
27. <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1051.html>
28. <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/88.html>

БНХАУ

29. Улсын сургалтын зээл олгох ажиллагааны дүрэм, журмууд
30. “Энгийн дээд боловсролын сургууль, дээд боловсролын мэргэжил олгох сургуулиудын оюутны тэтгэлэг удирдах түр хэрэгжүүлэх арга хэмжээ”-ний тухай мэдэгдэл
31. Өргөдөл гаргах, сонгон шалгаруулах ба олгох ерөнхий журам
32. “Онцгой хүнд амьдралтай оюутныг сургалтын төлбөрөөс хөнгөвчлөх тогтоол”
33. “Багшийн их сургууль”-ийн багшийн ангийн оюутан үнэ төлбөргүй боловсрол эзэмших талаар мэдэгдэл
34. Оюутны гуанзны удирдлагыг сайжруулах мэдэгдэл
35. Санхүүгийн боловсрол /тогтоолууд/
36. <http://202.205.177.9/edoas/website18/level3.jsp?tablename=54&infoid=5235>
37. <http://gov.hnedu.cn/web/0/200510/09175013015.html>
38. <http://xsc2000.sysu.edu.cn/Regulation/ShowArticle.asp?ArticleID=192>
39. <http://zzgl.hdu.edu.cn/shownews.asp?id=66>
40. <http://www.chsi.com.cn/gjzxdk/zc/200708/20070810/1047223.html>
41. <http://202.205.177.9/edoas/website18/level3.jsp?tablename=54&infoid=5235>
42. http://news.xinhuanet.com/edu/2007-05/14/content_6098291.htm

БНСУ

43. <http://www.korea.net>
44. <http://www.mongolembassy.com>
45. www.studyinkorea.go.kr
46. www.ied.go.kr
47. www.klaw.co.kr

Англи улс

48. Оюутныг дэмжих тухай хууль /Higher Educatuin act, part4 Student support act/

49. Боловсролын тухай хууль /Education act 2002/
50. Боловсролын буцалтгүй тусламжийн тухай журам /The Education (Grant) Regulations1990/
51. www.opsi.gov.uk/ACTS/acts2002/ukpga_20020032_en_1
52. www.direct.gov.uk
53. www.bis.gov.uk
54. www.education.gov.uk
55. www.ucas.as.uk
56. www.scholarship-search.org.uk

Япон улс

57. http://www.mext.go.jp/english/koutou/detail/_icsFiles/afieldfile/2009/12/02/1287370_1_1.pdf
58. <http://www.mext.go.jp/english/news/2008/03/08021921/003/003.pdf>
59. http://www.jasso.go.jp/about_jasso/documents/outline10_03.pdf
60. <http://www.nagoya-u.ac.jp/en/>

Швед улс

61. http://en.wikipedia.org/wiki/Education_in_Sweden-Шведийн боловсролын талаархи мэдээлэл
62. <http://www.sweden.gov.se/sb/d/2098/a/69849> -Дээд боловсролын тухай хууль
63. <http://www.sweden.gov.se/sb/d/2098/a/69849> -Шведийн Засгийн газар
64. <http://www.sverigeturism.se/smorgasbord/smorgasbord/society/education/higher.html> - Шведийн дээд боловсролын талаархи мэдээлэл

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

**ХАРАА, ХЯНАЛТГҮЙ ХҮҮХДҮҮДИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ, ЦААШИД АВАХ АРГА
ХЭМЖЭЭНИЙ ТАЛААРХИ ЭКСПЕРТИЙН САНАЛ АСУУЛГЫН СУДАЛГАА,
ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ** (Захиалагч УИХ-ын гишүүн Д.Арвин)

Ц. Товуусүрэн, А. Пагма ... бусад

Удирдамж

БАТЛАВ. УИХТГ-ын Судалгааны төвийн дарга Ц. Норовдондог (Ph.D)

УИХ-ын НББСШУ-ны байнгын хорооны захиалгаар хийгдэж буй “Хараа, хяналтгүй хүүхдийн өнөөгийн байдал, цаашид авах арга хэмжээний талаархи экспертийн санал асуулгын судалгаа, дүн шинжилгээ” сэдэвт экспертийн санал асуулгын судалгааны удирдамж

1. Зорилго.

Монголын ирээдүй болсон хүүхдийн талаар төрөөс баримтлах бодлогыг боловсронгуй болгох, ялангуяа хараа хяналтгүй хүүхдүүдийн өнөөгийн байдал, цаашид авах арга хэмжээний талаар энэ асуудлыг хариуцан ажилладаг төрийн болон төрийн бус байгууллагуудын ажилтнуудын саналыг авч нэгтгэн боловсруулахад энэхүү судалгааны зорилго оршино.

2. Гүйцэтгэгч баг

Багийн ахлагч: Ахлах референт Ц. Товуусүрэн

Багийн гишүүд:

1.	А. Пагма	Хүүхдийн хаяг тогтоох төв	5 хүн
2.	С. Дорждагва	ХУД-ийн зарим хорооны нийгмийн ажилтан	5 хүн
3.	Ч. Базар	СХД-ийн зарим хорооны нийгмийн ажилтан	5 хүн
4.	Г. Чулуун	БГД-ийн зарим хорооны нийгмийн ажилтан	5 хүн
5.	Н. Түвшинтөгс	БЗД-ийн зарим хорооны нийгмийн ажилтан	5 хүн
6.	Р. Батсүх	Налайх дүүргийн зарим хорооны нийгмийн ажилтан	5 хүн
7.	Б. Мөнхцэцэг	Нийслэлийн Хүүхдийн халамж үйлчилгээний төв	5 хүн
8.	Д. Мягмарцэрэн	Нийслэлийн хүүхдийн төлөө газар, Кристина Нобелийн Нархан хотхон	5 хүн
9.	Т. Мягмаржав	Засгийн газрын агентлаг-Хүүхдийн төлөө газар, ХАХТ-ын цэцэрлэг	5 хүн
10.	Ц. Батбаяр	НХХЯам, Нялхсын клиник сувилал	5 хүн
11.	Л. Батжав	Нийслэлийн Цагдаагийн газрын Хүүхдийн алба	5 хүн
12.	Ч. Онончимэг	Хүүхдийн сургалт хүмүүжлийн тусгай төв, СБД-ийн Цагдаагийн Хүүхдийн алба	5 хүн
13.	О. Нарантуяа	“Альфа коммутиз” ОУ-ын “Өнөр”, “Эрдэнэ” төв, ЧД-ийн Цагдаагийн Хүүхдийн алба	5 хүн

14. П. Амаржаргал	Монголын хүүхдийн сангийн “Гэр бүл” 1.2.3. төв Японы хүүхдийг ивээх сан	5 хүн
15. Б. Хатантуул	Өгөөмөр/Фратерните Норте/, Тэмүүлэл /Оюунтүлхүүр сан/ асрамжийн төв, БЗД-ийн Цагдаагийн хүүхдийн алба	5 хүн
16. Д. Жигваагүнсэл	ХУД-ийн Цагдаагийн Хүүхдийн алба, “Гэрэлт өргөө” 1.2.3./ДЗОУБ/	5 хүн
17. Б. Ариунжаргал	БГД-ийн Цагдаагийн Хүүхдийн алба, Вербист төв	5 хүн
18. Д. Гэрэл	Английн хүүхдийг ивээх сан, Хүүхдийн хөдөлмөрийн Тэвчишгүй хэлбэрийн эсрэг үндэсний сүлжээ	5 хүн
19. Ц. Батдорж	СХД-ийн Цагдаагийн Хүүхдийн алба, “Бадамлянхуа” Халамжийн төв	5 хүн
20. Г. Билгээ	Хүүхэд асран хүмүүжүүлэх төв	5 хүн
21. Ц. Болормаа	Хүүхдийн эрхийн Үндэсний төв, “СОС” хотхон	5 хүн
22. Ө. өнхтунгалаг	Амьдрах ухаан сургалт, үйлдвэрлэлийн төв, “Өсөх нахиа” асрамжийн төв	5 хүн
23. Ц. Элбэгзаяа	Налайх дүүргийн Хүүхдийн цагдаагийн алба, Хүүхдийн халамжийн төв	5 хүн
БҮГД	115 респондент	

3. Хамрах хүрээ:

Судалгааг Улаанбаатар хотод явуулах бөгөөд НХХЯ, Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг Хүүхдийн төлөө газар, Нийслэлийн хүүхдийн төлөө газар, Нийслэлийн хүүхдийн халамж, үйдчилгээний газар, Нийслэлийн цагдаагийн газар, дүүргүүдийн цагдаагийн газар, Хүүхдийн хаяг тогтоох төв, нийслэлийн зарим хороод, хүүхэд хамгааллын чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг ТББ-ын тус асуудлыг хариуцсан ажилтнууд хамрагдана.

4. Хугацаа:

Судалгааны мэдээлэл цуглуулах ажлыг 2011 оны 01 сарын 07-ны өдрөөс эхлэн 2011 оны 01 сарын 14-ны хооронд явуулж нэгдсэн тайланг 2011 оны 01 сарын 20-ний өдөр захиалагчид хүлээлгэн өгнө.

5. Судалгааны арга зүй.

Экспертийн түвшинд анкет асуулгын аргыг судалгаанд хэрэглэнэ.

6. Судалгаагаар хийгдэх ажил

Судлаач бүр урьдчилан бэлтгэсэн судалгааны хэрэглэгдэхүүнийг ашиглан холбогдох мэдээллийг авна. Үүнд:

- Хүүхэд хамгааллын асуудлыг хариуцсан газруудад түүвэр социологийн санал асуулгыг мэргэжлийн байгууллагын экспертийн дунд явуулах;
- НХХЯ-ны уг асуудлыг хариуцсан мэргэжилтэн 3 хүнээс судалгааны мэдээлэл авах,
- Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг Хүүхдийн төлөө газар- 5 хүнээс судалгааны мэдээлэл авах,
- Нийслэлийн хүүхдийн төлөө газар-5 хүнээс судалгааны мэдээлэл авах,

- Нийслэлийн хүүхдийн халамж, үйдчилгээний газар-5 хүнээс судалгааны мэдээлэл авах,
- Нийслэлийн цагдаагийн газар-2 хүн
- Дүүргийн цагдаагийн газрын хүүхдийн байцаагч- тус бүр 3 хүн, нийт 18 хүн
- Хүүхдийн хаяг тогтоох төв-5 хүн
- Сонгино хайрхан, Чингэлтэй, Сүхбаатар, Баянгол, Хан-Уул, Баянзүрх дүүргийн 5 хорооны нийгмийн ажилтан нийт 30 хүн
- Хүүхэд хамгааллын асуудлаар үйл ажиллагаа явуулдаг ТББ-ын нийт 15 хүн
- Нийслэлийн хүүхдийн халамжийн төвүүд- 15 хүн, нийт 115 хүн

Гарах үр дүн:

- Хараа хяналтгүй хүүхдийн өнөөгийн байдал, цаашид авах арга хэмжээний талаарх экспертийн санал асуулгын дүнг нэгтгэн боловсруулж УИХ-ын НББСШУ-ны Байнгын хороонд хүргүүлэх,
- Мэдээллийн нэгдсэн сан бий болгох

* * *

УДИРТГАЛ

Хараа, хяналтгүй хүүхдүүдийн өнөөгийн байдал, цаашид авах арга хэмжээний талаархи экспертийн санал асуулгын судалгаа, дүн шинжилгээ” сэдэвт судалгааны ажлыг УИХ-ын гишүүн Д.Арвины захиалгаар УИХ-ын Тамгын Газрын Судалгааны төвийн судлаачдын баг гүйцэтгэв.

Судалгааны зорилго:

Монгол Улсын ирээдүй болсон хүүхдийн талаар төрөөс баримтлах бодлогыг боловсронгуй болгох, ялангуяа хараа хяналтгүй хүүхдүүдийн өнөөгийн байдал, цаашид авах арга хэмжээний талаар энэ асуудлыг хариуцан ажилладаг төрийн болон төрийн бус байгууллагуудын ажилтнуудын саналыг авч нэгтгэн боловсруулахад энэхүү судалгааны зорилго оршино.

Судалгааны агуулга:

1. Хараа, хяналтгүй хүүхдүүдийн өнөөгийн байдал, цаашид авах арга хэмжээний талаархи экспертүүдийн санаа, бодол
2. Хараа, хяналтгүй хүүхдүүдийн өнөөгийн байдал, цаашид авах арга хэмжээний талаархи санал асуулгын судалгааны дүгнэлт

Судалгааны аргачлал:

Судалгааг экспертийн түвшинд хүүхэд хамгааллын чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн болон төрийн бус байгууллагуудын ажилтнуудаас санал асуулгын аргаар санал, бодлыг нь судлах аргаар явуулсан.

Судалгааны анхдагч мэдээллийг цуглуулах ажлыг Судалгааны төвийн нийт 23 шинжээч, судлаачид судлаачид Улаанбаатар хотын 6 дүүрэг, Налайх дүүргийн хороод, төрийн болон хувийн хэвшил, ОУ-ын болон буяны байгууллагын дэмжлэгтэй ажилладаг 35 халамж, асрамжийн газар дээр очиж танилцах, экспертийг сонгох, санал асуулгын хуудас бөглүүлэх замаар хийлээ. Санал асуулгын цуглуулсан анхдагч социологийн мэдээллийг статистикийн боловсруулалтын SPSS-12 багц программаар боловсруулан нэгтгэн дүгнэсэн.

Хамрах хүрээ

Судалгааг Улаанбаатар хотод 2011 оны 01 сарын 07-оос 01 дүгээр сарын 14-ны өдрүүдэд явуулсан бөгөөд НХХЯ, Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг Хүүхдийн төлөө газар, Нийслэлийн хүүхдийн төлөө газар, Нийслэлийн хүүхдийн халамж, үйлчилгээний газар, Нийслэлийн цагдаагийн газар, дүүргүүдийн цагдаагийн газар, Хүүхдийн хаяг тогтоох төв, нийслэлийн зарим хороод, хүүхэд хамгааллын чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг ТББ-ын тус асуудлыг хариуцсан ажилтнууд нийт 117 респондент хамрагдсан.

Судалгааны ажлын хүрээнд дараах үндсэн үйл ажиллагаа хийгдсэн болно. Үүнд:

- Судалгаанд шаардагдах үндсэн хэрэглэгдэхүүнийг урьдчилан боловсруулж бэлтгэсэн
- Бодлого, эрх зүйн баримт бичгүүдийг сонгож харьцуулсан шинжилгээ хийсэн
- Мэдээлэл цуглуулах ажил зохион байгуулж судалгааны багийн гишүүдэд семинар зохион байгуулсан
- Цуглуулсан мэдээлэлд нэгдсэн боловсруулалт хийсэн
- Судалгааны материалыг нэгтгэн дүгнэж, судалгааны тайлан бичсэн

Судалгааны ажлыг Судалгааны төвийн ахлах референт Ц. Товуусүрэн ахалж, судалгааны мэдээллийг авах ажилд төвийн шинжээч, судлаачид ажиллаж, судалгааны техник ажил, дан тооллыг боловсруулах ажлыг судлаач Ө. Мөнхтунгалаг, Б. Ариунжаргал нар хийсэн ба судалгааны мэдээллийг нэгтгэн дүгнэж боловсруулах, нэгдсэн тайлан бичих ажлыг шинжээч А. Пагма хийж гүйцэтгэв.

* * *

1. ХАРАА ХЯНАЛТГҮЙ ХҮҮХДҮҮДИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ, ЦААШИД АВАХ АРГА ХЭМЖЭЭНИЙ ТАЛААРХИ ЭКСПЕРТҮҮДИЙН САНАА, БОДОЛ

Судалгааны гол зорилго нь Монгол Улсын ирээдүй болсон хүүхдийн талаар төрөөс баримтлах бодлогыг боловсронгуй болгох, ялангуяа хараа, хяналтгүй хүүхдүүдийн өнөөгийн байдал, цаашид авах арга хэмжээний талаар энэ асуудлыг хариуцан ажилладаг төрийн болон төрийн бус байгууллагуудын ажилтнуудын саналыг авч нэгтгэн боловсруулж, дүгнэлт хийх явдал юм.

Хараа, хяналтгүйгээс амь нас, эрүүл мэнд нь хохирч болзошгүй 16 хүртэлх насны, хаяг, эцэг эх, харгалзан дэмжигч нь тодорхойгүй хүүхдийг хараа хяналтгүй хүүхэд гэж нэрлэдэг. Монгол Улсад гэр бүл, хүүхдийн эрхийн хамгааллын харилцааг 1992 оны Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1994 оны Хараа хяналтгүй хүүхдийг түр саатуулах тухай хууль, 1996 оны Хүүхдийн эрхийг хамгаалах тухай хууль, 1999 оны Монгол улсын Гэр бүлийн тухай хууль, 2002 оны Иргэний болон 2004 оны Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай зэрэг хуулиар зохицуулж байна.

Судалгааны үр дүн:

Судалгаанд юуны өмнө манай улсад хүүхдийн талаар явуулж байгаа төрийн бодлогын хэрэгжилт, хүүхэд хамгааллын нэгдсэн тогтолцоо бүрдсэн эсэх талаар энэ чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг байгууллагуудын экспертүүдийн санаа бодлыг тандан судлахад чиглэгдсэн болно.

1. “Хүүхэд хамгааллын салбарт хэрэгжиж буй хөтөлбөрүүдийн хэрэгжилт ерөнхийдөө ямар байна гэж Та боддог вэ?” гэсэн асуултад нийт судалгаанд хамрагдсан 117 экспертийн 7.6 хувь нь хэрэгжилт сайн байгаа, 46.6 хувь нь дунд зэрэг, 33.1 хувь нь

тааруухан, 6.8 хувь нь муу, 5.9 хувь нь мэдэхгүй гэж хариулсан байна.

2. “Хүүхэд хамгааллын салбарт хэрэгжиж буй бодлого, хөтөлбөр, төслүүдийг хэрэгжүүлэх талаар дараахь байгууллагууд хэр ажиллаж байна гэж Та үзэж байна вэ?” гэсэн асуултад дараах байдлаар хариулжээ.

Хүснэгт 1

Байгууллагуудын нэр	Үйл ажиллагааны үнэлгээ				
	Сайн ажиллаж байна	Дунд зэрэг ажиллаж байна	Тааруухан ажиллаж байна	Маш муу ажилладаг	Мэдэхгүй
ЗГ-ын хэрэгжүүлэгч агентлаг Хүүхдийн төлөө газар	17.9%	40.2%	25.0%	8.9%	8.0%
Нийслэлийн Засаг дарга, түүний Тамгын газар	10.8%	32.4%	33.3%	12.6%	10.8%
Дүүргийн Засаг дарга, түүний Тамгын газар	11.6%	26.8%	35.7%	18.8%	7.1%
Нийслэлийн хүүхдийн төлөө газар	33.6%	37.3%	19.1%	7.3%	2.7%
Нийслэлийн хүүхдийн халамж үйлчилгээний төв	21.1%	40.4%	18.4%	8.8%	11.4%
Цагдаагийн байгууллага	31.9%	43.4%	17.7%	4.4%	2.7%
Энэ чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг ТББ	28.9%	38.6%	11.4%	6.1%	14.9%

Эндээс үзвэл судалгаанд хамрагдсан экспертүүд энэ салбарт хэрэгжиж буй бодлого, хөтөлбөрийн хэрэгжилт дунд зэрэг, тааруухан байна гэсэн үнэлгээ өгч байгаа бол хүүхдийн эрхийг хамгаалах хууль, тогтоомжийн хэрэгжилтийг зохион байгуулах чиг үүрэг бүхий байгууллагуудын үйл ажиллагааг мөн л дунд зэрэг, тааруухан ажиллаж байна гэж үнэлжээ.

3. “Манай улсад хүүхдийн эрх олон хэлбэрээр зөрчигдөж байгаа нь манайд хүүхэд хамгааллын нэгдсэн тогтолцоо бүрдээгүй байгааг харуулж байна гэдэгтэй Та санал нийлэх үү?” гэсэн асуултад 45.3 хувь нь санал бүрэн нийлнэ, 50.4 хувь нь санал нийлнэ, 4.3 хувь нь санал нийлэхгүй гэсэн хариултыг өгсөн байна. Үүнийг диаграммаар үзүүлбэл: (График 1 -ийг үзнэ үү)

Түүнчлэн судалгаанд хамрагдсан экспертүүд хүүхдийн эрхийг хамгаалах үйл ажиллагаанд хамгийн үр дүнтэй хэрэгжсэн төсөл хөтөлбөрүүдийг нэрлэсэн бөгөөд нийт 30 төсөл, хөтөлбөрийг нэрлэсэнээс “Хүүхэд хөгжил хамгааллыг сайжруулах үндэсний хөтөлбөр”, Нийслэлийн ХХХТХ-ийг устгах дэд хөтөлбөр, “Дэлхийн зөн” байгууллагын Хүүхэд хамгааллын хөтөлбөр, Нийслэлийн нутаг дэвсгэрт АЙПЕК хөдөлмөрийн байгууллагаас санхүүжүүлэн 2007-2010 онд хэрэгжсэн төсөл, Гэртээ харих замд зэрэг төсөл, арга хэмжээг хамгийн олон удаа дурьдсан байна.

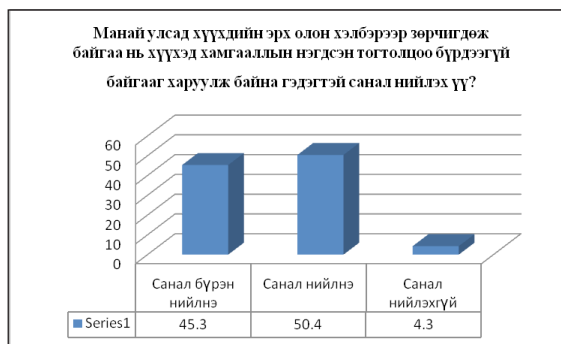

График 1

4. Судалгааны асуулгын явцад бид хүүхдийн эрхийг хамгаалах хууль, тогтоомжийг хэрэгжүүлэх, төсөл, хөтөлбөрүүдийн хэрэгжилтийн явц, үр дүнгийн талаар олон нийт хэр мэдээлэлтэй байдаг, хүүхдийн асуудал хариуцсан төрийн байгууллагууд болон хараа хяналтгүй хүүхдийг халамжлах төвүүдийн үйл ажиллагаа хэр зэрэг уялдаа, холбоотой байдгийг тодруулах үүднээс тавьсан “Хүүхэд хамгааллын салбарт хэрэгжиж буй бодлого, хөтөлбөр, төслүүдийн хэрэгжилтийн явц, үр дүнгийн талаарх тайлан мэдээлэлтэй танилцах бололцоо Танд хэр зэрэг байдаг вэ?” гэсэн асуултад судалгаанд оролцогсдын 30.8 хувь нь бүрэн боломжтой, 48.7 хувь нь хөөцөлдөж байж л танилцах боломжтой, 13.7 хувь нь бараг боломжгүй, 5.1 хувь нь тийм боломж ерөөсөө байхгүй, 1.7 хувь нь мэдэхгүй гэж хариулжээ.

5. “Таны бодлоор хараа хяналтгүй хүүхдийг халамжлах төвүүд, хүүхдийн асуудал эрхэлсэн төрийн байгууллага хоёрын ажлын уялдаа холбоо ямар байдаг вэ?” гэсэн асуултад респондентуудын 15.7 хувь нь сайн байгаа, 31.3 хувь нь дунд зэрэг, 32.2 хувь нь тааруухан, 15.7 хувь нь муу байгаа, 5.2 хувь нь мэдэхгүй гэсэн хариултыг тус тус өгчээ.

Энэхүү судалгааны нэг үндсэн зорилго нь хараа, хяналтгүй хүүхдүүдийн байдал, цаашид авах арга хэмжээний талаар экспертүүдийн санаа, бодлыг тодруулах явдал юм. Энэ зорилгоор бид дараах бүлэг асуудлыг респондентуудад тавьж хариултыг авсан болно.

6. Өнөө үед хүүхдүүд ямар шалтгааны улмаас гэр орон, эх эцгээсээ дайжин гудамжинд тэнэмэл амьдралаар амьдрах болсон шалтгааныг экспертүүд юу гэж үзэж байгааг тандан “Эх хүн үр хүүхдээ ямар шалтгаанаас болж гудамжинд хаядаг гэж Та үздэг вэ?” гэсэн асуултад судалгаанд оролцогсдын 57.8 хувь нь хүүхдээ тэжээн тэтгэх эдийн засгийн боломжгүйгээс, 17.8 хувь нь хүсээгүй жирэмслэлтийн улмаас, 22.0 хувь нь гэр бүлийн хүчирхийллийн улмаас, 2.5 хувь нь насанд хүрээгүй хүүхдийн жирэмслэлт их байгаа учраас гэж үзсэн ба өөр ямар шалтгаан байгаа талаархи нээлттэй асуултад манай нийгэмд ажилгүйдэл, ядуурал их байгаагаас, иргэдийн боловсролын түвшин, ухамсар дорой, дүүрэг, хороод муу ажиллаж байгаа, шилжилт, хөдөлгөөн их байгаа зэрэг шалтгааныг дурьдсан байна. Үүнийг диаграммаар үзүүлбэл:

График 2

Дээрх респондентуудын хариулсан байдал болон түүнийг дүрсэлсэн диаграммаас бид өнөөдөр монголын нийгэмд ямар учир шалтгааны улмаас хүүхдүүд гэр орноосоо дайжин, гудамжинд тэнэмэл, хараа хяналтгүй байдлаар амьдрах болсон шалтгааныг экспертүүд юу гэж үзэж байгааг харж болохоор байна.

- Сүүлийн жилүүдэд асрамжийн болон хараа хяналтгүй хүүхдүүдийг хүмүүжүүлэх газар нэлээд олноор бий болж, тэдгээрт хараа хяналтгүй хүүхдүүд харьцангуй тогтвор суурьшилтай амьдарч байгаа боловч зарим хүүхдүүд тэнд тогтохгүй эргэж гудамжинд гарах явдал байсаар байгаа ба үүний шалтгааныг тодруулах зорилгоор тавьсан “Асрамжийн болон хүүхэд хүмүүжүүлэх газраас хүүхдүүд оргож эргээд гудамжинд гарч байгааг Та юутай холбоотой гэж үзэж байна?” гэсэн асуултад респондентуудын 19.3 хувь нь тухайн хүмүүжүүлэх газрын орчин, нөхцөл муу байгаа, 25.4 хувь нь ихэнхи тийм газрууд хоол, унд, орон байраар л хангаж байвал боллоо гэсэн байр сууринаас ханддаг, 47.4 хувь нь зан ааш нь эвдэрчихсэн, хараа хяналтгүй хүүхдүүдтэй өөрсөдтэй нь холбоотой гэж хариулсан ба “Өөр ямар шалтгаан байна гэж Та үзэж байна вэ?” гэсэн нээлттэй асуултад олон жил тэнэмэл амьдралаар амьдарсан хүүхдүүд энэ нь зан үйл болоод хэвшсэн, хүүхдийг хувь хүн талаас нь дэмжих сэтгэл заслын эмчилгээ дутагддаг, асрамжийн болон хүмүүжүүлж буй газрын тус тусын үйл ажиллагаанаас хамаарч байна, нийгэмшүүлэх үйлчилгээг үзүүлж чадахгүй байна, хараа хяналтгүй засрах боломжгүй болтлоо зан суртахууны доройтолд орсонтой холбоотой хэмээн үзсэн байна.

Хүснэгт 2.

Асрамжийн болон хүүхэд хүмүүжүүлэх газраас хүүхдүүд оргож эргээд гудамжинд гарч байгааг Та юутай холбоотой гэж үзэж байна?

	Хариулт	Хувиар
1.	Зан ааш нь эвдэрчихсэн, хараа хяналтгүй хүүхдүүдтэй өөрсөдтэй нь холбоотой	47.4
2.	Ихэнхи тийм газрууд хоол, унд, орон байраар л хангаж байвал боллоо гэсэн байр сууринаас ханддаг	25.4
3.	Тухайн хүмүүжүүлэх газрын орчин, нөхцөл муу	19.3
4.	Өөр ямар	7.9

5.	Нийт	100.0
----	------	-------

8. “Сүүлийн жилүүдэд хараа хяналтгүй хүүхдийн тоо цөөрсөн болох нь ажиглагддаг. Энэ ямар шалтгаантай гэж Та үзэж байна?” гэсэн асуултад судалгаанд хамрагдагсдын 36.4 хувь нь асрамжийн газар болон бусад буяны байгууллагуудад хүүхдүүд тогтвортой амьдарч байгаа, 8.5 хувь нь эцэг, эхчүүдийн ухамсраас шалтгаалж хүүхдүүдээ хараа хяналтгүй орхих нь багассан, 39.8 хувь нь хүүхдийн болон халамжийн мөнгө өгч байгаатай холбоотой, 15.3 хувь нь хүний наймааны золиос болоод байж магадгүй гэдэг нь ортой байх гэсэн хариултуудыг тус тус сонгосон ба өөр ямар шалтнаан байн вэ? Гэсэн нээлттэй асуултад .
9. Хараа, хяналтгүй хүүхдийн өнөөгийн байдал, цаашид авах арга хэмжээний талаар энэ чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн болон төрийн бус байгууллагын ажилтнуудаас авсан экспертийн түвшиний санал асуулгын судалгааны дараагийн бүлэг асуудал нь энэ асуудлаар цаашид ямар арга хэмжээ авах талаар тэдний саналыг тодруулах явдал юм. Энэ үүднээс асуусан “Амьдралын хүнд нөхцөлд байгаа эхэд сэтгэл зүйн зөвөлгөө өгөх төв шаардлагатай эсэх талаар Та юу гэж үздэг вэ?” гэсэн асуултад экспертүүдийн 89.0 хувь нь тийм төв шаардлагатай байна, 2.5 хувь нь шаардлаггүй, 5.9 хувь нь байгаад ч нэмэргүй гэсэн хариултыг сонгожээ. Үүнийг диаграммаар үзүүлбэл:

График 3

10. “Хаягдсан, хараа хяналтгүй хүүхдийг тэжээн тэтгэх ямар хэлбэр илүү үр дүнтэй гэж Та үзэж байна вэ?” гэсэн асуултад респондентуудын 14.5 хувь нь хаягдсан хүүхдийг асрах халамжийн газар байгуулах, 12.0 хувь нь бүтэн өнчин хүүхдийн асрамжийн газарт асран хамгаалах, 58.1 хувь нь гэр бүлд нь буцаах талаар цогц арга хэмжээ авах, 8.5 хувь нь бусдад үрчлүүлэх гэж хариулсан ба өөр ямар хэлбэр байна вэ? гэсэн нээлттэй асуултад эцэг эхийг нь ажилтай болгох сургалтанд хамруулах, асрамжийн хувилбарт үйлчилгээг нэвтрүүлэх, үе шаттай цогц арга хэмжээ авах зэрэг хариултыг өгсөн байна.

Хүснэгт 3.

“Хаягдсан, хараа хяналтгүй хүүхдийг тэжээн тэтгэх ямар хэлбэр илүү үр дүнтэй гэж Та үзэж байна вэ?”

	Хариулт	хувиар
1.	Гэр бүлд нь буцаах талаар цогц арга хэмжээ авах	58.1
2.	Хаягдсан хүүхдийг асрах халамжийн газар байгуулах,	14.5
3.	Бүтэн өнчин хүүхдийн асрамжийн газарт асран хамгаалах	12.0
4.	Бусдад үрчлүүлэх	8.5
5.	Нийт	100.0

11. “Халамжийн газар байгуулж ажиллахад юуг илүү анхаарах вэ?” гэсэн асуултад судалгаанд оролцогсдын 23.0 хувь нь хаягдсан хүүхдийг эхтэй нь харилцаа холбоотой байлгах, 59.3 хувь нь амьдралд нь тохиолдсон бэрхшээл шийдэгдсэний дараа эхэд нь хүүхдийг эргүүлж өгдөг байх, 3.5 хувь нь хүүхдийг бусдад үрчлүүлдэггүй байх, 14.2 хувь нь нээлттэй асуултыг сонгон бие дааж амьдрах чадвар эзэмшүүлэх, сургуулийг нь завсардуулахгүй байх, асрамжийн газарт удаахгүй байх бодлого барих, гэр бүлд түшиглэсэн хувилбарт үйлчилгээ, хүүхдийг өөртөө итгэлтэй, бие даасан хүн болоход нь удаан хугацаагаар асрамж үзүүлэх зэргийг анхаарахыг санал болгожээ.

Экспертүүдийн бодлоор хүүхдийн хөгжил, хамгаалын салбарт нэн даруй хэрэгжүүлбэл зохих үйл ажиллагаа, ямар арга хэмжээ байгаа талаар тэдэнд саналаа илэрхийлэх боломж олгох зорилгоор бид 3 нээлттэй асуулт тавьсан. Одоо энэ талаар экспертүүд санаа бодлоо хэрхэн илэрхийлснийг авч үзье.

1. **“Хүүхдийн хөгжил, хамгааллын салбарт нэн даруй өөрчлөх, шинээр баталж гаргах шаардлагатай ямар хууль байна гэж Та боддог вэ? Нэрийг нь бичнэ үү?”**

гэсэн нээлттэй асуултад дараахи саналыг илэрхийлсэн байна. Үүнд:

- Хүүхдийг хүчирхийлсэн болон хүчирхийлэхийг завдсан төрсөн эцэг эх болон, хойд эцэг эхэд нь хуулийн хариуцлагыг оногдуулах, “Гэр бүлийн тухай” хуульд эцэг эхийн үүрэг хариуцлагыг өндөржүүлэх, уг хуулийг боловсронгуй болгох
- Хүн худалдаалах гэмт хэргийн зүйл заалтыг нарийвчлах
- Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд болон сэтгэцийн эмгэгтэй хүүхдийн эрхийг хамгаалах хуультай болох
- Хараа хяналтгүй болон хүнд нөхцөлд амьдарч буй хүүхдийн нийгмийн баталгааг бүрдүүлэх, үйлчилгээ үзүүлэх талаар хуулийн заалтыг боловсронгуй болгох
- Хараа хяналтгүй хүүхдийг түр саатуулах тухай хуулийг өөрчлөх
- Хүүхдийн эрхийг хамгаалах тухай хуульд өөрчлөлт оруулах, хэрэгжүүлэх механизм нь тодорхой бус
- Хүүхдийн байгууллагын эрх зүйн байдлын тухай
- Хүүхэд хамгааллын талаар нэгдсэн тогтолцоо бүрдүүлэх
- Хүүхдийн хөгжлийг дэмжих тэтгэлэгийн тухай
- ХЭҮК-ийн тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах
- Өмнө нь батлагдсан хууль тогтоомжуудынхаа хэрэгжилтэнд хяналт тавьж,

хяналт шинжилгээ үнэлгээг тогтмолжуулах

- Хүүхдийн эрхийг хамгаалах тухай хуульд төрийн асрамжаас 18 нас хүрээд гарч байгаа хүүхдэд төрөөс 1 удаа тусламж үзүүлдэг гэтэл ТББ, ОУБ-д байгаа хүүхдүүдэд тусламж өгдөггүй. Энэ нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн адил тэгш эрхтэй байх заалтыг зөрчсөн.
- Асрамжийн үйлчилгээ явуулдаг ТББ тухай хууль
- Хүүхдийн халамжийн төвөөс төгссөн бүтэн өнчин хүүхдүүдэд төрөөс байраар хангах
- Хүүхэд үрчлэх асуудлын зохицуулалтыг боловсронгуй болгох
- Хүүхэд гадаад улс оронд зорчих асуудлыг нарийн хуульчлах
- Сургуулийн өмнөх боловсрол болон сургуулийн хүүхдийн хүмүүжлээс эхлэх. Анхнаас нь суурийг тавиж ажиллахад түлхүү сургалт, семинар зохион байгуулах
- “Хараа хяналтгүй хүүхдүүдэд авах арга хэмжээ”-ийн тухай хууль
- Хүчирхийлэл дарамтанд байгаа хүүхдүүдийг хамгаалах хуулийг баталж гаргах шаардлагатай байна.

2. “Хүүхдийн хөгжил, хамгааллын салбарт нэн даруй хэрэгжүүлэх шаардлагатай ямар арга хэмжээ байна гэж Та боддог вэ? Нэрийг нь бичнэ үү?” гэсэн нээлттэй асуултын хариултыг нэгтгэн жагсаавал:

- Хүүхэд чөлөөт цагаараа хөгжих, хамгаалуулах, дугайлан секц явуулах төвүүдэй байх, ялангуяа захын хороо, хөдөөгийн, алслагдмал, сумдад
- Гэртээ амьдрах нь хүүхдэд аюултай тохиолдолд хүүхдийг түр болон удаан хугацаагаар байлгах асрамж халамжийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг боловсруулж шуурхай арга хэмжээ авах
- Хороо, хэсэг хүүхдийн гэр бүлийн орчны талаар ажиллах
- Хүүхдийг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ
- Хүүхдийн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн болон төрийн бус байгууллагуудын үйл ажиллагааг уялдаатай болгох
- Хүүхдийн хамгааллын талаарх хууль тогтоомжуудад энэ чиглэлээр ажиллаж буй ажилтнуудын саналыг авах
- Хүүхэд хамгааллын стратеги боловсруулах
- ХХХСҮХ-ийн хугацаа дууссан тул цаашид энэ чиглэлийн хийгдэх бодлого, хөтөлбөр боловсруулж батлуулах
- Нэн ядуу айлын гоц авяастай хүүхдийг онцгойлон анхаарах
- Шинээр хөтөлбөр гаргахаас илүү одоо байгаа хөтөлбөрүүдээ үнэлж цаашид илүү сайжруулах арга хэмжээ авах
- Хүнд нөхцөл амьдарч буй хүүхдүүдийн талаар мэдээллийн бааз бүрдүүлэх, бичиг баримтжуулах
- Хүүхдүүдтэй ажилладаг хүмүүс ёс зүйн дүрэмтэй болох
- Хүүхэд, гэр бүлийн хүчирхийлэлд өртсөн болон өртөх өндөр эрсдэл бүхий хүмүүстэй ажиллах чин сэтгэлээсээ туслах эрмэлзлэлтэй сайн дурын болон нийгмийн ажилтнуудыг бэлтгэх
- Архидалт, мансууруулах бодисоос хол байлгах ба хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр сурталчилахгүй байх
- ЕБС-ийн багш нар хүүхдийн хөгжил хамгаалалд идэвхитэй оролцох
- Хүүхдүүдийг хүнс тэжээлийн сувилал, асрах газруудын витаминаар хангах
- Хүүхдийн агентлагтай болгох

- ЗГ-ын тухай хуулийг шинэчилж хүүхдийн асуудлыг НХХ-ийн сайдын эрхлэх асуудлын хүрээнд оруулах
 - Хүний хөгжлийн мөнгөнөөс болж хүүхдүүдээ буцаан авсан болоод буцаагаад гаргуунд нь хаядаг байдлыг анхаарах
 - Иргэдэд хүүхэд хамгааллын ухамсарыг нэмэгдүүлэх
 - Насанд хүрсэн хүүхдүүдийн цаашдын амьдралыг шийдвэрлэх талаар
 - Хүүхдийн хамгааллыг сайжруулан хөгжүүлэхэд гэр бүлрүү асуудлууд руу чиглэсэн арга хэмжээ авах
 - Бар, зочид буудал, тоглоомын газруудад хяналт тавьж хүүхдийн хамгааллын асуудлыг сайжруулах
 - Нэн ядуу эмзэг бүлгийн гэр бүлийн гишүүдэд сургалтанд хамруулах
 - Асрамжийн байгууллагад байдаг хүүхдүүдэд төрөөс олгодог халамжийн үйлчилгээг тодорхой болгох
 - Бүтэн өнчин хүүхдүүдийг МСҮТ-д үнэ төлбөргүй хамруулах
 - Зан суртахууны доголдолтой буюу засрах төлөвшил үгүй хүүхдүүдийг хагас цэрэгжилтийн байдлаар хүмүүжүүлэх
 - Асрамжийн газрын үйл ажиллагаа, хүүхдийн мөнгийг хэрхэн зарцуулж байгааг хянах
 - Гэр бүлд нь буцаах арга хэмжээг идэвхжүүлэх
 - Цогц бодлого хэрэгтэй байна. Жишээ нь: хүүхэд хөгжил хөтөлбөр шиг
 - Шаталсан сургалт шаардлагатай
 - Гэр бүлийн салалтыг анхаарах
 - Хүүхдийн бие даан, бусдаас хараат бус байх чадвар дадал эзэмшүүлэх зорилготой хөтөлбөр. Тухайлбал: Эрсдэлт нөхцөлд орвол хэрхэн даван туулах, хаана ямар газруудад хандах гэх мэт
 - Хаягдсан, гээгдсэн оюуны сэтгэцийн өөрчлөлттэй хүүхдүүдийн сувилал хэрэгтэй (сэтгэцийн өвчтэй, оюуны хомсдолтой хүүхдийг 16 хүрэхээр дараах шатны шатлалын арга хэмжээ хэрэгтэй байна) 1
 - Хүүхдийн хөгжил хамгааллын салбарт ажиллах ажилтны ажлын байрны тодорхойлолтыг тодорхой болгох, мэргэшүүлэх зэрэг болно.
3. “Хүүхдийн хөгжил, хамгааллын салбарын хуулиудаас амьдралд ерөөсөө хэрэгжихгүй байгаа заалтыг нэрлэнэ үү?” гэсэн нээлттэй асуултад Хүүхдийн эрхийг хамгаалах хуулийн хэрэгжилт муу, хүүхдийн байгууллагуудын үйл ажиллагаа салангид байгаагаас объектдоо хүрч хэрэгжихдээ муу, Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай хууль, Гэр бүлийн тухай хууль хэрэгждэггүй, Засаг дарга хүүхдийн хамгааллыг талаар арга хэмжээ авах ажил хангалтгүй, Халамж, асрамж, хамгааллын байгууллагуудад дагж мөрдөх нийтлэг шаардлага гэсэн стандартын зарим зүйл заалтыг өөрчлөх, Эрүүгийн хуулийн 17 бүлэг 117, 119, 120, 111-р заалтууд хэрэгжихгүй байна гэсэн хариултыг өгсөн байна.

ХОЁР . ХАРАА ХЯНАЛТГҮЙ ХҮҮХДҮҮДИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ, ЦААШИД АВАХ АРГА ХЭМЖЭЭНИЙ ТАЛААРХИ САНАЛ АСУУЛГЫН СУДАЛГААНЫ НЭГДСЭН ДҮГНЭЛТ

Хорь шахам жилийн өмнөөс анх гудамжинд хоног төөрүүлдэг хараа хяналтгүй хүүхдүүд гарч ирэх болсон. 1990-ээд оны үед 3500 орчим тэнэмэл хүүхдэд бүртгэлтэй байжээ⁷. Сүүлийн жилүүдэд хараа хяналтгүй хүүхдүүдийн тоо буурсан боловч албан бус мэдээллээр одоо нийслэлд 600 гаруй хүүхэд гудамжинд амьдарч байна. Хүүхдүүд гэрээсээ дайжиж, хараа хяналтгүй, тэнэмэл амьдарлаар амьдарч байгаа нь олон шалтгаантай.

Энэ судалгаанд чухам ямар шалтгаан, нөхцлийн улмаас хараа хяналтгүй хүүхдүүд байсаар байгаа, энэ талаар төрийн болон төрийн бус байгууллагаас авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ ямар үр дүнтэй байгаа, цаашид ямар арга хэмжээ авах шаардлагатай талаар энэ чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж буй байгууллагын мэргэжилтэн, экстертуудийн саналыг авч дүгнэлт хийхийг зорьсон юм. Ингэхдээ судалгааны санал асуулгаар респондентуудад хүүхдийн эрхийг хамгаалах үйл ажиллагаа, хараа хяналтгүй хүүхдийн байдалтай холбоотой 3 бүлэг асуултыг тодруулахаар тавьсан.

Нэгдүгээр бүлэг асуулт нь хүүхдийн талаар явуулж буй төрийн бодлогыг хэрэгжилтийн байдал, хүүхдийн эрхийг хамгаалах хууль, тогтоомжийн хэрэгжилтийг зохион байгуулах чиг үүрэг бүхий байгууллагуудын үйл ажиллагаанд үнэлгээ өгөх, хоёрдугаар бүлэг асуулт нь хараа, хяналтгүй хүүхдүүдийн өнөөгийн байдал, ямар шалтгааны улмаас гэр орон, эх эцгээсээ дайжин гудамжинд тэнэмэл амьдралаар амьдрах болсон шалтгааныг экспертүүд юу гэж үзэж байгааг тандах, гуравдугаар бүлэг асуулт нь хүүхдийн эрхийг хамгаалах, хараа хяналтгүй хүүхдүүдийн талаар цаашид авах арга хэмжээний талаар экспертүүдийн санаа, бодлыг тодруулах явдал байлаа.

Судалгаанд хамрагдсан экспертүүдийн хариулт, үнэлгээнээс үзэхэд бүхэлдээ манайд хүүхэд хамгааллын салбарт хэрэгжиж буй бодлого, хөтөлбөрүүдийн хэрэгжилт дунд зэрэг, тааруухан байна гэсэн үзүүлэлт гарсан байна. Үүнийг төрөөс хүүхдийн хөгжил, хамгааллын талаар баримталж буй бодлогыг хэрэгжүүлэх чиг үүрэг бүхий байгууллагуудын үйл ажиллагаанд өгсөн сайн биш, дунд зэрэг үнэлгээтэй холбон үзэж болох бөгөөд эдгээр байгууллага болон хараа хяналтгүй хүүхдүүдийг асран халамжилж буй төвүүдийн хоорондын ажлын уялдаа холбоо сайн биш, мөн л дунд зэрэг тааруухан байгаа гэж үзсэн байна. Иймд хүүхдийн асуудал хариуцсан төрийн байгууллагууд “Хүүхдийн эрхийг хамгаалах тухай” хуулиар тэдэнд хүлээлгэсэн үүргээ тааруухан биелүүлж байгаагаас үүдэн хүүхдийн эрхийг хамгаалах, хөгжүүлэх салбарт хэрэгжиж байгаа төрийн бодлого, үйл ажиллагаа сайн биш, манайд хүүхэд хамгааллын нэгдсэн тогтолцоо бүрдээгүй гэж нийт судалгаанд хамрагдсан мэргэжилтэн, экспертүүдийн **95.7** хувь нь үзсэн байна.

Өнөө үед хүүхдүүд ямар шалтгааны улмаас гэр орон, эх эцгээсээ дайжин гудамжинд тэнэмэл амьдралаар амьдрах болсон шалтгааныг экспертүүд юу гэж үзэж байгааг тандсан асуултад судалгаанд оролцогсдын талаас илүү хувь нь буюу 57.8 хувь нь хүүхдээ тэжээн тэтгэх эдийн засгийн боломжгүйгээс, 22.0 хувь нь гэр бүлийн хүчирхийллийн улмаас гэж үзсэн ба өөр бусад буюу манай нийгэмд ажилгүйдэл, ядуурал их байгаа, иргэдийн боловсролын түвшин, ухамсар дорой, дүүрэг, хороод муу ажиллаж байгаа, шилжилт, хөдөлгөөн их байгаа зэрэг шалтгааныг дурьдсан байна. Эндээс хүүхэд тэнээд байгаа хэд хэдэн хүчин зүйл байна гэсэн дүгнэлт хийж болно. Нэгдүгээрт, манай нийгэмд нүүрлэсэн, олон нийтийн санааг зовоож буй асуудал болох ажилгүйдэл ядуурал, архидалт үүний нэг гол үндсэн шалтгаан болж байна гэж үзэж болно. Эцэг эх нь архи ууж, агсам тавьдаг тул хүүхдүүд гэрээсээ дайжих гол шалтгаан болдог аж.

Гудамжинд олон сараар амьдарснаас болж хүүхдүүд бусадтай зүй зохисгүй харьцах, мөн хулгай дээрэм хийж эхэлдэг байна. Бас нэг шалтгаан нь нийгэмд байгаа анхаарвал зохих асуудал болох гэр бүл салалт, ар гэр нь салж нийлээд өөр эцэг эхтэй болон гэр бүлийнхэнтэйгээ таарахаа болиод хуучин эцэг эхийн дунд завсардаад гудамжинд гарсан хүүхэд олон байна. Энэ мэт сөрөг байдал нь хүүхдийг хараа хяналтгүй гадуур тэнэх шалтаг шалтгаан болж РС тоглоомын газраар явж, тоглоомдоо өөрсдөө донтон, адал явдалтай кино үзээд түүндээ итгэн, тэр байдал нь өөрсдөд нь сайхан мэт санагдаад энэ замыг сонгоод явж байгаа хүүхдүүд ч байдаг байна. Иймд хүүхдүүдийг нийгэмшүүлэх нь хамгийн чухал болохыг мэргэжилтнүүд онцолж байна.

Сүүлийн жилүүдэд хараа хяналтгүй хүүхдийн тоо цөөрсөн болох нь дээр дурьдсан мэдээллээс харагдаж байна. Энэ ямар шалтгаантай болохыг экспертүүдээс тодруулахад

хамгийн олон хүн буюу 39.8 хувь нь хүүхдийн болон халамжийн мөнгө өгч байгаатай холбон үзсэн бол 36.4 хувь нь асрамжийн газар болон бусад буяны байгууллагуудад хүүхдүүд тогтвортой амьдарч байгаа учраас гэсэн хариултыг сонгожээ. Хараа хяналтгүй хүүхдийн тоо цөөрснийг экспертүүдийн дийлэнхи нь эх эцэг нь халамжийн мөнгө авахын тулд гэр бүлдээ буцааж авсан, халамжийн газар тогтвортой амьдарч байгаа гэж үзсэн хэдий ч тэдний 15.3 хувь нь тэнэмэл гэгдэх хүүхдүүд цөөрсөн шалтгааныг хүний наймааны золиос болоод байгаа гэдэг нь үнэн байх гэж үзсэнийг анхаарах шаардлагатай мэт санагдана.

Түүнчлэн сүүлийн жилүүдэд асрамжийн болон хараа хяналтгүй хүүхдүүдийг хүмүүжүүлэх газар нэлээд олноор бий болж, тэдгээрт хараа хяналтгүй хүүхдүүд харьцангуй тогтвор суурьшилтай амьдарч байгаа боловч зарим хүүхдүүд тэнд тогтохгүй эргэж гудамжинд гарч байгаагийн шалтгааныг мэргэжилтэнүүд нэг талаар, зан ааш нь эвдэрчихсэн, хараа хяналтгүй хүүхдүүдтэй өөрсөдтэй нь холбоотой гэж үзсэн ч нөгөө талаар, ийм хүмүүжүүлэх газрын орчин, нөхцөл муу, хоол, унд, орон байраар л хангаж байвал боллоо гэсэн байр сууринаас ханддаг нь гэр бүлийг орлож чадахгүй байгаатай холбоотой гэж үзсэн байна.

Дээрхи дүгнэлт хаягдсан, хараа хяналтгүй хүүхдийг тэжээн тэтгэх ямар хэлбэр илүү үр дүнтэй болох талаар экспертүүдийн сонгосон хариултаар батлагдаж байгаа юм. Тэдний олонхи нь буюу 58.1 хувь нь ийм хүүхдүүдийг гэр бүлд нь буцаах талаар цогц арга хэмжээ авах шаардлагатай байна гэж үзжээ.

Мөн халамжийн газар байгуулан ажиллуулахад юуг анхаарвал зохих талаар судалгаанд оролцогсод саналаа илэрхийлэхдээ хаягдсан хүүхдийг эхтэй нь харилцаа холбоотой байлгах, амьдралд нь тохиолдсон бэрхшээл шийдэгдсэний дараа эхэд нь хүүхдийг эргүүлж өгдөг байх нь зүйтэй гэснээс үзэхэд экспертүүд гэр бүлд л хүүхэд хүмүүжих орчин нөхцөл бүрэн дүүрэн бүрдэнэ гэж үзэж байгааг харуулж байна. Хараа хяналтгүй хүүхдийг бусдад үрчлүүлэхийг судалгаанд оролцогсод төдийлөн дэмжээгүй байдал харагдаж байгаа юм.

Хүүхдийг гэр бүлд нь халуун дулаан уур амьсгал, хайр энэрлээр хүмүүжүүлэхийн тулд амьдралын хүнд нөхцөлд байгаа эхэд энэ байдлыг даван туулах сэтгэлийн тэнхээ олгох зорилгоор сэтгэл зүйн зөвөлгөө өгөх Төв байгуулах нь зөв гэдгийг судалгаанд хамрагдагсдын 89 хувь нь дэмжсэн байна.

Хүүхдийн эрхийн хамгаалал, хараа хяналтгүй хүүхдийн талаар цаашид авах арга хэмжээний талаар экспертүүд маш олон санал гаргасныг нэгтгэн дурьдвал:

- Хүүхдийн эрхийг хамгаалах хуулийн хэрэгжилт муу, хүүхдийн байгууллагуудын үйл ажиллагаа салангид байгаагаас объектдоо хүрч хэрэгжихдээ муу, Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай хууль, Гэр бүлийн тухай хууль хэрэгждэггүй, Засаг дарга хүүхдийн хамгааллыг талаар арга хэмжээ авах ажил хангалтгүй байгааг сануулж байна,
- “Гэр бүлийн тухай” хуульд эцэг эхийн үүрэг хариуцлагыг өндөржүүлэх, уг хуулийг боловсронгуй болгох, Хараа хяналтгүй хүүхдийг түр саатуулах тухай хуулийг өөрчлөх, Хүүхдийн эрхийг хамгаалах тухай хуульд өөрчлөлт оруулах, хэрэгжүүлэх механизмыг тодорхой болгох, Хүүхдийн байгууллагын эрх зүйн байдлын тухай хуулийг боловсруулах, Асрамжийн үйлчилгээ явуулдаг ТББ тухай хуультай болох
- Хүүхэд хамгааллын талаар нэгдсэн тогтолцоо бүрдүүлэх, хүүхэд хамгааллын стратеги боловсруулах, хүүхдийн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн болон төрийн бус байгууллагуудын үйл ажиллагааг уялдаатай болгох
- Хүүхдүүдтэй ажилладаг ажилтнуудын ёс зүйн дүрэмийг бий болгох, хүүхдийн хөгжил, хамгааллын салбарт ажиллах ажилтны ажлын байрны тодорхойлолтыг тодорхой болгох, мэргэшүүлэх, хүүхэд, гэр бүлийн хүчирхийлэлд өртсөн болон өртөх өндөр эрсдэл бүхий хүмүүстэй ажиллах чин сэтгэлээсээ туслах эрмэлзлэлтэй

сайн дурын болон нийгмийн ажилтнуудыг бэлтгэх

- Нэгэнт ядуурал бодитой оршиж байгаа нөхцөлд нэн ядуу айлын гоц авъяастай хүүхдийг онцгойлон анхаарах, хүнд нөхцөл амьдарч буй хүүхдүүдийн талаар мэдээллийн бааз бүрдүүлэх, бичиг баримтжуулах
- Хараа хяналтгүй хүүхдүүдийг гэр бүлд нь буцаах арга хэмжээг идэвхжүүлэх, энэ талаар цогц бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх зэрэг болно.

ХАВСРАЛТ 1.

**“ХАРАА ХЯНАЛТГҮЙ ХҮҮХДҮҮДИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ, ЦААШИД АВАХ
АРГА ХЭМЖЭЭ” СЭДЭВТ СУДАЛГААНЫ ЭКСПЕРТИЙН САНАЛ АСУУЛГЫН ДАН
ТООЛОЛТЫН ДҮН**

№	Асуулт	Хариулт	Тоо	Хувь
1.	Хүүхэд хамгааллын салбарт хэрэгжиж буй бодлого, хөтөлбөр, төслүүдийн хэрэгжилтийн явц, үр дүнгийн талаарх тайлан мэдээлэлтэй танилцах бололцоо Танд хэр зэрэг байдаг вэ?	Бүрэн боломжтой	36	30.8
		Хөөцөлдөж байж л танилцах боломжтой	57	48.7
		Бараг боломжгүй дээ	16	13.7
		Тийм боломж ерөөсөө байхгүй	6	5.1
		Мэдэхгүй юм	2	1.7
	• Бүгд		117	100%
2.	Хүүхэд хамгааллын салбарт хэрэгжиж буй хөтөлбөрүүдийн хэрэгжилт ерөнхийдөө ямар байна гэж Та боддог вэ?	Хэрэгжилт сайн байгаа	9	7.6
		Дунд зэрэг	55	46.6
		Тааруухан	39	33.1
		Муу байгаа	8	6.8
		Мэдэхгүй	7	5.9
	• Бүгд		118	100%
4.	Таны бодлоор хараа хяналтгүй хүүхдийг халамжлах төвүүд, хүүхдийн асуудал эрхэлсэн төрийн байгууллага хоёрын ажлын уялдаа холбоо ямар байдаг вэ?	Сайн байгаа	18	15.7
		Дунд зэрэг	36	31.3
		Тааруухан	37	32.2
		Муу байгаа	18	15.7
		Мэдэхгүй	6	5.2
	• Бүгд		115	100%
5.	Хүүхэд хамгааллын салбарт хэрэгжиж буй бодлого, хөтөлбөр, төслүүдийг хэрэгжүүлэх талаар дараахь байгууллагууд хэр ажиллаж байна гэж Та үзэж байна вэ?			

5.1	ЗГ-ын хэрэгжүүлэгч агентлаг Хүүхдийн төлөө газар	Сайн ажиллаж байна	20	17.9
		Дунд зэрэг ажиллаж байна	45	40.2
		Тааруухан ажиллаж байна	28	25.0
		Маш муу ажилладаг	10	8.9
		Мэдэхгүй	9	8.0
	• Бүгд		112	100%
5.2	Нийслэлийн Засаг дарга, түүний Тамгын газар	Сайн ажиллаж байна	12	10.8
		Дунд зэрэг ажиллаж байна	36	32.4
		Тааруухан ажиллаж байна	37	33.3
		Маш муу ажилладаг	14	12.6
		Мэдэхгүй	12	10.8
	• Бүгд		111	100%
5.3	Дүүргийн Засаг дарга, түүний Тамгын газар	Сайн ажиллаж байна	13	11.6
		Дунд зэрэг ажиллаж байна	30	26.8
		Тааруухан ажиллаж байна	40	35.7
		Маш муу ажилладаг	21	18.8
		Мэдэхгүй	8	7.1
	• Бүгд		112	100%
5.4	Нийслэлийн хүүхдийн төлөө газар	Сайн ажиллаж байна	37	33.6
		Дунд зэрэг ажиллаж байна	41	37.3
		Тааруухан ажиллаж байна	21	19.1
		Маш муу ажилладаг	8	7.3
		Мэдэхгүй	3	2.7
			110	100%
5.5	Нийслэлийн хүүхдийн халамж үйлчилгээний төв	Сайн ажиллаж байна	24	21.1
		Дунд зэрэг ажиллаж байна	46	40.4
		Тааруухан ажиллаж байна	21	18.4
		Маш муу ажилладаг	10	8.8
		Мэдэхгүй	13	11.4
	Бүгд		114	100%

5.6	Цагдаагийн байгууллага	Сайн ажиллаж байна	36	31.9
		Дунд зэрэг ажиллаж байна	49	43.4
		Тааруухан ажиллаж байна	20	17.7
		Маш муу ажилладаг	5	4.4
		Мэдэхгүй	3	2.7
	Бүгд		113	100%
5.7	Энэ чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг ТББ	Сайн ажиллаж байна	33	28.9
		Дунд зэрэг ажиллаж байна	44	38.6
		Тааруухан ажиллаж байна	13	11.4
		Маш муу ажилладаг	7	6.1
		Мэдэхгүй	17	14.9
	Бүгд		114	100%
6.	Манай улсад хүүхдийн эрх олон хэлбэрээр зөрчигдөж байгаа нь манайд хүүхэд хамгааллын нэгдсэн тогтолцоо бүрдээгүй байгааг харуулж байна гэдэгтэй Та санал нийлэх үү?	Санал бүрэн нийлнэ.	53	45.3
		Санал нийлнэ.	59	50.4
		Санал нийлэхгүй.	5	4.3
	Бүгд		117	100%
7.	Эх хүн үр хүүхдээ ямар шалтгаанаас болж гудамжинд хаядаг гэж Та үздэг вэ?	Хүүхдээ тэжээн тэтгэх эдийн засгийн боломжгүйгээс	68	57.6
		Хүсээгүй жирэмслэлтийн улмаас	21	17.8
		Гэр бүлийн хүчирхийллийн улмаас	26	22.0
		Насанд хүрээгүй хүүхдийн жирэмслэлт их байгаа учраас	3	2.5
	• Бүгд		194	100%
8.	Амьдралын хүнд нөхцөлд байгаа эхэд сэтгэл зүйн зөвөлгөө өгөх төв шаардлагатай эсэх талаар Та юу гэж үздэг вэ?	Шаардлагатай	105	89.0
		Шаардлагагүй	3	2.5
		Байгаад ч нэг их нэмэргүй	7	5.9
		Мэдэхгүй	3	2.5
	• Бүгд		118	100%

9.	Хаягдсан, хараа хяналтгүй хүүхдийг тэжээн тэтгэх ямар хэлбэр илүү үр дүнтэй гэж Та үзэж байна вэ?	Хаягдсан хүүхдийг асрах халамжийн газар байгуулах	17	14.5
		Бүтэн өнчин хүүхдийн асрамжийн газарт асран хамгаалах	14	12.0
		Бусдад үрчлүүлэх	10	8.5
		Гэр бүлд нь буцаах талаар цогц арга хэмжээ авах	68	58.1
		Өөр ямар	8	6.8
	• Бүгд		117	100%
10.	Халамжийн газар байгуулж ажиллахад юуг илүү анхаарах вэ?	Хаягдсан хүүхдийг эхтэй нь харилцаа холбоотой байлгах	26	23.0
		Амьдралд нь тохиолдсон бэрхшээл шийдэгдсэний дараа эхэд нь хүүхдийг эргүүлж өгдөг байх	67	59.3
		Хүүхдийг бусдад үрчлүүлэхгүй байх	4	3.5
		Өөр ямар	16	14.2
	• Бүгд		113	100%
11.	Сүүлийн жилүүдэд хараа хяналтгүй хүүхдийн тоо цөөрсөн болох нь ажиглагддаг. Энэ ямар шалтгаантай гэж Та үзэж байна?	Асрамжийн газар болон бусад буяны байгууллагуудад хүүхдүүд тогтвортой амьдарч байгаа	43	36.4
		Эцэг, эхчүүдийн ухамсраас шалтгаалж хүүхдүүдээ хараа хяналтгүй орхих нь багассан	10	8.5
		Хүүхдийн болон халамжийн мөнгө өгч байгаатай холбоотой	47	39.8
		Хүний наймааны золиос болоод байж магадгүй гэдэг нь ортой байх	18	15.3
	• Бүгд		118	100%
12.	Асрамжийн болон хүүхэд хүмүүжүүлэх газраас хүүхдүүд оргож эргээд гудамжинд гарч байгааг Та юутай холбоотой гэж үзэж байна?	Тухайн хүмүүжүүлэх газрын орчин, нөхцөл муу байгаатай холбоотой	22	19.3
		Ихэнхи тийм газрууд хоол, унд, орон байраар л хангаж байвал боллоо гэсэн байр сууринаас ханддагтай холбоотой	29	25.4
		Зан ааш нь эвдэрчихсэн, хараа хяналтгүй хүүхдүүдтэй өөрсөдтэй нь холбоотой	54	47.4
		Өөр ямар	9	7.9
	Бүгд		114	100%

16.	Таны хүйс	Эрэгтэй	25	22.1
		Эмэгтэй	87	77.0
	Бүгд		113	100%
17.	Таны мэргэжил	Нийгмийн ажилтан	34	33.0
		Багш	31	30.1
		Эмч	4	3.9
		Эрх зүйч	25	24.3
		Сэтгэл зүйч	4	3.9
		Эдийн засагч	5	4.9
	Бүгд		104	100%
18.	Ажил, албан тушаал	Менежер	21	20.0
		Хүүхдийн байцаагч	14	13.3
		Нийгмийн ажилтан	44	41.9
		Хөтөлбөрийн зохицуулагч	5	4.8
		Багш	13	12.4
		Эмч	1	1.0
		Асран хүмүүжүүлэгч ээж	5	4.8
		Халамжийн ажилтан	2	1.9
	Бүгд		105	100%

* * *

ХАВСРАЛТ 2.

“ХАРАА ХЯНАЛТГҮЙ ХҮҮХДҮҮДИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ, ЦААШИД АВАХ АРГА ХЭМЖЭЭ” СЭДЭВТ СУДАЛГААНЫ ЭКСПЕРТИЙН САНАЛ АСУУЛГА

- Таны энэ өдрийн амар амгаланг айлтгая. УИХ-ын НББСШУ-ны байнгын хорооны захиалгаар УИХ-ын Тамгын газрын Судалгааны төвөөс хийж буй энэхүү судалгаанд мэргэжлийн экспертээр оролцохыг урьж байна. Та анкетийн асуултуудыг анхааралтай уншаад өөрийн санаанд нийцсэн хариултын өмнөх дугаарыг дугуйлах буюу сул орхисон зайнд санал бодлоо чөлөөтэй илэрхийлнэ үү. Таны мэдээллийг зөвхөн судалгааны зориулалтаар ашиглах болно.
- Бидний судалгааны ажилд оролцож хамтран ажилласан Танд талархлаа илэрхийлье

- Хүүхэд хамгааллын салбарт хэрэгжиж буй бодлого, хөтөлбөр, төслүүдийн хэрэгжилтийн явц, үр дүнгийн талаарх тайлан мэдээлэлтэй танилцах бололцоо Танд хэр зэрэг байдаг вэ?

2. Бүрэн боломжтой
3. Хөөцөлдөж байж л танилцах боломжтой
4. Бараг боломжгүй дээ
5. Тийм боломж ерөөсөө байхгүй
6. Мэдэхгүй юм

2. Хүүхэд хамгааллын салбарт хэрэгжиж буй хөтөлбөрүүдийн хэрэгжилт ерөнхийдөө ямар байна гэж Та боддог вэ?

1. Хэрэгжилт сайн байгаа
2. Дунд зэрэг
3. Тааруухан
4. Муу байгаа
5. Мэдэхгүй

3. Нийт улсын болон танай байгууллагын хэмжээнд хүүхэд хамгааллын чиглэлээр хамгийн үр дүнтэй хэрэгжсэн, одоо хэрэгжиж байгаа төсөл, хөтөлбөр, арга хэмжээнүүдийг нэрлэнэ үү.

.....

.....

.....

4. Таны бодлоор хараа хяналтгүй хүүхдийг халамжлах төвүүд, хүүхдийн асуудал эрхэлсэн төрийн байгууллага хоёрын ажлын уялдаа холбоо ямар байдаг вэ?

1. Сайн байгаа
2. Дунд зэрэг
3. Тааруухан
4. Муу байгаа
5. Мэдэхгүй

5. Хүүхэд хамгааллын салбарт хэрэгжиж буй бодлого, хөтөлбөр, төслүүдийг хэрэгжүүлэх талаар дараахь байгууллагууд хэр ажиллаж байна гэж Та үзэж байна вэ?

Байгууллагуудын нэр	Үйл ажиллагааны үнэлгээ				
	Сайн ажиллаж байна	Дунд зэрэг ажиллаж байна	Тааруухан ажиллаж байна	Маш муу ажиладаг	Мэдэхгүй
• ЗГ-ын хэрэгжүүлэгч агентлаг Хүүхдийн төлөө газар	1	2	3	4	5

• Нийслэлийн Засаг дарга, түүний Тамгын газар	1	2	3	4	5
• Дүүргийн Засаг дарга, түүний Тамгын газар	1	2	3	4	5
• Нийслэлийн хүүхдийн төлөө газар	1	2	3	4	5
• Нийслэлийн хүүхдийн халамж үйлчилгээний төв	1	2	3	4	5
• Цагдаагийн байгууллага	1	2	3	4	5
• Энэ чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг ТББ	1	2	3	4	5

* * *

6. Манай улсад хүүхдийн эрх олон хэлбэрээр зөрчигдөж байгаа нь манайд хүүхэд хамгааллын нэгдсэн тогтолцоо бүрдээгүй байгааг харуулж байна гэдэгтэй Та санал нийлэх үү?

1. Санал бүрэн нийлнэ.
2. Санал нийлнэ.
3. Санал нийлэхгүй.

7. Эх хүн үр хүүхдээ ямар шалтгаанаас болж гудамжинд хаядаг гэж Та үздэг вэ?

1. Хүүхдээ тэжээн тэтгэх эдийн засгийн боломжгүйгээс
2. Хүсээгүй жирэмслэлтийн улмаас
3. Гэр бүлийн хүчирхийллийн улмаас
4. Насанд хүрээгүй хүүхдийн жирэмслэлт их байгаа учраас
5. Өөр ямар

8. Амьдралын хүнд нөхцөлд байгаа эхэд сэтгэл зүйн зөвөлгөө өгөх төв шаардлагатай эсэх талаар Та юу гэж үздэг вэ?

1. Шаардлагатай
2. Шаардлагагүй
3. Байгаад ч нэг их нэмэргүй
4. Мэдэхгүй

9. Хаягдсан, хараа хяналтгүй хүүхдийг тэжээн тэтгэх ямар хэлбэр илүү үр дүнтэй гэж Та үзэж байна вэ?

1. Хаягдсан хүүхдийг асрах халамжийн газар байгуулах
2. Бүтэн өнчин хүүхдийн асрамжийн газарт асран хамгаалах
3. Бусдад үрчлүүлэх
4. Гэр бүлд нь буцаах талаар цогц арга хэмжээ авах
5. Өөр ямар

10. Халамжийн газар байгуулж ажиллахад юуг илүү анхаарах вэ?

1. Хаягдсан хүүхдийг эхтэй нь харилцаа холбоотой байлгах
2. Амьдралд нь тохиолдсон бэрхшээл шийдэгдсэний дараа эхэд нь хүүхдийг эргүүлж өгдөг байх
3. Хүүхдийг бусдад үрчлүүлэхгүй байх
4. Өөр ямар

11. Сүүлийн жилүүдэд хараа хяналтгүй хүүхдийн тоо цөөрсөн болох нь ажиглагддаг. Энэ ямар шалтгаантай гэж Та үзэж байна?

1. Асрамжийн газар болон бусад буяны байгууллагуудад хүүхдүүд тогтвортой амьдарч байгаа
2. Эцэг, эхчүүдийн ухамсраас шалтгаалж хүүхдүүдээ хараа хяналтгүй орхих нь багассан
3. Хүүхдийн болон халамжийн мөнгө өгч байгаатай холбоотой
4. Хүний наймааны золиос болоод байж магадгүй гэдэг нь ортой байх
5. Өөр ямар.....

12. Асрамжийн болон хүүхэд хүмүүжүүлэх газраас хүүхдүүд оргож эргээд гудамжинд гарч байгааг Та юутай холбоотой гэж үзэж байна? Тухайн хүмүүжүүлэх газрын орчин, нөхцөл муу байгаатай холбоотой

1. Ихэнхи тийм газрууд хоол, унд, орон байраар л хангаж байвал боллоо гэсэн байр сууринаас ханддагтай холбоотой
2. Зан ааш нь эвдэрчихсэн, хараа хяналтгүй хүүхдүүдтэй өөрсөдтэй нь холбоотой
3. Өөр ямар.....

13. Хүүхдийн хөгжил, хамгааллын салбарт нэн даруй шинээр баталж хэрэгжүүлэх шаардлагатай ямар арга хэмжээ байна гэж Та боддог вэ? Нэрийг нь бичнэ үү?

.....

.....

.....

.....

14. Хүүхдийн хөгжил, хамгааллын салбарт нэн даруй өөрчлөх, шинээр баталж гаргах шаардлагатай ямар хууль байна гэж Та боддог вэ? Нэрийг нь бичнэ үү?

.....

.....

.....

.....

15. Хүүхдийн хөгжил, хамгааллын салбарын хуулиудаас амьдралд ерөөсөө хэрэгжихгүй байгаа заалтыг нэрлэнэ үү?

.....

.....

.....

.....

16. Таны хүйс:

- Эрэгтэй
- Эмэгтэй

17. Таны мэргэжил

18. Ажил, албан тушаал

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

**“ЭРҮҮЛ МЭНДИЙН ДААТГАЛЫН БАЙГУУЛЛАГЫН БИЕ ДААСАН ТОГТОЛЦОО:
“ИЭМДТ” ХУУЛИЙН ТӨСӨЛД ТУСГАГДСАН БАЙДАЛ, ХУУЛЬ ЭРХ ЗҮЙН ҮР ДАГАВАР**
(Лавлагаа мэдээлэл)

Ч. Базар (Ph.D)

Оршил

Энэхүү лавлагаа мэдээлэлд:

- ✓ Хуульд тусгагдсан томъёолол зөрчилдсөн эсэх;
- ✓ ЭМД-ын байгууллагын тогтолцоог ИЭМД-ын хуулийн шинэчилсэн төсөлд тусгасан байдал;
- ✓ Хууль зүйн үр дагавар;
- ✓ ЭМД-ын тогтолцоог шинэчлэх шаардлага;
- ✓ Тулгамдаж буй асуудал;
- ✓ Шийдвэрлэх арга зам;
- ✓ ИЭМД-ын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн талаарх экспертүүдийн санал;
- ✓ Бусад орны туршлага: Давуу болон Сул тал;
- ✓ Нэмэлт мэдээлэл буюу эрүүл мэндийн үйлчилгээний санхүүжилтийн өнөөгийн байдал зэрэг мэдээллийг багтаасан бөгөөд ЭМД-ын талаархи сүүлийн үеийн судалгаа, зохион байгуулагдсан хурлын илтгэл, ИЭМД-ын тухай хуулийн төсөлд шинжилгээ хийсэн зөвлөхүүдийн дүгнэлт, холбогдох хуулийн заалтуудыг харьцуулах замаар бэлтгэв.

1. Хуульд тусгагдсан томъёолол зөрчилдсөн эсэх

ЭМДБ -ыг бие даалгах, үйл ажиллагаагаа шууд Ерөнхий сайдад тайлагнадаг, бие даасан бүтэц болгох нь зүйтэй гэж хуулийн төсөл дээр ажилласан Зөвлөхүүд зөвлөсөн бөгөөд ИЭМД-ийн тухай хуулийн төсөлд “Эрүүл мэндийн даатгалын төв байгууллага нь Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг байна” гэж заасан нь шууд утгаараа бие даасан байдлыг алдагдуулсан гэж үзэх үндэсгүй юм. “Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг” -ыг “Ерөнхий сайдын эрхлэх ажлын хүрээнд” гэдэг утгаар хуулинд тусган баталснаар:

1. ЭМДБ-ын бие даасан байдлыг илүү хангах бөгөөд хуулийн төслийн зорилгод зааснаар улсын болон хувийн сектороос эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээг худалдан авах үүргээ гүйцэтгэх болно.
2. ЭМД-д түлхүү оролцогч байгууллагууд ЭМЯ, СЯ, НХХЯ-ны хүлээх үүргийн тэнцвэржилтийг сайжруулна.
3. Тусламж, үйлчилгээг худалдан авагч /ЭМДБ/ ба улсын эрүүл мэндийн байгууллагуудыг салгах асуудлыг бодитойгоор хэрэгжүүлэх боломжтой болно.
4. Ерөнхий сайдад тайлагнах хувилбар нь үйлчилгээг худалдан авагч ба эрүүл мэндийн байгууллагуудыг өмчлөгчийн хоорондын ашиг сонирхлын зөрчлийг арилгах ба чанар үр ашгийг сайжруулна.
5. Хүнд суртлыг арилгаж, эрх мэдэлгүй ЭМДБ бий болгохоос сэргийлнэ.

2. ЭМД-ын байгууллагын тогтолцоог ИЭМД-ын хуулийн шинэчилсэн төсөлд тусгасан байдал:

2.1. Төслийн 14-р зүйл: ЭМД-ийн Үндэсний зөвлөл гэсэн хэсэгт

- Эрүүл мэндийн даатгалын удирдах дээд байгууллага нь Үндэсний зөвлөл байна.
- Үндэсний зөвлөл нь Засгийн газар, даатгуулагч, ажил олгогчийг тэнцүү тоогоор төлөөлсөн талуудаас бүрдэнэ.
- Үндэсний зөвлөлийн дарга, гишүүдийг талуудын санал болгосноор УИХ 4 жилийн хугацаагаар томилно.
- Үндэсний зөвлөл ажлаа УИХ-д тайлагнана гэх мэтээр ҮЗ-ийг бий болгох болон түүний эрх үүргийг заажээ.

2.2. Төслийн 15-р зүйл: ЭМД-ын байгууллага, түүний удирдлага гэсэн хэсэгт:

- ЭМДБ нь эрүүл мэндийн даатгалын төв байгууллага, аймаг, нийслэл, дүүргийн эрүүл мэндийн хэлтсээс бүрдэнэ.
- Эрүүл мэндийн төв байгууллага нь Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг байна гэх мэтээр зааж ЭМДБ-ын чиг үүргийн тодорхойлжээ.

3. Хууль эрх зүйн үр дагавар:

ЭМДБ-ыг хараат бус, бие даасан бүтэц бүхий болгон эрх зүйн зохицуулалтыг хийсэн тохиолдолд Монгол улсын Үндсэн хуультай зөрчилдөхгүй гэж мэргэжилтнүүд үзэж байна.

Харин хуулийн шинэчилсэн найруулгатай холбогдуулан:

- Нийгмийн даатгалын тухай Монгол улсын хууль
- Эрүүл мэндийн тухай Монгол улсын хууль
- Нийгмийн даатгалын сангийн 2011 оны төсвийн тухай хууль
- УИХ-ын 2008 оны 12 дугаар сарын 19-ны өдрийн 43-р тогтоолын хавсралт зэрэгт өөрчлөлт орж,
- 1998 оны 5 дугаар сарын 7-ны өдөр УИХ-ын баталсан ИЭМД-ын тухай хууль хүчингүй болно.

Тухайлбал, Нийгмийн даатгалын тухай хуулийн 2-р бүлгийн /нийгмийн даатгалын сан/ 9-р зүйлд: “Нийгмийн даатгалын төрөл тус бүр нь дараахи мөнгөн хөрөнгийн бие даасан сантай байна” гээд “Эрүүл мэндийн даатгалын сан”-г хамруулсан байна. Түүнчлэн Нийгмийн даатгалын сангийн 2011 оны төсвийн тухай хуулийн 2-р бүлэгт нийгмийн даатгалын сангийн орлого зарлага бүрдүүлэх эх үүсвэр дотор “Эрүүл мэндийн даатгалын төлөх шимтгэл”, “Эрүүл мэндийн даатгалын сан” гэсэн хэсгүүд тодорхой төсөвтэйгээр тусгагдсан байна. Шинэчлэн найруулсан төслөөр бол ЭМД-ийн сангийн үйл ажиллагааны зардал, хөрөнгө оруулалт, сангийн орлого, зарлагын хувиарыг батлах, гүйцэтгэлд хяналт тавих эрх, үүргийг Үндэсний Зөвлөл хүлээхээр заажээ.

4. ЭМД-ын тогтолцоог шинэчлэх шаардлага:

Монгол улсад Иргэний Эрүүл Мэндийн Даатгал (ИЭМД)-ын тухай хууль 1994 оноос эхлэн хэрэгжиж, 2010 он хүртэл 1994, 1997, 1998, 2002, 2006 онд шинэчилсэн найруулга болон нэмэлт өөрчлөлтүүдийг хийжээ. ИЭМД-ын тухай хуульд Эрүүл мэндийн даатгал /ЭМД/-ын ажиллах зарчим, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны удирдамжийг тодорхой заасан байдаг ч Эрүүл мэндийн даатгалын тогтолцооны зорилго, хэтийн чиглэл, дунд болон урт хугацааны бодлого хараахан байхгүй байгааг мэргэжилтнүүд шүүмжилдэг.

Түүнчлэн ЭМД-ын оролцогч талуудын үүрэг хариуцлага тодорхой бус, давхардсан, үйл ажиллагааг зохицуулах механизм байхгүй хамтран ажиллах чадавхи сул байна гэдгийг хамтрагч талууд тэмдэглэсээр байна.

ЭМД-ын бодлогын асуудал нь Нийгмийн даатгалын үндэсний зөвлөл (НДҮЗ), Эрүүл мэндийн даатгалын салбар зөвлөл (ЭМДСЗ), НХХЯ, ЭМЯ, СЭЗЯ, УНДЕГ зэрэг олон байгууллагын дунд хуваагдмал байдалтай байж, нэгдсэн удирдлага зохион байгуулалтаар дутмаг байна.

Эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээг худалдан авагч үндсэн байгууллагууд болох ЭМЯ, НХХЯ, УНДЕГ-ын хоорондын ажлын чиг үүргийн ялгаа зааг тодорхой бус, уялдаа холбоо сул байгаа нь эрүүл мэндийн зардлын үр ашиг, тусламж үйлчилгээний чанарт сөргөөр нөлөөлж байна.

5. Тулгамдаж буй асуудлууд:

ЭМД-ын тулгамдаж буй олон асуудлын нэг нь ЭМД-ын бодлого, хэрэгжилтийг зангидан удирдах, зохицуулах тодорхой эрх үүрэг бүхий бие даасан байгууллага байхгүйтэй холбоотой юм. Өнөөдрийн байдлаар ЭМД нь:

- Даатгуулагчийн өмнөөс тусламж үйлчилгээг идэвхтэй худалдан авах чадавхи сул
- Сангийн санхүүгийн удирдлага сул
- Санхүүгийн удирдлага нь ЭМД-ын сан, улсын төсвийн хооронд хуваагдмал байна.

6. Шийдвэрлэх арга зам:

- ✓ ЭМД-ын бодлого, хэрэгжилтийг уялдуулан чанартай тусламж үйлчилгээг даатгуулагчийн өмнөөс худалдан авагч байх бүтэц зохион байгуулалт, тухайлбал, бие даасан ЭМД-ын байгууллагыг бий болгох;
- ✓ ЭМД-ын байгууллагын чадавхийг нэмэгдүүлэх

7. ИЭМД-ын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийн талаарх экспертүүдийн санал: /Үүнд зөвхөн ЭМД-ын бүтцийн хэсгийг авав/

Хувилбарууд	Давуу тал	Сул тал
Одоогийн бүтэц буюу ЭМДБ -ыг НХХЯ-ны харьяа байлгах	<p>А. НХХЯ нь нийгмийн бодлого, нийгмийн даатгалын асуудал хариуцсан учраас ЭМД-ын санг зохицуулах, хянах, заавар өгөх тодорхой мэдлэг, турлагатай.</p> <p>Б. Нэг санхүүжүүлэгч ЭМДБ байгуулагдвал тогтолцоо салж задрах үйл явц бага байна. Өөрчлөлт бага байх тусам шилжилт алгуур, хөнгөн явагдана.</p> <p>В. Шимтгэл цуглуулах ажлыг одоогийн хэвээр нь НХХЯ-ны харьяанд үлдээж, сангийн төвлөрөлт Сангийн яам дээр хэвээр байна.</p>	<p>А. ЭМД-ын механизмыг хэрэглэн хүн амын эрүүл мэндийг сайжруулах үүрэг хүлээгээгүй хэвээр байна.</p> <p>Б. Шинэчлэлийг эхлүүлж чадахгүй, үйл ажиллагаа нь хуучин хэвээр байна.</p> <p>В. Яамд хоорондын эрх мэдлийн тэмцэл, бие биенээ буруутгах явдал, уламжлалт хүнд суртал үргэлжилнэ.</p> <p>Г. Хохирлыг даатгуулагч хүлээнэ.</p>

<p>ЭМДБ-ыг Эрүүл мэндийн яамны удирдлага дор ажиллуулах</p>	<p>А. ЭМД нь эрүүл мэндийн бодлого боловсруулах арга хэрэгсэл, Эрүүл мэндийн бодлого боловсруулах нь ЭМЯ-ны үүрэг гэж харвал илүү дэвшилттэй.</p> <p>Б. ЭМЯ-ыг бодлого боловсруулах, зохицуулах, хянах үүрэг дээрээ төвлөрөхөд тустай.</p> <p>В. ЭМЯ-ны зарим хэрэгжүүлэх үүрэг, хүн хүч нь шинээр бий болох ЭМДБ руу шилжих учраас ЭМЯ-ны ажил үүрэг багасна.</p>	<p>А. ЭМЯ нь ЭМДБ-ыг удирдах туршлага байхгүй.</p> <p>Б. Өөрчлөлт, шинэчлэлийн талаар бол ЭМЯ хийх зүйл хангалттай их байна.</p> <p>В. Яамд хоорондын эрх мэдлийн тэмцэл, бие биенээ буруутгах явдал, уламжлалт хүнд суртал үргэлжилнэ.</p> <p>Г. Хохирлыг даатгуулагч хүлээнэ.</p> <p>Д. Хуулийн төслийн зорилго болох худалдан авагч ба тусламж үйлчилгээ үзүүлэгчийг салгах баталгаа болж чадахгүй.</p> <p>Салгана гэдэг нь эмнэлгүүдийг өмчлөгч буюу төрийг төлөөлсөн ЭМЯ нь эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээг санхүүжүүлэгчийн үүрэг хүлээхээ болино гэсэн үг.</p> <p>Худалдан авагч болон тусламж үйлчилгээ үзүүлэгчийг салгаснаар ЭМЯ-ны өмчлөгч, ажилтнуудын ажил олгогчийн үүрэг болон худалдан авагчийн үүргийн хоорондох ашиг сонирхлын зөрчил байхгүй болно.</p>
<p>ЭМДБ-ыг бие даалгах. Үйл ажиллагаагаа шууд Ерөнхий сайдад тайлагнадаг, бие даасан бүтэц болох</p>	<p>А. ЭМДБ-ын бие даасан байдлыг илүү хангах бөгөөд хуулийн төслийн зорилгод зааснаар улсын болон хувийн сектороос эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээг худалдан авах үүргээ гүйцэтгэх болно.</p> <p>Б. ЭМД-д түлхүү оролцогч байгууллагууд ЭМЯ, СЯ, НХХЯ-ны хүлээх үүргийн тэнцвэржилтийг сайжруулна.</p> <p>В. Тусламж, үйлчилгээг худалдан авагч /ЭМДБ/ ба улсын эрүүл мэндийн байгууллагуудыг салгах асуудлыг бодитойгоор хэрэгжүүлэх боломжтой болно.</p> <p>Г. Ерөнхий сайдад тайлагнах хувилбар нь үйлчилгээг худалдан авагч ба эрүүл мэндийн байгууллагуудыг өмчлөгчийн хоорондын ашиг сонирхлын зөрчлийг арилгах ба чанар үр ашгийг сайжруулна.</p> <p>Д. Хүнд суртлыг арилгаж, эрх мэдэлгүй ЭМДБ бий болгохоос сэргийлнэ.</p>	<p>А. Ерөнхий сайдын ажлын алба нь эрүүл мэндийн даатгалын үйл ажиллагаа явуулах чадамж байхгүй. Иймээс шилжилтийн үед зарим нэг бэрхшээл гарч болно.</p> <p>Ерөнхий сайдыг ЭМДБ-ын асуудалд байнга нэгбүрчлэн татан оролцуулахгйн тулд:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Эрх мэдэлтэй Үндэсний зөвлөл хуулийн хүрээнд, ЗГ-ын хяналт дор биеэ даасан үйл ажиллагаа явуулах ЭМДБ-ыг байгуулах • Ямар асуудлыг нэг яам дангаараа хариуцах, ямар асуудлыг хамтарч шийдэх, ямар асуудлыг Засгийн газрын түвшинд шийдэхийг хуулинд тодорхой тусгах • Үндэсний зөвлөлийн үүрэгт уулзалтын протокол, шийдвэрүүдээ ЕС-ын ажлын албанд ирүүлж байх болон зөвшөөрлийг барьж байх талаар оруулснаар 3 яамны оролцоог тэнцвэржүүлж, хүнд суртлаас зайлсхийнэ.

Хэрэв Засгийн газар:

- Тусламж үйлчилгээ үзүүлэгчийн ашиг сонирхлыг хазаарлах эрх мэдэл бүхий үр дүнтэй, үр ашигтай худалдан авах тогтолцоог хэрэгжүүлэх (үйлчилгээг худалдан авагчийг үйлчилгээ үзүүлэгчээс нь ангид байлгах);
- Улс төрийн алдаг оног, хөндлөнгөөс оролцох байдал эсвэл хариуцаж буй ажилтны тохиолдлын шинж хөндлөнгийн оролцооноос сэргийлэх;
- Ажил олгогч ба ажиллагсдын төлөөллийг нийгмийн холбогдолтой асуудлуудын талаар шийдвэр гаргахад оролцуулах замаар тэдэнтэй болон тэдний хоорондын нийгмийн зөвшилцлийг бэхжүүлэхийг хүсч байвал

Хувилбар 3 буюу ЭМДБ-ын **хараат бус, бие даасан бүтцийг** сонгох нь зөв юм⁸.

8. Бусад орны туршлага: Давуу болон Сул тал

8.1. ЭМД-ын байгууллага НХХЯ-ны харьяалалд байх тохиолдолд: Монгол, Канад, Коста Рика, Карибийн тэнгисийн орнууд, Азийн зарим орнуудад ийм тогтолцоо өнөөдөр үйлчилж байна.

Давуу тал:

- Хэмнэлт бий болгоно. Нийгмийн даатгалын сангуудын удирдлагын үүрэг, захиргааны зардлыг сангуудад тархаана гэсэн үг.
- Үйл ажиллагаа нэгдмэл байна.
- Шимтгэл хураах, орлого төвлөрүүлэх, мэдээллийн нэгдсэн сан бүрдүүлэх, нийгмийн даатгалын сангийн төлөвлөлт хийх үйл ажиллагаа нэгдмэл байна.

Сул тал:

- ЭМД-ын удирдлага, зохион байгуулалт ямар ч үед сайн байдаггүй.
- Даатгуулагчдын эрх ашгийн үүднээс тусламж үйлчилгээг худалдан авахын оронд төлбөрийн механизмын үүрэг гүйцэтгэж, тусламж үйлчилгээ үзүүлэгчдэд идэвхгүй санхүүжилт хийдэг.
- ЭМД-ийн сангийн санхүүжилтэд хяналт тавьж, сангийн тогтвортой байдлыг илүү анхаарч хэмнэлт бий болгодог.
- Эрүүл мэндийн даатгалын асуудал хоёрдогч байр сууринд тавигддаг.
- Бодлогын аливаа шийдвэр гаргалт, хэрэгжилт нилээд удаан явцтай.
- Тусламж, үйлчилгээний чанарт тавих хяналт хангалтгүй.
- Мэдээллийн нэгдсэн сангийн боловсруулалт, ашиглалт хангалтгүй.
- Боловсон хүчний мэргэжлийн чадавхийг сайжруулах асуудал орхигддог.

8.2. ЭМД-ын байгууллага ЭМЯ-ны харьяалалд байх тохиолдолд: Киргиз, Колумб, Гана, Унгар зэрэг орнуудад өнөөдөр хэрэгжиж байна.

Давуу тал:

- Чанарт тавих хяналт сайжирна.
- Даатгалд хамрагдах хувь хэмжээ нэмэгдэх магадлалтай.
- Иргэд дэмждэг. Учир нь эрүүл мэндийн салбар хүн амын эрүүл мэндийг хариуцдаг учраас итгэдэг.

Сул тал:

- Удирдлага, зохион байгуулалтын чадавхи бүрдээгүй.
- НЭМД-ын үйл ажиллагааг удирдан зохицуулах туршлага бага.
- Тусламж, үйлчилгээний гүйцэтгэлд тавих хяналт сулрах талтай.
- Эрүүл мэндийн даатгалын сангийн орлого тусламж үйлчилгээ үзүүлэгчдэд илүү чиглэдэг.

⁸ GVG зөвлөх баг, Монгол улсын эрүүл мэндийн даатгалын өнөөгийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ, 2010 оны 9 дүгээр сар

- Яам улсын тусламж үйлчилгээ үзүүлэгчдийг хамгаалах, хувийн салбарыг үл ойшоох хандлага гаргадаг.
- ЭМД-ын худалдан авах үйл ажиллагааг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхийн тулд үүрэг хариуцлага, үйл ажиллагаагаа дахин хянаж өөрчлөх шаардлага тулгардаг.

8.3. ЭМД-ын байгууллага бие даасан тохиолдолд: Герман, Франц, Нидерланд, Польш, Солонгос, Тайвань зэрэг оронд өнөөдөр хэрэгжиж байна.

Давуу тал:

- Улс төрийн оролцоо нөлөөлөл багасна.
- Эрүүл мэндийн болон ЭМД -ын зорилгод нийцүүлэн санхүүжилтын эх үүсвэрийг зарцуулна.
- Даатгуулагчийн эрх ашгийг илүү дэмжих тул сэтгэл ханамж нэмэгдэнэ.
- ЭМД-ын байгууллагын үүрэг, хариуцлага, ил тод байдал нэмэгдэнэ.
- Зардал хэмнэгдэж, үр ашиг сайжирна.
- Тусламж үйлчилгээ худалдан авах тогтолцоо хөгжинө.
- Чанартай тусламж, үйлчилгээ худалдан авах механизм бүрдэнэ.
- Даатгалын нэр хүнд өснө.

Сул тал:

- Шинээр байгууллага бий болгоход зардал өснө.
- Удирдлагын чадавхи сул.
- ЭМД-ыг удирдах техникийн туршлага сул.
- Шимтгэл цуглуулахад бэрхшээлтэй.

10. Нэмэлт мэдээлэл буюу эрүүл мэндийн үйлчилгээний санхүүжилтийн өнөөгийн байдал

Судлаач Д. Чимэддагва “Эрүүл мэндийн санхүүжилтын тогтолцоог боловсронгуй болгох нь” сэдэвт судалгааны ажилдаа эрүүл мэндийн үйлчилгээний санхүүжилттэй холбоотой дараахи дүгнэлтийг хийжээ. Үүнд:

- Эрүүл мэндийн санхүүжилт нь эрүүл мэндийн бодлоготойгоо уялдахгүй байна.
- Эрүүл мэндийн санхүүжилт нь тусламж үйлчилгээг хүн амд тэгш хүргэх боломжийг хязгаарлаж байна. Эрүүл мэндийн санхүүжилт нь тусламж үйлчилгээний чанар, үр ашгийг сайжруулахад чиглэгдэхгүй байна зэрэг болно.

УМН
СУДАЛГААНЫ САН

**ХЭРЭГЛЭГЧИЙН ЭРХИЙН ХАМГААЛАХ ЧИГЛЭЛИЙН [ЗАСГИЙН ГАЗРЫН БУС]
БАЙГУУЛЛАГЫН ЧИГ ҮҮРЭГ, ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ОНЦЛОГ
(ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА)**

Ц. Норовдондог, Г. Чулуун, Т. Мягмаржав, Ө. Мөнхтунгалаа

Судалгааны бүтэц

(КОНСЬЮМЕРИЗМИЙГ ДЭМЖИЖ ИРСЭН ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ АРГА ТУРШЛАГААС ...)

Агуулга

Оршил

I АНУ

II Европын зарим улс орон

1. Швед
2. Их Британи
3. Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс

III Бүгд Найрамдах Турк Улс

IV Бүгд Найрамдах Ирланд Улс

V Бүгд Найрамдах Солонгос Улс

- Солонгосын Үндэсний хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах байгууллагуудын зөвлөл (*Korea National Council of Consumer Organizations*)
- Солонгосын Үндэсний хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах байгууллагуудын зөвлөлийн бүтэц
- Солонгосын Үндэсний хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах байгууллагуудын зөвлөлийн үйл ажиллагаа

VI Монгол Улс

Дүгнэлт, санал

Ашигласан материалын жагсаалт

* * *

Оршил

Зах зээлийн эдийн засгийн хөдөлгөгч хүч нь хэрэглэгчийн хүсэл таашаалыг хангахын төлөөх өрсөлдөөн. Борлуулж байгаа бараа, бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ нь хэрэглэгчид таалагдахгүй бол тэр бизнес ашиггүй болж дампуурна. Чухам ийм учраас хэрэглэгчийг өргөмжлөн дээдлэх нь зах зээлийн тогтолцооны “алтан” дүрэм байдаг; гэдэг.

Нийгэм эдийн засгийн эрс өөрчлөлтийн он жилүүдэд Монгол Улс улс хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах чиглэлийн эрх зүйн орчин тогтолцоогоо бусдын жишгээр бүрдүүлж, бодлого, стратегиа тодорхойлж [бараг] чадсан нь томоохон дэвшил юм. Эдүгээ манайд “Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах тухай” (1991), “Хүнсний тухай” (1995), “Стандартчилал, тохирлын үнэлгээний тухай” (1995), “Шудрага бус өрсөлдөөнийг хязгаарлах тухай” ... зэрэг тухайн асуудлыг зохицуулах гол суурь хуулиуд үйлчилж байгаагийн зэрэгцээ, манай улс НҮБ -ын Ерөнхий Ассамблейн баталсан “Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалахад баримтлах үндсэн зарчим” (1992) -ыг хүлээн зөвшөөрч, “Монголын хэрэглэгчийн эрхийн тухай тунхаг” (1993) –ыг гаргаж, Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр (2009) –ийг батлан хэрэгжүүлж байна. Харамсалтай нь, хууль тогтоомжийн хэрэгжилт туйлын сайнгүй, дундаж хэрэглэгчийн эрх зүйн мэдлэг сул байна.

Улсын Их Хурал, Засгийн газар 2008 оны сүүлээр шийдвэр гаргаж, Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн сайдын эрхлэх асуудлын хүрээнд багтаж байсан хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах асуудлыг Монгол Улсын Засгийн газрын Тэргүүн шадар сайдын эрхлэх ажлын хүрээнд шилжүүлэн хамааруулж, улмаар Хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах тухай хуульд төрийн байгууллагын гүйцэтгэх үүрэг, бүрэн эрхийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр зарим өөрчлөлтийг оруулсан. Хуульд орсон өөрчлөлтийн дагуу, хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах төрийн байгууллагын бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэх үүргийг, эдүгээ, Засгийн газрын тохируулагч агентлаг – Шударга өрсөлдөөн, хэрэглэгчийн төлөө газар хүлээж хариуцах болсон билээ. Энэ нь, жишээлж тодотгоход, зөвхөн нэг байгууллагын нэр, чиг үүргийг өөрчилсөн төдий зүйл биш, чухамдаа, хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах чиглэлд төрийн бодлого хандлагыг тодорхойлсон нилээн гүн агуулга бүхий шийд юм.

Цаашид ч мөн холбогдох хууль тогтоомжийн агуулгыг байнга сайжруулан өөрчилж, хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах төрийн болон төрийн бус байгууллагын нэг чигт хамтын ажиллагааны үр өгөөжийг дээшлүүлэх, [тэдгээрийн] ажлын үгүйсгэл давхардалд оптималь зохицуулалт хийж, хийдэгдлийг нөхөх ... хэрэгцээ шаардлага байнга байсаар байх нь мэдээж юм. Ялангуяа энэ чиглэлд гадаад орны арга туршлага ихээхэн чухал үүрэгтэй.

Улс орны хэрэглэгийн эрхийг хамгаалсан хууль эрх зүйн орчин тогтолцоо хаана ямар өгөгдөл агуулгатай байна, түүнтэй шууд уялдаатайгаар, тэнд, тухайн чиглэлийн төрийн бус байгууллагуудын зохион байгуулалтын хэв шинж, ажлын арга онцлог тодорхой-логддог нь ил байна. Тиймээс бид, захиалагчийн хүсэмжилсэн “гадаадын улс орны хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах ТББ –уудын чиг үүрэг, арга ажиллагааны талаархи судалгаа мэдээлэл” –ийг боловсруулахдаа, агуулгыг нь зөвхөн засгийн газрын бус байгууллагын үйл ажиллагаагаар хязгаарлалгүй, асуудлыг илүү өргөн хүрээнд авч үзэж, хэрэглэгчийн эрхийг орон гүрний холбогдох хууль эрх зүйн орчин хэрхэн дэмжиж байгааг харуулж тодотгохыг давхар зорьсон болно.

Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах чиглэлд гарсан болон гарч байгаа туршлага сэлтийг судлахдаа, бид, төлөвлөж тогтсон удирдамжийн дагуу бичил багийн арга зарчмаар ажиллаж, тухайлан анхаарах улс орны сонголтын хүрээг тодорхойлж, тэдгээрийг дор бүрнээ хуваарилан авч ажиллан, улмаар, харьцуулж болохуйц байдлаар эмхтгэсэн болно. Судалгааны ажлыг Төвийн дарга д-р. Ц. Норовдондог удирдаж, багийн гишүүд [АНУ, Швед, Их Британи, Монгол Улс–шинжээч Г.Чулуун, Бүгд Найрамдах Турк Улс, Ирланд,

Европын Холбоо–судлаач Т.Мягмаржав, БНСУ, ХБНГУ–судлаач Ө.Мөнхтунгалаг] –ийн тус тус бэлтгэсэн материалыг дурдсан дарааллаар нэгтгэж, санал дүгнэлт гаргав.

* * *

I. АНУ

Хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах олон нийтийн хөдөлгөөн буюу консьюмеризм (consumer [англ.] - хэрэглэгч) АНУ –д 1920 –иод оны сүүлээр өрнөж, улмаар 1936 онд тэнд Хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах холбоо байгуулагдсан байдаг. Хуучин консьюмеризмийн сонгодог жишээ, тухайн нийгмийн хамгийн нэр нөлөө бүхий энэ “нийгэмлэг” [бол] хэрэг дээрээ, шинжээчийн үүрэг хүлээсэн [тийм] байгууллага байв.

Энэ холбооны гол үндсэн чиг үүрэг нь, “эрх ашгийн холбоогүй, хөндлөнгийн” лабораториудын тусламжтайгаар өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүний чанарын үнэлгээний шуурхай мэдээлэл боловсруулж олон нийтэд түгээх, хэрэглэгч үйлчлүүлэгчийг “сонголтын чиглэлд” соён гэгээрүүлэх, хэрэглээний соёлд сургах явдал байв. Тэр үед америкт мөн “худалдан авагчийн лиги” –үүд олноор байгуулагдаж эхэлсэн нь одоогийн энэ “хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах нийгэмлэг” –үүдийн үүсэл гарвалын уг сурвалж болсон гэж ч хэлж болох мэт.

Хүний эрхийн түгээмэл тунхаг батлагдсан (1948) тэр үеэс эхлэн америк дахь худалдан авагчийн лиги –тэй төсөөлөг хэлбэрийн Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах үндэсний ассоциацууд европ азийн бусад улс орнуудад ч бий болж эхэлжээ. Ингээд, 1960 онд 5 улс (АНУ, Англи, Бельги, Голланд, Австри) -ын Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах үндэсний байгууллагуудын хамтын санаачилга, хүчин чармайлтын дүнд хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах олон улсын байгууллага⁹ бий болов.

Үйлдвэржилтийн нийгмийн зүй ёсны үр дагавар болж гарч ирж, хойд америк (АНУ), баруун европын зарим улс эхэлж “шийдлийн хэлбэр” – ээ олсон нэг шинэ асуудал бол хэрэглэгчийн эрх ашгийг хууль эрх зүйн талаас нь хамгаалах явдал байв. Хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах явдлыг [дээрээс] төрөөс зохицуулах хэрэгцээ шаардлагын үндэслэлийг анх тоймлон гаргаж ирсэн төрийн зүтгэлтэн бол АНУ –ын Ерөнхийлөгч Жон Кеннеди юм. Тэрээр, 1961.3.15¹⁰ –нд Конгресст хэлсэн үгэндээ “Хүн бүр хэрэглэгч бөгөөд үйлчлүүлэгч мөн төдийгүй, эдийн засгийн агуулгатай ямар ч шийдвэрт нөлөөлөх эрхтэй субъект юм. Гэтэл ... энэ эрх бүхий хүчирхэг давхаргын дуу хоолой [шийдвэр гаргах түвшинд] тэр бүрий сонсогдохгүй байна” гээд хэрэглэгч – үйлчлүү-лэгчийн үндсэн 5 эрхийн хүрээг тодорхойлсон байдаг. Үүнд:

- a) үйлдвэрлэгч, борлуулагчийн “реклам” тухайн бараа бүтээгдэхүүний чанар өгөөжтэй яв цав нийцэж байх;
- b) тухайн бараа бүтээгдэхүүний хамгийн гол гол сонирхол татах шинж чанар, худалдаалагдах арга хэлбэр, баталгаат хугацааг үнэн илэрхийлсэн зөв мэдээллийг авсны үндсэн дээр сонголт хийн шийдвэр гаргах боломжоор хангагдах;
- c) бүтээгдэхүүн борлуулагчийн буруутай үйл ажиллагаанаас үүдэж учирсан хохирлоо нөхөн төлүүлэх;
- d) хэрэглэгч – үйлчлүүлэгч өөрийхөө эрх ашгийг хамгаалах явцдаа нийгэм олон нийтийн болон төр засгийн зүгээс дэмжлэг авах;

⁹Улс гүрэн болгоны хэрэглэгчийн нийгэмлэг, ижил төрлийн төрийн болон төрийн бус байгууллагуудыг нэгтгэсэн Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах олон улсын Холбоо 1960 бий болсон. Энэ холбоонд эдүгээ дэлхийн 200 гаруй орны засгийн газрын болон засгийн газрын бус байгууллага нэгджээ.

е) эрүүл саруул аюулгүй орчинд энх тунх амьдарч аж төрөх;

- Хэт ерөнхий гэмээр сүүлчийн энэхүү е) –д заасан эрхийг хүртэл [хүсвэл] хэрэглэгчийн эрх ашигтай холбоод авах тун амархан байдаг аж. АНУ –д, айл өрхийн “нар үзэх эрх” хууль тогтоомжоор хэрхэн баталгаажсаныг харуулах бяцхан жишээ дурдъя.

АНУ –ын Дээд шүүхэд нэг өвөрмөц нэхэмжлэл иржээ. “Хариуцагч” этгээд өөрт нь мэдэгдэлгүйгээр цонхонд нь хэт ойр, тулгаж шахуу байшин барьснаас үүдэн уг нэхэмжлэгчийн гэрт нар тусахаа байчихаж. Нар тусдаггүйгээс болж тухайн өрх бүлийн гишүүд янз бүрээр өвдөж эрүүл мэндээрээ хохирч ... улмаар арга буюу шүүхэд зарга мэдүүлсэн байна. Асуудлыг Дээд шүүх түүний талд шийдэн, нэхэмжлэгч заргаа авчээ. Өөрөөр хэлбэл, америкт, хэрэглэгч (оршин суугч) –ийн “нар үзэх эрх” [right to light] ... энэ мэтээр хэрэгждэг ажээ.

1962 онд АНУ –д хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах “Зөвлөлдөх комисс” [захиргааны бүтцэд] байгуулагдаж, улмаар 1971 онд Хэрэглэгчийн төлөө газар болж өргөжжээ. Эдүгээ, АНУ –ын Конгрессийн [худалдааны, банк – санхүүгийн, шинжлэх ухааны, тээврийн ... болон бусад зарим] олон хороодод, хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах дэд хороо ажиллаж ... өөр өөрийнхөө хариуцсан салбарт хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах чиглэлээр холбогдох Засгийн газрын бус байгууллагатай нягт хамтарч ажиллан, тухайн асуудлыг хэлцэж сонссон дэлгэрэнгүй тайлангаа тусгай ном товхимол болгон нэгтгэн хэвлэж олон нийтэд хүргэдэг байна.

1960 –аад оны шувтаргаар АНУ –д шинэ консьюмеризмийн эхлэл тавигдсан. Шинэ консьюмеризм нь хэрэглэгч (нийтийн) –ийн эрх ашгийг улстөрийн тэмцлийн аргаар хамгаалах чиг хандлагаараа хуучин консьюмеризмаас ялгаатай. Сонгогч, олон нийтийн зүгээс нийгмийн ашиг сонирхлыг хамгаалж, хэрэглэгчийн эрх ашгийн төлөө тууштай тэмцэгч нийгмийн гарамгай зүтгэлтнүүдийг Конгрессийн сонгуульд дэмжих, энэ дэмжлэгийг зохион байгуулах боломж сонирхол түгээмэл байдаг нь нэгэнт тодорхой болсон зүйл юм.

Нийгмийн шийдвэр гаргах дээд дунд түвшинд хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах итгэл зүтгэлтэй “ард түмэнч” хүмүүс олон байх аваас, тэдгээрээр дамжуулан, хэрэглэгчийн эрх ашгийг хууль зүйн талаас нь хамгаалан баталгаажуулж чадах магадлал өндөрсдөг байна. Шинэ консьюмеризмд хэрэглэгчийн эрх ашгийг дэмжих чиглэлийн дайчин давшингүй үйл ажиллагаа харш биш. Холбогдох лиги, нийгэмлэгүүд хэрэглэгчийг хохироосон, олон түмнийг гомдоосон үйлдлийг таслан зогсоохын тулд, буруутны эсрэг жагсаал цуглаан зохион байгуулах, пикет хийх, бараа бүтээгдэхүүнийг нь бойкотлох, шүүх сэргийлэхэд хандах, дангаар ноёрхлоос үүдсэн хохирлын нэхэмжлэл гаргах ... төлөөлөх өмгөөлөхийн зэрэгцээ, хохирогч этгээд (хувь хүн, иргэн, бүлэг, масс) –д хууль эрх зүйн туслалцаа үзүүлэх ... зэргээр ажилладаг.

Чухамхүү шинэ консьюмеризмын үед, америкт болон европт хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах чиглэлийн гол ба дагалдах хуулиуд ар араасаа уван цуван гарсан байдаг. Тэдгээрээс заримыг энд тухайлан дурдъя. Үүнд:

- 1) Бараа бүтээгдэхүүний марк, сав, баглаа боодлын [чанарын] тухай хууль, АНУ, 1966;
- 2) Хүүхдийн тоглоомны аюулгүй байдал [чанар] –ын тухай хууль, АНУ, 1969;
- 3) Банк, санхүүгийн байгууллагын “бүтээгдэхүүн” үйлчилгээний холбогдолтой

мэдээлэл [заавал] ил тод үнэн зөв байх (утгачилсан орч.) тухай хууль, АНУ, 1970;

- 4) Хэрэглээний зориулалттай техник хэрэгслэлийн аюулгүй найдвартай ажиллагааны баталгаа (утгачилсан орч.) -ны тухай хууль, АНУ, 1970;
- 5) Өргөн хэрэглээний бараа таваарын баталгаат байдлын тухай хууль, АНУ, 1975;
- 6) Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах Харти, Европын холбооны Зөвлөлдөх ассамблейн чуулганаар 1973 онд баталсан тунхаг бичиг;
- 7) Хуурамч бараа бүтээгдэхүүн, чанаргүй үйлчилгээнээс хэрэглэгчмйг хамгаалах тухай хууль, Франц Улс, 1973;
- 8) ... бусад;

II. Европын Холбооны зарим улс орон

Европын хамтын нийгэмлэгийн Комиссын [хуучин нэрээр] хүрээнд 1973 онд хэрэглэгчийн эрхийн төлөө ажиллах "... [улс хоорондын] зөвлөлдөх хороо" гэсэн тусгай байгууллага бий болсон. Тус байгууллагын санал санаачилгаар 1975 онд европт хэрэглэгчийн эрхийн Нэгдүгээр хөтөлбөр гарч, хэрэглэгч – үйлчлүүлэгчийн эрхийг тивийн бүсийн улс орнуудын түвшинд нэгдмэл бодлогоор хамгаалах зохицуулах албан ёсны шийдвэр болж өгчээ. Хэрэглэгчийн эрхийн Нэгдүгээр хөтөлбөрт дараахь [заавал хангагдах] 5 үндсэн зарчмыг тунхагласан. Үүнд:

- 1) Хэрэглэгчийн авсан ... бараа үйлчилгээний баталгаат байдал;
- 2) Хэрэглэгчийн эдийн засгийн ашиг сонирхол тооцогдох ёстой;
- 3) Хэрэглэгч учирсан хохирлоо нэхэмжилж болно;
- 4) Тухайн бараа үйлчилгээний талаар үнэн зөв мэдээллэл хүсэх, авах эрхтэй;
- 5) Хэрэглэгч үйлчлүүлэгч [өөрийгөө илэрхийлэх], дуу хойлойгоо сонсох [хүргэх] эрхтэй;

Нэгдүгээр хөтөлбөрийн үүсэх болсон шалтгаан нөхцөл нь, чөлөөт зах зээлийн нийгэмд үйлдвэрлэгч, бараа үйлчилгээ борлуулагчийн дур зорго хэрээс хэтрэх хандлага түгээмэл байдаг, үүнээс болж жирийн иргэн гэнэ сэрэггүй байдлаар буруугүй буруутан болон хохирч үлдэх нь нэн элбэг байдагтай шууд холбоотой юм. Энэ бусармаг байдал европын олон улс орны төрийн бодлогын нэг төрлийн "шүдний өвчин" болж хувирсны хариу үйлдэл нь [энд өгүүлж байгаа] Нэгдүгээр программ байжээ гэж хэлж болно. Иймээс тухайн бүс нутгийн олон улс орон арга буюу

- нэг талаас, хэрэглэгчийг хамгаалах;
- нөгөө талаас, худалдаа наймааны шударга бус аргыг хязгаарлах;

зорилго, зорилтыг хэрэгжүүлж эхэлжээ.

Хэрэглэгчийн эрхийн хоёрдугаар хөтөлбөр тэнд 1981 онд хэрэгжиж эхэлсэн. Хоёрдугаар хөтөлбөр нь Нэгдүгээр хөтөлбөрөөр дэвшигдсэн зорилго зорилтыг өвлөн үргэлжлүүлэх, түүний уламжлал – шинэчлэлийг хангах, хэрэглэгчийн эрхийг улам лавшруулан хамгаалах чиг үүрэг бүхий баримт бичиг юм.

Хоёрдугаар хөтөлбөрөөр тусгалаа олсон олон дэвшилтэт зорилтын нэг нь бараа үйлчилгээний чанарын үнэлгээний нормативт үзүүлэлийг холбооны улс даяар жигдлэн хангуулах (европын стандарт тогтоох) –д чиглэсэн байв. Бараа бүтээгдэхүүний чанарын стандартыг жигдлэх процессийн хэрэгжилтийг хангах хяналтын арга механизмын зарчмын үндэс ч мөн тэнд тодорхойлогдсон байна.

Хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах үйлс хэрэг дээрээ “хил хязгааргүй”, хаа сайгүй нийтлэг бөгөөд түгээмэл шинж чанартай. Тиймээс, НҮБ –ын Ерөнхий Ассамблей 1985 оны 4 дүгээр сарын 9 –нд “Хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах тэргүүлэх зарчмууд” –ыг буюу №39/248 дугаар резолюцыг санал нэгтэй баталсан. Хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалахад чухал хөшүүрэг болсон энэ тулгуур баримт бичиг, юун түрүүнд, НҮБ –ийн гишүүн орнуудын Засгийн газруудад хаяглагдсан бөгөөд тэдгээр нь өөрийнхөө ээлжинд уг хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг амьдрал хэрэгжүүлэх үүргийг [үүгээр] хүлээсэн болно.

1970 –аад оны үед баруун европын олонхи оронд хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах чиглэлээр ажилладаг олон нийт, эхлэл санаачилгын байгууллагуудын зохион байгуулалтын бүтэц, үйл ажиллагааны хэв загвар ерөнхийдээ тодорхойлогдож тогтсон гэж үзэж болохоор байна.

1. Швед

1971 онд Шведэд [хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах] омбудсмений албан тушаал бий болсон. [ombudsman - хэсэг бүлгийн ашиг сонирхлыг хамгаалагч гэсэн утгатай] Омбудсмэн нь “нийтийн эрх ашгийг хохироосон үйл ажиллагаанд иргэдээс гаргасан гомдол, хүсэлтийн дагуу шинжээчийн байр сууринаас судалгаа дүгнэлт хийж хариу өгөх эрх үүрэг бүхий төрөөс томилогдсон [хараат бус] албан тушаалтан юм.

Омбудсмен нь төр засгийн буруутай үйл ажиллагаанаас болж хүний эрх зөрчигдсөнтэй холбогдох гомдлыг хариуцдаг. Энд, дурдагдаж байгаа “хүний эрх” гэсэн ухагдахууны дотор “хэрэглэгчийн эрх” ч багтаж байгааг тэмдэглэх нь зөв болов уу. Хүний эрхийг хамгаалах омбудсмэны институц Шведэд бүр 200 жилийн тэртээ анх бий болсон. Омбудсмэний институцийн хүрээ улам цааш өргөжин тэлж, улмаар дэлхий нийтэд түгээмэл дэлгэрсэн хяналтын тогтолцоо болж хөгжжээ.

Омбудсмэний тогтолцооны талаар товч өгүүлэхэд:

- Скандинавын улсуудад “омсудсман”, Испани, Колумбид “ард түмний хамгаалагч”, Их Британид “парламентын Бүрэн эрхт элч”, Энэтхэгт “ардын элч” буюу локпал, Францад “зуучлагч”, Румынд “ард түмний өмгөөлөгч”, Нигерид “Олон нийтийн санал гомдлын хороо”, Австри ... зэрэг зарим оронд хяналтын чиглэлээрхи үндсэн зарчмыг баримтлан ажилладаг хамтын удирдлагын тогтолцоо ... маягтай хөгжиж өөрчлөгдөж ирсэн байдаг. Өөрөөр хэлбэл омбудсмэний тогтолцоо нь эрх зүйн ямар ч хэв шинжид зохицон “ажиллах” өвөрмөц онцлогтой; гэж үзнэ.
- Гэхдээ төрийн байгууллагын үйл ажиллагаанд бүхэлд нь хяналт тавих биш, гагцхүү тэдгээрээс иргэд, олон нийттэй харилцах харилцаанд (иргэдийн эрх зөрчигдөж буй тохиолдолд) хяналтын үүргээ хэрэгжүүлнэ.
- Ихэнхи улс оронд омбудсмэн нь парламентын нэрийн өмнөөс үйл ажиллагаа явуулж, парламентад жил бүр тайлангаа тавьдаг. Иргэдийн санал гомдол их гардаг, тэднийг бухимдуулж байдаг [тэр] “зөрчилтэй цэг” –ийг зөв тодорхойлж, асуудлыг шийдвэр гаргах дээд түвшний хэлэлцүүлэгт оруулах чадамж бололцоо бий.
- Омбудсмэны үндсэн шинж нь олон нийтийн хяналтыг хэрэгжүүлэх явдал бөгөөд манай улсад Хүний эрхийн үндэсний комиссыг адилтган үзэж болно.
- Омбудсмэнүүд нь их төлөв, хувь хүн, төрийн бус болон төрөөс хараат бус бусад байгууллага, пүүс, компанийн үйл ажиллагаатай холбоотой өргөдөл гомдлыг авч үздэггүй.

Зөвхөн Шведэд төдийгүй бусад орны Хүний эрхийн үндэсний комиссуудын үйл ажиллагааны зохин байгуулалтын бүтэц, хамрах ажлын хүрээнд хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах дэд бүтэц багтаж байдаг.

2. Их Британи

Англид 1973 онд, “Шударга бус худалдааг хянан зохицуулах газар”, мөн “Үнийн Комисс”, “Хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах Зөвлөлдөх хороо тус тус байгуулагдаж байсны цаад гол зорилго нь, хэрэглэгчийн эрх ашгийн дээдлэх явдалд оршиж байв. Тэнд, тун удалгүй 1975 онд “Хэрэглэгч үйлчлүүлэгчийн үндэсний зөвлөл” байгуулагдаж, үйл ажиллагаагаа төвд төдийгүй орон нутгийн хэмжээнд явуулан, иргэд олон нийт [хэрэглэгч, үйлчлүүлэгч] -ийн эрх ашгийн төлөө ажилладаг болов.

Английн энэ байгууллага иргэдийн хэрэглээний соёлыг дээшлүүлэх, хэв маягийг өөрчлөн шинэчлэх талд ихээхэн анхаарч, нийгмийг соён гэгээрүүлэх чиглэлд чухал үүрэг гүйцэтгэсээр иржээ. Тус байгууллага жил болгон хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах чиглэлээр ажилладаг засгийн газрын бус байгууллагуудын Конгрессийг зохион байгуулдаг аж. Англид, иргэд эвлэлдэн нэгдэх эрхийнхээ дагуу сайн дурын үндсэн дээр хаа сайгүй хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах ТББ –уудыг байгуулдаг, тэдгээр нь бүхэлдээ, орон даяарыг хамарсан нэгдмэл зорилго үйл ажиллагаатай нэгдсэн хүчирхэг сүлжээг үүсгэж, иргэд үйлчлүүлэгчийн үнэнч зөвлөгч, өмөг түшиг болж бодит туслалцаа үзүүлсээр ирсэн, энэ талын ажлын олон жилийн арвин туршлагатай болсон байдаг ажээ.

Хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах төрийн бус байгууллагын болон олон түмэнд энэ чиглэлийн зөвлөгөө үйлчилгээ үзүүлэгч хамтлагийн ажилтнуудыг сурган бэлтгэх, дахин мэргэшүүлэх тал дээр Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах үндэсний ассоциаци нь дэмжлэг үзүүлэхийн зэрэгцээ, [энэхүү] Үндэсний ассоциаци нь Төв засгийн газраасаа төрөл бүрийн дэмжлэг, санхүүжилт [субсид][□] авдаг. Орон нутаг дахь хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах байгууллага, товчоодыг [үүнтэй нэгэн адилаар] тухайн нутгийн [засаг захиргаа-ны] байгууллагууд дэмжиж, нягт хамтран ажилладаг байна.

3. Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс

Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улсад, хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах асуудал төр засгийн эрхлэх ажлын нийтлэг чиг үүрэгт хамаатдаг. Жишээ нь, эдийн засгийн яам, хөдөө аж ахуйн яам, эрүүл мэндийн яам ... гэх зэрэг олон яам газарын дотоод бүтцэд, тухайн салбарын бодлого зохицуулалтаас болж хэрэглэгчийн эрх хохирох вий; гэх сэдлийн үүднээс, энэ чиглэлийн асуудал эрхэлсэн хэлтэс тасаг ажилладаг. Тус нэгж холбооны улсын хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгоход хэрэг болох санал зөвлөмж гаргаж хууль санаачлагчидтай хамтарч ажилладаг.

Мөн, эдийн засгийн сайдын удирдлага дор “Хэрэглэгчийн эрхийн асуудал эрхэлсэн салбар [яам] хоорондын Хороо” ажилладаг. Орон нутгийн төвшиндөө тухайн нутгийн засаг захиргааны дэргэд [ийм] асуудал эрхэлсэн [хэрэглэгчийн товчоодыг нэгтгэсэн] төв ажиллан, хэрэглэгчийн эрх ашгийн төлөө хэрэглэгчдтэй хамтарч харилцан өгөөжтэй үр бүтээлтэй ажилладаг байна. “Хэрэглэгчийн төв” –үүд олон түмнийг үнэн зөв, баталгаатай, хэрэгцээт мэдээллээр хангаж, хууль эрх зүйн зөвлөгөө туслалцаа үзүүлдэг. Төвийн үйл ажиллагааны зардал төсвийг Холбооны Засгийн газрын субсидиас болон тухайн засаг захиргааны нэгж гаргаж өгдөг байна.

Германы энэ төрлийн байгууллагуудын ажлын арга хэлбэр далайцтай, хамрах хүрээ нь өргөн, хамгийн гол нь чанартай байдаг. Жишээ нь, хэрэглэгчийн эрхийн “Test” сэтгүүл байна. Энэ мэргэжлийн төрөлжсөн том сэтгүүлийг Штифтунгварентест (Stiftungwarentest) институтээс эрхлэн гаргадаг. Штифтунгварентест нь хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалж ирсэн

олон жилийн туршлагатай нэр нөлөөтэй байгууллага юм. Энэ сэтгүүлээр дамжуулж бараа бүтээгдэхүүнээ нийтэд танилцуулах явдал бол германы үйлдвэрлэгчдийн нэр төрийн хэрэг тул түүний “босгыг давахын төлөө” үйлдвэрлэгчид хоорондоо хүчтэй өрсөлддөг ажээ.

III. Бүгд Найрамдах Турк Улс

Бүгд Найрамдах Турк Улсад хэрэглэгчийг хамгаалах эрх зүйн үндсийг 1995 оны 4077 дугаартай Хэрэглэгчийг хамгаалах тухай хуулиар тогтоосон байдаг. Нийтийн эрх ашигт нийцүүлэн хэрэглэгчийн эрүүл мэнд, нийгмийн хамгаалалт, эдийн засгийн эрх ашгийг хамгаалах, гэгээрүүлэх, сургах, хохирлыг барагдуулах, байгаль орчны бохирдлоос сэргийлэх арга хэмжээг авах, хэрэглэгчдийг өөрсдийгөө хамгаалах, үйл ажиллагааг нь дэмжих, энэ асуудлаар төрийн бодлогыг бий болгоход чиглэсэн зохион байгуулалтыг дэмжихтэй холбоотой бүхий л харилцааг энэ хуулиар зохицуулжээ.

Хэрэглэгчийг хамгаалах тухай хуулиар хэрэглэгчдийг хамгаалах зорилгоор байгуулсан холбоо, сан эсхүл бусад байгууллагыг илэрхийлдэг. Хуулийн 21 дүгээр зүйлд, хэрэглэгчдийн асуудлыг, хэрэгцээг, ашиг сонирхлыг хамгаалахтай холбоотой шаардлагатай арга хэмжээг судлах, асуудлыг хэрэглэгчдийн эрхийн хүрээнд шийдвэрлэхийн тулд авах арга хэмжээтэй холбоотой саналыг холбогдох газарт хүргүүлж байх зорилгоор яамны зохион байгуулалтын дор “хэрэглэгчийг хамгаалах холбоо”, “хэрэглэгчийн консул” –ыг тус тус байгуулахаар заасан байдаг.

“Хэрэглэгчийн консул” нь Сайдын болон эсхүл сайдын томилсон албан тушаалтны удирдлаганд Хууль зүй, Дотоод хэргийн, Сангийн, Боловсролын, Эрүүл мэндийн, Тээврийн, Хөдөө аж ахуй болон Хөдөөгийн хэргийн, Үйлдвэр, Худалдааны, Байгаль орчны яамдын, Төрийн төлөвлөлтийн газрын, Улсын сангийн газрын, Гадаад худалдааны газрын, Туркын патентын газрын, Статистикийн газрын, Стандартын газрын, Өрсөлдөөний хорооны, Радио телевизорын дээд хороо, Цахилгааны зах зээлийг зохицуулах хороо, Харилцаа холбооны газрын болон нийтийн тээврийн байгууллагуудын төлөөлөгчдөөс бүрдэнэ. “Хэрэглэгчийн консул” нь жилд хамгийн багадаа нэг удаа хуралдана. Консулын ажиллах журмыг сайд батална.

Түүнчлэн хуулийн хүрээнд “Хэрэглэгчийг хамгаалах холбоо” байгуулагдсан байдаг. Тус холбоо нь Туркийн бүх мужид салбартай бөгөөд холбооны зорилго нь хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах, зохион байгуулалтаар хэрэглэгчийн ухамсрыг бий болгох, хөгжүүлэх, тухайн асуудлаар мэдээлэх, сургалт сурталчилгаа явуулах, алдаа дутагдлыг арилгах талаар ажиллах орчинг бүрдүүлэхэд чиглэнэ. Жишээ нь, байгаль орчноо хамгаалах зүлэг ногоог арчлах ногоон байгууламжийг бий болгох санал санаачлага гаргаж ажилласан иргэдийг дэмжиж урамшуулдаг байна.

Харин, зүлэг ногоог гэмтээх, тэдгээрийг санаатай болон санамсаргүй сүйтгэсэн тохиолдолд тодорхой хэмжээний мөнгөн торгууль ноогдуулдаг байна. Мөн гудамж талбайд болон ил задгай тамхи татах, орчноо бохирдуулж, ард иргэдийг хордуулсан үйлдэл гаргавал торгууль ноогдуулдаг байна. Эдгээр байгууллагууд нь үйл ажиллагааныхаа тайланг жилдээ 1 – 2 удаа хуралдаж, тайлагнан дараагийн ажлын төлөвлөгөөг гаргадаг байна.

IV. Бүгд Найрамдах Ирланд Улс

Бүгд найрамдах Ирланд улсын “Хэрэглэгчдийн холбоо” нь бие даасан, өөрөө өөрийгөө санхүүжүүлдэг, ашгийн төлөө бус байгууллага бөгөөд 1966 онд бүртгүүлэн эрх зүйн байдлаа баталгаажуулсан. Тус холбооны гишүүд нь улсынхаа өнцөг булан бүрээс холбооны зохион байгуулалтад дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор нэгдсэн жирийн худалдан авагчид байдаг.

Жил бүр 20 хүний бүрэлдэхүүнтэй “Хэрэглэгчдийн холбоо” –ны зөвлөлийг сонгох, нэр дэвшүүлэх гишүүдийн хурал болно. Энэхүү хурлаар холбооны зөвлөлийн дарга болон

бусад албан тушаалтнаа томилдог.

Тус Холбооноос “Хэрэглэгчдийн сонголт” нэртэй сэтгүүлийг 40 жилийн турш тогтмол гаргаж байгаа бөгөөд бүтээгдхүүний чанарын шалгалт, хэрэглэгчдийн эрх хэрхэн зөрчигдөж байгаа болон цаашид хийх судалгааны талаар дэлгэрэнгүй бичиж бүх ирландчуудын хэрэглэгчдийн болон гишүүдийнхээ эрхийг хамгаалах талаар тэмцэхэд нөлөөлдөг гол сэтгүүл болсон байна.

Хэрэглэгчдийн эрх гэдэг нь мэдээлэл авах эрх, тэгш үйлчилгээгээр хангуулах, эрхээ хамгаалах, сургалт сурталчилгаанд хамрагдах ... зэргээс бүрдэх ба шийдвэр гаргах болон сонголт хийх чадварыг эзэмшдэг байна. Тус хэрэглэгчдийн холбоо нь хэрэглэгчийн эрхийг хангуулахын тулд:

1. Хэрэглэгчдийн эрхийг хамгаалах бодлого явуулахын өмнө судалгаа хийж ямар үйл ажиллагаа явуулахаа төлөвлөх;
2. Үйл ажиллагааг дэмжих нь хэрэглэгчдийн эрхийн зөрчилтэй холбоотой санал гомдол хүсэлтийг хүлээн авч даруй шийдвэрлэх нөхцлөөр хангуулах;
3. Хэрэглэгчдийн эрх ашгийг тэнцвэржүүлэх, үйл ажиллагааг нь дэмжих, барааны чанар, аюулгүй байдал болон ажил үйлчилгээний чанарт анхаарах;
4. Бүхий л хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах ялангуяа хүнсний аюулгүй байдал түүний хадгалах нөхцөл, хадгалах хугацаа хүний эрүүл мэндэд хэрхэн нөлөөлөх тал дээр илүү анхаарал хандуулах;
5. Орон нутгийн болон төрийн захиргааны байгууллага, үйлдвэр, аж ахуйн нэгжид холбогдох хууль тогтоомжийн хүрээнд хэрэглэгчдийг төлөөлөх болон хэрэглэгчтэй холбоотой асуудлаар саналаа илэрхийлэх;
6. Нийт иргэний амар амгалан, цэвэр орчинд амьдрах нөхцлийг хангуулах;
7. Хэрэглэгчдэд зөвлөгөө өгөх;

... зэрэг олон салбар чиглэлээр үйл ажиллагаагаа явуулдгийн зэрэгцээ Европын холбооны хэрэглэгчдийн байгууллага, Засгийн газрын байгууллага болон олон улсын байгууллагад хэрэглэгчдийн байгууллага нь төлөөлөн оролцох эрхтэй ажээ.

Ирландын “Хэрэглэгчдийн холбоо” -ны үйл ажиллагааны нэг жишээг дурьдахад, гудамж талбайд хог хаях, зажилсан бохио хаясан тохиолдолд, буруутанд тодорхой хэмжээний торгууль ноогдуулдаг байна. Мөн, бараа материалын үнийн өөрчлөлт гарсан тохиолдолд, хариуцах эзэн байгууллагыг даруй илрүүлж зохих хариуцлагыг тооцох ... зэргээр үйл ажиллагааг явуулж иржээ. “Хэрэглэгчдийн холбоо” –ны хурлаа-раа хийсэн ажлаа жилд 1 удаа тайлагнан хэлэлцдэг байна.

V. Бүгд Найрамдах Солонгос Улс

БНСУ нь хэрэглэгчийн эрхийн төлөө үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн болон төрийн бус бие даасан байгууллагууд хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах чиг үүрэг зорилготой ажилладаг байна. БНСУ -ын хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах үйл ажиллагааг зохицуулдаг үндсэн баримт бичиг нь Хэрэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах хууль /Consumer Protection Act/ юм.

Хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалахад чиглэгдсэн “Бараа бүтээгдэхүүний чанар аюулгүй байдлын тухай” /Product Liability Act/, “Онлайн худалдааны хэрэглэгчдийн эрхийг хамгаалах тухай” /E-Commerce Consumer Protection Act/, “Хүнсний эрүүл ахуйн тухай” /Food Sanitation Act/, “Лизингийн орон сууцны хамгаалалтын тухай” /Housing Lease Protection Act/ зэрэг хуулиудаар зохицуулагддаг.

- **Солонгосын Үндэсний хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах байгууллагуудын зөвлөл** /Korea National Council of Consumer Organizations/

Солонгосын Үндэсний хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах зөвлөл нь хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах байгууллагуудын нэгдэл бөгөөд тэдгээр байгууллагуудын үйл ажиллагааг илүү үр дүнтэй явуулахад нь дэмжин ажиллах зорилгоор байгуулагдсан. Анх 1976 онд 4 гишүүн байгууллагатай үйл ажиллагаа явуулж байсан бол одоогийн байдлаар 10 гишүүн байгууллагын 182 бүс нутгийн нийгэмлэгүүдтэй хамтран ажиллаж байна.

- **Солонгосын Үндэсний хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах байгууллагуудын зөвлөлийн бүтэц**

Ерөнхий ассамблей нь гишүүн байгууллагуудын тэргүүлэгчдээс бүрддэг бөгөөд 5 гишүүнтэй. Төлөөлөн удирдах зөвлөл нь гишүүн байгууллагуудынхаа бизнесийн үйл ажиллагаанд нь хяналт тавьдаг. Хөдөлмөрийн хороо нь гишүүн байгууллагуудын итгэмжлэгдсэн хүмүүсээс бүрддэг бөгөөд гишүүн байгууллагуудын хооронд мэдээлэл солилцон үйл ажиллагаатай холбоотой янз бүрийн асуудлуудыг удирдах зөвлөлөөр шийдвэрлүүлдэг.

- **Солонгосын Үндэсний хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах байгууллагуудын зөвлөлийн үйл ажиллагаа**

Тус үйлчилгээ нь 10 гишүүн байгууллагын 182 мужийн хэрэглэгчдийн гомдол хүсэлтийг хүлээн авах төв ажиллуулдаг бөгөөд эдгээр төвүүд нь хэрэглэгчдийг хуурч мэхэлсэн аливаа шударга бус хэргүүдийг бүртгэдэг. Хэрэглэгчидтэй шууд холбоотой эдгээр төвүүдэд мэдэгдсэн, олон удаа хэрэглэгчдийг хохироосон асуудлуудыг үндэслэн зөвлөл хэрэглэгчдэд мэдээлэл түгээх, зөвлөгөө өгөх, цаашид хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах бодлогын шийдлүүдэд анхааран ажилладаг.

Үүнээс гадна хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах чиглэлээр мэдээллийн вэб сайт, сэтгүүл гарган хэрэглэгчдийг хохироосон аливаа хууль бус үйлдэл болон хүний эрүүл мэндэд сөргөөр нөлөөлөх аюултай бүтээгдэхүүний талаар сэрэмжлүүлж, аюулгүй худалдан авалт хийхэд нь байнга зөвлөгөө өгдөг байна. Мөн түүнчлэн өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүнд үнийн судалгааг тогтмол явуулахаас гадна хямдар-сан үнийн судалгааг хийдэг байна.

Солонгосын Үндэсний хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах зөвлөл нь олон улсын хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалах /Consumers International/ байгууллагуудтай хамтран ажиллах гишүүнчлэлтэй бөгөөд хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хохироосон аливаа үйлдэл, хортой, хуурамч бараа бүтээгдэхүүний талаарх сэрэмжлүүлэг мэдээллийг харилцан солилцож ажилладаг байна.

VI. Монгол Улс

1980 оны шувтарга 90 -ээд оны эх зааг дээр монголын нийгэм - улстөрийн тогтолцоо гүн гүнзгий хямарч, нийгмийн бүхий л харилцаа зах зээлийн эдийн засгийн харилцаанд арга буюу шилжин, бүх салбарын өмнө “шинэ хандлага, шинэ зүй тогтол” –д дасан зохицох, дагаж нийцэх амаргүй зорилт тулгарсан юм. Чухам энэ эгзэгтэй үед монголд хэрэглэгчийн эрх ашгийг төлөө хөдөлгөөн шинээр үүссэн нь цаг үеийн шаардлагад нийцсэн зүй ёсны үйл явдал байв. Тэр цагаас хойш 20 жил өнгөрчээ. Шинэ тулгар үүсч хөгжсөн хэрэглэгчийн эрхийн хөдөлгөөн энэ хугацаанд их ажил амжуулсныг бид бүхэн мэдэх билээ. Тодорхой зарим ололтыг тэмдэглэх нь зөв болов уу. Үүнд:

- Монголын хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах байгууллагуудын үндэсний холбоо шийдвэр гаргах янз бүрийн түвшинд төр засгийн газартай хамтран ажиллах, харилцан ойлголцох, хүчээ нэгтгэх тал дээр ахиц дэвшил гаргаж, тал талдаа туршлага хуримтлуулж амжжээ.
- Засаг төрөөс хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах чиглэлээр гаргасан хууль тогтоол, албан даалгаварын хэрэгжилтийг хангах, зохион байгуулах үүргийг дагнан болон хэсэгчилсэн байдлаар Монголын хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах байгууллагуудын үндэсний холбоо, нийгэмлэгүүдээр хариуцуулж¹⁰ гүйцэтгүүлж ирсэн нь талуудын харилцан итгэлцлийн үр дүн юм.
- Үүсч байгуулагдан өсч өндийж ирсэн 20 шахам жилийн хугацаандаа монголын хэрэглэгчийн эрхийн байгууллага [Үндэсний холбоо] 21 аймаг, нийслэлийн 9 дүүрэг, 260 гаран суманд өөрийн салбар, төлөөлөлтэй болж, үндэсний сүлжээтэй ТББ болж төлөвшиж чаджээ.
- Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах үндэсний сүлжээний бүрдэл нэгжүүд орон нутгийн засаг захиргааны нэгжийн харъяаллаар зохион байгуулагдаж, хийх ажлын ойрын болон хэтийн төлөвлөгөө боловсруулан ИТХ –аар батлуулан, Засаг дарга нартай бүтээгдэхүүн нийлүүлэх гэрээ байгуулах замаар хамтран ажиллаж ирсэн нь “монголын онцгой статустай [бараг] ганц ТББ” гэж үзэж болохуйц [шахуу] байгаа юм.
- Монгол Улсын Засгийн газрын бүтцэд “Шударга өрсөлдөөн, хэрэглэгчийн төлөө газар” [агентлаг] шинэ тутам үүсэн ажиллаж эхэлсэн нь Монголын хэрэглэгчийн эрхийн байгууллагуудын хүсэл тэмүүллийн үр дүн, өөрөө хэлбэл, тэд төр засгийн бодлогод ч нөлөөж чадаж байгаагийн илрэл юм. Агентлагийн 2009 оны төсөв ~200 сая төг. байв.
- Энэ ийм ололтуудын зэрэгцээ дутагдал доголдол ч хангалттай бий. Жишээ нь, хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах талаар салбар нийгэмлэгүүдийн авч хэрэгжүүлж ирсэн үндсэн гол ажил нь жижиглэн худалдаагаар хэрэглэгчид хүрч байгаа бараа таваарын хүрээнээс хэтрээгүй явж ирсэн гэдэг нь үнэн юм. Гэтэл бол амьдрал бол баян. Аж амьдрал дээр иргэдийг хохироож байгаа олон салбар хүрээг анзаарахгүй орхиж болохгүй юм; ... г. м.

¹⁰Субсидия [subsidiium] буюу тусламж, дэмжлэг; гэсэн утгатай англи үг. Субсидийн олон төрөл байдаг. Тухайн тохиолдолд “төсөв хуваарилах” гэсэн агуулгатай.

Дүгнэлт

Улс орон болгон хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах, өрсөлдөөнийг дэмжих, шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай хуультай. НҮБ –аас Хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах талаар загвар баримт бичиг, түүний тайлбарыг ч гаргасан нь бий. Дэлхийн хэрэглэгчийн эрхийн байгууллагын нэр нөлөө, үйл ажиллагааны цараа хүрээ улам бүр өсч өргөжсөөр байна. Энэ бүхэн нь, нийгэм дэх “хэрэглэгчийн эрхийн асуудал” тэргүүн зэргийн ач холбогдолтойг тодотгон харуулж байгаа хэрэг мөн гэж үзнэ.

Эдүгээ олон улсын хэрэглэгчийн эрхийн байгууллага (consumers international) эгнээндээ дэлхийн бүх бүс нутгийн нийт 115 орны 220 байгууллагыг нэгтгэж ажилладаг ба эдгээр орны дотор 36 улсын Засгийн газрын бүтцэд хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах төрийн захиргааны байгууллага ажиллаж байна.

Бэлтгэсэн материалынхаа энэ хэсэгт бид, арга туршлагыг нь авч үзсэн улс орнуудын хэрэглэгчийн эрхийн байгууллагуудын үйл ажиллагааны онцлог, нийтлэг чиг хандлагыг “дүгнэн тодорхойлох” –оосоо илүү, монголын нийгэм дэх хэрэглэгчийн эрхийн асуудал ямархан түвшинд байгаа, цаашид хэрхвэл зохилтойг илтгэн уламжлах чиглэлд хэрэг болуужин хэмээн дүгнэлтийн чанартай зарим санааг дор тоймлов. Үүнд:

1. “Монгол Улсад хэрэглэгчийн эрх ашгийг засгийн газрын бус байгууллага хамгаална” гэсэн [гэмээр] үзэл баримтлалд суурилсан үйл ажиллагаагаар монголын хэрэглэгчдийн эрх ашиг “хамгаалагдаж” ирсэн, 20 шахам жилийн түүхтэй хуучин уламжлалт байдал өөрчлөгджээ. Эдүгээ, “монголын хэрэглэгчийн эрх ашгийг монголын төр засаг, энэ чиглэлийн үйл ажиллагаа явуулдаг засгийн газрын бус байгууллагуудынхаа оролцоо дэмжлэгтэйгээр хамгаална” гэсэн чиг зарчим хэрэгжиж байна.
2. Монголд, “хэрэглэгчийн эрх ашиг” ухагдахууныг [бараг л] худалдагч, худалдан авагчийн харилцаагаар хэт хялбаршуулан төсөөлөөд, түүнийг, нийгмийн бүх хүрээнд бүхэлд нь хамаатуулж үзэх дадал хандлага хараахан хэвшиж төлөвшөөгүй байна. Ер нь, хэрэглэгчийн эрхийн хамгаалал [хамгааллын зэрэг] нийгмийн хөгжлийн төвшинтэйгээ шууд холбоотой байдаг. Өөрөөр хэлбэл, үйлдвэржиж хөгжсөн улс орнууд энэ талаар бусдыгаа хошуучлах жамтай гэж үзнэ. Жишээ нь, японы автомашин үйлдвэрлэлийн компаниуд том зах зээлээс нэгэнт зарагдсан техникийн догодлолтой бүтээгдэхүүнээ [өөрсдөө шаардлагатай гэж үзвэл] сая саяар нь буцаан татдаг. Гэтэл манайд “зарагдсан барааг буцааж авахгүй” гээд зогсч байх анти-жишээ хаа сайгүй нэн түгээмэл.
3. Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах эрх зүй, стратегийн бичиг баримтыг нийтэд хүргэх, ойлгуулан сурталчлах ажил ч манайд явц муутай байна. Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах үндэсний хөтөлбөрийн талаар 150 хэрэглэгчээс лавлаж асуухад, тэдний ердөө 13.3% нь “тэр тухай дуулсан төдий байна” гэж хариулж байв.
4. Монголын нийгэмд, зах зээлийн зарчимд нийцсэн өрсөлдөөн үгүйлэгдэж байна. Жишээ нь, хүнсний бүтээгдэхүүний хуваарилалтын үйл ажиллагааг үндсэнд “ченж” жолоодож, импортын хүнсний бараа, мах, цагаан идээ хэрэглэгчид хүртлээ хэрээс хэтэрсэн урт зам туулж, олон гар дамжиж, шат дамжлага болгонд нэгж үнэ нь 300 - 500 төгрөгөөр өсдгийг зарим судлаачид тогтоожээ.

Шудрага өрсөлдөөн хүчтэй өрнөсөн оронд бараа, үйлчилгээний чанар сайжирч, тэр хирээр эрэлт нэмэгдэж, нийлүүлэлт өргөжин бараа бүтээгдэхүүний үнэ буурч, улмаар хэрэглэгч хождог. Гэтэл, манайд их төлөв эсрэгээр байна.

5. Хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалахад төрийн болон төрийн байгууллагууд үүргээ тэр бүр дүүрэн сайн биелүүлж чадахгүй байна. Өрсөлдөөний гажуудал, үнийн үндэслэлгүй өсөлтийг зохицуулах оролдлогыг эдгээр байгууллагууд хийдэг ч, гол төлөв үйл явдлын өрнөлтөөс хоцорч, гарсан гажуудлын учир шалтгааныг нь ухаж олох гэсээр байтал үнийн дараагийн давалгаа эхэлж ... асуудал аяндаа замхарч хэрэглэгч хохирсон хэвээр дуусдаг жишиг тогтсон байна. “Долларын ханш өссөн учраас ...” гэх үндэслэл шалтгаанаар бизнес эрхлэгчид бараа бүтээгдэхүүнийхээ үнийг нэмдэг. Гэтэл, өссөн тэр ханш нь эргээд буурахад, нэмэгдсэн үнэ хэвэндээ үлдэх ... бүр улам нэмэгдэх нь дээрх байгууллагуудын “тохируулах чадамж” –ийг үнэн мөнөөр нь илтгэн харуулж байгаа нэг жишээ мөн.
 6. Төр засгийн зүгээс “хэрэглэгчийн эрхийг [түлхүү] хамгаалвал бизнес эрхлэгчид хохирдог” гэсэн “номлол” –оор асуудалд хандвал [ийм илэрч бий] байдал өнөөгийнхөөсөө эерэгээр өөрчлөгдөх магадлал бага юм. Мөн, “төрийн бус байгууллага бол засгийн газрын байгууллагын үргэлжлэл мөн” гэсэн зарчмын хэрэгжилтийг эс хангаваас хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах ажлын үр дүнд эерэг өөрчлөлт гарах хурд хугацааг удаашруулна.
 7. Зар сурталчилгааны үнэн зөвд хяналт тавих үүрэг бүхий төрийн байгууллага шуурхай дайчин ажиллаж чадахгүй байна. Бодит үнэнээс гажсан, хууран мэхэлсэн сурталчилгаа хэрэглэгчийг төөрөгдүүлж, шудрага бус өрсөлдөөнийг хөхиүлэн дэмжиж байна. Төрийн захиргааны төв байгууллага хүртэл ийм бусармаг үйлд оролцдог болсныг [мөнөөх] гахайн ханиадны үеэр адууны мах, аарц, чацарганаар хүний дархалааг бэхжүүлэх гэж оролдон, хэрэглэгчээ давхар давхар молигдож, тодорхой хэдэн бүтээгдэхүүний үнийг хөөрөгдсөнөөч харж бодохоор байна. Үнэхээр хүний дархлааг энэ мэт зүйлсээр бэхжүүлж болдог нь үнэн бол эмнэл зүй - биологийн туршилтын баттай үр дүнгээ олон нийтэд ил тод мэдээлэх ёстой.
- Хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслүүд хэрээс хэтэрсэн их цагийг бараа, бүтээгдэхүүн магтахад зарцуулж, хэрэглэгчийг улам бүр төөрөгдүүлж байна. Тэр байтугай бариач, зурхайч, “энергийн хууль ярьсан” элдэв төрлийн ид шидтэний өөрийгөө рекламдах эрээ цээргүй үйлдэлд ямар ч хориг хязгаар алга байна. Байдал ийм байхад, хэрэглэгчийн төлөө ажиллах үүрэг хүлээсэн төрийн болон төрийн бус байгууллагууд чив чимээгүй байх нь манайд бол хэвийн үзэгдэл юм.
8. Хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах сэдлээр монголд хийгдэж байгаа аливаа хяналт шалтгалтын ажлын гол үзүүр нь, хэрэг дээрээ, “эсэргүүцэл багатай” –гаар нь жижиг бизнесийн талбар луу чиглэж, [энгийнээр хэлэхэд], дийлэх торгоход амраар нь жижиг зөрчилтэй гуанз, ТҮЦ –хэнийг “шоглоод” байна. Ингэснээрээ, хэрэглэгчийн эрх ашгийг хотлоор нь хохироодог газар олголт (жишээ нь, нийслэлийн төвд автомашины зогсоолын гачигдалт байдал бий болсон), бензин шатахуун импортлогчид, мөнгө хүүлэх сэдэлтэй [онолын бололцоогүй] сүлжээ бизнес эхлэгчид ... гэхчилэнгийн уршиг ихтэй бусармаг үйл ажиллагааг “бараг хаацайлдаг” гэж хэлж болохоор байна. Бас төр засгийн өөрийнх нь үйл ажиллагаа хэрэглэгчийг ихээхэн хохироодог.

Зарчмын үүднээс дээрх байдлыг тайлбарлаж болно. Жижиг бизнесийн талбарт харьцангуй хүчтэй хэрэгжиж байгаа [тэр] хяналт шалгалт нь “хэрэглэгч нэгбүрийн эрх ашгийн төлөө” яваад байгаа ажил хэргийн илрэл, байх ёстой зүйл мөн. Гэтэл, цаана нь “нийт хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах” илүү чухал, илүү стратегийн тэргүүлэх чиглэл гэж бас бий. Энэ хоёр чиглэлийг дотор нь эрэмблэх ёстой юм. Хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах ажил үйлийн хүртээмж цараа нь

эхнийхээсээ харьцуулшгүй их, монголын нийт хэрэглэгчийн эрх ашгийг шууд ба дамаар хөндсөн, нийгмийн захиалгат үйлчилгээг “олон түмэнд ашиггүйгээр эрхлэгч” аж ахуйн нэгж байгууллагын “бизнесийн далд сэдэл”, “хууль бус орлого” –ыг илчлэн, хуулийн хүрээнд зоримог дайчин ажиллах нь “Хэрэглэгчийн төлөө” байгууллагын нэр төрийн үйлс байх ёстой болов уу.

* * *

Санал

Хэрэглэгчийг хамгаалж, шудрага өрсөлдөөнийг дэмжих чиглэлд бүтээлч санаачилга өрнүүлэх, тэдгээрийг ажил хэрэг болгон хэрэгжүүлэх өргөн боломж бий. Зарим санал дурдъя. Үүнд:

1. Хэрэглэгчийн эрх хангагдах урьдач гол нэг нөхцөл нь үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэгчийн хариуцлага, тэдний “хүний төлөө” сэтгэл, хэрэглэгчийн талын боловсрол мэдлэг, төрийн хяналт, зохицуулалт байдаг. Үүнд тулгуурлаж, Монгол Улсад хэрэглэгчийн эрхийг хангах удирдлага, зохион байгуулалтын тогтолцоог эргэж харач;
2. “Хэрэглэгчдийн үндэсний чуулган” –ыг жил болгон, бүс нутаг бүрээр хийж, олон түмний эрх ашгийн төлөө төрийн болон төрийн бус байгууллагууд чухам юуг эн тэргүүнд хийх ёстойг тодруулж, тус тусын бодлого, тулгамдсан зорилтоо эрэмблэн тодорхойлж хэрэгжүүлдэг болох;
 - “Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах үндэсний хөтөлбөр” (2009) –ийг үндэсний хэмжээнд ажил хэрэг болгох;
 - Эрхээ эдлэх, хамгаалахын төлөө хэрэглэгчид жинхэнэ ёсоор эвлэлдэн нэгдэж, ийм чиг зорилго бүхий төрийн бус байгууллагын үйл ажиллагаанд хүн бүр оролцдог “нийтийн ухамсар” төлөвшүүлэх;
 - Хүүхэд багачууд хэрэглээний боловсролыг багаас нь, цэцэрлэг сургуулиас эхлэн олгодог бусад орны туршлагыг нэвтрүүлэх;
3. Хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслээр бараа бүтээгдэхүүнийг магтах бус, харин, уг барааны үнэн мөнийг хэрэглэгчид хүргэдэг тусгай хөтөлбөр, тогтсон цагтай байлгаж, үүнээс гарах зардал хөлсний тодорхой хэсгийг төр засаг хариуцдаг байх;
4. Бараа, бүтээгдэхүүн борлуулах “ченж” –ийн тогтолцооноос ангижрах чиглэлд анхаарах;
5. Бараа үйлчилгээний үнийг нэмсэн хойно нь хянах гэж оролдох бус, харин зах зээл, үнэ ханшийг судалж, хэрэглэгчээ хамгаалах арга хэмжээг урьдчилан авдаг, үнэ бууруулахын төлөө өрсөлддөг байхуйц [тийм] эрх зүйн орчин бий болгох;
6. Бараа үйлчилгээний үнэ чанарт холбогдох хяналт, шалгалтын чиглэлийн зарим ажил, үүргийг төрийн бус байгууллагад шилжүүлж, тэднийг хөхиүлэн дэмжиж, улам бүр мэргэшүүлэх, төрийн ажил ачааллыг бууруулах бодлого баримтлах;
7. Хэрэглэгчийн төлөө хийсэн ажлаа төрийн болон төрийн бус байгууллага, засаг захиргааны нэгж бүхэн иргэд - хэрэглэгчдэдээ жил бүр Олон улсын хэрэглэгчийн өдөр тайлагнаж хэвших; ... г. м.

* * *

Ашигласан материал

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992;
2. “Хэрэглэгчийн эрхийн харти”, Европын орнуудын зөвлөлдөх ассамблейн 543 дугаар резолюци (хавсралт), 1973;
3. Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай Монгол Улсын хууль, 2000.5.12.;
4. Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалах Засгийн газрын зарим чиг үүргийг тухайн чиглэлээр ажилладаг төрийн бус байгууллагуудаар гүйцэтгүүлэх тухай Монгол Улсын Засгийн газрын 2001 оны 49 дүгээр тогтоол;
5. Шударга бус өрсөлдөөнийг хянан зохицуулах газрын үйл ажиллагааны тайлан [2008];
6. Д-р., проф. Л. Дамдинсүрэн, “Хэрэглэгчийн төлөө үнэнийг хэлье” (нийтлэл), 2009;
7. Н. Чинбат, “Оюуны өмч ба хэрэглэгчийн эрх” (илтгэл), 2009.4.09;
8. “Хэрэглэгчийн эрхийг хамгаалахад төрийн болон төрийн бус байгууллагуудын гүйцэтгэх үүрэг”, нээлттэй хэлэлцүүлгийн материал, УБ., 2009;
9. Бусад:
 - <http://www.consumer.or.kr/english/about/his.html>
 - <http://50.rospotrebnadzor.ru/directions/prava/history/>
 - <http://libymax.ru/?p=6913>
 - <http://www.potrebitel-russia.ru/?id=82>
 - <http://www.ozpa.su/opros.php>
 - <http://www.consumer.ee/1584> (Права потребителя при покупках вне магазина)
 - <http://norma.potrebpravo.ru/> (Законодательство о защите прав потребителей)

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

2

БҮЛЭГ

ХУУЛЬ, ЭРХ ЗҮЙ, ЗАСАГ ЗАХИРГАА, ТӨРИЙН БАЙГУУЛЛЫН АСУУДАЛ

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

ЕВРОПЫН ГИШҮҮН ОРОН ДАНИ, ФРАНЦ, ГЕРМАН, ИРЛАНД, ИСПАНИ, АНГЛИ УЛСУУДЫН ОРОН НУТГИЙН СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦООНЫ ЗАРИМ ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ОНЦЛОГ

Энэхүү судалгааг “Сонгуулийн тухай хууль”-ийн ажлын хэсгийн гишүүн, Улсын Их Хурлын гишүүн Сундуйн Батболдын захиалгаар хийж гүйцэтгэв. УИХ-ын гишүүн С. Батболдын ирүүлсэн чиглэлийн дагуу Тамгын газрын Судалгааны төвийн ажлын баг нийтдээ Европын 7 орон (Унгар, Дани, Франц, Герман, Ирланд, Испани, Англи улс) -ын орон нутгийн сонгуулийн хууль тогтоомжид агуулгын шинжилгээ хийв.

Европын гишүүн орнууд болох Унгар, Дани, Франц, Герман, Ирланд, Испани, Англи зэрэг долоон улсуудын орон нутгийн сонгуулийн тогтолцоонд улс төрийн намууд хэрхэн оролцох оролцоо, орон нутгийн хурлын үйл ажиллагаанд улс төрийн албан тушаалтнуудыг сонгох, томилох зэргийг /Хавсралт - 1/ нэр дэвших насны доод хазгаар, улс төрийн нам нэр дэвшүүлэх эрх, (бие даан нэр дэвших эрх) сонгуулийн бүрэн эрхийн хугацаа зэрэг /Хавсралт -2/ судлавал зохих асуудлаар судалгаанд хамрагдсан улс орнуудыг харьцуулан хүснэгтээр харуулахын хамт жишээ болгон Европын холбооноос гишүүн орнуудад гаргасан зөвлөмжийг харгалзан Унгар улсын хувьд дэлгэрэнгүй судалгаа хийв.

Мөн түүнчлэн судалгааны эх сурвалж болох сайтын нэр, захиалагч илүү дэлгэрэнгүй мэдээл авах боломжийг бүрдүүлэн сайтаас татсан англи дээрх эх материалыг /Хавсралт - 3/ хавсаргав. Судалгаа хийхдээ тухайн улсын орон нутгийн сонгуулийн хуулийн агуулга, мөн чанар, онцлогын харьцуулалт, задлан шинжлэх, нэгтгэн дүгнэх аргыг ашиглав.

Орон нутаг дахь сонгуулийн тогтолцооны хэлбэр

Дани улсад сонгуулийн тогтолцоо нь хувь тэнцүүлэн төлөөлөх d Hondt аргаар явагдах бөгөөд хамгийн олон үлдсэн санал дээр үндэслэдэг. Сонгогчид улс төрийн нам эсхүл нэр дэвшигчид санал өгөх бөгөөд чадаагүй нэр дэвшигчид өгсөн саналуудыг нэр дэвшигчийн бүртгэлтэй намд шилжүүлдэг.

- Франц улсын хувьд орон нутгийн хүн амын тооноос хамаардаг. 3500-аас олон тооны оршин суугч нэг шилжих санал (STV) тай орон нутгийн нэгжид байх суудлын эхний хагасыг энгийн олонхид үндэслэн хуваарилах ба дараагийн хагас суудлыг хуваарилахдаа хувь тэнцүүлэн төлөөлөх d Hondt аргаар хэрэглэдэг бөгөөд таваас дээш хувийн санал авсан хүмүүсийн саналыг хуваарилна. 3500-аас олон тооны оршин суугчтай бол зөвлөхүүдийг энгийн олонхийн саналаар сонгоно.
- Герман улсад хамгийн дээд дунджийг эсхүл d Hondt арга дээр үндэслэдэг.
- Ирланд улсад олон суудалтай тойрогт нэг шилжих санал (STV) тай Droop quota тогтолцоо үйлчилдэг.
- Испани улсад орон нутгийн хэмжээнээс хамаарч сонгуулийн тойргийн тогтолцоо байдаг. Тухайн орон нутагт 250 болон түүнээс олон тооны оршин суугч байгаа бол d Hondt аргаар үйлчилнэ. Хязгаарлагдмал саналтай олонхийн тогтолцоо 250-аас цөөн тооны оршин суугчтай газар хэрэглэгддэг.
- Англи улсад хоёр сонгуулийн тогтолцоо байдаг. Хойд Ирландад нэг шилжих санал (STV), Их Британид энгийн олонхийн сонгуулийн тогтолцоо буюу хэн түрүүлж гарсан нь сонгогдох буюу хамгийн олон санал авсан нь сонгогддог тогтолцоо байдаг.

Унгар улсын орон нутгийн сонгуулийн хууль

2010 онд БНУУ-ын Улсын хурал “Орон нутгийн хурлын төлөөлөгчид ба засаг даргыг сонгох тухай” 1990 оны LXIV (64 дүгээр) хуулиа Европын холбооноос гишүүн орнуудад

гаргасан зөвлөмжийг харгалзан шинэчлэн баталжээ. Ингэснээр 15 бүлэг, 63 зүйл, 5 хавсралт бүхий хуулиа 6 бүлэг, 25 зүйлтэй болгон өөрчилжээ. Орон нутгийн хурлын төлөөлөгчдийн тоог цөөрүүлж, сонгуулийн компанийн хугацааг багасгасан байна. Сонгуулийн кампанийн үргэлжлэх хугацааг 60 хоногоор тогтоожээ.

Нутгийн хурлын төлөөлөгчдийн тоо нь оршин суугчдын тооноос хамаарна. 10 мянга хүртэл оршин суугчидтай хот, тосгон хүн амаасаа хамаарч 2-8 төлөөлөгчийг шууд нэрсээр сонгох бол 10 мянгаас дээш хүн амтай хот, суурин газрууд хүн амынхаа тооноос хамааран тодорхой тооны төлөөлөгчдийг шууд нэрсээр сонгохоос гадна нэр дэвшээд сонгогдоогүй хүмүүсийн авсан саналын тоотой пропорционалиар саналын компенсацийн жагсаалтаар сонгоно. Гэхдээ энэ компенсацийн жагсаалтаар сонгогдсон төлөөлөгчдийн тоо нь шууд сонгогдсон төлөөлөгчдийн тооны 50 хувиас хэтрэхгүй. Тухайлбал:

А. Мужаас дооших нутаг дэвсгэрийн нэгж

1. 10000 ба түүнээс доош хүн амтай нутаг дэвсгэрийн нэгж сонгуулийн нэг тойрог болох ба уг тойргоос нэрсийн жагсаалтаар санал авч,
 - 100-гаас доош хүн амтай бол 2 төлөөлөгч
 - 1000-аас доош хүн амтай бол 4 төлөөлөгч
 - 5000-аас доош хүн амтай бол 6 төлөөлөгч
 - 10000-аас доош хүн амтай бол 8 төлөөлөгч тус тус сонгоно
 -
2. 10000-аас дээш хүн амтай нутаг дэвсгэрийн нэгж, нийслэлийн дүүргүүдэд холимог системээр сонгууль явуулна. Шууд нэрсийн жагсаалтаар тодорхой тооны нэр дэвшигч сонгогдох ба тэдгээрийн авснаас цаана үлдсэн саналаар компенсацийн жагсаалт бүрдүүлнэ.
 - 25000 хүртэл оршин суугчтай бол 8 төлөөлөгч шууд нэрсийн жагсаалтаар, 3 төлөөлөгч компенсацийн жагсаалтаар сонгогдоно.
 - 50000 хүртэл оршин суугчтай бол тус тус 10 ба 4 төлөөлөгч
 - 75000 хүртэл оршин суугчтай бол тус тус 12 ба 5 төлөөлөгч
 - 100000 хүртэл оршин суугчтай бол тус тус 14 ба 6 төлөөлөгч сонгогдоно.
3. 100000-аас дээш оршин суугчтай бол дээш гарсан 10000 хүн тутамд 1 нэр дэвшигч нэрсийн жагсаалтаар, 25000 хүн тутамд 1 хүн компенсацийн жагсаалтаар сонгогдоно.

Б. Нийслэл

Нийслэл Будапешт хотын Ассамблейн гишүүдийг бүх хот нэг тойрог байхаар сонгууль явуулах бөгөөд 50000 оршин суугч тутмаас нэг төлөөлөгч сонгогдож байхаар гишүүдийн тоог тогтооно.

В. Муж

Мужийн хурлын төлөөлөгчдийг сонгохдоо муж нэг тойрог байхаар зохион байгуулна. Төлөөлөгчдийн тоог мужийн оршин суугчдын тоотой харьцуулан тогтооно.

- 400000 хүртэл оршин суугчтай бол 20000 оршин суугч бүрт 1 төлөөлөгч, гэхдээ нийтдээ 15-аас доошгүй байх
- 700000 хүртэл оршин суугчтай бол 20 төлөөлөгч байна. Гэхдээ 400000-аас дээш гарсан 30000 хүн тутамд 1 төлөөлөгч оногдож байхаар сонгууль явуулна.

- 700000-аас илүү оршин суугчтай бол дээш давсан 40000 хүн тутамд 1 төлөөлөгч оногдож байхаар тооцно.

Нэрсийн ба компенсацийн жагсаалт

Мужаас дооших нутаг дэвсгэрийн нэгжид мажоритараар сонгууль явуулах үед гишүүн сонгох болон засаг дарга сонгох нэр дэвшигчдийн нэг нэг жагсаалт байх бөгөөд нэр дэвшигч зөвхөн аль нэгд нь нэрээ дэвшүүлнэ. Холимог системээр явагдах сонгуульд мужаас дооших нутаг дэвсгэрийн нэгж болон муж, мужийн эрхтэй хот, нийслэлд тус бүрт нь хурлын төлөөлөгчид нэр дэвшигчдийн 1 нэрсийн жагсаалт, 1 компенсацийн жагсаалт байна. Нэр дэвшигчид тухайн сонгуулийн тойрогтоо энэ 2 жагсаалтын аль алинд нь нэрээ дэвшүүлж болно. Хэрэв жагсаалтаар хоёулангаар нь сонгогдсон бол 30 хоногийн дотор сонголтоо хийж аль нэг жагсаалтаас нэрээ хасуулна.

Холимог системээр засаг даргыг сонгох үед нэр дэвшигч мөн хурлын төлөөлөгчийг сонгох нэрсийн ба компенсацийн жагсаалтад аль алинд нь нэрээ дэвшүүлж болно. Нийслэлийн засаг даргад нэр дэвшигч зөвхөн нийслэлийн жагсаалтанд нэрээ дэвшүүлнэ. Нийслэл болон мужид, муж болон мужийн эрхтэй хотод зэрэг нэр дэвшүүлж болохгүй.

Нэр дэвшигч ба нэр дэвшүүлж буй намд тавих шаардлага

Мажоритараар сонгууль явуулж буй тойрогт нэр дэвшигч тухайн тойргийн сонгогчдын дор хаяж 1%-ийн дэмжлэг авч байж нэр дэвшинэ. Холимог системээр сонгууль явуулах тойрогт нэр дэвшүүлэх нам тухайн тойргийн сонгогчдын дор хаяж 1%-ийн дэмжлэг авсан байх ёстой.

Засаг даргад нэр дэвшигч:

- 10000 хүртлэх оршин суугчтай тойрогт сонгогчдын 3%-ийн дэмжлэг авсан,
- 10000-аас дээш 100000-аас доош оршин суугчтай тойрогт сонгогчдын 2%, гэхдээ 300-гаас доошгүй сонгогчдын дэмжлэг авсан
- 100000-аас дээш оршин суугчтай тойрогт сонгогчдын 1%, гэхдээ 2000-аас доошгүй сонгогчдын дэмжлэг авсан байж нэр дэвшинэ.
- Нийслэлийн засаг даргад нэр дэвшигч сонгогчдын 2%-иас доошгүйн дэмжлэг авч байж нэр дэвшинэ.

Нэр дэвшүүлэх намын хувьд:

- 10000-аас дээш оршин суугчтай тойрогт улс төрийн нам компенсацийн жагсаалт гаргахын тулд уг нутаг дэвсгэр дэхь мажоритараар сонгох тойргуудын дор хаяж талаас илүүд нь нэр дэвшигчтэй байх ёстой.
- Нийслэлийн дүүргүүдийн талаас илүүд нь компенсацийн жагсаалт гаргасан нам нийслэлийн хуралд нэр дэвшүүлэх эрхтэй.
- Аль нэг тойрогт нэр дэвшсэн байсан хүн нэрээ татснаар намынх нь нэр дэвшүүлэх эрх хүчингүй болохгүй.

Намууд хамтарсан жагсаалт гаргах

- Мажоритараар шууд сонгох тойргуудын талаас илүүд хамтран нэр дэвшүүлсэн намууд хамтарсан компенсацийн жагсаалт гаргаж болно.
- Нийслэлийн дүүргүүдийн талаас илүүд нь хамтарсан компенсацийн жагсаалт гаргасан намууд нийслэлийн шууд сонгох тойрогт хамтран нэр дэвшүүлж болно.
- Намууд мужийн сонгогчдийн 1% буюу дор хаяж 2000-аас доошгүй сонгогчийн

дэмжлэгийг хамтран авсан бол мужийн шууд сонгох тойрогт хамтран нэр дэвшүүлж болно.

Сонгуулийн систем ба дүн гаргах

1. Засаг даргыг сонгох

- Засаг даргыг сонгогчид шууд сонгоно. Хамгийн олон санал авсан нэр дэвшигч засаг дарга болно.

2. Шууд сонгох систем

- Хүчинтэй саналын хуудсаар хамгийн их санал авсан нэр дэвшигчид сонгогдоно. Саналын тоо тэнцвэл сугалаа явуулна.
- Сонгогч сонгуулийн хуудсанд мандатын тоогоор тэмдэглэгээ хийнэ.
- Төлөөлөгчөөр сонгогдсон хүн засаг даргаар сонгогдвол түүнийг жагсаалтаас хасч дараагийн хүн нь сонгогдоно.

•

3. Холимог систем

- Хүчинтэй саналын хуудсаар хамгийн их санал авсан нэр дэвшигчид шууд сонгогдоно.
- Тойрогт шууд сонгогдсон нэр дэвшигчдийн авсан саналаас гадна үлдсэн саналаас нам бүр өөрийн авсан саналтай пропорционалиар компенсацийн жагсаалтад мандат авна.
- Нам шууд санал хураалтаар 5%-иас доош санал авсан бол компенсацийн жагсаалтаар мандат авахгүй.

* * *

Хавсралт 1.

ОРОН НУТГИЙН СОНГУУЛЬ ДАХЬ УЛС ТӨРИЙН НАМУУДЫН БОЛОН ОРОН НУТГИЙН ХУРЛЫН БАЙГУУЛЛАГЫН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААН ДАХЬ УЛС ТӨРИЙН НАМУУДЫН ОРОЛЦОО

	Үзүүлэлт	Испани улс	Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс	Англи улс	Ирланд улс	Дани улс
1.	Хуулийн нэр	“Орон нутгийн засаг захиргааны үндсэн хууль”. 1979 онд энэ хуулиар ардчилсан орон нутгийн сонгуулийг явуулсан.	Дэлхийн 2 дугаар дайны дараагаас орон нутгийн сонгуулиа “Орон нутгийн засаг захиргааны хууль”-иар явуулдаг болсон.	2000 онд парламентаар батлагдсан “Орон нутгийн засаг захиргааны акт”-аар орон нутгийн сонгуулийг зохицуулдаг.	1898 онд “Орон нутгийн захиргааны Ирландын акт”-ыг батлан гаргасан.	1953 оны “Үндсэн хуулийн акт”-аар орон нутгийн сонгуулийг зохицуулдаг.

2.	Орон нутгийн сонгууль дахь улс төрийн намуудын оролцооны эрх зүйн зохицуулалт	Орон нутгийн зөвлөлтэй ¹ . Зөвлөлийн гишүүдийг улс төрийн нам санал болгож, иргэдээс сонгодог. Гишүүн нас барсан тохиолдолд сонгууль явуулахгүй сонгуульд орсон санал авсан нэрсийн жагсаалтаар дараагийн хүнийг шууд сонгодог. Олонхи суудал авсан намын гишүүдээс зөвлөлийн даргыг томилдог.	Улс төрийн намаас нэр дэвшсэн гишүүдтэй зөвлөл орон нутгийн удирдлагыг хэрэгжүүлдэг.	Улс төрийн намын харьяалалтай гишүүдээр дамжуулан тухайн орон нутгийн зөвлөлд намын бодлогоо хэрэгжүүлдэг.	Орон нутгийн зөвлөлтэй байна. Зөвлөл нь пропорциональ системээр бүрддэг. Зөвлөл нь гол улс төрийн намаас хамааралтай.	Орон нутгийн зөвлөл нь улс төрийн намуудаас нэр дэвшүүлж, сонгогдсон төлөөллөөс бүрдэнэ.
3.	Орон нутгийн хурлын байгууллагын үйл ажилгаанд улс төрийн намуудын оролцоо	Олонхи болсон намын санал болгож томилуулсан Зөвлөлийн дарга нь орон нутгийн захиргааны бүх томилгоог хийдэг. Энэхүү томилгоогоороо дамжуулан нам нь улс төрийн бодлогоо хэрэгжүүлдэг.	Мужын орон нутгийн зөвлөлийн гишүүдийн дундаас захирагчийг сонгодог.	Мужын зөвлөлийг иргэдээс шууд сонгогдсон захирагч удирддаг.	Орон нутгийн зөвлөлийг гол улс төрийн намаас нэр дэвшүүлж, сонгогдсон захирагч удирдана.	

* * *

Хавсралт 2

ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ СОНГУУЛИЙН ТОГТОЛЦООНЫ ТАЛААРХИ ХАРЬЦУУЛАЛТ

Улсын нэр	Нэр дэвшүүлэх хэлбэр	Нэр дэвшүүлэх нас	Бүрэн эрхийн хугацаа	Сонгуулийн төрөл	Санал авах загвар	Нэр дэвшигчийн жагсаалт
ДАНИ	Улс төрийн нам, бие даан нэр дэвшигч	18	4 жил	Хувь тэнцүүлэх	d Hondt	Намын жагсаалт
ФРАНЦ	Улс төрийн нам, бүлэглэл, бие даан нэр дэвшигч	18	6 жил	3500-аас олон тооны оршин суугчтай бол хувь тэнцүүлэх	d Hondt	3500-аас дээш тооны оршин суугч нээлттэй
ГЕРМАН	Улс төрийн нам, бие даан нэр дэвшигч	18	5/6 жил		d Hondt	Намын жагсаалт
ИРЛАНД	Улс төрийн нам, бие даан нэр дэвшигч	18	5 жил	Хувь тэнцүүлэх	нэг шилжих санал (STV)	
ИСПАНИ	250-аас цөөн тооны оршин суугчтай хувь тэнцүүлэх	18	4 жил	250-аас цөөн тооны оршин суугчтай хувь тэнцүүлэх	d Hondt	Намын жагсаалт хаалттай
АНГЛИ	Улс төрийн нам, бие даан нэр дэвшигч	8	4 жил	нэг шилжих санал (STV)	Дийлэнхи олонхи	

Хавсралт 3

Испани улс

<http://countrystudies.us/spain/79.htm>

Local Government

Institutions of local government have undergone marked transformations since the Franco era, when they functioned primarily as instruments of the central government. The overhauling of administration at the local level had to wait, however, until a degree of political reform had been achieved at the national level. The first fully democratic local elections following Franco's demise were held in 1979, and limited reforms were introduced at the local level in 1981, but it was not until 1985 that the fundamental reorganization and democratization of local administration was completed with the passage of the Basic Law on Local Government (Ley Reguladora de las Bases de Regimen Local--LRBRL).

This law outlines the basic institutions at the municipal and the provincial levels, establishes guidelines for the sharing of responsibilities among the different tiers of administration, and lists the services that local authorities are to provide. The responsibilities of municipalities vary in proportion to the size of their populations. Municipal governments share responsibility with the regional government in matters of health and education. Both the central and the regional governments may delegate additional powers to municipalities. Because of the degree of authority that has been devolved to the autonomous communities from the central government, local institutions are politically dependent on these communities; however, they remain to a large extent financially dependent on Madrid.

Government at the municipal level is administered by a Municipal Council, the members of which are directly elected by universal suffrage and according to proportional representation. The number of council members is determined by the population of the municipality; a minimum of five is required by law. There is no limit to the number of times councillors may be re-elected. If they die, resign, or are dismissed, they are replaced by the next person on the electoral list of their political party; therefore, there are no by-elections.

The council is elected every four years, and it cannot be dissolved. The law requires it to meet in full session at least every three months; extraordinary sessions can be called by either the mayor or one-fourth of the council membership. The council does not formulate major laws, but drafts regulations related to legislation from the Cortes or the regional parliament. It oversees the budget, and it may raise taxes to supplement grants from the central and the regional governments.

Each Municipal Council is headed by a mayor, who is elected following local elections, from among the council members, and who, in most instances, serves as the leader of the majority party in the council. In addition to being chairman of the council, directing municipal administration, heading the municipal police force, and exercising extensive powers of appointment, the mayor plays a major public relations role and enjoys a great deal of prestige.

Municipalities of more than 5,000 inhabitants have a Municipal Commission to assist the mayor in the exercise of his duties. Municipal administration in such towns is divided into departments and districts, the leaders of which are ultimately responsible to the mayor.

Government at the provincial level has retained an element of its Francoist function as an outpost of the state. The Constitution defines the provinces as territorial divisions "designed to carry out the activities of the central government." The civil governor, who is the highest

executive of the state administration at the provincial level, is appointed by the prime minister on the recommendation of the minister of interior. Thus, the governors are usually political appointees, as was the case during the Franco regime, although they have less power than they did formerly. They continue to be responsible for the state police and the security forces that operate at the provincial level. In addition to ensuring the implementation of state policies in the provinces, they function as a liaison between local authorities and the central government. Provincial government is administered by a Provincial Council, which consists of deputies elected by the municipal councillors from among themselves. They remain on the Provincial Council for four years and may be re-elected for as many terms as they remain municipal councillors. As is the case with the municipal councils, the Provincial Council does not have the power to draft major laws, but it may establish regulations based on legislation from the Cortes or the regional parliament.

Each Provincial Council is headed by a president, who is elected by all the members of the full council. Although the civil governor is the highest representative of the central government in the province, the president of the Provincial Council has the responsibility for the government and administration of the province. The office of president of the Provincial Council was established during the Franco years, but it was largely overshadowed by that of the civil governor. Since the advent of democracy to Spain, the council president has acquired more prestige, and the role of the governor has been reduced.

Provincial government is administered differently in the Basque provinces, the single-province autonomous communities, the Balearic Islands, and the Canary Islands. The Basque provinces have more extensive privileges because of their status as "historic territories," which makes their provincial councils more powerful than those of other provinces. The autonomous communities that are made up of a single province assume all provincial powers and responsibilities, thereby obviating the need for provincial institutions. Because of the geographical separation that exists within the island chains, government and administration have been entrusted to island councils, which enjoy greater powers than their provincial counterparts. The small North African enclaves of Ceuta and Melilla have a special status: they are organized as municipalities of the provinces of Cadiz and Malaga, respectively. In both towns, civil authority is vested in an official, called the delegado del gobierno, who is directly responsible to the Ministry of Interior in Madrid. In 1986 the enclaves received municipal autonomy under the provisions of Spain's devolution of authority to regions, but, unlike Spain's other regional assemblies, they were not granted legislative powers. In March 1986, a large crowd of demonstrators in Ceuta protested this denial of full autonomy.

Герман улс

Appendices

1. Local Government Laws in North RhineWestphalia Until September 1999 Since September 1999 Double-top, consisting of a mayor and Uniform top communal director

Mayor leads Council sessions. Mayor leads administration deputies.

Council elects Mayor. Mayor is elected (for the first time in 1999) by citizens.

Council elects the communal director. Mayor leads Council sessions.

Council elected by the citizens. Council is elected by citizens.

Council elects deputies. Council elects deputies.

Council controls administration. Council controls administration.

Communal director leads administration Administration deputies work for deputies. citizens.

Administration deputies work for citizens.

Герман улс

Introduction: Local government administration in Germany

The position of municipalities in the government and administrative structure

The local autonomy of towns, municipalities and districts is a key element of modern constitutional states. It is "local democracy". The guaranteed rights of towns, municipalities and districts, laid down in the Basic Law for the Federal Republic of Germany and in the constitutions of the Länder, to organise and administrate the affairs of the local community themselves is the expression of democracy in practice and is an indispensable element of a rule of order that ensures freedom. Local autonomy safeguards the power of decision at local and district level for the people and presents it as an important element of a decentralised distribution of powers.

The Federal Republic of Germany is a state governed by the rule of law in which the principle of the separation of powers applies. For this reason, the distribution of state power is not only horizontal into the legislature, the executive and the judiciary. State power is also divided vertically, i.e. into the organs of the Federation, the 16 Länder and the local authorities (municipalities, towns and districts). The principle of subsidiarity plays an important role in local autonomy; it obliges the state to assist the smaller, subordinate entities such as Länder, districts and local authorities, but it prevents the state from intervening in their tasks if they can perform them on their own.

In Germany today there are five constitutionally distinct and legally independent political levels. From top to bottom they are:

- The level of the **European Union** as the association of various European nation states,
- The level of the **Federal Republic of Germany** as a nation state with constitutional sovereignty vis-a-vis other states,
- The level of the 16 **Länder** as member or subordinate states without sovereignty vis-a-vis other states, including the state intermediate authorities (regional government, chief official in a region),
- The level of the **districts** and the **towns not belonging to a district** and
- The level of the **towns and municipalities**.

Districts, towns and municipalities are included in local autonomy. In this connection, it must be remembered that the districts (and the towns not belonging to a district) have to fulfil particular functions. They are regional authorities and an association of local authorities and, at the same time, they are also lower state administrative authorities. Local government tasks are divided between the districts on the one hand and the towns and municipalities on the other according to the principle that the supralocal services that cannot be provided by the municipalities are largely provided by the districts.

Thus, for example, the construction and maintenance of a waste disposal facility exceed the financial means of an individual municipality. The district takes on this task for all municipalities belonging to the district.

The structure of the districts is similar to that of the municipalities. Their parliament, the district council, is elected by the district's population. The district council - just like the town council in the towns - is the main organ of the district's autonomy. The administration of the services provided by the towns and municipalities has priority over the responsibility of the districts. The supralocal districts are, therefore, only responsible if a task exceeds the capacity of a municipality to provide a service. The responsibility of the towns and municipalities has priority.

Municipalities and the state

The municipalities form a part of the state's authority. They are termed the lowest level in the state and administrative structure, below the Federation and the Länder. Each one of these levels is represented and legitimised by parliaments. When looking at the relations between local authorities to the higher levels, a distinction must be made between the relations of towns, municipalities and districts to the Federation on the one hand and to the respective Land on the other.

In principle, the Federation is only the guarantor of the institutions of local government, but has - apart from a few exceptions - no direct relations to individual municipalities or districts. However, with its legislation the Federation influences the municipalities in many ways. These laws affect the local authorities in their capacity as links in the state structure and oblige them to implement the federal laws and have financial consequences, such as payment of social benefit.

The relations of local administrations to their respective Land are very close. This is a result of the fact that the towns, municipalities and districts are constitutional elements of the Land in question. They are directly integrated in the administrative structure of the Land. In most of the Länder there is a three tier administrative structure. Supreme Land authorities are the Land governments and the Land ministries. Intermediate Land authorities are mostly called regional governments. The lowest Land authorities are integrated in the district administrations and the towns not belonging to a district. The Land authorities are state administrative units whereas the towns and municipalities are local authorities. The districts and towns not belonging to a district are lower state authorities and local authorities at the same time.

The basis for the close interlinkage between the Länder and "their" local authorities is in the Basic Law for the Federal Republic of Germany. According to the division of responsibilities in the Basic Law, the power to regulate local government law lies with the Länder. The organisation and responsibilities, rights and duties of the municipalities are thus regulated in the local government laws of each of the Länder.

Constitutional foundations of local autonomy

Local autonomy in the Federal Republic of Germany is guaranteed in Article 28 of the Basic Law and in the corresponding provisions of the Land constitutions. According to this Article the constitutional order of the Länder must conform to the principles of the republican, democratic and social state governed by the rule of law.

In the Länder, districts and municipalities the people must have a parliament, according to Article 28 (1) of the Basic Law, elected by general, direct, free, equal and secret ballots. Thus, the requirements of Federal elections are also constitutionally required for the Länder and local authorities.

Article 28 (2) of the Basic Law guarantees the municipalities local autonomy by granting them the right to manage all their own affairs on their own responsibility within the limits set by the law. The right of self-government also includes responsibility for financial matters.

The guarantee of local autonomy prohibits Federal and Land legislation from removing the rights of the local authorities to manage their own affairs or from restricting this right to such an extent that the substance of the autonomy is taken away from within. Although local autonomy may be inviolable in principle as an organisational form it does not contain any guarantee of existence for an individual municipality. Municipalities can be dissolved by means of an act of

parliament, tasks can be taken away from them or assigned to them if special reasons of the public well-being speak for this action. These reasons are deemed to be the case if essential territorial and functional reforms are being carried out provided that the structural principle of local autonomy per se remains unaffected.

The following sovereign rights largely belong to the responsibility of the municipality and they cannot be infringed by the Federation or the Länder within the limits of higher laws:

- **Personnel sovereignty:** This grants the municipalities the right to select, engage, promote and dismiss staff.
- **Organisational sovereignty:** This encompasses the right for the municipalities to organise the administration themselves.
- **Planning sovereignty:** This grants the municipalities the power to organise and shape municipality territory under their own responsibility by drawing up urban development plans (land use and building plans).
- **Legislative sovereignty:** This entails the right to pass municipality bylaws.
- **Financial sovereignty:** This entitles the municipalities to be responsible for managing their income and expenditure.
- **Tax sovereignty:** This grants the municipalities the right to raise taxes (provided that this right has not been revoked by a higher law).

Municipalities and the European Union

In recent years it has been an important task of the European Union (EU) to create an appropriate legal framework to facilitate the growing together of European states to the benefit of their citizens. One important element within the European unification process is guaranteeing and securing the municipalities' right to autonomy. In this process great care is taken to ensure that local autonomy is not weakened or even impaired in the course of European unification. The Member States of the European Union themselves granted high priority to the independence of local authorities in the European Charter of Local Government. The law in the Federal Republic of Germany and the Federal Länder is in line with the principles anchored there.

In addition to these matters of local government law the EU exerts further influence on local authorities in Germany, as can be seen, among other things, in the consequences of the Maastricht Treaty. Thus, for example, local authorities have to observe European regulations directly. Approximately half of the EU Directives concerning the single market are to be implemented by the local authorities; for instance this applies to competition policy including invitations to tender for local authority building projects and sales of plots of land, to utilities, water quality control, waste policy and the freedom of competition for various freelance workers who are traditionally of particular importance in local authority policy.

The local authorities no longer exclusively deal with higher German policy and administrative levels, they must also deal with an additional European authority. As a result of this there are new constraints on action for the municipalities, but also new opportunities. For example, new opportunities arise from active participation in the Committee of the Regions, an EU advisory body, made up of, among others, representatives from the regions and local authorities.

2. Historical development of the municipalities

There have been municipalities for many centuries and they already exist as original forms of organisation before the state penetrates a country with its administration[*]. Although many municipalities can look back on an extremely long history - for example Bonn, which is 2,000 years old - local autonomy as we know it in Germany today has its roots in the Prussian Local Government Code of 1808 developed by the German statesman and reform politician Karl Freiherr vom und zum Stein (1757 - 1831). The true historical significance of Stein's local government

reform lay in the fact that it no longer regarded the towns and municipalities to be mere appendages of a totally dominant state. Much rather the local authorities were to be independent elements and thus the third force in the state and administrative structure alongside the "Reich" and the "Land". The political objective of Stein's Local Government Code was to unite the civic element with the state, to alleviate the opposition between the authorities and the subjects and to revitalise and reinforce the sense of community and the individual's political interest by involving the citizens in public administration.

Institutionally, Stein's Local Government Code, which was revised in 1831, made provision for a Town Council Meeting that elected a Magistrat as the head of the administration. Although the local authority policy of Stein's Local Government Code could be designated civic local autonomy it was lacking a democratic component: only property-owning male citizens were permitted to participate.

In the course of the general developments of the 19th century, however, the citizens' and electoral rights in the local government sector were slowly liberalised and anchored in the constitution.

The division of tasks between the state and the municipalities was not clearly regulated in the Constitution of the German Kaiserreich meaning that the administrative courts had to decide on differences of opinion. In contrast to this the Weimar Reich Constitution of 11 August 1919 vouched for the right of local autonomy within the limits of the law. Since the right to local autonomy was only regarded as an organisational principle of the state there were occasional direct interventions in local autonomy.

The Local Government Law of 1935 interrupted the tradition of local autonomy. The introduction of the so-called Führer principle and the restriction of the responsibilities of municipality administrations to advisory functions made local autonomy into an auxiliary instrument of the centralistic state.

The constitutions issued in each of the Länder after the Second World War made new provisions for the fundamental principles of local government law. Building upon this, the individual Local Government Laws were issued in which the various influences of the occupying powers could clearly be seen.

Герман улс

http://www.citymayors.com/government/germany_government.html

Local government

In all but one of the 16 Länder, the council system exists whereby each local government, in the form of the municipal council, is generally elected on a five year term, though this can vary between four and six years.

Each council is headed by an elected mayor, known as the Bürgermeister, who acts as head of both the council and the administration. The mandate can vary from four to nine years. In the Land of Hessen however, the magistrat system is used, whereby the mayor presides over magistrates appointed by the council to act as the administration. Common responsibilities of this tier include planning, water management, social welfare and the building and maintenance of schools. Some councils also engage in cultural, economic development and energy-related activities, depending on the Land.

There are around 14,000 municipalities in the 16 Länder. Above the local tier and beneath the Länder, a tier of 300 units of local administration known as Kreise (districts) also exists. These are overseen by a district council, with a mandate varying between one and four years, again

according to the Land. Aside from the legislative function of its council, the administration (Landratsamt) is headed by a district president (Landrat), who is either appointed by the council or directly elected for a five to eight year term. This tier engages in the construction and maintenance of roads, some aspects of social welfare and waste management, though some are also able to engage in tourism promotion, libraries and higher education.

Cities represent the lowest level within the three administrative levels (federal, state, city) in Germany. The Federation and the Länder put certain tasks to the municipalities – they are also supposed to allocate the corresponding funding with it which, in reality, is not always the case. Within the framework of self-administration, the cities organise and administrate their own voluntary activities which they also have to pay for from the cities own budgets.

The cities' own activities are part of the city's so-called own circle of responsibility. These may be voluntary or they may be prescribed by the state as obligatory. In such cases, the state does not interfere in the implementation of such activities nor does it issue instructions. Also the cities have to take care of additional tasks which have been allocated to them by the state. These tasks are part of the so called circle of allocated responsibilities in which the state uses municipal institutions and organises the implementation of allocated responsibilities by instructions.

Voluntary activities are fulfilled by the municipality and the municipality itself decides how these are handled. Another field of activity are the obligatory areas which are not directed from above, like water, waste disposal, energy supply and such. The municipality is free to handle activities in these fields on their own or elect to outsource them to private businesses, which has become a common practice during recent years. The so-called activities commissioned by the Land are carried out by the municipal administration in its area, as the lowest official body in the federal system. These include the organisation of elections, the registration for the military and others.

http://en.wikipedia.org/wiki/Local_government_in_England

Англи улс

Councillors and mayors

Main articles: Cabinet-style council and Elected mayors in the United Kingdom

Councils have historically had no split between executive and legislature. Functions are vested in the council itself, and then exercised usually by committees or subcommittees of the council. The post of leader was recognised, and leaders typically chair several important committees, but had no special authority. The chair of the council itself is an honorary position with no real power. Under section 15 the Local Government and Housing Act 1989, committees must roughly reflect the political party makeup of the council; before it was permitted for a party with control of the council to “pack” committees with their own members. This pattern was based on that established for municipal boroughs by the Municipal Corporations Act 1835, and then later adopted for county councils and rural districts.

In 2000, Parliament passed the Local Government Act 2000 to require councils to move to an executive-based system, either with the council leader and a cabinet acting as an executive authority, or with a directly elected mayor – either with a mayor and cabinet drawn from the councillors – or a mayor and council manager. There is a small exception to this whereby smaller district councils (population of less than 85,000) can adopt a modified committee system. Most councils are using the council leader and cabinet option, while 52 smaller councils have been allowed to propose alternative arrangements based on the older system (Section 31 of the Act), and Brighton and Hove invoked a similar provision (Section 27(2)(b)) when a referendum to move to a directly elected mayor was defeated.

There are now twelve directly elected mayors, in districts where a referendum was in favour of them. Many of the mayors are independents (notably in Hartlepool and Middlesbrough, which in parliamentary elections are usually Labour Party strongholds). Since May 2002, only a handful of referendums have been held, and they have all been negative apart from Torbay. Of the mayors, all but Stoke-on-Trent's are mayor and cabinet-based. The Executive, in whichever form, is held to account by the remainder of the Councillors acting as the "Overview and Scrutiny function" - calling the Executive to account for their actions and to justify their future plans. As a relatively new concept within local government, this is arguably an under-developed part of local municipal administration. In a related development, the Health and Social Care Act 2001, Police and Justice Act 2006, and 2006 local government white paper set out a role for local government Overview and Scrutiny in creating greater local accountability for a range of public-sector organisations.

Boroughs in many cases are descendants of municipal boroughs set up hundreds of years ago, and so have accreted a number of traditions and ceremonial functions. Where borough councils have not adopted a directly elected mayor, the chair of the council is the mayor. In certain cities the mayor is known as the Lord Mayor. The chairman of a town council is styled the Town Mayor.

Councils may make people honorary freemen or honorary aldermen. A Mayor's term of office denotes the municipal year.

Elections

The area which a council covers is divided into one or more electoral divisions – known in district and parish councils as "wards", and in county councils as "electoral divisions". Each ward can return one or more members; multi-member wards are quite common. There is no requirement for the size of wards to be the same within a district, so one ward can return one member and another ward can return two. Metropolitan borough wards must return a multiple of three councillors, while until the Local Government Act 2003 multiple-member county electoral divisions were forbidden.

In the election, the candidates to receive the most votes win, in a system known as the multi-member plurality system. There is no element of proportional representation, so if four candidates from the Mauve Party poll 2,000 votes each, and four candidates from the Taupe Party poll 1,750 votes each, all four Mauve candidates will be returned, and no Taupe candidates will. Although this has been said by some to be undemocratic,^[3] minor and local single-issue parties do tend to do much better at local elections than they do in general elections, so the case for reform is perhaps less clear. In any event, the system is not likely to change for the foreseeable future.

The term of a councillor is usually four years. Councils may be elected wholly, every four years, or "by thirds", where a third of the councillors get elected each year, with one year with no elections. Recently, the "by halves" system, whereby half of the council is elected every two years, has been allowed. Sometimes wholesale boundary revisions will mean the entire council will be re-elected, before returning to the previous elections by thirds or by halves over the coming years.

http://www.citymayors.com/government/ireland_government.html

Ирланд улс

Local government in Ireland

British with a distinct Irish accent

By Andrew Stevens, Deputy Editor

26 May 2009: Local government in the Republic of Ireland predates its national political struc-

tures, with much of the constitutional arrangements laid down under British rule in the late nineteenth century remaining in place. Ireland's local government arrangements consist of 29 county and county borough councils with a set of smaller town and in some cases borough councils at the sub-tier. Irish councils serve 4.1m people and have lost many of their powers to centralising instincts on the part of national government.

Both the Republic of Ireland and the Island of Ireland itself (including the British-governed province of Ulster) are considered to be geographically part of the British Isles but this has more currency in considering Europe's geographical make-up than in political terms, for a variety of reasons. Among those in the Republic who resent the term 'British' the neutral term is 'Islands of the North Atlantic', though this has yet to gain widespread acceptance.

The history between Ireland and its neighbour in the form of the United Kingdom has been characterised by a number of invasions and wars, with legal incorporation beginning in 1801 with the Act of Union and ending in 1920 with the Government of Ireland Act, which saw the 26 counties of the Catholic south secede from the United Kingdom to leave the six counties of the Protestant north in place. Within the Island of Ireland itself, 4.1m are resident in the Republic and 1.7m live in the United Kingdom province of Ulster. Since the peace process brokered in the late 1990s, a number of North-South political institutions have been created and laws exist to accord political rights north and south of the border to all citizens of the island.

Ireland makes much of its Christian heritage and the role of religion is central to many people's lives throughout the country. In the 1990s, after decades of a sluggish economy, Ireland enjoyed an unparalleled economic boom and rebranded itself as a 'Celtic Tiger'. Tourism plays a major role in the national economy, both rural and in the capital Dublin while agriculture plays an important role. Ireland also enjoys a vibrant cultural life and heritage.

The Island of Ireland is divided into four traditional provinces, Connacht, Leinster, Munster and Ulster. These are further divided into 32 historic counties throughout the island, with six remaining north of the border in Northern Ireland (UK). Six counties of the nine counties of Ulster are in Northern Ireland, with three remaining in the Republic, thus rendering the term Ulster politically inaccurate if used to denote political boundaries. The four provinces have no administrative structure, either in the Republic or Northern Ireland. In the Republic the 26 counties are reflected in administrative counties, except in Tipperary and Dublin, which both have subdivisions. In Northern Ireland the six counties are defunct in local government terms, with 26 district councils existing in the province, though the six counties are used for some civil service functions under the direction of its political institutions.

Dublin has long served as the Irish capital since the island was divided into tribal kingdoms. The city of Dublin has a population of 495,000, though the metropolitan area including surrounding counties is estimated at 1.6m. Dublin City Council (known as the Dublin Corporation until 2002) is presided over by the Lord Mayor of Dublin, a ceremonial post appointed to from among the city's 52 assembly members. The post will become directly elected from 2011 but a previous proposal for an elected city chief was passed in 2002 but later stalled. Executive power currently resides with an appointed city manager, who oversees a staff of 6,000 city officials and employees. The city is twinned with Barcelona, Liverpool and San Jose, California.

Outside of Dublin, a varied pattern of local government exists. Local government in the Republic owes its genesis to the Local Government (Ireland) Act of 1898, which was actually passed by the United Kingdom's Parliament at Westminster with the aim of reforming Irish councils along the lines of those recently created on the mainland. This ushered in a two-tier system for most of the island, with all-purpose county boroughs in large urban centres. Subsequent legislation passed by the Irish Parliament has amended this Act but it remains in force today, in addition to the recognition of local government's status in the Constitution of Ireland, as

amended in 1999.

Instead of the 26 historic counties of the south, local government in the Republic is subdivided into 29 administrative counties, with 24 of the historic counties being reflected by an elected county council. Dublin is further divided into three counties while Tipperary is divided into North and South. There are five cities in the Republic, each with their own city council, Dublin, Cork, Galway, Limerick and Waterford. The five city councils are considered as having the same power and status as the counties. The sub-tier is generally known as town councils, though five (including the city of Kilkenny) style themselves borough councils. Local government in Ireland has seen a steady erosion of its powers since 1945, with a number of functions passing to central government-appointed boards. Like the city manager in Dublin, each council has an official manager, who carries out many tasks ordinarily reserved for political leaders elsewhere in European local government.

Though the pattern of local authorities in Ireland is complex and uneven, the role of local government itself corresponds to a general model of local administration, with locally-elected councils working within a policy framework determined by the centre. Therefore the elected element merely provides for minor local variance to such policies and the cover of local democracy within a highly centralised system. Principally, Irish local authorities exercise limited jurisdiction over education, health, housing, roads, water supply services, sewerage and waste, local economic development, planning, environmental protection, culture and sport and agriculture. A review of local government in Ireland commissioned by central government and reporting in 2006, recommended some fiscal reforms to allow for local revenue raising and more autonomy in local service provision, but this was ultimately rejected by central government.

Local government in Ireland is overseen by the Minister for Environment, Heritage and Local Government, with civil service responsibility residing with the Department of Environment, Heritage and Local Government. The minister between 1997 and 2002, Noel Dempsey of Fianna Fail, was seen as a reforming minister and oversaw substantial changes, including constitutional recognition of local councils and the introduction of public service reforms. The most recent occupant of the post, John Gormley, is known for his keenness to devolve more powers to local councils and introduce elected mayors, including a powerful metropolitan authority for Greater Dublin headed by an elected mayor. Gormley, a Green and a former Lord Mayor of Dublin, entered government in 2007 as part of the Fianna Fail-led coalition, which relies on the support of Greens, the Progressive Democrats and independents.

All councils are elected to by proportional representation and councillors generally belong to one of the Republic's main political parties. Most political parties in Ireland, north and south, owe their origins to either the Irish civil war or sectarian religious considerations. For instance, Fianna Fail and Fine Gael represented different sides in the civil war of 1922-23. Catholic-led Sinn Féin, which aims for a united Ireland, organises throughout the 32 counties, while the Democratic Unionist Party does not

http://www.nyulawglobal.org/Globalex/Denmark1.htm#_3.2_The_Executive

Дани улс

The Executive Power and the Local Municipalities

The executive power operates under the authority of the King - in practice, the Prime Minister. He or she appoints and dismisses the individual ministers, each administering different branches of state government. The main examples include the Prime Minister's Office, the Ministry of Foreign Affairs of Denmark, the Ministry of Finance, and the Ministry of Justice. There are nineteen ministers at this time (November 2008). Each ministry typically consists of a central department and a number of ministerial agencies under its jurisdiction.

Following the Constitutional Act of 1953 § 82, some public tasks are to be delegated to local municipalities. The extent and circumstances of the delegations is defined by statutory law, and the local municipalities exist under the supervision of state authority. According to the recent reform of the structure of local and regional governance, Denmark is divided into 98 local municipalities and five regions. Each municipality is governed by an elected body of locally elected representatives.

¹ Орон нутгийн зөвлөл нь манай улсын Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын байгууллагатай адил төстэй юм.

* * *

Ашигласан материал

1. www.constitution.garant.ru
2. www.servat.unibe.ch/law
3. <http://ecprd.secure.europarl.europa>
4. "Audit of Institutional Structures and Electoral Systems at Local Level in six EU member states" Elva Hannan, March 2003
5. www.scottish.parliament.uk
6. "The Scottish Parliament and Local Electoral Reform" The Renewing Local Democracy Working Group, October 2000
7. <http://countrystudies.us/spain/79.htm>
8. <http://www.fes.hr/E-books/pdf/Reforming%20Local%20Public%20Administration/02.pdf>
9. <http://www.iuscomp.org/gla/literature/localgov.htm>
10. http://www.citymayors.com/government/germany_government.html
11. http://en.wikipedia.org/wiki/Local_government_in_England
12. http://www.citymayors.com/government/ireland_government.html
13. http://www.nyulawglobal.org/Globalex/Denmark1.htm#_3.2_The_Executive
14. 2010. йvi L. törvény a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

НИЙСЛЭЛИЙН ДҮҮРГҮҮДИЙН ЭРХ ЗҮЙН БАЙДАЛТАЙ ХОЛБООТОЙ ЗАРИМ САНАЛ

Р. Хатанбаатар, Л. Батжав (Ph.D)

Улсын Их Хурлын гишүүн Ц.Мөнх-Оргилын хүсэлтээр нийслэлийн эрх зүйн тухай хуулийн төсөл дэх дүүргийн эрх мэдлийг өргөтгөх асуудлаар судалгаа хийж дараах дүгнэлтэд хүрэв.

- Хүчин төгөлдөр үйлчилж буй Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай Монгол Улсын хууль дахь дүүргийн эдийн засгийн эрх мэдэл, өнөөгийн байдал, эдийн засгийн бие даасан байдлыг нэмэгдүүлэх боломж, тухайлбал төсөв, татвар, өмч, газрын харилцааны талаарх заалт нь үйл ажиллагаа явуулахад боломжтой, ямар нэгэн хязгаарлалтгүй гэж үзэж байна.
- Мөн түүнчлэн нийслэлийн эрх зүйн тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөл дэх дүүргийн санхүүгийн эрх мэдэл, дүүргийн удирдлагаас иргэд, аж ахуйн нэгж болон төрийн захиргааны төв байгууллагатай харьцах асуудлын талаарх заалтууд нь дүүрэг хэвийн үйл ажиллагаа явуулахад ямар нэгэн байдлаар саад болохгүй гэж үзэж байна.

Дүүргийн төсвийн татварын орлогыг бүрдүүлэх суурийг өргөтгөх нь дүүргийн санхүүгийн харьцангуй бие даасан байдлыг тодорхой хэмжээгээр дээшлүүлэх талтай байж болох юм. Тухайлбал, Монгол улсын нэгдсэн төсвийн тухай хуульд доохи чиглэлээр зарим өөрчлөлт оруулж болох юм.

- Бодит байдал дээр дүүргийн төсвийн татварын орлогыг бүрдүүлдэг бууны албан татвар, агнуурын нөөц ашигласны төлбөр, ан амьтан агнах, барих зөвшөөрлийн хураамж, байгалийн баялаг ашиглахад олгох зөвшөөрлийн хураамж, байгалийн ургамал ашигласны төлбөр, ойгоос хэрэглээний мод, түлээ бэлтгэж ашигласны төлбөр, түгээмэл тархацтай ашигт малтмал ашигласны төлбөр, ус, рашаан ашигласны төлбөр, орлогыг нь тухай бүр тодорхойлох боломжгүй ажил үйлчилгээ хувиараа эрхлэгч иргэний орлогын албан татварууд нь дүүргийн төсвийн бүрдүүлэлтэд өчүүхэн хэсгийг эзэлж байна.
- Нийслэлийн дүүргүүд нь аймагуудтай харьцуулахад хүн, ам, нийгэм, эдийн засгийн бүтцийн хувьд дийлэнх үзүүлэлтүүдээр адил буюу илүү байгаа тул Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн тухай хууль дахь нийслэлийн төсвийг бүрдүүлж буй хотын албан татвар, ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөр, газрын төлбөр, үл хөдлөх эд хөрөнгийн албан татвар, авто тээврийн болон өөрөө явагч хэрэгслийн албан татварын зохих хэсгийг шууд дүүрэгт төвлөрүүлэх саналтай байна.
- Цаашилбал дүүрэгт төвлөрүүлэх ашигт малтмалын хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн төлбөр, нөөц ашигласны төлбөрийн хувийг нэмэгдүүлэх нь дүүргийн санхүүд чухал гэж үзэж байна.
- Хуулийн төсөлд тусгасан татваруудаас гадна дархан цаазат бүс нутагт оршиж суугчдаас авах тусгай төрлийн татвар, агаар бохирдуулсны татвар зэргийг шинээр оруулах саналтай байна.

Ер нь Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хууль нь санхүүгийн хэт төвлөрөл үүсгэж орон нутгийн, түүний дотор дүүргийн бие даасан байдлыг хангах, эдийн засгийн бие даах санхүүгийн хөшүүргийг бүрдүүлж чадахгүй байгаа нь нэгэнт тодорхой

байгаа тул уг хуулийг шинэчлэх асуудал бол нутгийн өөрөө удирдах ёсыг бэхжүүлэх, орон нутгийн бие даасан байдлыг хангах гол хөшүүрэг болоод байна.

Энэхүү судалгааг хийхдээ Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай, Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн тухай, Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай, Нийслэлийн эх зүйн байдлын тухай хууль болон Нийслэлийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн төслийн агуулга, мөн чанар, онцлогийн харьцуулалтыг задлан шинжлэж, нэгтгэн дүгнэж, бичиг баримтын судалгаа хийв.

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

ДҮҮРГИЙН ЭРХ МЭДЛИЙГ ЗОХИЦУУЛЖ БУЙ ЭРХ ЗҮЙН ОРЧИН (Мэдээлэл - лавлагаа)

Р. Хатанбаатар, Б. Ариунжаргал

Дүүргийн засаг даргын эрх зүйн байдлын талаар нийт 63 хуульд зохицуулт хийсэн байна. Монгол Улсын Үндсэн хууль 1992, Монгол улсын Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль. (шинэчилсэн найруулга) 2006, Иргэдээс төрийн байгууллага, албан тушаалтанд гаргасан өргөдөл, гомдлыг шийдвэрлэх тухай хууль 1995, Нийслэлийн эрх зүйн байдлын тухай хууль 1994, Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын тухай хууль 1993 оны хуулиар тус тус зохицуулсан байна. Үүнийг дэлгэрүүлэн авч үзвэл:

1. Хот байгуулалтын тухай хууль

- **9 дүгээр зүйл. Аймаг, нийслэлийн Засаг даргын бүрэн эрх**

9.1.Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга нь хот байгуулалтын талаар дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

9.1.1.хот, тосгоны батлагдсан хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөө болон барилгажилтын төслийг үндэслэн газар олгох, хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулах;

9.1.2.аймаг, нийслэлийн ерөнхий архитекторыг 4 жилийн хугацаагаар томилох;

9.1.3.ерөнхий архитектороор удирдуулсан Хот байгуулалт, барилга захиалагчийн албыг байгуулах;

9.1.4.аймаг, нийслэлийн хөгжлийн төсөл, хот, тосгоны ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах, тодотгол, шинэчлэл хийх асуудлыг санаачлан зохион байгуулах;

9.1.5.хот байгуулалтын үйл ажиллагаа болон газар ашиглалт, хамгаалалтад хяналт тавих;

9.1.6.хот байгуулалтын чиглэлээр хийгдсэн ажлын талаархи тайланг хот байгуулалтын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагад жилд нэг удаа ирүүлэх.

2. Газрын тухай хууль

- **21 дүгээр зүйл. Нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал, аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг даргын бүрэн эрх**

21.1. Нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал газрын харилцааны талаар дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

21.1.1. Засаг даргын өргөн мэдүүлсэн хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөний үе шатны төсөл болон нийслэлийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг дүүрэг бүрийн хуваарьтайгаар хэлэлцэн батлах.

21.2. Нийслэлийн Засаг дарга газрын харилцааны талаар дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

21.2.1. хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөний үе шатны төсөл болон нийслэлийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний төслийг дүүрэг бүрээр боловсруулж, дүүргийн Засаг даргын санал, газрын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагын дүгнэлтийн хамт нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хуралд өргөн мэдүүлэх;

21.2.2. батлагдсан төлөвлөгөөний дагуу тухайн жилд эзэмшүүлэх, ашиглуулах газрын байршил, зориулалт, хэмжээг тогтоох;

21.2.3. нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас баталсан хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөний үе шатны төсөл, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий болон тухайн жилийн төлөвлөгөөний дагуу хотын суурьшлын бүсийн инженерийн шугам, сүлжээ бүхий болон сүлжээнд холбогдохоор төлөвлөгдсөн газруудад газар эзэмшүүлэх, ашиглуулах асуудлыг шийдвэрлэнэ. Уг асуудлыг шийдвэрлэхэд холбогдох дүүргийн Засаг даргын саналыг авсан байна;

21.2.4. хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөний үе шатны төсөл болон тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын батлагдсан төлөвлөгөөний дагуу энэ хуулийн 21.2.3-т заасан газар эзэмшүүлэх, ашиглуулах ажлыг зохион байгуулах.

21.5. Дүүргийн Засаг дарга газрын харилцааны талаар дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

21.5.1. хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөний үе шатны төсөл, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий болон тухайн жилийн төлөвлөгөөний төсөлд санал өгөх;

21.5.2. нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас баталсан хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөний үе шатны төсөл, газар зохион байгуулалтын ерөнхий болон тухайн жилийн төлөвлөгөөний дагуу нутаг дэвсгэрийнхээ тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний төслийг боловсруулж, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хуралд өргөн мэдүүлэх

21.5.3. энэ хуулийн 21.2.3-т зааснаас бусад газрыг дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас баталсан тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний дагуу энэ хуулийн 21.2.2-т заасныг баримтлан, дүүргийн хэмжээнд иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад эзэмшүүлэх, ашиглуулах асуудлыг шийдвэрлэж, зохион байгуулах.

23.3. Аймаг, нийслэлийн газрын алба дараахь эрх хэмжээтэй байна:

23.3.1. аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний төслийг боловсруулах;

23.3.2. засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн тухайн нэгжийн хилийн цэсийг тодотгох, өөрчлөлт оруулах талаар гарсан саналыг зохих журмын дагуу боловсруулах;

23.3.3. газрын кадастр эрхлэх, аймаг, нийслэлийн газрын мэдээллийн сан байгуулж, олон нийтэд мэдээллээр үйлчлэх;

23.3.4. газрын тайланг зохих журмын дагуу гаргаж Засаг даргад тайлагнах;

23.3.5. нутаг дэвсгэрийнхээ хэмжээнд хийгдэх газар зохион байгуулалтын ажлыг зохион байгуулах;

23.3.6. тухайн шатны Засаг даргын саналыг авсны үндсэн дээр сумын газрын даамал, дүүргийн газрын албаны даргыг томилох, чөлөөлөх;

23.3.7. Засаг даргын шийдвэрийг үндэслэн иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагатай газар эзэмшүүлэх, ашиглуулах асуудлаар гэрээ байгуулж, эрхийн гэрчилгээ олгох;

23.3.8. газрын төлбөрийг зохих хууль тогтоомжийн дагуу ногдуулж хураах.

• 33 дугаар зүйл. Газар эзэмшүүлэх шийдвэр гаргах

33.1. Монгол Улсын иргэн, аж ахуйн нэгж байгууллагад газар эзэмшүүлэх асуудлыг дараахь журмыг баримтлан шийдвэрлэнэ:

33.1.1. энэ хуулийн 29.1, 29.2, 29.3-т заасан болон төсөвт байгууллагад зайлшгүй хэрэгцээтэй газрыг эзэмшүүлэх тухай шийдвэрийг аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаар баталсан газар зохион байгуулалтын ерөнхий болон тухайн жилийн төлөвлөгөөний дагуу тухайн шатны Засаг дарга гаргана;

33.1.2. энэ хуулийн 33.1.1-д зааснаас бусад зориулалтаар болон энэ хуулийн 29.1, 29.2, 29.3-т заасан хэмжээнээс илүү газар эзэмших хүсэлт гаргасан иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад газар эзэмшүүлэх асуудлыг тухайн шатны Засаг дарга дуудлага худалдаа,

төсөл шалгаруулах зарчмаар шийдвэрлэнэ. Төсөл шалгаруулах, дуудлага худалдаа явуулах журмыг Засгийн газар тогтооно.

33.2. Энэ хуулийн 33.1.2-т заасан шийдвэрийн дагуу газар эзэмших эрх авсан этгээд нь заасан хугацаанд газар эзэмших эрхийн гэрчилгээний үнийг төлөөгүй бол уг эрхийн гэрчилгээг дахин дуудлага худалдаанд оруулна.

33.3. Эрхийн гэрчилгээгээр газар эзэмшүүлэх шийдвэрийн талаар үүссэн маргааныг энэ хуулийн 60.1.1-д заасны дагуу шийдвэрлэнэ.

33.4. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд эзэмшүүлж болохоор зааснаас бусад газарт газар эзэмшүүлэхийг хориглоно.

- **36 дугаар зүйл. Газар эзэмших эрхийн гэрчилгээний дуудлага худалдааны үнэ, үйлчилгээний хураамж**

36.1. Газар эзэмших, ашиглах эрхийн гэрчилгээний дуудлага худалдааны анхны үнийг газрын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагаас баталсан аргачлалын дагуу тухайн шатны Засаг дарга тогтооно. (Энэ хэсэгт 2003 оны 6 дугаар сарын 12-ны өдрийн хуулиар өөрчлөлт орсон ба 2005 оны 1 дүгээр сарын 27-ны өдрийн хуулиар нэмэлт орсон)

37 дугаар зүйл. Газар эзэмших эрхийн гэрчилгээний хугацааг сунгах

37.1. Эрхийн гэрчилгээний хүчин төгөлдөр байх хугацаа дуусахаас 30-аас доошгүй хоногийн өмнө эзэмшигч нь хугацаа сунгуулах тухай хүсэлтээ тухайн шатны Засаг даргад гаргах бөгөөд дараахь баримт бичгүүдийг хавсаргана:

37.1.1. газар эзэмших эрхийн гэрчилгээ;

37.1.2. газрын төлбөрийг төлсөн тухай баримт; 37.1.3. байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээгээр гарсан дүгнэлтийг хэрэгжүүлсэн талаархи тодорхойлолт.

37.2. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга хугацаа сунгуулах тухай хүсэлтийг хүлээн авснаас хойш 15 хоногийн дотор эрхийн гэрчилгээ эзэмших нөхцөлийг хангаж ажилласан эсэхийг хянаж, түүнийг хангасан тохиолдолд газар эзэмших эрхийн гэрчилгээний хугацааг сунгах шийдвэр гаргана. Уг шийдвэрийг үндэслэн сумын газрын даамал, аймаг, нийслэл, дүүргийн газрын алба бүртгэнэ.

38.4. Эрхийн гэрчилгээг шилжүүлэх тухай хүсэлтийг хүлээн авснаас хойш ажлын 15 өдрийн дотор тухайн шатны Засаг дарга шийдвэр гаргана. Уг шийдвэрийг үндэслэн сумын газрын даамал, аймаг, нийслэл, дүүргийн газрын албанд бүртгүүлснээр эрхийн гэрчилгээг шилжүүлсэн нь хүчин төгөлдөр болно.

- **40 дүгээр зүйл. Газар эзэмших эрхийн гэрчилгээг хүчингүй болгох**

40.1. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга дараахь тохиолдолд газар эзэмших эрхийн гэрчилгээг хүчингүй болгоно:

40.4. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга эрхийн гэрчилгээг хүчингүй болгосон шийдвэрээ газрын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагад мэдэгдэж улсын бүртгэлд тусгуулна. (Энэ хэсэгт 2003 оны 6 дугаар сарын 12-ны өдрийн хуулиар өөрчлөлт орсон)

- **43 дугаар зүйл. Гэрээний хугацаа дуусахаас өмнө бусдын эзэмшил газрыг солих буюу эргүүлэн авахад нөхөх олговор олгох**

43.1. Газар эзэмшигч иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага нь энэ хуулийн 42.3-т заасан гэрээ байгуулсны дараа хууль болон уг гэрээнд өөрөөр заагаагүй бол ийнхүү гэрээ

байгуулсан өдрөөс хойш 90 хоногийн дотор холбогдох газрыг чөлөөлж, тухайн шатны Засаг даргын мэдэлд шилжүүлнэ.

43.3. Газар эзэмшигчид олгох нөхөх олговрыг энэ хуулийн 42.3-т заасан гэрээг байгуулахад улсын төсвөөс тухайн шатны Засаг даргын мэдэлд шилжүүлсэн байна.

44 дүгээр зүйл. Газар ашиглуулах

44.4. Монгол Улсад байнга (183 хоногоос дээш хугацаагаар) оршин суугаа гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүнд газрыг зөвхөн гэр бүлийн хамтын хэрэгцээний нь зориулалтаар ашиглуулах асуудлыг дуудлага худалдааны зарчмаар тухайн шатны Засаг дарга шийдвэрлэнэ.

44'дүгээр зүйл. Сууц өмчлөгчдийн холбоонд орчны газрыг ашиглуулах

44¹.1. Сууц өмчлөгчдийн холбооны нэрийн өмнөөс тухайн холбооны гүйцэтгэх захирал орчны газрыг ашиглах тухай хүсэлтээ газрын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагаас баталсан загварын дагуу уг асуудлаар шийдвэр гаргах эрх бүхий тухайн шатны Засаг даргад гаргана.

- **46 дугаар зүйл. Бусдын эзэмшил, ашиглалтад байгаа газрыг нийтийн эдэлбэрт болон тусгай хэрэгцээнд ашиглах**

46.1. Засгийн газар аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга газар эзэмшигч, ашиглагчтай урьдчилан тохиролцож, гэрээ байгуулсны үндсэн дээр бусдын эзэмшил, ашиглалтад байгаа газрыг тодорхой хугацаатайгаар нийтийн эдэлбэрт болон тусгай хэрэгцээнд төлбөртэй буюу төлбөргүйгээр ашиглаж болно.

52 дугаар зүйл. Бэлчээр, түүнийг зохистой ашиглах, хамгаалах

52.2. Зуслан, намаржаа болон отрын бэлчээрийг баг, хот айлаар хуваарилж нийтээр ашиглана. Тухайн жилийн бэлчээрийн гарц, иргэдийн саналыг харгалзан өвөлжөө, хаваржааны бэлчээрийг малаас чөлөөлөх, мал оруулах хугацааг сум, дүүргийн Засаг дарга тогтоож, баг, хорооны Засаг дарга, иргэд мөрдөж хэрэгжүүлнэ. Өвөлжөө, хаваржааны тодорхой нутаг бэлчээрийг талхлагдахаас хамгаалах, нөхөн сэргээх зорилгоор тухайн бүс нутгийн онцлог, бэлчээр ашиглаж ирсэн уламжлал, газрын даац, чадавхийг харгалзан, багийн иргэдийн Нийтийн Хурлын саналыг үндэслэн сумын Засаг дарга малчдад болзол, гэрээний дагуу хэсэг бүлгээр ашиглуулж болно.

52.8. Байгалийн гамшиг, гэнэтийн бусад аюулын улмаас өөр аймаг, сумын нутаг дэвсгэрт нүүдэллэх шаардлага гарвал тухайн шатны Засаг дарга нар уг асуудлыг хэлэлцэн шийдвэрлэнэ. Хэрэв тохиролцохгүйд хүрвэл уг асуудлыг дээд шатны Засаг дарга буюу Засгийн газар шийдвэрлэнэ.

- **53 дугаар зүйл. Хадлангийн талбайг зохистой ашиглах, хамгаалах**

53.1. Сум, дүүргийн Засаг дарга мэргэжлийн эрх бүхий байгууллагатай хамтран хадлангийн талбайд газар зохион байгуулалтын арга хэмжээ авч, түүний хэрэгжилтийг хангана.

53.2. Сум, дүүргийн Засаг дарга хадлан авах бололцоотой талбайг жил бүр иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад ашиглуулахаар баг, хорооны иргэдийн Нийтийн Хурлын саналыг үндэслэн хуваарилж, түүний хэрэгжилтийг зохион байгуулна.

53.3. Газрын нэгдмэл сангийн ангилалд бүртгэгдсэн хадлангийн талбайд 5 дугаар сарын 15-ны өдрөөс эхлэн хадлан авч дуустал мал бэлчээхийг хориглоно.

53.4. Иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага сум, дүүргийн Засаг даргатай тохиролцон бэлчээрийн зохих ургацтай хэсгийг хадлангийн талбай болгон ашиглаж болно. Энэ нь газрын нэгдмэл сангийн ангилалд бүртгэгдсэн хадлангийн газарт хамаарахгүй.

53.5. Сумын иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын шийдвэрийг үндэслэн, хадлангийн талбайг усалгаатай болгох, хамгаалах, бордох, ойн зурвас тарих зэргээр өөрийн хүч, хөрөнгөөр сайжруулалт хийж, ургацыг нь тогтвортой дээшлүүлсэн иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад сумын Засаг дарга уг талбайг нь эзэмшүүлж болно.

3. ТБУС хууль

- **51 дүгээр зүйл. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг даргын бүрэн эрх**

51.1. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга дараахь бүрэн эрхтэй:

51.1.1. үйл ажиллагааны хөтөлбөр болон үйл ажиллагааны хэтийн төлөвлөгөө боловсруулах;

51.1.2. төсвийн төсөл боловсруулах;

51.1.3. тухайн шатны иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас баталсан үйл ажиллагааны хөтөлбөр, үйл ажиллагааны хэтийн төлөвлөгөөнд нийцүүлэн орон нутгийн төсвийн байгууллагын үйл ажиллагааг чиглүүлэх;

51.1.4. орон нутгийн төсвийн байгууллага, бусад этгээдээс худалдаж авах бүтээгдэхүүний хэрэгцээг тодорхойлж, гэрээ байгуулах;

51.1.5. орон нутгийн өмчийн эд хөрөнгийн ашиглалт, хамгаалалт, бүрэн бүтэн байдлыг хангах;

51.1.6. орон нутгийн төсвийн байгууллага, орон нутгийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээдийн ерөнхий менежерийг улсын төсвийн байгууллага, төрийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээдийн ерөнхий менежерийг томилдог зарчимтай ижил зарчмаар шалгаруулан томилох, үр дүнгийн гэрээ байгуулах;

51.1.7. үр дүнгийн гэрээнд заасан орон нутгийн төсвийн байгууллага, орон нутгийн өмчит болон орон нутгийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээдийн бүтээгдэхүүний нийлүүлэлт, санхүүгийн үр дүнд хяналт тавих;

51.1.8. улсын төсвөөс санхүүжүүлэх бүтээгдэхүүнийг нийлүүлэх талаар аймаг, нийслэлийн Засаг дарга тухайн асуудлыг эрхэлсэн төсвийн ерөнхийлөн захирагчтай, бусад шатны Засаг дарга дээд шатны Засаг даргатай гэрээ байгуулах;

51.1.9. орон нутгийн төсвөөс санхүүжүүлэх бүтээгдэхүүнийг нийлүүлэх талаар иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хуралтай гэрээ байгуулах, хэрэгжилтийг зохион байгуулах, тайлагнах;

51.1.10. энэ хуульд заасан үүргийг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах хөрөнгийг орон нутгийн эх үүсвэрээс бүрдүүлэх.

3. ТБУС хууль

- **53 дугаар зүйл. Сум, дүүргийн Засаг даргын үүрэг**

53.1. Сум, дүүргийн Засаг дарга энэ хуулийн 51.1-д заасан бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэхээс гадна дараахь үүрэгтэй:

53.1.1. сум, дүүргийн төсвийн татварын болон татварын бус орлого, аймаг, нийслэлийн төсвөөс олгох санхүүгийн дэмжлэгт багтаан энэ хуулийн 52.2-т заасан сум, дүүргийн хариуцах бүтээгдэхүүнийг нийлүүлэх;

53.1.2. энэ хуулийн 52.1.2-т заасан Засгийн газар худалдан авах бүтээгдэхүүн (боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээ болон бусад)-ийг аймаг, нийслэлийн Засаг даргатай хийсэн гэрээний үндсэн дээр нийлүүлэх.

- **55 дугаар зүйл. Орон нутгийн өмч болон орон нутаг дахь төрийн өмчийг эзэмших, ашиглах**

55.1. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн төсвийн байгууллага үндсэн бүтээгдэхүүнээ нийлүүлэхэд ашиглаж байгаа төрийн болон орон нутгийн өмчийн эд хөрөнгийг тухайн нэгжийн балансад бүртгэнэ.

55.2. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн төсвийн байгууллага өөрийн балансад байгаа эд хөрөнгийн ашиглалт, хамгаалалтыг хариуцна.

55.3. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн төсвийн байгууллагын ерөнхий менежер байгууллагын балансад байгаа эд хөрөнгийг бүрэн эрхийнхээ хүрээнд эзэмшиж ашиглана.

55.4. Орон нутгийн төсвийн байгууллага өөрт байгаа орон нутгийн өмчийн эд хөрөнгө ашигласны төлбөрийг жил бүр орон нутгийн төсөвт төлнө.

3. Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай хууль, 1996

- **78 дугаар зүйл. Орон нутгийн өмчийн талаархи Засаг даргын бүрэн эрх**

1.Засаг дарга нь иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас орон нутгийн өмчийн эд хөрөнгийн талаар гарсан шийдвэрийг Засгийн газрын бодлогод нийцүүлэн хэрэгжүүлэх үүрэгтэй.

2.Засаг дарга дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

1/иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас олгосон эрх хэмжээний дотор орон нутгийн өмчийг эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах;

2/орон нутгийн өмчит хуулийн этгээдийн эрх баригчийг томилох;

3/орон нутгийн өмчийн төлөөлөгчийг томилох, өөрчлөх саналаа Хурлын Тэргүүлэгчдэд оруулах;

4/орон нутгийн өмчийн эд хөрөнгийн нэгдсэн бүртгэл хөтлөх, эд хөрөнгийн тооллого явуулах ажлыг зохион байгуулах;

5/орон нутгийн өмчит албан байгууллагыг шаардлагатай эд хөрөнгөөр хангах;

6/орон нутгийн өмчийн эд хөрөнгийг Төрийн өмчийн хорооны мэргэжил, арга зүйн удирдлагын дор хувьчлах ажлыг зохион байгуулах;

7/нутгийн өмч эрхэлсэн ажилтан буюу албыг шуурхай удирдах.

4. Төрийн хяналт шалгалтын тухай 2003

- **8 дугаар зүйл. Аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг, баг, хорооны Засаг даргын бүрэн эрх**

8.1.Бүх шатны Засаг дарга дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

8.1.1.хууль тогтоомж, Ерөнхийлөгчийн зарлиг, Засгийн газар, түүний байгууллагын болон иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын шийдвэрийн биелэлтийг нутаг дэвсгэртээ оршдог нийт байгууллага, аж ахуйн нэгжид тэдгээрийн харьяалал, өмчийн төрөл хэлбэрийг харгалзахгүйгээр хянан шалгах;

8.1.2.хууль тогтоомж, Ерөнхийлөгчийн зарлиг, Засгийн газар, түүний байгууллагын болон иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын шийдвэрийн биелэлтийг нутаг дэвсгэртээ мэдээлэх, сурталчлах, хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулж, үр дүн, биелэлтийг Засгийн газраас тогтоосон журмын дагуу дээд шатны Засаг дарга, Засгийн газарт мэдээлэх.

8.2. Аймаг, нийслэлийн Засаг даргын тусгай бүрэн эрх:

8.2.1. Засгийн газраас тогтоосон нийтлэг журмыг үндэслэн өөрийн болон доод шатны Засаг даргын ажлын алба, харьяа байгууллага, аж ахуйн нэгжид дотоодын хяналт шалгалтыг зохион байгуулах журмыг баталж мөрдүүлэх;

8.2.2. хууль тогтоомж, Ерөнхийлөгчийн зарлиг, Засгийн газрын шийдвэрийг хэрэгжүүлж байгаа байдлыг судлах ажлыг нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд зохион байгуулж нэгтгэн, тэдгээрийг боловсронгуй болгох саналаа Ерөнхийлөгч, Засгийн газарт өргөн мэдүүлэх;

8.3. Сум, дүүргийн Засаг даргын тусгай бүрэн эрх :

8.3.1. хууль тогтоомж, Ерөнхийлөгчийн зарлиг, Засгийн газар, түүний байгууллагын болон иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын шийдвэрийн биелэлтийг хангах талаар зохиож байгаа ажил, түүний явц, үр дүнгийн тухай нутаг дэвсгэртээ оршдог байгууллага, аж ахуйн нэгжийн эрх баригчдын мэдээллийг сонсож, илтгэл сонсголыг хэлэлцэн хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх талаар үүрэг даалгавар өгч биелэлтийг хангуулах.

5. Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуульд,

- **46 дугаар зүйл. Байгал орчныг хамгаалах эдийн засгийн хөшүүрэг**

5. Хууль бусаар бэлтгэж хураалгасан байгалийн баялгийн борлуулалтын орлогын 15 хувийг тухайн зөрчлийг илрүүлсэн улсын байцаагчид мэргэжлийн хяналтын байгууллага, байгаль хамгаалагчид тухайн аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн **Засаг дарга** олгоно.

6. Газрын хэвлийн тухай

- **7 дугаар зүйл. Аймаг, нийслэлийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал болон Засаг даргын бүрэн эрх**

2/энэ хэсгийн 1-д заасан асуудлын талаар аймаг, нийслэлийн Засаг даргын тайлан, мэдээллийг хэлэлцэх.

2. Аймаг, нийслэлийн **Засаг дарга** газрын хэвлийг ашиглах, хамгаалах талаар дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ

- **15 дугаар зүйл. Ашигт малтмал олборлохоос өөр зориулалтаар ашиглуулахаар газрын хэвлийг олгох**

1/улсын болон аймаг, нийслэлийн чанартай барилга байгууламж барих, ашиглахад зориулан тухайн аймаг, нийслэлийн **Засаг дарга**;

4. Газар доор нефть, хий, бусад бодис, материал хадгалах, хортой бодис, үйлдвэрлэлийн хаягдлыг хамгаалан булах, бохир ус зайлуулах зориулалттай барилга байгууламж барих, ашиглахад зориулан газрын хэвлийг тухайн аймаг, нийслэлийн **Засаг даргын** зөвшөөрлийг үндэслэн сум, дүүргийн **Засаг дарга** олгоно.

7. Энэ зүйлийн 6 дахь хэсэгт заасан зориулалтаар газрын хэвлийг ашиглуулахыг Засгийн газраас зөвшөөрсөн тохиолдолд газрын хэвлийг аймаг, нийслэлийн **Засаг дарга** олгоно. Гүйцэтгэгч байгууллага нь хортой бодисыг хамгаалан булснаа байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагад бүртгүүлнэ.

- **56 дугаар зүйл. Маргааныг хянан шийдвэрлэх харьяалал**

1/нутаг дэвсгэрт нь ердийн ашигт малтмалыг олборлох зориулалтаар газрын хэвлийг ашиглах талаар болон энэ хуулийн 18 дугаар зүйлд заасан асуудлаар гарсан маргааныг аймаг, нийслэлийн **Засаг дарга**;

7. Газрын төлбөрийн тухай

- **11 дүгээр зүйл. Газрын төлбөртэй холбогдсон маргааныг хянан шийдвэрлэх**

1. Газрын төлбөртэй холбогдон үүссэн дараахь маргааныг дор дурдсан байгууллага, албан тушаалтан хянан шийдвэрлэнэ:

1/ төлбөр төлөгч болон газрын асуудал эрхэлсэн албаны холбогдох албан тушаалтны хооронд үүссэн маргааныг тухайн албан тушаалтны дээд шатны байгууллага, албан тушаалтан;

2/ төлбөр төлөгч болон Засаг даргын хооронд үүссэн маргааныг тухайн Засаг даргын дээд шатны байгууллага, албан тушаалтан;

7. Монгол улсын иргэнд газар өмчлүүлэх тухай

- **14 дүгээр зүйл. Сум, дүүргийн Засаг даргын бүрэн эрх**

14.1. Сум, дүүргийн **Засаг дарга** дараахь бүрэн эрхтэй:

14.1.2. сум, дүүргийн нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд тухайн жилд иргэдэд өмчлүүлэх газрын байршил, нийт хэмжээний тухай саналыг дүүргийн хувьд хороо бүрээр, энэ хуулийн 4 дүгээр зүйлд заасан зориулалт тус бүрээр, сумын хувьд баг, тосгон бүрээр, энэ хуулийн 4 дүгээр зүйлд заасан зориулалт бүрээр тус тус боловсруулж иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаар хэлэлцүүлэн аймаг, нийслэлийн **Засаг даргад** хүргүүлэх;

14.1.3. аймгийн төвийн сумын болон нийслэлийн дүүргийн **Засаг дарга** иргэдийн газар өмчлөх хүсэлтийг хүлээн авч аймаг, нийслэлийн **Засаг даргад** уламжлах, бусад сумын **Засаг дарга** уг өргөдлийг хүлээн авч тухайн шатны иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын саналыг үндэслэн газар өмчлүүлэх тухай шийдвэр гаргах;

14.1.5. иргэн өмчийнхөө газрыг гадаадын хуулийн этгээд, гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүний өмчлөл, эзэмшилд шилжүүлсэн, газар тариалангийн газрыг зориулалт бусаар ашигласан, хүн амын эрүүл мэнд, байгаль хамгаалал, үндэсний аюулгүй байдлын ашиг сонирхолд харшаар ашигласан тохиолдолд тухайн иргэнд газар өмчлүүлэх шийдвэр гаргасан сумын **Засаг дарга** газрыг нь хураан авах шийдвэр гаргуулахаар шүүхэд нэхэмжлэл гаргах, эсхүл тухайн иргэнд газар өмчлүүлэх шийдвэр гаргасан аймаг, нийслэлийн **Засаг даргад** шүүхэд нэхэмжлэл гаргах саналыг уламжлах;

- **30 дугаар зүйл. Иргэн өмчийн газраа нийтийн эдэлбэр, тусгай хэрэгцээнд түр ашиглуулах**

30.1. Иргэн өмчийн газраа **Засгийн** газар, аймаг, нийслэл, сумын **Засаг даргатай** урьдчилан тохиролцсоны үндсэн дээр гэрээ байгуулан тодорхой хугацаагаар нийтийн эдэлбэр болон улсын, аймаг, нийслэл, сумын тусгай хэрэгцээнд түр ашиглуулж болно.

- **34 дүгээр зүйл. Иргэний өмчийн газрыг дайчлан авах**

34.1. Олон хүний эрүүл мэнд, амь нас хохирох, мал, амьтан үрэгдэх, эд хөрөнгө, хүрээлэн байгаа орчинд их хэмжээний хохирол учруулахуйц газар хөдлөлт, хүчтэй салхи, ган зуд, үер болсон, түймэр, хүн, мал амьтны гоц халдварт өвчин гарсан зэрэг байгалийн болон нийтийг хамарсан гамшиг тохиолдсон, үйлдвэрийн томоохон осол гарсан, цацраг идэвхит болон химийн хорт бодис алдагдсан зэрэг гэнэтийн аюул, онцгой нөхцөл байдал бий болсон тохиолдолд түүний аюулаас хүн ам, мал, амьтан, эд хөрөнгийг хамгаалах, аврах, хор уршгийг нь арилгах арга хэмжээнд зориулан иргэний өмчийн газрыг хуульд заасан журмын дагуу нийслэл, аймаг, сумын **Засаг даргын** шийдвэрээр түр хугацаагаар дайчлан авч болно.

8. Монгол улсын нэгдсэн төсвийн тухай**• 3 дугаар зүйл. Төсөв, түүний бүрэлдэхүүн**

3.2.2.Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас баталсан, аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг даргын бүрдүүлэн, зарцуулах төсвийг орон нутгийн төсөв гэнэ.

3.3. Орон нутгийн төсөв нь аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн төсвөөс бүрдэнэ.

• 9 дүгээр зүйл.Төрийн өмчийн хорооны бүрэн эрх

2/орон сууц хувьчлах товчоог аймаг, нийслэлийн **Засаг даргатай** зөвшилцөн аймаг, нийслэл, сум, дүүрэгт байгуулах, татан буулгах;

• 10 дугаар зүйл.Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг даргын бүрэн эрх

1. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн **Засаг дарга** төрийн өмчийн орон сууцыг хувьчлах талаар дараахь бүрэн эрхтэй:

• 13 дугаар зүйл.Магадлан шинжлэх хэсэг

2. Аймаг, нийслэлийн **Засаг дарга** магадлан шинжлэх хэсгийн дүгнэлтийг үндэслэн хүн амьдрах шаардлага хангасан болон үл хангасан орон сууцны жагсаалтыг баталж, нийтэд мэдээлнэ.

• 14 дүгээр зүйл.Магадлан шинжлэх хэсгийн дүгнэлт

1. Төрийн өмчийн хороо, аймаг, нийслэлийн **Засаг даргын** хамтын шийдвэрээр хувьчлах орон сууцны чанар, аваарь, осолгүйн байдал, ариун цэвэр, эрүүл ахуйн болон техникийн шаардлага хангасан эсэхийг тогтоож, тухайн орон сууц хүн амьдрах шаардлага хангаж байгаа эсэх талаар дүгнэлт гаргах бүрэн эрхтэй орон тооны бус магадлан шинжлэх хэсгийг байгуулна.

• 8 дугаар зүйл.Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал, Засаг даргын бүрэн эрх

8.2.Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн **Засаг дарга** орон сууцны талаар дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

8.2.1.нутаг дэвсгэртээ орон сууц хөгжүүлэх ерөнхий төлөвлөгөө болон орон сууцны хорооллын хэсэгчилсэн төлөвлөгөөний төсөл боловсруулж иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хуралд өргөн мэдүүлэх;

8.2.2.орон сууцны хөтөлбөр боловсруулж, хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулах;

8.2.3.орон сууцны мэдээллийн санг эрхлэн хөтөлж, холбогдох мэдээллийг орон сууцны асуудал хариуцсан төрийн захиргааны төв байгууллагад өгөх;

2.4. орон сууц хөгжүүлэх үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх асуудлыг шийдвэрлэх

• 16 дугаар зүйл. Нийтийн зориулалттай орон сууцны байшинд үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэх

16.3.Мэргэжлийн хяналтын байгууллага, аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн **Засаг даргын** Тамгын газар нь орон сууцны тухай болон холбогдох бусад хууль тогтоомж, тухайн орон сууцны Сууц өмчлөгчдийн холбооны дүрэмд заасны дагуу сууцандаа үйлдвэрлэл,

үйлчилгээ эрхэлж байгаа иргэн, хуулийн этгээдийн үйл ажиллагааг хянан шалгана.

Сууц өмчлөгчдийн холбооны эрх зүйн байдал, нийтийн зориулалттай орон сууцны байшингийн дундын өмчлөлийн эд хөрөнгийн тухай

• **18 дугаар зүйл. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг даргын бүрэн эрх**

18.1. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн **Засаг дарга** дараахь бүрэн эрхтэй:

18.1.1. холбоог зохион байгуулах хурлын шийдвэрийг үндэслэн сум, дүүргийн **Засаг даргын** тамгын газар холбоог бүртгэх;

18.1.2. холбогдох хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээ авах, биелэлтэд хяналт тавих;

18.1.3. холбооны үйл ажиллагааг дэмжих;

18.1.4. холбоонд тухайн орон сууцны байшингийн ерөнхий төлөвлөгөөг үндэслэн дэвсгэр болон орчны газрыг газрын тухай хууль тогтоомжид заасны дагуу тодорхой болзолтойгоор гэрээний дагуу ашиглуулах;

18.1.5. хэд хэдэн холбоонд хамаарч буй орчны газрын тохижилт, үйлчилгээг хамтран хариуцах талаархи холбооны эрх, үүрэг, хариуцлагыг гэрээнд нарийвчлан тусгаж, хэрэгжүүлэхэд нь дэмжлэг үзүүлэх, хяналт тавих;

18.1.6. дундын өмчлөлийн эд хөрөнгийн засварт орон нутгийн төсвөөс зээл олгох, хөрөнгө оруулалт хийх хэмжээг тогтоох;

18.1.7. холбооны гишүүдийн хүсэлтээр болон шаардлагатай бол санаачлагаараа холбооны үйл ажиллагаанд эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтнаар хяналт, шалгалт хийлгэж, дүгнэлт гаргуулах.

9. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хуульд,

• **29 дүгээр зүйл. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг даргын бүрэн эрх**

Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн **Засаг дарга** тусгай хамгаалалттай газар нутгийн талаар дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

1/тусгай хамгаалалттай газар нутгийн талаархи төрийн бодлого, хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулах;

2/өөрийн нутаг дэвсгэрийн тодорхой хэсгийг улсын тусгай болон орон нутгийн хамгаалалтад авах талаар санал боловсруулж зохих байгууллагад уламжлах;

3/байгалийн нөөц газар, дурсгалт газрын хамгаалалтыг эрхлэх.

10. Ойгоос хэрэглээний мод, түлээ бэлтгэж ашигласны төлбөрийн тухай

• **12 дугаар зүйл. Хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэд хяналт тавих**

Энэ хуулийн хэрэгжилтэд Улсын татварын алба, байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв, орон нутгийн байгууллага, бүх шатны Засаг дарга, хууль тогтоомжоор эрх олгогдсон бусад байгууллага, албан тушаалтан тус тусын эрх хэмжээний дагуу хяналт тавина.

Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай хуульд,

• **78 дугаар зүйл. Орон нутгийн өмчийн талаархи Засаг даргын бүрэн эрх**

1. Засаг дарга нь иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас орон нутгийн өмчийн эд хөрөнгийн талаар гарсан шийдвэрийг Засгийн газрын бодлогод нийцүүлэн хэрэгжүүлэх үүрэгтэй.

2. Засаг дарга дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

- 1/ иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас олгосон эрх хэмжээний дотор орон нутгийн өмчийг эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах;
- 2/ орон нутгийн өмчит хуулийн этгээдийн эрх баригчийг томилох;
- 3/ орон нутгийн өмчийн төлөөлөгчийг томилох, өөрчлөх саналаа Хурлын Тэргүүлэгчдэд оруулах;
- 4/ орон нутгийн өмчийн эд хөрөнгийн нэгдсэн бүртгэл хөтлөх, эд хөрөнгийн тооллого явуулах ажлыг зохион байгуулах;
- 5/ орон нутгийн өмчит албан байгууллагыг шаардлагатай эд хөрөнгөөр хангах;
- 6/ орон нутгийн өмчийн эд хөрөнгийг Төрийн өмчийн хорооны мэргэжил, арга зүйн удирдлагын дор хувьчлах ажлыг зохион байгуулах;
- 7/ нутгийн өмч эрхэлсэн ажилтан буюу албыг шуурхай удирдах.

11. Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль

А. 18.1.Сум, дүүргийн Хурал нь Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурал, Засгийн газар, яам, агентлаг, дээд шатны Хуралд болон төрийн эрх бүхий бусад байгууллага, албан тушаалтанд хуулиар харьяалуулснаас бусад тухайн нутаг дэвсгэрийнхээ эдийн засаг, нийгмийн болон зохион байгуулалтын ямар ч асуудлыг хэлэлцэж бие даан шийдвэрлэх эрхтэй...

Б. 29 дүгээр зүйл. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг даргын нийтлэг бүрэн эрх

29.1.5.хүн амын нийгэм-соёлын үйлчилгээ, нийгмийн хамгааллын талаар:

а/нутаг дэвсгэртээ боловсрол, соёл, эрүүл мэнд, биеийн тамир, спортын талаархи төрийн бодлого, хууль тогтоомж, тухайн Хурлын шийдвэрийн биелэлтийг хангах ажлыг зохион байгуулах;

б/хуульд өөрөөр заагаагүй бол Хурлын шийдвэрийг үндэслэн тухайн орон нутгийн өмчит ерөнхий боловсролын болон мэргэжлийн сургууль, соёл, эрүүл мэнд, биеийн тамир, спортын байгууллагыг байгуулах, өөрчлөн байгуулах, татан буулгах;

в/нутаг дэвсгэрийн ариун цэвэр-халдваргүйжилтийн байдалд хяналт тавьж, хүн амыг гоц халдварт болон халдварт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх, уг өвчин гарч болох нөхцөл бүрдсэн буюу гарсан тохиолдолд нутаг дэвсгэртээ бүхэлд нь буюу хэсэгчлэн онцгой дэглэм тогтоох;

г/хуульд өөрөөр заагаагүй бол нутаг дэвсгэрийн боловсрол, соёл, эрүүл мэнд, биеийн тамир, спортын байгууллагууд эрх бүхий байгууллагаас тогтоосон стандарт, норм, нормативыг сахин мөрдөж байгаа эсэхэд тэдгээрийн харъяалал, өмчийн төрөл, хэлбэрийг харгалзахгүйгээр хяналт тавих;

д/нутаг дэвсгэрийнхээ хүн амын нийгмийн хамгааллын хөтөлбөрийг боловсруулж Хурлаар шийдвэрлүүлэх, гарсан шийдвэрийг хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулах, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих, нийгмийн халамжийн зэрэг хууль тогтоомжид заасан санг бүрдүүлэх, захиран зарцуулах ажлыг ерөнхий удирдлагаар хангах;

12. Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай

- **7 дугаар зүйл. Ажил, мэргэжлийн чиг баримжаа олгох, зөвлөгөө өгөх, мэдээллээр хангах**

7.1.Хөдөлмөр эрхлэлтийн орон нутгийн алба хөдөлмөрийн зах зээлийн судалгаа тогтмол явуулж, иргэдэд мэргэжлийн чиг баримжаа олгох, ажил, мэргэжлээ сонгох, мэргэжлийн сургалтад хамрагдах нөхцөлийн талаар зөвлөлгөө өгөх, хөдөлмөрийн зах зээлийн мэдээллээр хангах, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэнийг хөдөлмөрт бэлтгэх үйлчилгээ үзүүлнэ.

7.2. Энэ хуулийн 7.1-д заасан үйлчилгээ нь үнэ төлбөргүй байна.

7.3. Ажил, мэргэжлийн чиг баримжаа олгох, мэргэжлийн зөвлөгөө өгөх, мэдээллээр хангах үйлчилгээг ганцаар буюу хэсэг, бүлгээр зохион байгуулна.

- **8 дугаар зүйл. Ажилд зуучлах**

8.1. Хөдөлмөр эрхлэхийг хүссэн ажилгүй иргэн, ажил хайгч, ажилгүйдэлд өртөж болзошгүй иргэнийг хөдөлмөр эрхлэлтийн орон нутгийн алба бүртгэж, ажил олгогчийн эрэлт, хэрэгцээг үндэслэн ажилд зуучилна.

- **9 дүгээр зүйл. Мэргэжил олгох, давтан сургалтад хамруулах**

9.1. Хөдөлмөр эрхлэлтийн алба нь эрх бүхий мэргэжлийн сургалтын байгууллага болон ажил олгогчтой хамтран мэргэжлийн сургалтад хамрагдах хүсэлтэй дараахь иргэнийг мэргэжил олгох, давтан сургалтад хамруулна:

9.1.1. мэргэжилгүй, эсхүл мэргэжлийн ур чадвар доогуур хүн амын эмзэг бүлэгт хамрагдах ажилгүй иргэн;

9.1.2. эзэмшсэн мэргэжилд нь тохирох ажил олдохгүйгээс мэргэжлээ өөрчлөх шаардлагатай байгаа ажилгүйдэлд өртөж болзошгүй болон ажилгүй иргэн;

9.1.3. үйлдвэрлэлийн осол, хурц хордлого, мэргэжлээс шалтгаалсан өвчний улмаас мэргэжлээ өөрчлөхийг хүссэн ажил хайгч, ажилгүйдэлд өртөж болзошгүй иргэн;

9.1.4. мэргэжлийн онцлогоос шалтгаалан өндөр насны тэтгэвэр тогтоолгохоос өмнө ажилгүйдэлд өртөж болзошгүй болон ажилгүй болсон иргэн;

9.1.5. тухайн онд ерөнхий боловсролын сургуулийн 8,10 дугаар анги төгссөн, эсхүл хугацаат цэргийн албанаас халагдсан ажил, сургуульгүй иргэн;

9.1.6. хөдөлмөр эрхлэлтийн орон нутгийн албанд бүртгэлтэй хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн;

9.1.7. сургууль завсардсан, насанд хүрээгүй хүн.

13. Нийгмийн халамжийн тухай

- **5 дугаар зүйл. Нийгмийн халамжийн асуудал эрхлэх байгууллага**

5.1. Нийгмийн халамжийн асуудлыг улсын хэмжээнд нийгмийн хамгааллын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, орон нутагт тухайн шатны Засаг дарга тус тусын эрх хэмжээний хүрээнд эрхэлнэ.

6.3. Нийгмийн халамжийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагын даргыг Төсвийн байгууллагын удирдлага, санхүүжилтийн тухай хуулийн 45.1-д заасны дагуу нэр дэвшүүлсэн хүмүүсээс сонгож нийгмийн халамжийн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүний саналыг үндэслэн Засгийн газар, аймаг, дүүргийн нийгмийн халамж үйлчилгээний байгууллагын даргыг нийгмийн халамжийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагын даргатай зөвшилцөн тухайн шатны Засаг дарга томилж, чөлөөлнө

- **8 дугаар зүйл. Нийгмийн халамж, асрамжийн үйлчилгээний зохион байгуулалт**

8.1. Төрөлжсөн асрамжийн үйлчилгээг улс, бүс, орон нутгийн асрамжийн газар, нийгмийн халамжийн үйлчилгээг аймаг, дүүргийн халамж үйлчилгээний байгууллага, сум, хорооны нийгмийн үйлчилгээний төв, нийгмийн ажилтан тус тус үзүүлнэ.

14. Боловсролын тухай

- **27 дугаар зүйл. Боловсролын удирдлагын тогтолцоо**

27.1. Боловсролын удирдлага нь боловсролын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв болон орон нутгийн байгууллага, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн удирдлага, боловсролын байгууллагын болон түүний өөрийн удирдлагаас бүрдэнэ.

27.2. Боловсролын асуудал эрхэлсэн орон нутгийн байгууллага нь аймаг, нийслэлд боловсролын газар, нийслэлийн дүүрэгт боловсролын хэлтэс байна.

- **31 дүгээр зүйл. Сум, дүүргийн Засаг даргын бүрэн эрх**

31.1. Сум, дүүргийн Засаг дарга тухайн нутаг дэвсгэртээ боловсролын асуудлаар дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

31.1.1. боловсролын тухай хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг зохион байгуулах;

31.1.2. хүүхдэд сургуулийн өмнөх болон бага, суурь, бүрэн дунд боловсрол эзэмшүүлэх, иргэнд суурь боловсрол нөхөн эзэмшүүлэх ажлыг захиргааны удирдлагаар хангах;

31.1.4. энэ хууль болон Аж ахуйн үйл ажиллагааны тусгай зөвшөөрлийн тухай хуульд заасан журмын дагуу цэцэрлэг байгуулах тусгай зөвшөөрөл, гэрчилгээ олгох, улсын бүртгэлд бүртгэх;

31.1.5. аймаг, нийслэлийн боловсролын газрын сонгон шалгаруулалтын дүнг үндэслэн ерөнхий боловсролын сургуулийн захирал, цэцэрлэгийн эрхлэгчийг томилох, мөн газрын саналыг үндэслэн чөлөөлөх;

31.1.7. өөрийн орлогоо нэмэгдүүлэхэд боловсролын байгууллагад дэмжлэг үзүүлэх;

31.1.9. төрийн бус өмчийн боловсролын сургалтын байгууллагад хууль тогтоомжид заасан дэмжлэг, туслалцаа үзүүлэх;

31.1.12. хуульд заасан бусад бүрэн эрх.

15. Соёлын тухай

- **12 дугаар зүйл. Соёлын удирдлагын тогтолцоо**

Соёлын удирдлагын тогтолцоо нь соёлын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, Соёл, урлагийн хороо, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн болон соёлын байгууллагын удирдлагаас бүрдэнэ

- **14 дүгээр зүйл. Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурал, Засаг даргын бүрэн эрх**

1. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурал тухайн нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд соёлын талаар дэвшүүлсэн зорилтын биелэлтийг дүгнэж, түүний хөгжлийн хэтийн төлвийг тодорхойлж, хяналт тавина.

2. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга тухайн нутаг дэвсгэрт соёлын асуудлаар дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

1/ төрийн соёлын бодлого, соёлын хууль тогтоомжийн дагуу соёл урлагийг хөгжүүлэх, иргэдийн соёлын эрэлт хэрэгцээг хангах, түүх, соёлын дурсгалт зүйлийг хамгаалахад чиглэсэн арга хэмжээг хөтөлбөртөө тусгаж, хэрэгжүүлэх;

2/ соёлын байгууллагуудын үйл ажиллагааг зохицуулж, хууль тогтоомжид заасны дагуу санхүүжүүлэх, тэдэнд дэмжлэг туслалцаа үзүүлэх, ажиллагчдын нийгмийн баталгааг хангах арга хэмжээ авах;

3/ Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрт тусгасан соёлын зорилтыг хэрэгжүүлэх ажлыг соёлын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны холбогдох байгууллагатай хамтран

зохион байгуулах;

4/ угийн бичиг хөтлөх ажлыг Засгийн газраас баталсан журмын дагуу зохион байгуулах.

Баг, хорооны Засаг дарга харьяалах нутаг дэвсгэрийн хүн амын соёлын үйлчилгээг сайжруулах ажлыг холбогдох байгууллагатай хамтран зохион байгуулах, соёлын талаархи иргэний журамт үүргийн биелэлтийг хангуулах арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ.

16. Биеийн тамир, спортын тухай

• 5 дугаар зүйл. Биеийн тамир, спортын төрийн удирдлагын тогтолцоо

5.1. Биеийн тамир, спортын төрийн удирдлагын тогтолцоо нь Улсын Их Хурал, Засгийн газар, биеийн тамир, спортын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, төрийн захиргааны болон нутгийн захиргааны байгууллагын удирдлагаас бүрдэнэ

• 10 дугаар зүйл. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг даргын бүрэн эрх

10.1. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга биеийн тамир, спортын талаар дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

10.1.1. нутаг дэвсгэртээ биеийн тамир, спортын хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг зохион байгуулах;

10.1.2. тухайн нутаг дэвсгэрийн хүн ам, байгууллага, хамт олныг биеийн тамир, спортын арга хэмжээнд оролцуулах, түүнд шаардагдах хөрөнгийг жил бүрийн төсвийн төсөлд тусгах;

10.1.3. аймаг, нийслэл, дүүргийн Засаг дарга нь аймаг, нийслэл, дүүрэгт биеийн тамир, спортын хороог байгуулан ажиллуулах ба биеийн тамир, спортын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагатай зөвшилцөн тухайн биеийн тамир, спортын хорооны удирдлагыг томилж, чөлөөлөх;

10.1.4. сумын Засаг дарга нь биеийн тамир, спортын орон тооны бус арга зүйчийг гэрээ байгуулан ажиллуулах, чөлөөлөх;

10.1.5. хүн амын дунд биеийн тамирын хөдөлгөөн өрнүүлэх, спортыг хөгжүүлэх хөтөлбөр гаргаж, хэрэгжилтийг зохион байгуулах;

10.1.6. нутаг дэвсгэртээ биеийн тамир, спортын материаллаг бааз, боловсон хүчний чадавхийг сайжруулах арга хэмжээ авах, орон нутгийн онцлогт тохирсон спортын төрлүүдийг түлхүү хөгжүүлэх бодлогыг хэрэгжүүлэх;

10.1.7. биеийн тамир, спортын төрлүүдийг хөгжүүлэх чиглэлээр биеийн тамир, спортын холбоо болон бусад байгууллагатай хамтран ажиллах;

10.1.8. тухайн аймаг, нийслэлийн дүүрэг дэх биеийн тамир, спортын байгууламжийн 10-аас доошгүй хувийг хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэний онцлогт тохируулан тоноглох, түүнд шаардагдах хөрөнгийг жил бүрийн төсвийн төсөлд тусгах.

17. Эрүүл мэндийн тухай

• 5 дугаар зүйл. Эрүүл мэндийн удирдлагын тогтолцоо

Эрүүл мэндийн удирдлагын тогтолцоо нь Улсын Их Хурал, Засгийн газар, эрүүл мэндийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, эрүүл мэндийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллага, засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн удирдлага, эрүүл мэндийн байгууллагын удирдлагаас бүрдэнэ

• 9 дүгээр зүйл. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын бүрэн эрх

9.1. Аймаг, нийслэл, сум дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах, дэмжих талаар дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

9.1.2. хүн амын эрүүл мэндийн асуудлаар Засаг даргын тайлан, мэдээллийг хэлэлцэн дүгнэлт өгөх;

9.1.3. хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах, дэмжих талаар хөтөлбөр, шийдвэр гаргаж, хэрэгжилтэд хяналт тавих;

9.1.4. эрүүл мэндийг хамгаалах, дэмжих арга хэмжээнд төрийн болон төрийн бус байгууллага, иргэний хамтын оролцоог хангаж, үйл ажиллагааг нь уялдуулан зохицуулах;

9.1.5. хуульд заасан бусад бүрэн эрх.

• **10 дугаар зүйл. Бүх шатны Засаг даргын бүрэн эрх**

10.1. Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах, дэмжих талаар дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

10.1.2. эрүүл мэндийн талаархи хууль тогтоомж болон дээд шатны байгууллагаас гаргасан шийдвэрийн биелэлтийг хангуулах, мэдээлэх;

10.1.3. нутаг дэвсгэртээ хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах, дэмжих ойрын ба хэтийн төлөвийг тодорхойлсон хөтөлбөр, чиглэл боловсруулж, иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хуралд оруулах, гарсан шийдвэрийн хэрэгжилтийг зохион байгуулах;

10.1.4. эрүүл мэндийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагатай зөвшилцөн нутаг дэвсгэртээ эрүүл мэндийн салбарын бүтэц, зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгох, зөв байршуулах, боловсон хүчин, материаллаг бааз, санхүүгийн нөөцийг зохистой хуваарилах;

10.1.5. байгалийн гамшиг, томоохон осол болон олон улсын хөл хориот өвчин гарсан тохиолдолд холбогдох арга хэмжээг шуурхай авах;

10.1.6. эрүүл мэндийг хамгаалах, дэмжих чиглэлээр идэвх, санаачилгатай ажиллаж байгаа байгууллага, хамт олон, аж ахуйн нэгжийг урамшуулах, сурталчилах ажлыг зохион байгуулах;

10.1.7. орон нутгийн эрүүл мэндийн байгууллагад ажиллаж байгаа эмнэлгийн мэргэжилтний нийгмийн баталгааг хангах, тогтвор суурьшилтай ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлэх ажлыг зохион байгуулах;

10.1.8. хуульд заасан бусад бүрэн эрх.

10.2. Сум, дүүрэг, баг, хорооны Засаг дарга хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах, дэмжих талаар дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

10.2.1. эрүүл мэндийн тухай хууль тогтоомж, иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал болон Нийтийн хурал, дээд шатны Засаг даргын шийдвэрийн хэрэгжилтийг зохион байгуулах;

10.2.2. нутаг дэвсгэрийн хүн амд үзүүлэх эрүүл мэндийн анхан шатны тусламжийн тэгш, хүртээмжтэй байдлыг хангах;

10.2.3. эрүүл мэндийг хамгаалах, дэмжих чиглэлээр нийтийг хамарсан арга хэмжээнд байгууллага, аж ахуйн нэгж, иргэнийг татан оролцуулах ажлыг зохион байгуулах;

10.2.4. нутаг дэвсгэрийн эрүүл мэндийн байгууллагыг шаардагдах боловсон хүчин, материаллаг бааз, санхүүгийн хувьд бэхжүүлэх;

10.2.5. хуульд заасан бусад бүрэн эрх.

18. Монгол улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай

- **18 дугаар зүйл. Сум, дүүргийн Хурлын бүрэн эрх**

18.1. Сум, дүүргийн Хурал нь Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурал, Засгийн газар, яам, агентлаг, дээд шатны Хуралд болон төрийн эрх бүхий бусад байгууллага, албан тушаалтанд хуулиар харьяалуулснаас бусад тухайн нутаг дэвсгэрийнхээ эдийн засаг, нийгмийн болон зохион байгуулалтын ямар ч асуудлыг хэлэлцэж бие даан шийдвэрлэх эрхтэй бөгөөд дараахь асуудлыг өөрийн онцгой бүрэн эрхэд хадгалж хэрэгжүүлнэ:

18.1.2. нутаг дэвсгэрийн эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн талаар

з/нутаг дэвсгэрийнхээ газрыг зүй зохистой ашиглах, үржил шимийг нь дээшлүүлэх, байгаль орчныг хамгаалах бусад арга хэмжээний цогцолбор хөтөлбөрийг батлах;

- **29 дүгээр зүйл. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг даргын нийтлэг бүрэн эрх**

л/цэцэрлэгт хүрээлэн, зүлэгжүүлсэн талбай байгуулах, мод, бут сөөг тарьж ургуулах ажлыг зохион байгуулах;

29.1.4. дэд бүтцийн талаар:

а/харьяалах нутаг дэвсгэрийнхээ болон засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж хоорондын, түүнчлэн бүс нутгийн чанартай үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, нийгэм-соёлын зориулалттай барилга байгууламж барьж байгуулахад орон нутгийн болон хувийн хөрөнгө оруулалт хийх ажлыг дэмжиж, зохион байгуулах;

б/өмчийн бүх төрөл, хэлбэрт тулгуурлан харьяалах нутаг дэвсгэрийнхээ хүн амын тээврийн үйлчилгээний хэрэгцээг хангах ажлыг зохион байгуулах, уг үйлчилгээнд дагаж мөрдөх журам, стандартын биелэлтийг хангуулах;

в/орон нутгийн чанартай зам, гүүр, үер усны хамгаалалт, далан суваг барих, засварлах, тэмдэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулах;

г/нутаг дэвсгэртээ харилцаа холбоог хөгжүүлэх, харилцаа холбооны үйлчилгээгээр хүн амыг хангах, шуудан солилцох, хүргэх хуваарь, чиглэлийг батлах;

д/нутаг дэвсгэртээ эрчим хүчний үйлдвэрлэл, хангамж, худалдаа, ахуйн үйлчилгээ, хот тосгоны орон сууц, нийтийн аж ахуй, үйлчилгээг хөгжүүлэх бодлого боловсруулах, хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулах.

- **31 дүгээр зүйл. Сум, дүүргийн Засаг даргын бүрэн эрх**

31.1.6. нутаг дэвсгэрийнхээ үйлчилгээний байгууллагуудын эрүүл ахуй, ариун цэврийн байдалд хяналт тавьж, үйлчилгээний цагийн хуваарь тогтоох;

31.1.7. хот, тосгоны иргэдийг цэвэр усаар хангах, хог хаягдал, бохир ус зайлуулах, цэвэрлэх, мод, бут, сөөг, жимсний мод тарьж ургуулах, тохижуулах, гудамж талбайг гэрэлтүүлэх, үер усны хамгаалалт, далан суваг барих арга хэмжээ авах, түүнчлэн харьяалах нутаг дэвсгэрт нь барилга байгууламж барих, зам, холбооны шугам өөрчлөхөд оршин суугчдын санал авч шийдвэрлэх;

19. Авто замын тухай

- **6 дугаар зүйл. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг даргын бүрэн эрх**

6.1. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга авто замын талаар дараахь бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

6.1.1. авто замын сүлжээг хөгжүүлэх төрийн бодлоготой уялдуулан тухайн орон нутгийн авто зам, замын байгууламжийг барих, засварлах, арчилж хамгаалах бодлого боловсруулж төрийн захиргааны төв байгууллагатай хамтран шийдвэрлэх, хэрэгжилтийг

зохион байгуулах;

6.1.2. нутаг дэвсгэртээ авто замын тухай хууль тогтоомж, Засгийн газрын шийдвэр, төрийн захиргааны төв байгууллага, иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлын шийдвэрийн биелэлтийг зохион байгуулах;

6.1.3. тухайн нутаг дахь авто зам түүний засвар, арчлалт, хамгаалалт, ашиглалтад хяналт тавих;

6.1.4. орон нутгийн чанартай авто замын санг бүрдүүлэх ажлыг зохион байгуулж зарцуулалт, гүйцэтгэлд хяналт тавих;

6.1.5. олон улс, улс, орон нутгийн чанартай авто зам, замын байгууламжийн бүрэн бүтэн байдал, ашиглалтын талаар нутаг дэвсгэртээ орших байгууллага, иргэнд үүрэг, даалгавар өгч биелэлтийг хангуулах;

6.1.6. байгалийн гамшиг, гэнэтийн бусад аюулын улмаас авто зам, замын байгууламжид эвдрэл, саатал гарч түргэн засварлах зайлшгүй шаардлага гарсан үед нутаг дэвсгэртээ байгаа аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэнээс тээвэр, холбооны хэрэгсэл, эд хөрөнгийг нөхөн олговортойгоор гаргуулах ажлыг зохион байгуулах, хүн хүчний туслалцаа үзүүлэх.

6.2. Нийслэлийн авто замын газрын даргыг авто замын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагатай зөвшилцөж нийслэлийн Засаг дарга томилж, чөлөөлнө.

6.3. Нийслэлийн авто замын газрын даргыг авто зам, тээврийн болон эдийн засгийн салбарын мэргэжилтэй, тухайн салбарт 3-аас доошгүй жил ажиллаж байгаа төрийн албан хаагчаас Төрийн албаны тухай хуулийн 17.1-д заасны дагуу сонгон шалгаруулж томилно.

* * *

Дүүрэгт гарч байгаа хүндрэл, түүнээс гарах арга зам

1. Сум болон дүүргийн статусыг ялгаатай тогтоож өгөх. Учир нь 20 000 хүнтэй сум, 240 000 хүн амтай дүүрэг ижил статустай байгааг анхаарч үзэх хэрэгтэй байна. Жишээ нь, хөдөө орон нутагт худаг, ус гаргах, малын тэжээл, бэлчээрийн менежмент гэх зэрэг асуудлуудыг шийдэх хэрэгтэй байдаг. Харин дүүрэгт гудамжны гэрэлтүүлэг, явган хүний зам, үерийн даланг ямар хөрөнгөөр барих гээд нийслэлд шийдэх асуудал нь хөдөө орон нутгаас ялгаатай юм. Тэгэхээр хот, дүүргийн асуудлыг хөдөө орон нутгаас салгаж, харьцангуй өөр байдлаар шийдэж, зааглаж өгөх шаардлагатай байна.
2. Орон нутагт орлогоо нэмэгдүүлж, зарлагаа хэмнэхийг урамшуулсан, тэр эх үүсвэр нь тэндээ үлдэж өөрөө мэдэж зарцуулдаг боломжийг хангасан тогтолцоог бий болгох хэрэгтэй байна. Одоогийн байдлаар орон нутгийн татварыг УИХ-аас хатуу зааж өгч байгаа нь нөгөө талдаа орон нутагт нэмэгдэл эх үүсвэр олох нөөц боломж, идэвхи санаачлагыг нь боогдуулж байна. Тэгэхээр орон нутгийн татварын ногдуулах хувь хэмжээний дээд доод хязгаарыг нь УИХ тогтоогоод энэ хүрээнд татвар ногдуулах хувиа нэмж бууруулах, хөнгөлөх чөлөөлөх асуудлаа тухайн шатны ИТХ-аар шийдэх эрх мэдлийг шилжүүлж болох юм.
3. Орон нутгийн төсвийн бие даасан байдлыг хангах, орон нутгийн төсвийн орлогын эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэх боломжийг орон нутагт нь олгох зорилгоор орон нутгийн ИТХ-аас зарим төрлийн татварын хувь хэмжээг УИХ-аас баталсан хязгаарт багтаан тухайн орон нутгийн эдийн засаг, нийгмийн байдлаас хамааруулан тогтоодог системийг бий болгох
4. Дүүргийн төсвийн татварын орлогыг бүрдүүлэх суурийг өргөтгөх нь дүүргийн санхүүгийн харьцангуй бие даасан байдлыг тодорхой хэмжээгээр дээшлүүлэх

талтай байж болох юм. Тухайлбал, Монгол улсын нэгдсэн төсвийн тухай хуульд доорхи чиглэлээр зарим өөрчлөлт оруулж болох юм.

5. Бодит байдал дээр дүүргийн төсвийн татварын орлогыг бүрдүүлдэг бууны албан татвар, агнуурын нөөц ашигласны төлбөр, ан амьтан агнах, барих зөвшөөрлийн хураамж, байгалийн баялаг ашиглахад олгох зөвшөөрлийн хураамж, байгалийн ургамал ашигласны төлбөр, ойгоос хэрэглээний мод, түлээ бэлтгэж ашигласны төлбөр, түгээмэл тархацтай ашигт малтмал ашигласны төлбөр, ус, рашаан ашигласны төлбөр, орлогыг нь тухай бүр тодорхойлох боломжгүй ажил үйлчилгээ хувиараа эрхлэгч иргэний орлогын албан татварууд нь дүүргийн төсвийн бүрдүүлэлтэд өчүүхэн хэсгийг эзэлж байна.
 - Нийслэлийн дүүргүүд нь аймагуудтай харьцуулахад хүн, ам, нийгэм, эдийн засгийн бүтцийн хувьд дийлэнх үзүүлэлтүүдээр адил буюу илүү байгаа тул Монгол Улсын нэгдсэн төсвийн тухай хууль дахь нийслэлийн төсвийг бүрдүүлж буй хотын албан татвар, ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөр, газрын төлбөр, үл хөдлөх эд хөрөнгийн албан татвар, авто тээврийн болон өөрөө явагч хэрэгслийн албан татварын зохих хэсгийг шууд дүүрэгт төвлөрүүлэх саналтай байна.
 - Цаашилбал дүүрэгт төвлөрүүлэх ашигт малтмалын хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн төлбөр, нөөц ашигласны төлбөрийн хувийг нэмэгдүүлэх нь дүүргийн санхүүд чухал гэж үзэж байна.
 - Хуулийн төсөлд тусгасан татваруудаас гадна дархан цаазат бүс нутагт оршиж суугчдаас авах тусгай төрлийн татвар, агаар бохирдуулсны татвар зэргийг шинээр оруулах саналтай байна.
6. Улсын төсвийн тогтолцоог шинэчлэх, асуудалд иж бүрэн байдлаар хандаж, тогтвортой байдлыг хангах, үр ашигтай төсөвлөлт, гүйцэтгэл, тайлагналт, хяналтын систем бүрдүүлэх, төвлөрлийг сааруулах, төсвийн хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах ажиллагааны зөв, эрүүл тогтолцоог бий болгох, тухайлбал төсвийн төвлөрлийг задалж, орон нутаг, нийслэлд, нийслэлээр дамжин дүүрэгт захиран зарцуулах эрхийг тодорхой хэмжээгээр шилжүүлэх
7. Төрийн болон орон нутгийн өмчөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах үйл ажиллагааны төвлөрлийг сааруулж, орон нутагт хийгдэх улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтын гүйцэтгэгчийг сонгон шалгаруулах, гэрээ байгуулах, хэрэгжүүлэх эрхийг орон нутагт нь шилжүүлэх.

* * *

Ашигласан материал

1. Дүүргийн эрх мэдэлтэй холбогдолтой хуулиуд www.legalinfo.mn
2. Нийслэлийн Баянгол дүүргийн засаг даргын тамгын газарт хийсэн ярилцлага.
3. www.medee.mn
4. www.mongolnews.mn

**ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНУУДЫН УЛС ТӨРИЙН НАМЫН ТУХАЙ ХУУЛЬ ДАХЬ
САНХҮҮЖИЛТТЭЙ ХОЛБООТОЙ АСУУДЛААРХИ ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА**

(Харьцуулсан судалгаа, Захиалагч - УИХ -ын гишүүн Д. Ганхуяг)

Р. Хатанбаатар, П. Амаржаргал, Б. Хатантуул

Улсын Их Хурлын гишүүн Д. Ганхуягын захиалгаар Улс төрийн намуудын санхүүжилттэй холбоотой асуудлаар Эстони Улс, Польш Улс, Бүгд Найрамдах Молдова Улс, Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс, Бүгд Найрамдах Эквадор Улс, Бүгд Найрамдах Турк Улс, Америкийн Нэгдсэн Улс зэрэг долоон улс орнуудын Улс төрийн намын тухай хууль болон Холбооны Сонгуулийн компани ажлын тухай хуулийн зүйл, заалт дахь намуудын санхүүжилттэй холбоотой асуудлаар судалгаа хийв. Хуулийн зүйл, заалтыг утгачилан орчуулсан болохыг анхаарна уу.

Судалгааны танилцуулга, нэгдсэн дүгнэлт

Судалгаанаас үзэхэд улс төрийн намын санхүүжилтийн дараах үндсэн 5 эх үүсвэр байна. Үүнд:

- Гишүүний элсэлтийн хандив болон гишүүний татвар
- Хуулиар зөвшөөрөгдсөн аж ахуйн үйл ажиллагаа
- Институционал хандив
- Төрөөс үзүүлэх санхүүгийн дэмжлэг
- Хувийн хандив, санхүүжилт

Үүний эхний хоёрыг нь намын өөрийн санхүүжилт гэж үзэх бөгөөд гишүүний татвар, хандив ба институционал хандивыг намын уламжлалт санхүүжилт гэж үздэг. Хөгжлийн явцад санхүүжилтийн дээрх эх үүсвэрүүдийн заримынх нь үүрэг багасч, зарим нь нэмэгдэж байна. Тухайлбал, уламжлалт санхүүжилтийн хэмжээ улам бүр багасах буюу алга болж байна.

1. Нэг талаас улс төрийн намуудад шаардагдах санхүүжилтийн хэмжээ маш ихээр нэмэгдэж байхад нөгөө талд намуудын нийтийг хамарсан массын характер улам бүр буурч, гишүүдийн тоо нь цөөрч байгаагаас гишүүдийн хандив, татвар намын санхүүжилтэнд бараг нөлөөгүй болж байна. Мөн хатуу гишүүнчлэлгүй, боловсон хүчний гэж нэрлэгддэг намуудын тоо нэмэгдэж байгаа нь ч нөлөөлж байна.
2. Засгийн газрын бодлогод намуудаар дамжуулан нөлөөлөх зорилготойгоор нөлөөлийн томоохон субъектуудын зүгээс хийгддэг байсан институционал хандивууд бас ихээр багасч байна. Үйлдвэрчний эвлэлүүдийн зүгээс зүүний чиглэлийн намуудыг, бизнес эрхлэгчдийн зүгээс барууны чиглэлийн намуудыг тус тус санхүүгийн талаар дэмжиж ирсэн уламжлал бий. Жишээлбэл, Английн Тред - юнионууд эртнээс Хөдөлмөрийн намыг санхүүгийн талаар дэмжиж ирсэн байдаг. Санхүүгийн энэ уламжлалт эх үүсвэр бараг үгүй болоод байна. Гэхдээ Швед зэрэг зарим оронд ямар нэг хэмжээгээр байсаар байгаа болно.

Хэдийгээр намуудын үйл ажиллагааны зардал улам бүр өссөөр байгаа боловч уламжлалт санхүүжилтийн дээрх хоёр хэлбэр ийнхүү үндсэндээ байхгүй болж байгаа нь намуудын санхүүг сулруулаагүй. Масштабын хувьд уламжлалт санхүүжилтээс үлэмж давуу санхүүгийн эх үүсвэрүүд гарч ирсэн. Энэ нь төрийн ба хувийн санхүүжилт юм.

3. 1960-аад оны үеэс барууны орнуудад улс төрийн намуудад төрөөс санхүүжилт өгч эхэлсэн юм. Хамгийн анх тухайн үеийн ХБНГУ намуудыг төрөөс санхүүжүүлэхийг хуульчилсан бол 1960-аад онуудад Франц, Австри, Швед, Дани, Финлянд, 1970-аад оноос Итали, Норвеги, Канад, АНУ-д намуудад төрөөс санхүүжилт олгож эхэлжээ. Уг санхүүжилт сонгуульд ялсан намууд болон сонгогчдын өргөн дэмжлэг авсан намуудад томоохон дэмжлэг болохоор хэмжээтэй байдаг байна. Төрөөс олгох санхүүжилтийг үндсэндээ 2 янзаар хийж байна.

Сонгуульд авсан саналын тоогоор (ХБНГУ, Итали, Австри) юмуу парламент дахь мандатын тоогоор (Дани, Швед, Финлянд, Франц, Бразил) нь санхүүжүүлэх гэсэн хоёр аргаар санхүүжүүлж байна. Үүнээсээ хамаарч төрөөс санхүүжилт олгоход тодорхой босго тогтооно. Жишээлбэл, Германд Бундестагийн юмуу Европарламентын сонгуульд сонгогчдын 0,5 хувиас доошгүй санал авсан намуудад санхүүжилт олгодог бол Францад сонгогчдын 5 хувиас доошгүй санал авсан нам санхүүжилт авна.

Улс төрийн намуудыг улсын төсвөөс санхүүжүүлэх нь мөн нилээд сөрөг талуудыг авчирдаг байна. Германд намуудын аппарат хэт олшрох, хүнд суртал газар авах, намууд хэт үнэтэй сонгуулийн кампани явуулах, төсвөөс аль болох их хөрөнгө олж авах эрмэлзэл бий болох зэрэг сөрөг талууд ихээр илрэх болсон тул намуудад нийтэд нь улсын төсвөөс өгөх мөнгөний дээд заагийг хуульчилан тогтоожээ. Мөн төрийн зүгээс намуудад үзүүлэх бусад төрлийн дэмжлэгүүд бий. Татвартай холбоотой хөнгөлөлт, үйлчилгээ, телевизийн эфирийн цаг үнэгүй олгох г.м.

4. Улс төрийн намуудын санхүүжилтийн улам бүр өсөн нэмэгдэж буй нэг томоохон эх үүсвэр нь хандивлагчид болж байна. Төрийн санхүүжилт намуудын үйл ажиллагааны зардлын өсөн нэмэгдэх хэмжээ, хурдыг хангахгүй тул хувь хүмүүс ба хуулийн этгээдүүдийн хандив намуудын үйл ажиллагаанд чухал үүрэгтэй болж байна. Гэхдээ Францад 1990-ээд оны дунд үе гэхэд намуудын санхүүд томоохон аж үйлдвэрийн корпорациуд, санхүүгийн компаниуд болон хувь хүмүүсийн хандив голлох үүрэгтэй болж, намууд санхүүгийн хүчирхэг бүлэглэлүүдийн лобби явуулах хэрэгсэл болсон тул 1995 онд тусгайлан хууль гаргаж хувийн компани, хуулийн этгээдүүдээс хандив, санхүүжилт авахыг бүрмөсөн хорьсон жишээ бас бий. Хуулиар хандивын дээд хэмжээг заан, гадаадын улсууд, иргэдээс болон эх үүсвэр нь тодорхойгүй хандив авахыг хориглож, томоохон хэмжээний хандив авсан тохиолдолд тайлагнах тусгай хэлбэрийг тогтоодог. Олон орнууд мөн төрийн байгууллагууд, төрийн өмчит аж ахуйн нэгжийн зүгээс намд хандив өгөхийг хориглосон байдаг.

5. Намуудын аж ахуйн үйл ажиллагаанаас олох орлого нь:

- Намаас байгуулсан аж ахуйн байгууллагуудын орлого
- Намын хөрөнгөөс олох орлого
- Сурталчилгааны үйл ажиллагаанаас олох орлого зэргээс бүрдэнэ.

Жишигээс үзэхэд олон улсуудад намын орлого олох энэ үйл ажиллагааг татвараас чөлөөлөх буюу хөнгөлөдөг боловч намуудын дүрмийн зорилгод нь хамааралгүй аливаа төрлийн бизнесийн боломжуудыг нь хязгаарладаг (Болгар, Унгар, Итали, Франц). Жишээлбэл, Намуудын үйл ажиллагаа ба тэдний аж ахуй эрхлэх тухай Унгар улсын 1989 оны хуулиар намуудад дараах аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулахыг зөвшөөрнө:

- Намын үйл ажиллагаатай танилцуулах болон улс төрийн зорилгоор материал хэвлэх, тараах, намын билэгдэлтэй тэмдэг болон энэ төрлийн зүйлсийг хийх, намын аж ахуйн байгууллага байгуулах
- Өөрийн өмчинд байгаа хөдлөх ба үл хөдлөх хөрөнгийг ашиглах, зарцуулах

Энэ хүрээнд үйлдвэрлэгдсэн бараа бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг татвараас чөлөөлнө. Нам аливаа хөндлөнгийн оролцоогүй үйлдвэр, аж ахуйн нэгж байгуулж болох бөгөөд харин бусад аж ахуйн байгуулагад хувь эзэмшиж болохгүй. Нам өөрийн мөнгөн хөрөнгийг акц худалдаж авахаас бусад үнэт цаасанд оруулж болно. Ийнхүү Унгар улс намын аж ахуйн үйл ажиллагааг нилээд өргөн хүрээнд зөвшөөрсөн цөөн орны нэг юм байна.

Гэтэл Польш улсын хуулинд Улс төрийн намын бэлэг тэмдгийн зүйлс, намын хөтөлбөр, дүрэм, зорилго, үйл ажиллагааг таниулах зорилго бүхий хэвлэмэл материал зарж борлуулах болон намын бичгийн хэргийн техник хэрэгслийг ашиглан үзүүлэх төлбөртэй жижиг үйлчилгээнээс өөрөөр аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхлэхийг хориглодогос гадна намууд үл хөдлөх хөрөнгийг зөвхөн парламентын гишүүд, депутатуудын албан хэрэгцээнд зориулалтаас өөрөөр ашиглахыг хориглосон байдаг. Ер нь улс бүрийн хувьд намууд өөрийн мэдлийн үл хөдлөх хөрөнгийг түрээслэн ашиг олж болох эсэх талаар янз бүрээр тусгасан байна. Зарим улсад үүнийг хориглосон байхад зарим нь зөвшөөрдөг байна.

Улс төрийн намуудын тухай хууль тогтоомжууд нь намын санхүүгийн бааз бүрдэх эх үүсвэр, нам аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулах, сонгуулийн үеэр мөнгөн хөрөнгийг зарцуулах, намуудын санхүүгийн үйл ажиллагааны тайлан, уг үйл ажиллагаа хуулийн дагуу явагдаж байгаа эсэхийг хянах механизм зэргийг нарийвчлан тодорхойлж өгдөг байна.

Эстони улсын Улс төрийн намуудын тухай хууль

/Act of Political Parties/, Бүлэг 2, Улс төрийн намын хөрөнгө ба санхүүжилт

12.1 дүгээр зүйл. Улс төрийн намын хөрөнгө, түүний эх үүсвэр

1. Улс төрийн намууд дүрмийн зорилтоо хэрэгжүүлэхэд зайлшгүй шаардлагатай бөгөөд энэ хууль болон бусад хуулиар зааглагдсан хүрээнд хөдлөх ба үл хөдлөх хөрөнгө эзэмших эрхтэй.

2. Улс төрийн намын хөрөнгийн эх үүсвэр нь:

- a. гишүүний татвар,
- b. хандив (аноним бус),
- c. үл хөдлөх хөрөнгө,
- d. энэ хуулийн 12.6 зүйлийн дагуу улсын төсвөөс авах мөнгө,
- e. Эстонийн ба гадаад улсуудын зээлийн байгууллагуудад оруулсан хөрөнгийн орлого,
- f. Энэ хуулийн 12.2 зүйлээр зөвшөөрөгдсөн эдийн засгийн үйл ажиллагааны орлого зэрэг болно.

12.2 дугаар зүйл. Улс төрийн намын эдийн засгийн үйл ажиллагаа

1. Улс төрийн намууд намын үйл ажиллагаанд хамаарах материал тараах, худалдах, намын бэлэг тэмдгийн зүйл худалдах, бүртгэгдсэн сугалаа зохион байгуулахаас өөр эдийн засгийн үйл ажиллагаа явуулахыг хориглоно.
2. Улс төрийн нам аливаа компанийн түнш болон хувьцаа эзэмшигч байж болохгүй.

12.3 дугаар зүйл. Улс төрийн намын хөрөнгийн хязгаарлалт

1. Улс төрийн нам үнэт цаас эзэмшигч байж болохгүй. Хэрэв улс төрийн намын эзэмшилд үнэт цаас шилжин ирвэл авснаас хойш 1 сарын дотор зарцуулсан байх үүрэгтэй
2. Улс төрийн нам энэ хуулийн 12.4 зүйлээр зарлагдсан банкны дансанд хөрөнгө

байршуулах эрхтэй

3. Улс төрийн нам төрийн болон нутгийн захиргааны байгууллага, төрийн болон нутгийн захиргааны байгууллагуудын өмчийн оролцоотой хуулийн этгээдээс мөнгөн болон бусад төрлийн хөрөнгө авах эрхгүй.
4. Улс төрийн нам гадаад улсын төрийн болон нутгийн захиргааны байгууллага, гадаад улсын төрийн болон нутгийн захиргааны байгууллагуудын өмчийн оролцоотой хуулийн этгээдээс мөнгөн болон бусад төрлийн хөрөнгө авах эрхгүй. Улс төрийн намууд гадаадын улс төрийн нам, ашгийн бус байгууллагууд, фондууд болон бусад эх үүсвэрээс авсан мөнгөн болон бусад хандивын талаар бүртгэл хөтөлж, авсан өдрөөсөө 7 хоногийн дотор мэдээлэх үүрэгтэй.
5. Улс төрийн нам эзэн нь тодорхойгүй (аноним) хандив авах эрхгүй. Ийм хандив ирсэн тохиолдолд хүлээн авснаас хойш 7 хоногийн дотор улсын төсөвт шилжүүлэх ёстой.

12.4 дүгээр зүйл. Улс төрийн намын хөрөнгийн тухай мэдээлэл авах боломж

1. Энэ хуулиар тогтоогдсон журмын хүрээнд хэн ч улс төрийн намын хөрөнгийн эх үүсвэр, бүтцийн талаар мэдээлэл авах эрхтэй.
2. Улс төрийн нам нь Бүртгэлийн хууль, энэ хууль болон бусад хууль тогтоомжийн шаардлагын дагуух бүх бүртгэлийг хөтлөнө.
3. Улс төрийн нам улирлын турш олсон бүх хөрөнгийн бүрэн тайлангаа дараа улирлын эхний сарын 5-ны өдрийн дотор ашгийн бус байгууллагуудын реестрт гарган өгнө. Уг тайланд хөрөнгийн эх үүсвэр, хэлбэр, мөнгөн дүн, хүлээн авсан хугацааг заасан байна. Мөн тайланд улсын төсөвт шилжүүлсэн аноним хандивын талаар заана. Тайлангийн форматыг сангийн сайд тогтооно.
4. Гуравдугаар заалтанд дурдсан тайландаа улс төрийн намууд Эстоны болон гадаадын банканд нээсэн намын бүх дансны мэдээллийг банкны нэр, дансны дугаар болон бусад шаардлагатай мэдээллийн хамт тусгана.
5. Ашгийн бус байгууллагуудын реестрт байгаа намын энэ тайланг хэн ч үнэ төлбөргүй үзэх эрхтэй.
6. Сонгуулийн кампанийн үед улс төрийн намуудын санхүүгийн үйл ажиллагааны талаар энэ хуулийн 12.5 зүйлийн дагуу хэвлэн нийтлэнэ.
7. Жил тутам намын эдийн засгийн үйл ажиллагааны тайланг намын ерөнхий хурлаар юмуу дүрмэнд заасан түүнийг орлох байгууллагын хурлаар хэлэлцсэн байна. Жилийн тайлан болон хуулиар шаардагдах түүний хавсралтуудыг төрийн сонины хавсралтад (Riigi Teatja Lisa) хэвлэнэ.

12.5 дугаар зүйл. Сонгуулийн өмнөх кампанийн санхүүжилтийн мэдээллийг авах боломж

1. Парламентын болон орон нутгийн сонгууль зарласан өдрөөс эхлэн санал хураах өдөр хүртэл улс төрийн намууд энэ хуулийн 12.4.3-т заасан тайланг долоо хоног тутам гаргаж дараа долоо хоногийн эхний ажлын өдрийн 17.00 цагаас өмнө өгнө.
2. Парламентын юмуу орон нутгийн сонгуулийн дараа нэг сарын дотор сонгуулийн кампанийн үеэр хөрөнгийн эх үүсвэр болон зарлагын талаар нэмэлт тайланг Үндэсний сонгуулийн хороонд гаргаж өгнө. Тайлангийн форматыг сангийн сайд тогтооно.

12.6 дугаар зүйл. Улсын төсвөөс авах хөрөнгө

1. Парламентад суудал авсан намууд улсын төсвөөс хөрөнгө авах эрхтэй болно. Олгох

хөрөнгийн хэмжээ нь парламентын сонгуулиар намуудын авсан суудлын тоотой хувь тэнцүүлсэн байна.

2. Намууд нэгдвэл олгох хөрөнгө нь тус тусдаа авах хөрөнгийн нийлбэр байна. Улс төрийн нам хуваагдвал парламент дахь гишүүд нь шинээр байгуулагдсан намуудын алинд нь харьяалагдахаа тодорхойлсон тохиолдолд олгох ёстой хөрөнгийг шинээр байгуулагдсан намуудад хуваарилна. Нам үйл ажиллагаагаа зогсоовол улсын төсвөөс хөрөнгө авах эрх нь хаагдана.
3. Үндэсний сонгуулийн хорооноос гаргасан намуудын парламентын сонгуулиар авсан суудлын тоог тодорхойлсон жагсаалтыг үндэслэн Засгийн газраас тогтоосон хөрөнгийг улс төрийн намын дансанд шилжүүлнэ.
4. Парламентын сонгуулийн жилд улсын төсвөөс намуудад олгох хөрөнгийн тооцоог сонгуулийн дүн зарлагдсны дараагийн сард хийнэ.
5. Улс төрийн нам хуваагдсан тохиолдолд намуудад улсын төсвөөс олгох хөрөнгийн тооцоог нам хуваагдсны дараа сард хийнэ.

12.7 дугаар зүйл. Хандив

1. Мөнгөн хандив, мөнгөн бус хэлбэрийн бэлэг болон намын үйл ажиллагааны дэмжлэг зэрэг нь улс төрийн намд өгсөн хандив болно.
2. Улс төрийн намууд хандивын тусгай бүртгэл хөтлөх ёстой. Бүртгэлийн форматыг энэ хуульд нийцүүлэн сангийн сайд тогтооно.
3. Улс төрийн нам хандив хүлээн аваад хандивын бүртгэлдээ хандив авсан хугацаа, хандивлагчийн тухай мэдээлэл (нэр, идентификацийн код юмуу регистрийн код), хандивын хэлбэр, үнийн дүн болон хэрэв хандивлагч заасан бол хандивыг юунд зориулж өгсөн зэргийг тусган бичнэ. Улс төрийн нам хандив авсныг гэрчлэх баримтыг хандивлагчид олгоно.
4. Хэрэв хандивлагч хүсвэл улс төрийн нам хандивыг хүлээн аваад хандив хийгдсэн болон хүлээн авсныг нотлох баримт олгоно.
5. Улс төрийн нам хэнээс өгч буй нь үл мэдэгдэх (аноним) хандив авах эрх байхгүй. Ийм хандив ирсэн тохиолдолд улс төрийн нам уг хандивыг 7 хоногийн дотор улсын төсөвт тушаах ба уг хандивыг дараагийн төсвийн жилд намуудад төсвөөс олгох мөнгөнд нийлүүлнэ.
6. Намын хандивын бүртгэл намын аль ч гишүүний хувьд үзэхэд нээлттэй байх ёстой. Улс төрийн нам хандивын бүртгэлийн хуулбараа улирал бүрийн эхний сарын тав дахь өдөр хүртлэх хугацаанд Ашгийн бус байгууллага, фондуудын бүртгэлд гаргаж өгөх ёстой. Энэ тайланг хэн ч үзэж болох бөгөөд үзэхэд үнэ төлбөргүй байна.

12.8 дугаар зүйл. Мөнгөн хандив

1. Улс төрийн нам хуулиар хориглогдоогүй мөнгөн хандив авах, түүнийг зарцуулах эрхтэй.
2. Улс төрийн нам 1000 буюу түүнээс илүү хэмжээний кроны бэлэн мөнгөн хандив авч болохгүй.

12.9 дүгээр зүйл. Мөнгөн бус бэлэг

1. Хэрэв намын дүрмээр заагдсан үйл ажиллагаанд хэрэглэж болохоор бол улс төрийн нам мөнгөн бус бэлэг хүлээн авах эрхтэй.
2. Мөнгөн бус бэлэг гэдэгт мөн улс төрийн намд үнэ төлбөргүй үзүүлсэн үйлчилгээг тооцох бөгөөд уг үйлчилгээ нь үзүүлж буй компани, байгууллагын хувьд бизнесийн үйл ажиллагаа нь байх юмуу нэг удаагийн эдийн засгийн үйлдэл байж болно, эсвэл

гуравдагч этгээд үйлчилгээг бүрэн буюу хэсэгчлэн төлсөн байж болно.

3. Мөнгөн бус бэлгийн үнийн дүнг намын удирдлагаас сонгож авсан хороо юмуу хөрөнгийн үнэлэгч тогтооно.
4. Мөнгөн бус бэлгийг өгөх, хүлээж авахад мөнгөн хандивтай адил шаардлага, хязгаарлалтууд хэрэглэгдэнэ.

12.10 дугаар зүйл. Үйл ажиллагааны дэмжлэг

1. Компани, байгууллагууд улс төрийн намд бараа таваар худалдах, үйлчилгээ үзүүлэхдээ зах зээлийн үнээс хямдаар худалдаж, үйлчилсэн нь үйл ажиллагааны дэмжлэг болох бөгөөд бараа худалдах, үйлчилгээ үзүүлэх нь уг компани, байгууллагын хувьд бизнесийн үйл ажиллагаа нь байх юмуу нэг удаагийн эдийн засгийн үйлдэл байж болно.
2. Үйл ажиллагааны дэмжлэгийн үнэ нь худалдах юмуу үйлчилгээ үзүүлэх үеийн зах зээлийн үнээс намын төлсөн үнийг хассантай тэнцэнэ.
3. Үйл ажиллагааны дэмжлэг үзүүлсэн хүн уг дэмжлэгээ мөнгөн дүнгээр үнэлж дүнг улс төрийн намд танилцуулна. Улс төрийн намаас сонгон авсан хороо буюу хөрөнгийн үнэлэгч мөн өөрийн үнэлгээг гаргаж, түүнийгээ намын тайланд тусгана.
4. Үйл ажиллагааны дэмжлэгийг үзүүлэх болон хүлээн авахад мөнгөн хандивтай адил шаардлага, хязгаарлалтууд хэрэглэгдэнэ.

12.11 дүгээр зүйл. Хориглогдох хандив

1. Дараах этгээдүүд улс төрийн намд хандив өгөхийг хориглоно:
 - a. засгийн газрын байгууллагууд, тэдний харьяаны байгууллагууд, засгийн газрын аж ахуйн байгууллагууд;
 - b. нутгийн захиргааны байгууллага, тэдний харьяаны байгууллагууд;
 - c. үндэсний цөөнхийн соёлын автономит;
 - d. нийтийн эрхийн хуулийн этгээд;
 - e. улсын болон нутгийн захиргааны оролцоотой Эстонийн компаниуд, Бирж дээр акц нь чөлөөтэй арилжигдах хувьцаат компаниас бусад нийтийн эрхийн хуулийн этгээд;
 - f. засгийн газар буюу нутгийн захиргааны байгууллагууд гишүүн нь байгаа ашгийн бус нэгдлүүд;
 - g. өмнөх хоёр жилд улсаас юмуу нутгийн захиргааны байгууллагаас дэмжлэг авсан, төсвөөс зориулалтаар гаргасан хөрөнгөөс авсан болон засгийн газар, нутгийн захиргааны байгууллагын харьяа салбар байгууллагуудаар дамжин дэмжлэг авсан компани, хуулийн этгээдүүд;
2. Гадаадын улсууд, гадаад улсын байгууллагууд, гадаадын аж ахуйн хуулийн этгээдүүдээс хандив авахыг хориглоно.
3. Аноним хандив, өөрөөр хэлбэл өөрийн тухай мэдээллээ өгөөгүй буюу өгөхийг хүсээгүй этгээдээс хандив авахыг хориглоно.
4. Хандивынхаа талаар мэдээлэл өгөхийг хүсэхгүй юмуу өгч чадахгүй байгаа хандивлагчаас хандив авахыг хориглоно.
5. Гуравдахь этгээдээс хандив авахад зуучлахыг хориглоно.
6. Энэ зүйлийн 1 ба 2 дугаар заалтанд дурдагдсан этгээдээс дараах тохиолдолд хандив авч болно. Үүнд:
 - a. Хандив Эстони улсад бүртгэгдсэн бүх улс төрийн намд адил тэнцүүгээр өгөгдөж

байгаа бол,

- б. Улс төрийн намуудад улсын төсвөөс хөрөнгө хуваарилдаг төрийн байгууллагаар дамжуулан улс төрийн намуудад хуваарилах хандив,
- с. нийтэд зарлагдсан үйл ажиллагааг дэмжин бүх намуудад адил нөхцлөөр санал болгосон хандив зэрэг болно.

7. Гуравдагч этгээд бүрэн буюу хэсэгчлэн төлбөрийг нь гүйцэтгэсэн бөгөөд уг этгээд өөрийн талаархи мэдээлэл болон төлбөрийн хэмжээгээ ил байлгасан тохиолдолд мөнгөн бус бэлэг болон үйл ажиллагааны дэмжлэг авч болно.

12.12 дугаар зүйл. Хандивыг хүлээн авах

- 1. Хандив өгөх санал юмуу хандив хүлээн авч буй нам уг хандив хориглогдоогүй эсэхийг нягтлах үүрэгтэй бөгөөд хангалттай мэдээлэл байхгүй юмуу эргэлзээ байгаа бол хандивын санал тавьсан этгээд, эсвэл хандивлагчаас тайлбар авна.
- 2. Хориглогдсон хандивын санал авсан нам уг саналыг хүлээн авахгүй байх үүрэгтэй.
- 3. Улс төрийн нам хүлээн авсан хандив нь 12.11.1-т заагдаагүй шалтгаанаар авах боломжгүй гэж үзвэл мөнгөн хандивыг засгийн газрын байгууллагын тусгай дансанд шилжүүлэх ёстой, мөнгөн бус бэлгийг мөн байгууллагад шилжүүлэн өгнө.
- 4. 3 дугаар заалтын дагуу тусгай дансанд шилжүүлсэн мөнгийг улсын төсвөөс улс төрийн намуудад мөнгө хуваарилдаг засгийн газрын байгууллага төсвөөс олгох мөнгөтэй адил хувиар намуудад жилд нэг удаа хуваарилна.

<http://www.lexadin.nl/wlg/>

Польш улсын “Улс төрийн намуудын тухай” хууль, 1997.06.27

/Act of Political Parties/

Бүлэг 4, Улс төрийн намуудын санхүү ба санхүүжилт

23а дугаар зүйл.

Намуудын санхүүжилтийн эх үүсвэр нь ил тод байна.

24 дүгээр зүйл

- 1. Улс төрийн намуудын хөрөнгө нь гишүүдийн татвар, бэлэглэл, өв, хөрөнгийн орлого болон хуулиар тогтоогдсон татаас, төрийн санхүүгийн тэтгэлэг (субвенци, subvention) –ээс бүрдэнэ.
- 2. Улс төрийн намын хөрөнгө нь зөвхөн намын дүрмийн зорилго болон буяны зорилгоор ашиглагдаж болно.
- 3. Улс төрийн нам аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхэлж болохгүй.
- 4. Улс төрийн нам дараах эх үүсвэрээс хөрөнгийн орлого олж болно:
 - а. Банкны данс, хадгаламжинд байгаа хөрөнгийн хүү,
 - б. төрийн сангийн облигаци, бонын эргэлтээс,
 - с. өөрийн өмчийн хэсгийг борлуулах,
 - д. Энэ хуулийн 27 дугаар зүйлийн дагуух үйл ажиллагаа зэрэг болно.
- 5. Улс төрийн нам өөрийн өмчийн үл хөдлөх хөрөнгө, барилга, байрыг зөвхөн сеймийн гишүүд, сенатын гишүүд, орон нутгийн хурлуудын депутат нарт ашиглуулж болно.
- 6. Улс төрийн нам олон нийтийн дунд хөрөнгө цуглуулах арга хэмжээ зохиож болохгүй.

7. Улс төрийн намын дүрмийн зорилгоо хэрэгжүүлэхийн тулд банкны зээл авч болно.
8. Улс төрийн нам зөвхөн 26а зүйлийн заалтын хүрээнд банкны дансанд санхүүгийн хөрөнгөө хадгалж болно.

25 дугаар зүйл.

1. Улс төрийн намд хөрөнгө, санхүүг энэ хуулийн заалтууд болон БНПУ-ын Сейм, Сенат, Европын парламентын сонгуулийн хуулиудын зохих заалтуудыг үндэслэн зөвхөн хувь хүмүүс өгч болно.
2. Улс төрийн нам дараах эх үүсвэрээс санхүүгийн хэрэгсэл авч болохгүй:
 - а. Хилийн чанадад амьдарч байгаа польшийн иргэдээс бусад БНПУ-ын нутагт амьдардаггүй хувь хүнээс,
 - б. БНПУ-ын нутагт амьдарч байгаа гадаадын иргэдээс
3. 1 ба 2 дугаар заалт нь мөн санхүүгийн биш үнэт зүйлд мөн хамаатай
4. Хувь хүнээс нэг жилийн туршид улс төрийн намд өгөх хандив нь хандив өгөхийн урд өдрийн байдлаар хуулиар тогтоогдсон сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг 15 дахин авснаас хэтэрч болохгүй. Энэ хандивын хэмжээнд нэг жилийн туршид төлсөн гишүүний татварын хуулиар тогтоогдсон сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээнээс хэтрээгүй хэсэг орохгүй.
5. Нэг удаагийн хандив нь хандив өгөхийн урд өдрийн байдлаар хуулиар тогтоогдсон сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээнээс хэтэрсэн бол зөвхөн чек, шилжүүлэг болон төлбөрийн картаар хийж болно.

26а дугаар зүйл.

Нэг гишүүний нь нэг жилийн туршид төлөх татвар гишүүний татвар төлөхийн урд өдрийн байдлаар хуулиар тогтоогдсон сарын хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээнээс хэтрээгүй бөгөөд намын орон нутгийн салбарт үлдэж, өдөр тутмын үйл ажиллагаанд хэрэглэгдэж байгаа бол улс төрийн намын санхүү дэхь гишүүдийн татварын хөрөнгө нь хөрөнгийг заавал банкны дансанд хадгалах үүрэгт хамаарахгүй.

27 дугаар зүйл.

Улс төрийн намын бэлэг тэмдгийн зүйлс, намын хөтөлбөр, дүрэм, зорилго, үйл ажиллагааг таниулах зорилго бүхий хэвлэмэл материал зарж борлуулах болон намын бичгийн хэргийн техник хэрэгслийг ашиглан үзүүлэх төлбөртэй жижиг үйлчилгээг аж ахуйн үйл ажиллагаа гэж үзэхгүй.

28 дугаар зүйл.

1. Улс төрийн нам:
 - а. Сеймийн сонгуульд бие даан сонгуулийн хороо байгуулан оролцож, нэр дэвшигчдийн тойргийн жагсаалтаараа улсын хэмжээнд хүчинтэйд тооцогдсон 3-аас доошгүй хувийн санал авсан,
 - б. Сеймийн сонгуульд эвсэл болон оролцож нэр дэвшигчдийн тойргийн жагсаалтаараа улсын хэмжээнд хүчинтэйд тооцогдсон 6-аас доошгүй хувийн санал авсан бол энэ хуулиар тогтоогдсон зарчим, журмын хүрээнд Сеймийн бүрэн эрхийн хугацаанд улсын төсвөөс дүрмийн үйл ажиллагаагаа явуулахад зориулсан төрийн тэтгэлэг (субвенц) авах эрхтэй болно.
2. Сонгуульд оролцсон намуудын эвсэлд субвенц олгохдоо сонгуулийн эвсэл байгуулах

гэрээгээрээ тогтоосон пропорцийг нь үндэслэн эвсэл болон оролцсон намуудад хуваан олгоно. Эвслийн гэрээнд тусгасан харьцаа өөрчлөгдөж болохгүй.

3. Сонгуулийн эвсэл байгуулсан гэрээг Улсын сонгуулийн комисст бүртгүүлсэн байна. Эсрэг тохиолдолд гэрээ хүчингүйд тооцогдоно.
4. Хэрэв сонгуулийн эвсэлд оролцсон намууд эвсэл байгуулах гэрээндээ энэ зүйлийн 2 дугаар заалтанд дурдсан харьцааг тодорхойлоогүй бол субвенц олгогдохгүй.
5. Субвенц авах эрхээ авсны дараа сонгуулийн эвсэл задарвал эвсэл байгуулах гэрээгээр тодорхойлсон харьцаагаар эвсэлд байсан намуудад субвенцийг олгоно.
6. Энэ зүйлийн 1 дүгээр заалтаар тогтоогдсон субвенцийг сонгууль явагдсны дараахи жилийн 1 дүгээр сарын 1-нээс эхлэн олгоно. Субвенцийг дараагийн сонгууль явагдах жилийн эцэс болтол олгоно.

29 дүгээр зүйл.

1. Энэ хуулийн 28 дугаар зүйлд заасны дагуу улс төрийн нам, сонгуулийн эвслүүдэд олгох жилийн субвенцийн хэмжээг уг нам буюу эвслийн нэр дэвшигчдийн тойргийн нэрсийн жагсаалтанд өгсөн хүчинтэйд тооцогдсон саналын нийт тоонд пропорционалиар, дараалан буурах зарчмаар саналын процентоор илэрхийлсэн интервалуудаар ангилж дараах томъёогоор бодож тодорхойлно:

$$S = W_1 \cdot M_1 + W_2 \cdot M_2 + W_3 \cdot M_3 + W_4 \cdot M_4 + W_5 \cdot M_5,$$

Үүнд S –Жилд олгох субвенцийн хэмжээ; W_{1-5} – тухай нам буюу сонгуулийн эвслийн нэр дэвшигчдийн нэрсийн тойргийн жагсаалтанд улсын хэмжээгээр өгсөн хүчинтэйд тооцогдсон саналын нийт тоо бөгөөд саналыг процентоор илэрхийлэн интервалд хуваасан доорхи хүснэгтэд бичнэ; M_{1-5} – доорхи хүснэгтийн мөр тус бүрд харгалзах злотын хэмжээ.

Мөр	Процент	Саналын тоо (W)	Нэг саналд ноогдох мөнгөний хэмжээ (M)
1	5% хүртэл		10 злот
2	5 % - 10% хүртэл		8 злот
3	10% - 20% хүртэл		7 злот
4	20% - 30% хүртэл		4 злот
5	30% -оос дээш		1,5 злот

2. Энэ хуулийн 28 дугаар зүйл болон энэ зүйлийн 1 дэхь заалтаар тогтоогдсон жилийн субвенцийг улс төрийн намуудад Сеймийн сессийн үеэр улирал тутамд нэг удаа 4 тэнцүү хэсэг болгон олгоно.
3. Субвенцийг олгох үндэслэл нь улс төрийн намыг дүрэм ёсоор нь төлөөлөх байгууллагаас жил бүрийн гуравдугаар сарын 31-ний дотор албан бланкан дээр үйлдэж, Улсын сонгуулийн комиссоос субвенц авах эрх болон хэмжээг нь баталгаажуулсан, тухайн жилийн субвенцийг олгох тухай өргөдөл байна.
4. Субвенцийн мөнгийг улс төрийн намын банкны дансны тусгай дэд дансанд байрлуулна. Тухайн намд олгох субвенцийг дансанд нь шилжүүлэхийг сангийн сайд хэрэгжүүлнэ.
5. Улсын сонгуулийн комиссийн сонгуулийн хороодын тайлангуудыг хүлээн авсан болон буцаасан тухай мэдээлэл албан ёсны хэвлэл "Monitor Polski"-д хэвлэгдэн гарснаас

хойш 30 хоногоос хэтрэхгүй хугацаанд улс төрийн намуудад олгох субвенцийн эхний улирлын санхүүжилтийг хийнэ.

6. Хэрэглээний бараа, үйлчилгээний үнийн ерөнхий үзүүлэлтийн өсөлт 5%-оос илүү болсон тохиолдолд сангийн сайд шийдвэр гаргаж энэ зүйлийн 1 дахь хэсэгт заасан нэг саналд оногдох мөнгөний дүнг үнийн өсөлтөнд зохицуулан нэмэгдүүлнэ.
7. Энэ зүйлийн 6 дахь заалт дахь үнийн өсөлтийн үзүүлэлтийг улирал бүрийн эхний сарын 20-ний өдрийн дотор албан ёсны хэвлэл “Monitor Polski”-д нийтлүүлсэн Үндэсний статистикийн удирдах газрын даргын мэдээллийг үндэслэн тогтооно.

30 дугаар зүйл.

1. Улс төрийн нам Экспертийн фонд байгуулна.
2. Экспертийн фондод нэгтгэгдэх санхүүгийн хэрэгсэл нь зөвхөн тухайн улс төрийн намын өөрийн хөрөнгөөр бүрдэнэ.
3. Улс төрийн нам хүлээн авсан субвенцийнхээ 5-15%-ийг Экспертийн фонддоо шилжүүлнэ.
4. Экспертийн фондод хуримтлагдсан хөрөнгийг хууль, улс төр, социологийн болон нийгэм, эдийн засгийн экспертиз, мөн намын дүрмийн үйл ажиллагаатай холбоотой хэвлэн нийтлэл, боловсролын ажиллагаанд ашиглана.
5. Экспертизийн фондын мөнгө тухайн улс тарийн намын дансны дэд дансанд хадгалагдана.

31 дүгээр зүйл.

1. Улс төрийн нам бусад улс төрийн намуудтай нэгдэхэд нэгдсэн шинэ намын энэ хуулийн 28 дугаар зүйлээр тодорхойлогдох субвенц нь нэгдэхийн өмнөх нам тус бүрд тогтоосон субвенцүүдийн нийлбэр байна.
2. Нэгдсэн шинэ намын эрх бүхий байгууллагаас гаргасан өргөдлийг үндэслэн уг намд субвенцийг Шүүх зохих бүртгэл хийсэн сараас эхлэн олгоно.
3. Улс төрийн нам тарсан буюу Шүүх намыг татан буулгасан сарын дараагийн сараас эхлэн субвенц олгохыг зогсооно.

32 дугаар зүйл.

Сеймийн эрхийн хугацааг богиносгосон тохиолдолд Сейм тарсан улирлаар төгсгөл болгон улс төрийн намуудад олгох субвенцийн эрх хүчингүй болно.

33 дугаар зүйл.

1. Субвенцитэй холбоотой зардлыг улсын төсвийн “Төсөв, нийтийн санхүү, санхүүгийн байгууллага” гэсэн хэсгээс гаргана.
2. Сангийн сайдын захирамжаар
 - а. Энэ хуулийн 29 дүгээр зүйлийн 3 дахь заалтанд заагдсан өргөдөл өгөх тодорхой журам, субвенц олгох тодорхой журам;
 - б. Улсын сонгуулийн комисстой тохиролцсоны үндсэн дээр энэ хуулийн 29 дүгээр зүйлийн 3 дахь заалтанд тусгагдсан өргөдлийн албан бланкийг тус тус тогтооно.

34 дугаар зүйл.

1. Улс төрийн намууд жил болгон хүлээн авсан субвенц болон субвенцээс гаргасан

зардлынхаа талаар санхүүгийн мэдээллийг бэлтгэнэ.

2. Улс төрийн нам календарийн жилийн санхүүгийн мэдээллээ дараа жилийн гуравдугаар сарын 31-ний дотор Улсын сонгуулийн комисст өгнө.
3. Сангийн сайд Улсын сонгуулийг комисстой тохиролцсоны үндсэн дээр санхүүгийн мэдээллийг гаргах хэлбэрийг тогтооно. Үүндээ санхүүгийн мэдээллийг бүрдүүлэх арга ба түүнд оруулсан мэдээлэл нь субвенцийн мөнгөний зарцуулалтыг бодитойгоор шалгах боломжтой байхаар тайлбарыг оруулсан байна.
4. Санхүүгийн мэдээллийг Улсын сонгуулийн комиссоос сонгон томилсон эксперт-шалгагчийн дүгнэлт, рапорттай хавсарган комисст өгнө. Дүгнэлт, рапорт гаргах зардлыг Үндэсний сонгуулийн товчооноос гаргана.
5. Санхүүгийн мэдээллийг бичгийн хэлбэрээр болон цахим хэлбэрээр өгөх бөгөөд цахим хэлбэрийн тип, форматыг сангийн сайдын 3 дахь заалтанд дурдсан захирамжаар тогтооно.
6. Улсын сонгуулийн комисс санхүүгийн мэдээллийг авснаас хойш 14 хоногийн хугацаанд албан ёсны хэвлэл “Monitor Polski”-д нийтэлнэ

Зүйл 34а

1. Улсын сонгуулийн комисс санхүүгийн мэдээллийг авснаас хойш 4 сарын хугацаанд:
 - а. Мэдээллийг ямар нэгэн сануулгагүй хүлээн авна,
 - б. мэдээллийг дутагдлыг нь заан хүлээн авна,
 - в. мэдээллийг буцаана.
2. Улс төрийн нам субвенцээр авсан хөрөнгөө дүрмийн үйл ажиллагаатай нь холбоогүй зорилгоор ашигласан нь илэрвэл санхүүгийн мэдээллийг буцаана.
3. Хэрэв санхүүгийн мэдээллийн үнэн зөв, шударга гаргасанд эргэлзээ байвал Улсын сонгуулийн комисс тухайн улс төрийн намд мэдээллийн дутагдлыг арилгах санал тавих буюу тодорхой хугацаанд тайлбар өгөхийг санал болгоно.
4. Улсын сонгуулийн комисс санхүүгийн мэдээллийг судлаад экспертиз хийлгэх буюу дүгнэлт гаргуулахаар шийдвэрлэж болно.
5. Улсын сонгуулийн комисс санхүүгийн мэдээллийг судлаад төрийн байгууллагаас зайлшгүй тусламж шаардаж болно.
6. нэ хуулийн 34 дүгээр зүйлийн 5 дахь заалтын дагуу санхүүгийн тайланг хэвлэснээс хойш 14 хоногийн хугацаанд:
 - а. Улс төрийн нам,
 - б. улс төрийн намуудын санхүүжилтэнд анализ хийхтэй холбоотой үйл ажиллагааг өөрийн дүрмийн хүрээнд явуулдаг нийгэмлэг фондууд хэвлэгдсэн мэдээлэлтэй холбоотой сануулгуудаа бичгийн хэлбэрээр Улсын сонгуулийн комисст өгч болно.
7. Энэ зүйлийн 5 дахь заалтанд дурдагдсан сануулга ирснээс хойш 60 хоногийн дотор Улсын сонгуулийн комисс бичгээр хариу өгнө.

34б дүгээр зүйл.

1. Улсын сонгуулийн комисс санхүүгийн мэдээллийг буцаасан тохиолдолд улс төрийн нам мэдээллийг буцаасан өдрөөс 7 хоногийн хугацаанд Дээд шүүхэд гомдол гаргаж болно.
2. Гомдлыг Дээд шүүх 7 шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэйгээр авч хэлэлцэнэ. Гомдлыг хэлэлцэхдээ Иргэний байцаан шийтгэх хуулийн нормыг мөрдөнө.
3. Дээд шүүх гомдлыг хэлэлцээд, гомдол ирснээс хойш 60 хоногийн дотор шийдвэр

гаргана. Дээд шүүхийн шийдвэр эцсийнх байна.

4. Хэрэв Дээд шүүх гомдлыг үндэслэлтэй гэж үзсэн бол Улсын сонгуулийн комисс санхүүгийн мэдээллийг хүлээн авсан тухай шийдвэрийг даруй гаргана.

34в дүгээр зүйл.

Улс төрийн нам дараах тохиолдлуудад субвенц авах эрхээ алдана:

- а. энэ хуулийн 34 дүгээр зүйлийн 2 дахь заалтанд заагдсан хугацаанд санхүүгийн мэдээллээ гаргаж өгөөгүй бол,
- б. санхүүгийн мэдээллийг нь Улсын сонгуулийн комисс буцаасан бол ,
- в. энэ хуулийн 34б заалтаар дээд шүүх гомдлыг нь хэрэгсээгүй бол зэрэг болно.

40 дугаар зүйл.

Улс төрийн нам хуулийн этгээдийн орлогын татварын хуулиар татвар төлнө.

41 дугаар зүйл.

Сангийн сайд Улсын сонгуулийн комисстой зөвшилцөн улс төрийн намын санхүүгийн бүртгэл хөтлөх журмыг тогтоох бөгөөд уг дүрмээр өмч хөрөнгийн баримт бичиг хөтлөлт, орлого, зарлага, тооцоолох тухай болон санхүүгийн тайлан хэрхэн гаргах зэргийг тодорхойлсон байна.

<http://www.lexadin.nl/wlg/>

Бүгд Найрамдах Молдова Улсын “Улс төрийн намуудын тухай” 2007 оны 12 дугаар сарын 21-ний 294 дүгээр хууль
/Act of Political Parties/

БҮЛЭГ VI, Улс төрийн намуудын хөрөнгө

24 дугаар зүйл. Улс төрийн намуудын хөрөнгө

1. Улс төрийн намууд өмчиндөө барилга, тоног төхөөрөмж, хэвлэлийн газар, хэвлэлийн үйлдвэр, тээврийн хэрэгсэл болон хуулиар хориглоогүй бусад өмчтэй байж болно. Улс төрийн намын өмч нь зөвхөн дүрмийн зорилтуудаа биелүүлэхэд ашиглагдаж болно.
2. Улс төрийн намын өмчийн эрх энэ хуулинд өөрөөр заагдсанаас бусад бүх тохиолдолд иргэний хууль тогтоомжуудаар зохицуулагдана.
3. Улс төрийн намууд хэвлэн нийтлэх үйл ажиллагаа, өөрийн хөрөнгийг захиран зарцуулахтай холбоотой үйл ажиллагаа болон дүрмийн зорилтоо хэрэгжүүлэхтэй шууд холбоотой аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулах эрхтэй.
4. Улс төрийн намууд зэр зэвсэг, дэлбэрэх бодис болон хүний эрүүл мэнд, амь насанд аюултай материал эзэмших, захиран зарцуулах, ашиглах болон агуулах, хадгалахаар хүлээн авахыг хориглоно.
5. Улс төрийн намын өмч, орлогыг гишүүдэд хувааж болохгүй

25 дугаар зүйл. Улс төрийн намуудын санхүүжилтийн эх үүсвэр

1. Улс төрийн намуудын санхүүжилтийн эх үүсвэр нь:
 - а. гишүүний татвар

- б. хандив, үүнд мөн намаас зохион байгуулсан урлаг, спортын болон бусад төрлийн нийтийг хамарсан арга хэмжээний үеэр цуглуулсан хандив орно
 - в. Энэ хуулийн заалтууд болон тухайн жилийн төсвийн хуулийн дагуу улсын төсвөөс олгох мөнгөн хөрөнгө
 - с. Энэ хуулийн 24 дүгээр зүйлийн 2-ийн хүрээнд олох бусад орлого
2. Улс төрийн намууд дээрх 1 дүгээр заалтанд тусгагдсанаас өөр санхүүжих эх үүсвэрийг ашиглаж болохгүй.
 3. Гишүүний татварын хэмжээ болон төлөх журмыг намын дүрмээр тогтооно
 4. Улс төрийн намуудын төлбөр, тооцоог уг намын Бүгд Найрамдах Молдов улсад байрлаж буй газрын банканд нээсэн дансаар молдовын лей болон гадаад валютаар гүйцэтгэнэ.
 5. 1 дүгээр заалтаар олсон орлогоос татвар төлөх ба төлөхгүй тохиолдлууд Татварын хуулийн зохих заалтуудаар зохицуулагдана.
 6. Нийтийн болон хувийн санхүүжилт нь намын бие даасан байдлыг хязгаарлахад чиглэж болохгүй.
 7. Улс төрийн намын санхүүжилт болон намын санхүү, материаллаг эд хөрөнгийн ашиглалт нь холбогдох хууль тогтоомжийг зөрчсөн тохиолдолд хуулийн харууцлага хүлээлгэнэ.
 8. Улс төрийн намууд хилийн чанадад банкны данс нээх эрхгүй.

26 дугаар зүйл. Хандив

1. Хандив гэж улс төрийн намд ямар нэгэн нөхцөлгүй, буцаан төлөхгүйгээр өгсөн бөгөөд уг нам хүлээн авсан хөрөнгийг хэлнэ
2. Улс төрийн намын хандиваар олох жилийн орлого нь тухайн жилийн улсын төсөвт орохоор тусгагдсан орлогын 0,1 хувьтай тэнцэх хэмжээнээс хэтрэх ёсгүй
3. Хувь хүн нэг болон хэд хэдэн улс төрийн намд хандив өгч болно. Төсвийн нэг жилийн турш тухайн хувь хүнээс нэг буюу хэд хэдэн намд өгсөн нийт хандивын хэмжээ нь тухайн жилд тогтоогдсон үндэсний эдийн засгийн хэмжээний сарын дундач хөдөлмөрийн хөлсийг 500 дахин авснаас хэтэрч болохгүй. Хэрэв уг хувь хүн намын гишүүн бол жилийн турш төлсөн гишүүний татвар нь дээр заасан хандивт багтана
4. Улс төрийн намд нэг хуулийн этгээдээс санхүүгийн нэг жилийн турш өгсөн хандивын хэмжээ нь тухайн жилд тогтоогдсон үндэсний эдийн засгийн хэмжээний сарын дундач хөдөлмөрийн хөлсийг 1000 дахин авснаас хэтэрч болохгүй.
5. Улс төрийн нам дараах субъектүүдээс ямарваа хэлбэрээр шууд болон шууд бусаар санхүүжилт авах, эд материалын дэмжлэг авахыг хориглоно:
 - - гадаад улс,
 - - олон улсын байгууллагууд,
 - улсаас санхүүждэг юмуу улсын болон гадаадын өмчийн оролцоотой байгууллага, аж ахуйн нэгж,
 - шашны, буяны, ашгийн бус байгууллагууд,
 - үйлдвэрчний эвлэлүүд,
 - насанд хүрээгүй болон гадаадад оршин суугаа Молдов улсын иргэд,
 - Молдов улсын иргэн биш хүмүүс,
 - хэн нь тодорхойгүй (аноним) хүмүүс болон гуравдахь этгээдийн өмнөөс хийх хандив зэрэг болно.

6. Улс төрийн намуудын авсан хандивын тогтоосон хэмжээнээс хэтэрсэн хэсэг болон 5 дугаар заалтыг зөрчин авсан хандивыг шүүхийн шийдвэрийн үндсэн дээр улсын төсвийн орлогод хураан авна.

27 дугаар зүйл. Улс төрийн намуудын хандив ил тод байх

1. Улс төрийн нам бүр хандив өгсөн этгээдийн нэр, хаяг, хандивын хэмжээг заасан бүртгэл хөтлөнө.
2. Улс төрийн нам хэн нь тодорхойгүй этгээдээс хандив авах болон энэ хуулиар заасан хэмжээнээс хэтэрсэн хандив авах эрхгүй
3. Хэн нь тодорхойгүй этгээдээс хандив авсан болон энэ хуулиар заасан хэмжээнээс хэтэрсэн хандив авсан тохиолдол илэрвэл уг улс төрийн нам 10 хоногийн дотор зохих хэмжээний хөрөнгийг улсын төсөвт шилжүүлэх үүрэгтэй.

28 дугаар зүйл. Улс төрийн намыг улсын төсвөөс санхүүжүүлэх

1. Улсын төсвөөс улс төрийн намуудын санхүүжилтэнд жилд олгох хөрөнгийн хэмжээ нь тухайн жилийн улсын төсвийн төлөвлөгдсөн орлогын 0,2 хувь байх ба дараах байдлаар хуваарилагдана:
 - а. 50 хувь нь парламентын сүүлийн сонгуулиар авч, парламент шинээр бүрдэх үед хүчинтэйд тооцогдсон мандатын тоотой нь пропорционалиар улс төрийн намуудад хуваарилагдана,
 - б. 50 хувь нь орон нутгийн ерөнхий сонгуулиар засаг захиргааны хоёрдахь түвшний нэгжүүдийн төлөөллийн байгууллагад 50-иас доошгүй тооны мандат авсан улс төрийн намуудад авсан саналын тоотой нь пропорционалиар хуваарилагдана.
2. Улс төрийн намууд дараах тохиолдолд улсын төсвөөс санхүүжилт авах эрхээ алдана:
 - а. үйл ажиллагааг нь хязгаарласан бол хязгаарлалтын хугацаанд,
 - б. хуулийн этгээдийн статусаа алдсан тохиолдолд,
 - в. намын санхүүжилтийн дүрэм болон 3 дугаар заалтыг зөрчсөн.
3. Сонгуулийн кампанийн явцад хуулиар тогтоогдсон зардлын хэмжээг хэтрүүлсэн намууд болон хуулийн заалтыг зөрчсөн санхүүжилттэй намууд улсын төсвөөс санхүүжилт авах эрхээ алдана
4. Сонгуулийн кампанийн явцад хуулиар тогтоогдсон зардлын хэмжээг хэтрүүлсэн болон сонгуулийн кампанийг санхүүжүүлэх тухай хуулийн заалтыг зөрчин улсын төсвөөс санхүүжилт авах эрхээ алдсан намууд уг эрхээ дараагийн сонгуулийн дараа 1 дүгээр заалтын дагуу сэргээж болно.
5. Сонгуулийн хандив авах дүрмийг зөрчсөнөөс үүдэн улсын төсвөөс санхүүжилт авах эрхээ алдсан намууд уг зөрчлөө арилгасны дараа санхүүжилт авах эрхээ сэргээнэ.
6. Улс төрийн намд санхүүжилт хийх хөрөнгийг 1 дүгээр заалтын нөхцөл, хэмжээгээр сонгуульд авсан саналын тоог нь үндэслэн Сонгуулийн төв комиссоос уг намын дансанд шилжүүлнэ.
7. Улсын төсвийн санхүүжилтийн мөнгийг жилийн турш сар бүр намын дансанд тэнцүү хэмжээгээр хийнэ.
8. Улс төрийн нам энэ хуулийн дагуу улсын төсвөөс санхүүжилт авах эрхээ алдвал ийнхүү алдсаны дараагийн сараас эхлэн олгож байсан санхүүжилтийг зогсооно.
9. 1 дүгээр заалтын хүрээнд улсын төсвөөс санхүүжилт авах эрхтэй нам өөрчлөгдөн зохион байгуулагдвал санхүүжилтийн эрх нь уг намыг эрхийг замгамжлагч намд

шилжинэ.

29 дугаар зүйл. Улсын төсвийн санхүүжилтийг ашиглах

1. Улсын төсвөөс санхүүжүүлсэн хөрөнгийг тухайн намын удирдах байгууллагын шийдвэрээр дараах зорилгоор ашиглаж болно:
 - а. офисийн зардал
 - б. ажилтнуудын цалин хөлс
 - в. хэвлэл, рекламн зардал
 - г. дотоод болон гадаад албан томилолт
 - д. харилцаа холбооны зардал
 - е. улс төрийн арга хэмжээ зохион байгуулах зардал
 - ё. гадаадын зочдыг хүлээн авах зардал
 - ж. тухайн нам гишүүн нь байгаа олон улсын байгууллагын татвар төлөх
 - з. намын үйл ажиллагааг явуулахад зайлшгүй шаардлагатай хөдлөх ба үл хөдлөх хөрөнгөд хөрөнгө оруулах
 - к. бичгийн хэрэгсэл, тоног төхөөрөмж авах
 - л. сонгуулийн кампанийн зардал
2. Улсын төсвийн санхүүжилтийн хөрөнгийг 1 дүгээр заалтаас өөр зүйлд ашигласан байвал Кишинев хотын Апелляцийн танхимын эцсийн шийдвэрээр улсын төсвийн орлогод буцаан төлнө.
3. Улс төрийн намууд улсын төсвийн санхүүжилтийн хөрөнгөнд тусд нь нягтлан бодохын бүртгэл хөтлөнө.
4. Улсын төсвийн санхүүжилтийг хэрхэн ашиглаж байгааг хуулийн дагуу эрх бүхий байгууллага хянаана.

30 дугаар зүйл. Санхүүгийн тайлан

1. Хууль зүйн яамнаас баталсан журмын дагуу улс төрийн намууд жил бүрийн 3 дугаар сарын 31-нд багтаж санхүүгийн тайлангаа Аудитын танхим, Сангийн яам, Хууль зүйн яаманд танилцуулна.
2. 1 дүгээр заалтанд заасан тайлангийн улсын төсвөөс авсан хөрөнгөтэй холбоотой хэсгийг нь Аудитын танхим, бусад орлоготой холбоотой хэсгийг нь Сангийн яам өөрийн харьяаны байгууллагуудаараа дамжуулан тус тус шалгана.
3. Улс төрийн намын санхүүжилтийн журмыг зөрчсөн болон зөрчилтэйгээр олсон хөрөнгийг ашигласан тохиолдолд хуулийн хариуцлага хүлээлгэнэ.

<http://www.lexadin.nl/wlg/>

Герман Улсын “Улс төрийн намын тухай хууль”, Political Parties Act (Parteiengesetz, ParteienG), 1967.07.24

18 дугаар зүйл. Төрөөс үзүүлэх санхүүжилтийн зарчим, хүрээ

18.1. Төрөөс Үндсэн хуульд заасны дагуу намуудын ерөнхий үйл ажиллагааг хэсэгчлэн санхүүжүүлнэ. Төрийн сангаас санхүүжилт хуваарилах нь намуудын Европын холбоо, Парламент, Орон нутгийн сонгуульд оролцсон байдал түүний гишүүдээс өгсөн хандивийг хамаарч хуваарилна.

18.2. Бүх намд хуваарилах санхүүжилтийн жилийн дээд хэмжээ нь 230 сая дойч марк байна.

18.3. Намууд жил бүр намын нэрээр хүчинтэй санал бүрт 1 дойч марк байна. Нам тарсан эсхүл үйл ажиллагааг нь хориглосон бол Төрийн сангаас санхүүжилт авахгүй.

23 дугаар зүйл. Санхүүжилт

23.2. Жил бүрийн 9 дүгээр сарын 30-нд Германы Бундестаг нь Ерөнхийлөгчид санхүүгийн тайланг гаргана. Энэ нь Бундестаг хэвлэнэ.

24 дүгээр зүйл. Орлого, зарлагын тайлан

24.2. Орлого нь:

1. Гишүүдийн хураамж хандив
2. Хувь хүмүүсээс өгсөн хандив
3. Хуулийн этгээдээс өгсөн хандив
4. Хөрөнгөөс олсон орлого
5. Зохион байгуулалтын үйл ажиллагаанаас олсон орлого, хэвлэсэн материал
6. Төрийн сан
7. Салбар байгууллагаас олсон орлого
8. Бусад орлого зэргээс бүрдэнэ.

24.3. Зарлага нь :

1. Албан хаагчдын зардал
2. Өдөр тутмын үйл ажилгааны зардал
3. Намын үндсэн ажил
4. Сонгууль
5. Салбарт хуваарилсан мөнгө
6. Бусад зардал зэрэг байна.

<http://www.iuscomp.org/gla/statutes/ParteienG.htm>

**Бүгд Найрамдах Эквадор Улс, “Улс төрийн намын тухай хууль”, 1997 он,
/La Ley de Partidos Politicos/**

32 дугаар зүйл. Улс төрийн нам нь өөрийн үндсэн хөрөнгөөс олсон ашгаас татвар төлөхгүй. Улсын төсвөөс өгсөн санхүүжилтийн талаархи мэдээллийг жил бүр тайлагнана. Хувийн хандивийн талаархи мэдээллийг тайлагнахгүй байж болно.

57 дугаар зүйл. Улс төрийн намуудын санхүүжилтийн эх үүсвэр:

- гишүүний татвар, хандив
- хандив
- тухайн жилийн төсвийн хуулийн дагуу улсын төсвөөс олгох мөнгөн хөрөнгө
- хөрөнгө түрээслэх

2. Гишүүний татварын хэмжээ болон төлөх журмыг намын дүрмээр тогтооно.
3. Сонгуульд доод тал нь хүчинтэй саналын 0.04 хувь авсан улс төрийн нам Улсын төсвөөс санхүүжилт авах эрхтэй.

58 дугаар зүйл.

1. Улс төрийн нам дараах субъектүүдээс аливаа хэлбэрээр шууд болон шууд бусаар санхүүжилт авах, эд материалын дэмжлэг авахыг хориглоно:
 - гадаад улс,
 - улсаас санхүүждэг болон төрийн өмчийн оролцоотой байгууллага, аж ахуйн нэгж,
 - түүнчлэн төсвийн байгууллагад ажилладаг хувь хүн
 - Дээрх хориглосоноос бусад субъектын хувьд улс төрийн намд хандив өгөх нь нээлттэй.
2. 58.1-ийн хориглосон хэсгийг зөрчиж хууль бус хандив оруулсан хандивлагч болон хүлээн авагчийг үнийн дүнгийг 2 дахин нэмэгдүүлсэнтэй тэнцэх хэмжээгээр торгоно.

59 дүгээр зүйл. Улс төрийн намуудын байнгын хуримтлалд зориулж улсын төсвөөс жилд олгох хөрөнгийн хэмжээ нь тухайн жилийн улсын төсвийн төлөвлөгдсөн орлогын 0.5 хувь байна. Дараахи байдлаар хуваарилна.

1. 60 хувийг энэ тэнцүү намуудад хуваарилагдана.
2. 40 хувийг сонгуульд санал авсан дүнгээс нь хамаарч хувь тэнцүүлэх зарчмаар намуудад хуваарилагдана.

60 дугаар зүйл. Сонгуулийн жилд улсын төсвөөс сонгуульд оролцсон байдлыг нь үндэслэн жилд олгох хөрөнгийн тухайн жилийн улсын төсвийн төлөвлөгдсөн орлогын 0.5 хувийг улс төрийн намуудад хувь тэнцүүлэх зарчмаар хуваарилна.

61 дүгээр зүйл. Зарлага нь:

61. Албан хаагчдын зардал
62. Өдөр тутмын үйл ажиллагааны зардал
63. Намын үндсэн ажил
64. Сонгууль
65. Салбарт хуваарилсан мөнгө
66. Бусад зардал

<http://pdpa.georgetown.edu/Parties/Ecuador/Leyes/LeyPartidos.pdf>

Бүгд Найрамдах Турк Улс, “Улс төрийн намын тухай хууль” 1983 он /SIYASI PARTILER KANUNU/

Уг хуулийн 2 дугаар зүйлд хуулийн хамрах хүрээг тогтоосон бөгөөд үүнд улс төрийн нам байгуулах, зохион байгуулалт, үйл ажиллагаа, эрх, үүрэг болон хариуцлага, хөрөнгөжихтэй холбоотойгоор орлого, зарлага, хяналт, улс төрийн намыг хаах, хаахтай холбоотой асуудлыг зохицуулахаар заасан байна.

61 дүгээр зүйл. Намын орлого, эх үүсвэр

- Улс төрийн намын орлогыг зорилгыг зөрчин ашиглахыг хориглоно.

Орлого:

- намын гишүүнээр элсэхэд төлдөг хураамж,
- гишүүнчлэлийн татвар,

- намаас Их Хуралд сонгогдсон гишүүдээс авдаг гишүүн /МР/-ийн татвар,
- нэр дэвшигчдээс /хууль тогтоох болон орон нутгийн өөрөө удирдах байгууллага сонгогдохоор/ авах тусгай татвар /энэ татварыг намын эрх бүхий төв байгууллагын шийдвэрээр авна/, намын туг, бэлгэ тэмдэг, зэргийг илэрхийлсэн тэмдэг болон төстэй зүйлсийг худалдан борлуулснаас олсон орлого,
- намын хэвлэлийн зарсан төлбөр, намын гишүүний батлах, намын дэвтэр, тооцооны хуудас зэргээс олсон мөнгө,
- намын зохион байгуулсан цэнгээн, концерт, зэрэг үйл ажиллагаанаас олсон мөнгө, намын хөрөнгөөс олсон орлого, хандиваас бүрдэнэ.

62 дугаар зүйл. Намын хөрөнгөөс олсон орлогоос бусад орлогоос ямар ч тохиолдолд хураамж төлбөр, албан татвар авахгүй.

63 дугаар зүйл. Улс төрийн нам аливаа худалдааны үйл ажиллагаа эрхэлж болохгүй бөгөөд зээл авч болохгүй. Улс төрийн нам ямар тохиолдолд ямар газраас, хэн нэгнээс шууд болон шууд бусаар зээл авч болохгүй. Харин өөрийн хэрэгцээнд зориулж барьцаалан зээлээр хөрөнгө худалдан авч болно.

64 дүгээр зүйл. Улс төрийн нам оршин байгаа газар болон зорилго, үйл ажиллагаагаа хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай үл хөдлөх эд хөрөнгөөс бусад үл хөдлөх эд хөрөнгөтэй байж болохгүй. Нам өөрийн өмчлөлийн үл хөдлөх эд хөрөнгөөс орлого олж болно

- Улс төрийн намын бүхий л орлогыг тухайн намын хуулийн этгээдийн нэрийн өмнөөс хүлээн авна.
- Намын зарлага нь намын зорилгыг зөрчсөн байж болохгүй.
- Намын бүхий л зарлага уг намын хуулийн этгээдийн нэрийн өмнөөс байна. Намын бүх зарлага нь эрх бүхий нэгж, газрын шийдвэрт тулгуурласан байх ёстой бөгөөд эрх бүхий нэгж нь төсвөөр зөвшөөрөгдсөн байх болзолтойгоор 5 мянга хүртэл пира /ойролцоогоор 4,5 мянган ам доллар/ зарцуулахад тусгайлан шийдвэр гаргах шаардлагагүй.

65 дугаар зүйл. Намын зарцуулалтай холбоотой баримт бичгийг хадгалах хугацаа нь бусад хуульд өөрөөр заагаагүй бол 5 жил. Улс төрийн нам гишүүддээ болон бусад хүн, хуулийн этгээдэд ямар ч хэлбэрээр зээл өгч болохгүй.

66 дугаар зүйл. Улс төрийн намын санхүүгийн хяналт шалгалтыг Үндсэн хуулийн шүүх хэрэгжүүлдэг бөгөөд Үндсэн хуулийн шүүх улм төрийн намын хөрөнгөжих, орлого болон зарлагыг хуулийн дагуу эсэхийг хянадаг. Үндсэн хуулийн шүүх намын санхүүтэй холбоотой мэдээллийг улс төрийн намаас хэзээ ч авч болох бөгөөд Үндсэн хуулийн шүүхийн хяналт нь баримт бичгийн хэлбэрээр хэрэгжинэ.

<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/608.html>

Америкийн Нэгдсэн Улс Холбооны Сонгуулийн компани ажлын тухай хууль /Federal Election Campaign Laws /, 1971

9033 дугаар заалт

9037 дугаар зүйлд заасан төлбөр авах болзол хангахын тулд Хороонд /Улс төрийн намуудын Хороо/ тусгай компани ажилтай холбоотой холбогдох нотлох баримтыг

гаргаж өгөх, хорооноос шаардсан ямар ч тэмдэглэл, ном, бусад мэдээллийг гаргаж өгөх, Хорооны санхүүгийн хяналт шалгалтад хамрагдахаа бичгээр илэрхийлнэ.

9037 дугаар зүйлд заасан төлбөр авах болзлыг хангахын тулд 9035 аар тогтоосон хязгаарыг давсан тусгай компани ажил явуулахгүй байх, нэр дэвшигч нь АНУ-ыг Ерөнхийлөгчийн сонгуульд намаасаа нэр дэвших гэж байгаа, нэр дэвшигч 5000 доллараас илүү хандив авсан, дор хяаж 20 муж улсын оршин суугчдаас хандив өгсөн байх, нэг хүний өгсөн хандив нь 250 доллараас илүүгүй байх.

Нэр дэвшигч дээр дурдсан мэдээллийг өгснөөс хойш 10 хоногийн дотор Хорооноос гэрчилгээ өгнө.

1-9038 дугаар заалтууд

- Сонгуульд зориулсан тусгай сангийн зарцуулалтыг Нарийн бичгийн дарга хариуцах бөгөөд дээр дурдсан гэрчилгээ бүхий аль намын нэр дэвшигчдэд тэгш хуваарилах зарчим баримтална.
- Том намын /хувьд 4 сая доллар хүртэл, жижиг намуудын хувьд том намуудын авсан саналтай хувиас дээш санал авсан/ жижиг намын хувьд 5-25 хувийн санал авсан/ авсан саналд хувь тэнцүүлэн санхүүжилт олгоно.

527 дугаар зүйл

Улс төрийн нам нь хүү, хувьцааны ашиг, түрээс зэрэг орлого олж болох бөгөөд үүнийг цэвэр хөрөнгө оруулалтын орлого гэх ба татвараас чөлөөлөгдөхгүй.

<http://www.fec.gov/law/feca/feca.pdf>

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

**УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ТУХАЙ ХУУЛИЙН 34.3 ДАХЬ ЗААЛТАД НЭМЭЛТ ОРУУЛАХ
ТУХАЙ ХУУЛИЙН ТӨСӨЛД ХОЛБОГДОХ СУДАЛГАА, БУСАД ОРНЫ ТУРШЛАГА**

А. Пагма, Ц. Товуусүрэн, Г. Алтан - Оч, Ч. Базар, Б. Мөнхцэцэг

Монгол Улсын Их Хурлын тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай хуулийн төсөлд холбогдох судалгаа, бусад орны туршлага (УИХ-ын тухай хуулийн 34 дүгээр зүйлийн 34.3 дахь заалтад нэмэлт оруулахаар УИХ -ын гишүүн Э. Бат-Үүлийн өргөн барьсан төсөлтэй холбогдуулан хийсэн судалгаа)

№	Улсын болон эрх зүйн актын нэр	Тухайн заалтын албан бус орчуулга	Эх сурвалж /заалт тухайн хэл дээр, сайт/	Тодруулга
1.	АНУ, Үндсэн хууль 1 дүгээр зүйлийн 6 дахь хэсгийн 1 дүгээр заалт	Сенатч болон төлөөлөгчдийн албан ажлын нөхвөрийг хуулиар тогтоож, Нэгдсэн улсын хөмрөгөөс олгоно. Урван тэрслэх, хүнд гэмт хэрэг үйлдэх болон энх тайвны эсрэг үйлдлээс бусад тохиолдолд танхимынхаа чуулганд хуралдаж байх хугацаанд болон чуулганд ирэх, буцах үед тэднийг баривчилж болохгүй. Тэд Танхимын хуралдаанд үг хэлж, санал шүүмжлэл гаргасныхаа төлөө хаана ч асуугдах / not be questioned in any other Place/ ёсгүй.	“The Senators and Representatives shall receive a compensation for their services, to be ascertained by Law, and paid out of the Treasury of the United States. They shall in all Cases, except Treason, Felony and Breach of the Peace, be privileged from Arrest during their Attendance at the season of their respective Houses, and in going to and returning from the same; and for any Speech or debate in either House, they not be questioned in any other Place.” АНУ-ын Үндсэн хууль, УБ., 2000 он	АНУ-д нь парламентын гишүүний бүрэн эрхийн баталгааг хугацаагаар нь болоод орон зайгаар нь хязгаарласан байна. Өөрөөр хэлбэл, парламентын гишүүн нилээд өргөн хүрээнд буруу үйлдлийнхээ/үг хэлэх/ хариуцлага хүлээхээр байна. Улс төрийн ардчилал жинхэнэ утгаараа хэрэгжих нөхцөлд парламентын гишүүний эрх зүйн баталгааг хязгаарласаныг эерэгээр үнэлдэг юм байна. Энэхүү тогтоосон парламентын гишүүний давуу байдал нь цаанаа гэмт этгээдэд нуугдах боломж олгохгүй байх чанадын зорилготой болох нь харагдаж байна.

<p>2. ОХУ, -Үндсэн хууль 5 дугаар бүлэг, 98 дугаар зүйлийн 1дүгээр заалт</p> <p>-Холбооны Хурлын Төрийн Думын Дэг 2 дугаар хэсэг, 5 дугаар бүлэг, 45 дугаар зүйл:</p> <p>-Холбооны Хурлын Холбооны Зөвлөлийн гишүүн ба Төрийн Думын депутатын эрх зүйн байдлын тухай холбооны хууль 2 дугаар бүлэг, 19 дүгээр зүйлийн 1 дүгээр заалт</p>	<p>Холбооны Зөвлөлийн гишүүд ба Төрийн Думын депутатууд бүрэн эрхийнхээ хугацааны туршид халдашгүй дархан байна. Гэмт хэргийн газар дээр баригдахаас бусад тохиолдолд тэднийг баривчлах, хорих, нэгжих, түүнчлэн хүмүүсийн аюулгүй байдлыг хангахын тулд холбооны хуулиар зааснаас бусад тохиолдолд биед нь үзлэг хийхийг хориглоно.</p> <p>Төрийн Думд үг хэлж байгаа хүн депутатын ёс зүйг зөрчин Төрийн Думын депутат болон бусад хүмүүсийн нэр хүндэд хохирол учруулахаар бүдүүлэг, доромжилсон үг хэллэг хэрэглэх, хэн нэгнийг үндэслэлгүй буруутгах, илт худал мэдээлэл ашиглах, хууль бус үйлдэлд уриалахыг хориглоно.</p> <p>Холбооны Зөвлөлийн гишүүн, Төрийн Думын депутат Оросын Холбооны Улсын Холбооны Хурлын зохих танхимын санал хураалтын үед санаа бодол, байр сууриа илэрхийлсэний төлөө болон Холбооны Зөвлөлийн гишүүн, Төрийн Думын депутатынхаа хувьд хийсэн бусад үйлдлийнхээ төлөө бүрэн эрхийнхээ хугацаанд болон түүний дараа эрүүгийн буюу захиргааны хариуцлагад татагдахгүй. Хэрэв ингэх явцадаа Холбооны Зөвлөлийн гишүүн ба Төрийн Думын депутат нь нийтийн өмнө доромжилсон, гүтгэсэн эсхүл холбооны хуулиар заасан хариуцлага хүлээлгэхээр зөрчил гаргасан бол зөвхөн Холбооны Зөвлөлийн гишүүн, Төрийн Думын депутатын халдашгүй эрхийг нь хассан тохиолдолд эрүүгийн хэрэг үүсгэх, таниулах ажиллагаа, урьдчилсан мөрдөн байцаах үйл ажиллагаа явуулах, шүүхийн журмаар захиргааны арга хэмжээ хүлээлгэхээр заасан захиргааны зөрчлийн хэрэг үүсгэнэ.</p>	<p>“Члены Совета Федерации и депутаты Государственной Думы обладают неприкосновенностью в течение всего срока их полномочий. Они не могут быть задержаны, арестованы, подвергнуты обыску, кроме случаев задержания на месте преступления, а также подвергнуты личному досмотру, за исключением случаев, когда это предусмотрено федеральным законом для обеспечения безопасности других людей.”</p> <p>“Выступающий в Государственной Думе не вправе нарушать правила депутатской этики - употреблять в своей речи грубые, оскорбительные выражения, наносящие ущерб чести и достоинству депутатов Государственной Думы и других лиц, допускать необоснованные обвинения в чей-либо адрес, использовать заведомо ложную информацию, призывать к незаконным действиям.” www. Consultant.ru</p> <p>“Член Совета Федерации, депутат Государственной Думы не могут быть привлечены к уголовной или административной ответственности за высказывание мнения или выражение позиции при голосовании в соответствующей палате Федерального Собрания Российской Федерации и другие действия, соответствующие статусу члена Совета Федерации и статусу депутата Государственной Думы, в том числе по истечении срока их полномочий. Если в связи с такими действиями член Совета Федерации, депутат Государственной Думы допустили публичные оскорбления, клевету или иные нарушения, ответственность за которые предусмотрена федеральным законом, возбуждение уголовного дела, производство дознания, предварительного следствия или начало производства по делу об административном правонарушении, предусматривающем административную ответственность, налагаемую в судебном порядке, осуществляется только в случае лишения члена Совета Федерации, депутата Государственной Думы неприкосновенности.”</p> <p>www.duma.ru</p>	<p>Төрийн Думын депутатуудын бүрэн эрхийн баталгааг хуульчилахдаа гэмт хэргийн газар дээр баригдах болон хүмүүсийн аюулгүй байдлыг хангахын тулд холбооны хуулиар зааснаас бусад тохиолдолд энэ халдашгүй байдал үйлчилнэ гэдгийг тодорхой хуульчилан заасан байна.</p> <p>Мөн Холбооны Зөвлөлийн гишүүд ба Төрийн Думын депутатууд нь зохих танхимуудад үг хэлэхдээ хэн нэгнийг үндэслэлгүй буруутгах, илт худал мэдээлэл ашиглах, хууль бус үйлдэлд уриалахыг хориглосон нь депутатын индемнитет ямар тохиолдолд үйлчилэхгүй болохыг нарийвчлан хуульчилсан болохыг харуулж байна.</p> <p>Холбооны Зөвлөлийн гишүүн, Төрийн Думын депутат нь хэдийгээр хэлсэн үг, хийсэн үйлдлийнхээ төлөө хуулийн хариуцлага хүлээхгүй боловч нийтийн өмнө бусдыг доромжилсон, гүтгэсэн эсхүл холбооны хуулиар заасан хариуцлага хүлээлгэхээр зөрчил гаргасан бол депутатынх нь халдашгүй байдлыг хасах шийдвэр гаргасны дараа хуулийн хариуцлага хүлээлгэхээр хуульчилжээ.</p>
---	--	--	--

2.	<p>Австрали, <u>Parliamentary privileges</u> акт 1987</p>	<p>-Австралийн парламентын гишүүд хууль зүйн халдашгүй байдал эдлэхгүй бөгөөд тэднийг аливаа гэмт хэрэг үйлдснийх нь төлөө шүүн таслаж, баривчлаж болно.</p> <p>- Үг хэлэх эрх чөлөөний онцгой дархан эрхийн үр дагавар нь “Westminster system”-ийн хууль тогтоочигчид “худалч” гэх мэт парламентын бус зарим үг хэллэг хэлэхийг тэдний танхимын дэгээр хориглодог.</p> <p>- Хэдий тийм боловч гишүүдэд парламентын дархан эрх бий: Парламентын танхимд гишүүд бие биенийхээ талаар болон танхимаас гаднах хэн нэгэн хүний тухай хэлсэн аливаа үгнийхээ төлөө ямар ч тохиолдолд шүүгдэх ёсгүй.</p> <p>-Энэ дархан эрх нь парламентын гишүүн болон сенатчийн парламентын танхимд хэлсэн аливаа зүйлийн тухай хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр мэдээлэхэд мөн үйлчилнэ.</p> <p>-Парламентын хороодын хэлэлцүүлэг дээр хаана хуралдаж байгаагаас үл хамааран дархан эрх үйлчлэх ба энэ нь тухайн хороодын хуралдаанд гэрчийн үүрэг гүйцэтгэхэд мөн хамаарна.</p> <p>- Парламентыг эсрэг үйлдэл гэж нэрлэгддэг эрх зүйн зөрчил байдаг. Парламентын эсрэг үг буюу үйлдэл гаргасан аливаа этгээд болон парламентын гишүүдийг шүүн таслаж хэргээ буруутай нь шүүхээр тогтоогдвол эрх чөлөөг нь хязгаарлаж болдог.</p>	<p>- Members of the Australian Parliament do not have legal immunity: they can be arrested and tried for any offence.</p> <p>- A consequence of the privilege of free speech is that legislators in Westminster systems are forbidden by conventions of their House from uttering certain words, such as “liar” (see <u>unparliamentary language</u>).</p> <p>- They do, however, have <u>Parliamentary privilege</u>: they cannot be sued for anything they say in Parliament about each other or about persons outside the Parliament.</p> <p>-This privilege extends to reporting in the media of anything a Senator or Member says in Parliament.</p> <p>- The proceedings of parliamentary committees, wherever they meet, are also covered by privilege, and this extends to witnesses before such committees.</p> <p>- There is a legal offence called <u>contempt of Parliament</u>. A person who speaks or acts in a manner contemptuous of the Parliament or its members can be tried and, if convicted, imprisoned. http:// www.aph.gov.au</p>	<p>Австралид parliamentary immunity гэдэг нь <u>Parliamentary privilege</u>-ийн тухай хуулиар зохицуулагддаг</p>
----	--	--	--	--

UIN.MN
СУДАЛГААНЫ САН

3.	<p>Франц, Үндсэн хууль</p> <p>Франц, Үндсэн хуулийн парламентын гишүүний статус бүлэг</p> <p>Франц, Үндсэн хууль: парламентын гишүүний статус бүлэг/26.2</p>	<p>Парламентын үйл ажиллагаанд зохих хамгаалалт тавих зорилтыг бүх этгээд хуулийн өмнө эрх тэгш байх зарчимтай нийцүүлэх шаардлагын үүднээ халдашгүй байдлын хоёр төрлийн томъёолол үүссэн: “Irresponsibility” буюу хариуцлагаас ангид байх (нэр төрд халдашгүй байх) “inviolability” буюу халдашгүй байх (эрх чөлөөнд халдашгүй байх).</p> <p>- Хариуцлагаас ангид байх буюу абсолют халдашгүй байдал нь парламентын гишүүнийг ажил үүргээ гүйцэтгэсэнтэй нь холбогдуулан байцаан шийтгэхээс хамгаалдаг. ҮХ-ийн 26.1-д “Парламентын гишүүнийг эрх үүргээ хэрэгжүүлсэн, санал өгсөн болон үзэл бодлоо илэрхийлсэнтэй нь холбогдуулан яллах, мөрдөн байцаах, баривчлах, саатуулах болон шүүн таслахыг хориглоно” гэж заажээ.</p> <p>- Хариуцлагаас ангид байх явдал нь парламентын бүхий л үйл ажиллагаанд хамаарна: илтгэл тавих, санал өгөх, хууль, хуулийн нэмэлт өөрчлөлт батлах, тайлан, зөвлөмж өгөх, асуулга тавих болон парламентын зүгээс өгсөн аливаа даалгаварыг гүйцэтгэх зэрэг болно.</p> <p>- Хариуцлагаас ангид байх нь парламентын гишүүдийн эсрэг ямар нэгэн хэрэг үүсгэх, гэмт хэргийн баривчлагаас хамгаалах, нийгмийн зүгээс гишүүний нэр төрийг гутаан доромжлох, сэв суулгах, гүтгэхээс хамгаалсан байдал юм.</p> <p>Халдашгүй байдал /Inviolability/ нь гишүүдийг жирийн иргэний хувьд хийсэн үйлдлүүдийн төлөө гэмт хэргийн мөрдлөгт хавчигдаж үүний улмаас парламентын үйл ажиллагаанд саад учрах байдлаас хамгаалах зорилготой.</p> <p>Энэ нь парламентын хүрээнээс гадуур хийгдсэн үйлдлүүдэд эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааг хэрэглэх явдлыг зохицуулдаг. Дээрх халдашгүй байдал нь зөвхөн парламентын гишүүнд хамаарах ба эрүүгийн болон магистратын шүүхэд хамаарах асуудлуудад л үйлчилдэг.</p> <p>Эх сурвалж: Францын Үндсэн Хууль, 26.1.</p>	<p>The wish to reconcile the necessary protection of the exercise of parliamentary office with the principle of the equality of citizens before the Law has led to the definition of two categories of immunity: irresponsibility (immunity from defamation) and inviolability/ (immunity from custodial measures).</p> <p>Source: <i>Constitution of France, Article 25</i></p> <p>Irresponsability, or absolute immunity, shields parliamentarians from prosecution concerning acts linked to the exercise of their office. Article 26, paragraph one, of the Constitution states that “no Member of Parliament shall be prosecuted, investigated, arrested, detained or tried in respect of opinions expressed or votes cast in /санал өгөх/ the exercise of his duties” Irresponsability covers all acts of parliamentary office: speeches and votes, bills, amendments, reports or consultations, questions, any acts carried out during a mission requested by a parliamentary body.</p> <p>Source: <i>Constitution of France, Article 26.1</i></p> <p>Inviolability attempts to avoid situations whereby the exercise of parliamentary office is hindered/ хавчигдах/ by certain criminal proceedings dealing with deeds carried out by M.P.s acting as normal citizens. It governs the conditions for the application of criminal proceedings concerning acts outside its remit.</p> <p>Inviolability concerns only the person of the parliamentarian. It only applies in matters concerning the criminal or magistrate’s court.</p> <p>Source: <i>Constitution of France, Article 26.1</i></p>	<p>Хариуцлагаас ангид байх нь / irresponsibility/ нь парламентын гишүүд гүтгэлэг, доромжлолоос хамгаалагдах (immunity from defamation) агуулгыг тээж байна. Халдашгүй байдал /Inviolability/ нь парламентын гишүүнийг мөрдөгдөх, баривчлагдах, хоригдохоос хамгаалах (immunity from custodial measures) гэсэн агуулгыг тээж байна.</p> <p>Францын парламентын гишүүдэд ёс зүйн алдаа болон эрх зүйн зөрчил гаргасан тохиолдолд зохих хариуцлага хүлээлгэдэг байна. Энэхүү хариуцлага нь шийтгэлийн тодорхой хэлбэртэй байдаг бөгөөд Үндэсний Ассамблейн Регламентад заасан байдаг. Үүнд:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сахилгын буюу ёс зүйн хариуцлага 2. Хууль зүйн хариуцлага орно. <p>Буруушаах шийтгэлийг журам сахиыхыг протоколд тэмдэглэж шаардах шийтгэл оногдуулсны дараа хуралдаан даргалагчийн шаардлагыг биелүүлээгүй, эсвэл хуралдаан дээр шуугиан тарьсан тохиолдолд оногдуулдаг байна. Ийм шийтгэл хүлээсэн гишүүн нэмэгдлийнхээ тал хувийг сарын хугацаагаар алддаг.</p> <p>Хуралдааны танхимаас түр хугацаагаар гаргах шийтгэлийг буруушаах шийтгэлийг эсэргүүцсэн эсвэл буруушаах шийтгэлээр 2 удаа шийтгүүлсэн, нийтийн хуралдаан дээр хүч хэрэглэсэн /утасны аппарат, аяга шидэх гэх мэтээр/ Ассамблей болон түүний даргыг дайрч доромжилсон, Улсын Ерөнхийлөгч, Ерөнхий сайд, Засгийн газрын болон Үндсэн хуульд заасан хурлуудыг хараасан, дайрч доромжилсон гишүүнд хүлээлгэдэг байна. Хууль зүйн хариуцлага:</p> <p>Гишүүний гаргасан эрх зүйн зөрчлийг гишүүний үйл ажиллагаатай холбоотой, гишүүний үйл ажиллагаатай холбоогүй гэж 2 ангилна.</p> <p>Гишүүний үйл ажиллагаатай холбоотой эрх зүйн зөрчилд сонгуулийн компани т ажлын үед зарцуулсан хөрөнгийн тооцооны тайлангаа хугацаанд нь гаргаж өгөөгүй, орлогын мэдүүлгээ буруу гаргасан буюу хугацаанд нь гаргаагүй, хуулиар зөвшөөрснөөс бусад ажил албан тушаал эрхэлсэн, хуралдааны явцад эмх замбараагүй байдал гаргасан зэрэг болно. Дээрх зөрчил гаргасан нь нотлогдсон тохиолдолд гишүүн сайн дураараа огцрох буюу Үндсэн хуулийн зөвлөл эгүүлэн татдаг. Гишүүний үйл ажиллагаатай холбоогүй эрх зүйн зөрчил гэдэг нь гишүүн гэмт хэрэг зөрчил үйлдэж, тэр нь шүүхийн журмаар мөрдөгдөж байгаа бол Парламентаар хэлэлцэж, депутатын бүрэн эрхийг хасдаг байна.</p>
----	---	--	---	---

4.	<p>Унгар, Үндсэн хууль. 20-р зүйлийн 2,3</p>	<p>-Парламентын гишүүн нь нийтийн ашиг сонирхолд нийцүүлэн албан үүргээ гүйцэтгэнэ.</p> <p>-Парламентын гишүүний халдашгүй эрхтэй байх нь Парламентын гишүүний эрх зүйн байдлын хуулиар тодорхойлогддог.</p> <p>- Парламентын гишүүний эрх зүйн байдлын тухай хуулийг тухайн хуралдаанд оролцож буй нийт гишүүдийн гуравны хоёроос дээш хувийн саналаар батлах шаардлага тавигддаг.</p>	<p>-Members of Parliament shall carry out their duties in the public interest.</p> <p>- Members of Parliament are granted parliamentary immunity, in accordance with /daryy/ the regulation дэг журам, захирамж,s of the law defining тодорхойлдог/ the legal status of Members of Parliament. A -majority of two-thirds of the votes of the Members of Parliament present is required to pass the law on the legal status of Members of Parliament.</p>	
5.	<p>Герман, Үндсэн хууль, 3-р бүлэг. Бундэстааг (Холбооны парламент)</p> <p>46-р зүйл. 1 дэх хэсэг</p> <p>Эрүүгийн байцаан шийтгэх тухай хууль, 2 -р бүлэг. Үйлдэл.</p> <p>5 дахь дэд бүлэг. Парламентэд хэлсэн үг болон парламентийн тайлан илтгэлд ял оноохгүй байх.</p> <p>36-р зүйл. Парламентэд хэлсэн үг.</p>	<p>1) Өгсөн санал, эсвэл парламент буюу түүний хорооны хуралдааны үеэр хэлсэн үгийнх нь төлөө депутатыг хэзээ ч шүүхийн буюу албаны шугамаар мөрдөж болохгүй, эсвэл гишүүн нь парламентын гадуурх алив нэг хариуцлага хүлээхгүй. Энэ нь гүтгэн доромжлоход хамаарахгүй.</p> <p>Холбооны парламент, Холбооны их хурал буюу Улсын хууль тогтоох байгууллагын гишүүнийг хэзээ ч түүний өгсөн санал, эсвэл чуулганы хуралдаан буюу түүний хороонд хэлсэн үгийнх нь төлөө чуулганы хуралдаанаас гадуур хариуцлагад татахгүй. Энэ нь гүтгэн доромжлоход хамаарахгүй.</p>	<p>Art 46</p> <p>(1) Ein Abgeordneter darf zu keiner Zeit wegen seiner Abstimmung oder wegen einer DuЯerung, die er im Bundestage oder in einem seiner Ausschüsse getan hat, gerichtlich oder dienstlich verfolgt oder sonst außerhalb des Bundestages zur Verantwortung gezogen werden. Dies gilt nicht für verleumderische Beleidigungen.</p> <p>(2) Wegen einer mit Strafe bedrohten Handlung darf ein Abgeordneter nur mit Genehmigung des Bundestages zur Verantwortung gezogen oder verhaftet werden, es sei denn, daЯ er bei Begehung der Tat oder im Laufe des folgenden Tages festgenommen wird.</p> <p>(3) Die Genehmigung des Bundestages ist ferner bei jeder anderen Beschränkung der persönlichen Freiheit eines Abgeordneten oder zur Einleitung eines Verfahrens gegen einen Abgeordneten gemäß Artikel 18 erforderlich.</p> <p>(4) Jedes Strafverfahren und jedes Verfahren gemäß Artikel 18 gegen einen Abgeordneten, jede Haft und jede sonstige Beschränkung seiner persönlichen Freiheit sind auf Verlangen des Bundestages auszusetzen.</p> <p>http://bundesrecht.juris.de/gg/art_46.html</p> <p>§ 36 Parlamentarische DuЯerungen</p> <p>Mitglieder des Bundestages, der Bundesversammlung oder eines Gesetzgebungsorgans eines Landes dürfen zu keiner Zeit wegen ihrer Abstimmung oder wegen einer DuЯerung, die sie in der Körperschaft oder in einem ihrer Ausschüsse getan haben, außerhalb der Körperschaft zur Verantwortung gezogen werden. Dies gilt nicht für verleumderische Beleidigungen.</p> <p>http://bundesrecht.juris.de/stgb/_36.html</p>	<p>2 дахь хэсэгт, гэмт хэрэг хийсэн тохиолдолд зөвхөн парламентын зөвшөөрөлтэйгээр гишүүнд хариуцлага тооцох буюу гишүүнийг хорьж болно.</p> <p>3 дахь хэсэгт, цаашилбал гишүүний хувийн эрх чөлөөг ямар нэгэн байдлаар хязгаарлах буюу гишүүнд хэрэг холбогдуулахад парламентын зөвшөөрлийг авна. 4 дэх хэсэгт, Депутатын эсрэг аливаа эрүүгийн болон иргэний хэрэг үүсгэх, ямар нэг байдлаар</p> <p>Улсын болон холбооны төвшний бүх хууль тогтоох байгууллагын гишүүнийг өгсөн санал, хэлсэн үгийнх нь төлөө хариуцлага тооцохгүйгээр халдашгүй эрх олгосон байна.</p>

7.	<p>Украин Улс, -Украин Улсын Дээд Радагийн дэгийн тухай хууль 9 дүгээр бүлэг, 51 дүгээр зүйлийн 2 дугаар заалт</p> <p>-Украин Улсын ардын депутатын эрх зүйн байдлын тухай хууль 1 дүгээр бүлэг, 10 дугаар зүйлийн 5 дугаар заалт</p>	<p>Нэгдсэн хуралдаан дээр хүн үг хэлэх, хэлсэн үгийг хүлээж авахад ардын депутат саад болох ёсгүй (халаглах, алга таших, босох, утсаар ярих гэх мэт), мөн доромжилсон, зохимжгүй үг, хэллэг хэрэглэх, хууль бус үйлдэлд уриалан дуудахыг хориглоно.</p> <p>Ардын депутатууд Украины Дээд Рада болон түүний байгууллагуудад хэлсэн үг, өгсөн саналынхаа үр дүнгийн төлөө хуулийн хариуцлага хүлээхгүй.</p>	<p>“На пленарном заседании народный депутат не должен препятствовать изложению или восприятию выступления (восклицаниями, аплодисментами, вставанием, разговорами по мобильному телефону и т. п.), употреблять оскорбительные выражения и непристойные слова, призывать к незаконным действиям.”</p> <p>“Народные депутаты не несут юридической ответственности за результаты голосования или высказывания в Верховной Раде Украины и ее органах, за исключением ответственности за оскорбление или клевету.” www. zakon.rada.gov.ua</p>	<p>Улсын Дээд Радын дэгийн тухай хууль, Украин Улсын ардын депутатын эрх зүйн байдлын тухай хуулиар энэхүү асуудлыг зохицуулсан ба Дээд Радагийн нэгдсэн хуралдаан дээр депутат үг хэлэхдээ хууль бус үйлдэлд уриалан дуудахыг хориглосон нь анхаарал татаж байна.</p>
8.	<p>Бүгд Найрамдах Киргиз Улс</p> <p>Бүгд Найрамдах Киргиз Улсын Жогорку Кенешийн дэгийн тухай хууль 13 дугаар бүлэг, 90 дүгээр зүйл:</p>	<p>Жогорку Кенешийн хуралдаанд үг хэлэгч нь бүдүүлэг, доромжилсон, хэрүүллийн, зохимжгүй үг хэллэг хэрэглэх, хэн нэгнийг үндэслэлгүй буруутгах, илт худал мэдээлэл ашиглах, хууль бус үйлдэлд уриалан дуудахыг хориглоно.</p>	<p>“На заседаниях Жогорку Кенеша выступающий не должен употреблять грубых оскорбительных выражений, непристойных и бранных слов, допускать необоснованные обвинения в чей-либо адрес, использовать заведомо ложную информацию, призывать к незаконным действиям.”</p>	<p>Уг асуудлыг Бүгд Найрамдах Киргиз Улсын Жогорку Кенешийн дэгийн тухай хуулиар зохицуулан, үг хэлэхдээ хэн нэгнийг үндэслэлгүй буруутгах, илт худал мэдээлэл ашиглах, хууль бус үйлдэлд уриалахыг хориглосон нь депутатын индемнитет ямар тохиолдолд үйлчилэхгүй болохыг нарийвчлан хуульчилсан болохыг харуулж байна.</p>
9.	<p>Литва,</p> <p>Үндсэн хууль</p>	<p>62 дугаар зүйл. Сеймийн гишүүнийг парламентад хэлсэн үг, санал хураалтад өгсөн саналынх нь төлөө мөрдөн шалгаж болохгүй. Харин бусдыг гүтгэж, доромжилсон тохиолдолд нийтлэг журмын дагуу хариуцлагад татаж болно..</p>	<p>Статья 62. Член Сейма за голосование или выступления в Сейме не может преследоваться. Вместе с тем за оскорбление личности или клевету он может привлекаться к ответственности в общем порядке. \worldconstitutions.ru\</p>	<p>Монгол Улсын Их Хурлын тухай хуулинд \34.3.\ “Гишүүн бусдыг гэмт хэрэгт холбогдуулан доромжлох, гүтгэх...” гэж заасан байдаг бол энд ямар нэг хэлбэрээр гүтгэж доромжилсон бол хариуцлага хүлээлгэхээр заасан байна.</p>

10.	Латви, Үндсэн хууль	28. Сеймийн гишүүнийг санал хураалтад өгсөн санал болон бүрэн эрхээ хэрэгжүүлж байхдаа хэлсэн үг, гаргасан саналынх нь төлөө шүүхийн\эрүүгийн\, захиргааны, сахилгын хариуцлага хүлээлгэж болохгүй. Сеймийн гишүүн нь бүрэн эрхээ хэрэгжүүлж байхдаа худал гэдгийг мэдсээр байж бусдыг гүтгэсэн, бусдын гэр бүлийн болон хувийн амьдралыг гутаан доромжилсон мэдээлэл тараавал шүүхийн өмнө хариуцлага хүлээлгэж болно.	28. Член Сеймы за голосование или за мнения, высказанные им при исполнении обязанностей, не может быть привлечен к ответственности ни в судебном, ни в административном, ни в дисциплинарном порядке. Член Сеймы может быть привлечен к судебной ответственности, если он при исполнении обязанностей распространяет клеветнические заявления заведомо зная, что они ложные, или порочащие честь сведения, касающиеся частной или семейной жизни. worldconstitutions.ru	Монгол Улсын Их Хурлын тухай хуулинд \34.3.\ “Гишүүн бусдыг гэмт хэрэгт холбогдуулан доромжлох, гүтгэх... ” гэж заасан байдаг бол энд ямар нэг хэлбэрээр гүтгэж доромжилсон бол хариуцлага хүлээлгэхээр заасан байна.
11.	Эстони, Үндсэн хууль	27 дугаар зүйл. Улсын Хурлын гишүүн Улсын Хурал болон түүний бүтцийн байгууллагуудын хуралдаан дээр хийсэн улс төрийн мэдэгдэл, санал хураалтад өгсөн саналынхаа төлөө хуулийн хариуцлага хүлээхгүй.	Статья 27. Член Государственного Собрания...не несет юридической ответственности за голосование и политические заявления в Государственном Собрании или его органах. worldconstitutions.ru	Зөвхөн хэлсэн үг, гаргасан саналын төлөө биш “ Улс төрийн мэдэгдэл хийсний төлөө... ” гэдгийг анхаарах.
12.	Румын, Үндсэн хууль	70 дугаар зүйл. ...Депутатууд болон Сенатчидад бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх явцдаа илэрхийлсэн улс төрийн мэдэгдэл, санал хураалтад өгсөн саналынх нь төлөө шүүхийн хариуцлага хүлээлгэж болохгүй.	Статья 70... Депутатов и сенаторов нельзя привлекать к судебной ответственности за голосование или политические мнения, выраженные при осуществлении мандата. worldconstitutions.ru	Хуралдааны танхимд төдийгүй “ ...бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх явцдаа илэрхийлсэн улс төрийн мэдэгдэл... ” гэж заасан байна.
13	Гүрж, Үндсэн хууль	52 дугаар зүйл. 4. Парламентын гишүүд бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх явцдаа парламент болон түүний гадна илэрхийлсэн санал, үзэл бодлынхоо төлөө эрүүгийн хариуцлага хүлээхгүй	Статья 52. 4.Член Парламента не несет уголовной ответственности за мнения и взгляды, высказанные им при исполнении своих обязанностей в Парламенте или за его пределами. worldconstitutions.ru	Хэлсэн үг, гаргасан санал төдийгүй илэрхийлсэн үзэл бодлынхоо төлөө эрүүгийн хариуцлага хүлээхгүй гэж заажээ.

Дүгнэлт:

Тус судалгаанд гадаадын нийт 13 улсын парламентын гишүүний халдашгүй байдал, бүрэн эрхийн баталгааг хуульчилсан буюу тодорхойлсон эрх зүйн баримт бичгүүдийг харьцуулан судлав. Энэхүү судалгааны үр дүнд дараахь дүгнэлтүүдийг хийж болно. Үүнд:

1. Судалгаанд хамрагдсан ихэнх улсууд парламентын гишүүний халдашгүй байдлыг Үндсэн хуулиараа баталгаажуулан хуульчилсан байна. Тухайлбал, АНУ, Франц, ХБНГУ, ОХУ, Румын, Латви, Литви, Эстони улс.
2. Түүнчлэн эдгээр улсуудад парламентын гишүүний халдашгүй байдал, бүрэн эрхийн баталгааг Үндсэн хуулиас гадна парламентын дэг \ Франц, ОХУ, Украин, Киргиз\, парламентын гишүүний эрх зүйн байдлын тухай хууль \ Унгар, ОХУ, Украин \, парламентын гишүүний давуу эрхийн тухай тусгайлсан хуулиар \Австрали\ тус тус зохицуулжээ.
3. Ерөнхийдөө парламентын гишүүний халдашгүй байдал, бүрэн эрхийг баталгаажуулах нь хоёр талтай. Нэг талаас, парламентын гишүүн нь сонгогчдын эрх ашгийг илэрхийлж, түүнд үйлчлэх үүрэгтэйгээр сонгогдсон ард түмний төлөөлөгчийн хувьд санаа бодол, байр сууриа чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийг нь хязгаарлахгүйн тулд түүнийг нь баталгаажуулж, парламентын гишүүн өргөсөн тангарагийнхаа дагуу бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхдээ хэлсэн үг, хийсэн үйлдлийнхээ төлөө хариуцлага хүлээхгүй байхыг хуульчилдаг. Нөгөө талаас, парламентын гишүүний халдашгүй байдал, давуу эрхээр халхавчилан хууль бус үйлдэл хийхээс сэрэмжлэх, гэмт этгээдэд нуугдах боломж олгохгүй байх зорилготой.
4. Тийм ч учраас судалгаанд хамрагдсан ихэнх улсууд парламентын гишүүний хууль бус үйлдлийн төлөө шүүн таслах, хуулийн хариуцлага хүлээлгэнэ гэдгийг хуульчилжээ\ АНУ, Австрали, Франц, ХБНГУ, ОХУ, Латви, Литви\.
5. Зарим улсууд ямар тохиолдолд парламентын гишүүний халдашгүй байдал ба хариуцлагаас ангид байх эрх үйлчлэхгүй болохыг тодорхой хуульчилсан нь дээрхи дүгнэлтийг давхар нотолж байгаа болно. Тухайлбал, урван тэрслэх, хүнд гэмт хэрэг үйлдэх, энх тайвны эсрэг, хүмүүсийн аюулгүй байдлын эсрэг үйлдэл хийх, бусдыг гүтгэн доромжлох зэрэг болно.
6. Мөн ОХУ, Украин, Киргиз зэрэг орнууд парламентын гишүүд парламентын танхимд үг хэлэхдээ хэн нэгнийг үндэслэлгүй буруутгах, илт худал мэдээлэл ашиглах, хууль бус үйлдэлд уриалахыг хориглосон нь парламентын индемнитет ямар тохиолдолд үйлчилэхгүй болохыг нарийвчлан хуульчилсан болохыг харуулж байна.
7. Монгол Улсын Их Хурлын тухай хуулинд \34.3. \ “Гишүүн бусдыг **гэмт хэрэгт холбогдуулан доромжлох, гүтгэх...**”-ээс бусад тохиолдолд хариуцлага хүлээхээр заасан байдаг бол бусад улсын хуулинд зөвхөн” гэмт хэрэг”-т ч бус ер нь бусдыг ямар нэг хэлбэрээр гүтгэж доромжилсон бол хариуцлага хүлээлгэхээр заасан байна.
8. Улс төрийн ардчилал жинхэнэ утгаараа хэрэгжих нөхцөлд парламентын гишүүний эрх зүйн баталгааг хязгаарласаныг эерэгээр үнэлдэг юм байна. Энэхүү тогтоосон парламентын гишүүний давуу байдал нь цаанаа гэмт этгээдэд нуугдах боломж олгохгүй байх чанадын зорилготой болох нь харагдаж байна.

Санал

- Монгол Улсын Үндсэн хуульд УИХ-ын гишүүний халдашгүй байдал, бүрэн эрхийг баталгаажуулах замаар энэ асуудлыг нарийвчлан хуульчлах боломжтой. / Судалгаанд авагдсан ихэнх орнуудад ийм зохицуулалт байна/.
- УИХ-ын нэгдсэн чуулганы дэгийн тухай хуулиар парламентын гишүүн хуралдааны танхимд үг хэлэхдээ ямар зөрчил гаргаж болохгүйг зохицуулах боломжтой.
- Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 5 дугаар хэсгийн 82 дугаар зүйл **“Төрийн эрх мэдлийг хууль бусаар авах хуйвалдаан зохион байгуулах, 86 дугаар зүйл “Үндэсний эв нэгдлийг бусниулах” гэсэн заалтуудыг** агуулж байгаа тул эдгээр заалтуудыг хамааруулан УИХ-ын тухай хуулийн 34 дүгээр зүйлийн 34.3 дахь хэсгийг **“хууль бус үйлдэлд уриалахаас бусад тохиолдолд”** гэсэн байдлаар томъёолон оруулж, уг заалт дээрхи хуулийг зөрчих эрхгүй гэсэн агуулгаар найруулан томъёолж болох юм. Ингэсэн тохиолдолд уг заалт нь Үндсэн хуулийн “үндэсний эв нэгдлийг хангах”, “төрийн эрх мэдлийг хууль бусаар авах, авахаар завдахыг хориглоно”, Эрүүгийн хуулийн 82 дугаар зүйлийн “Төрийн эрх мэдлийг хууль бусаар авах хуйвалдаан зохион байгуулах”, 86 дугаар зүйлийн “Үндэсний эв нэгдлийг бусниулах” гэсэн заалтуудад нийцсэн агуулгатай болно.
- Монгол Улсын Их Хурлын тухай хуульд нэмэлт оруулах тухай хуулийн төсөлд УИХ-ын тухай хуулийн 34 дүгээр зүйлийн 34.3 дахь хэсэгт нэмэлт болгон оруулахаар заасан хэсгийн “хүмүүсийг хооронд нь үндэс, угсаа, хэл, арьсны өнгө, шашны үзэл номлолоор дайсагналцуулж, эвдрэлцүүлэхэд чиглэсэн үг хэлэх” гэсэн заалт нь Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 5 дугаар хэсгийн 86 дугаар зүйлийн **“Үндэсний эв нэгдлийг бусниулах”** гэсэн заалтын агуулга болж байгаа бөгөөд “хүмүүсийг хооронд нь үндэс, угсаа, хэл, арьсны өнгө, шашны үзэл номлолоор дайсагналцуулах, эвдрэлцүүлэх...” агуулгыг илэрхийлж байгаа учраас УИХ-ын тухай хуулийн 34 дүгээр зүйлийн 34.3 дахь хэсэгт нэмэлт хийсэн заалтын санаа давхардаж байгааг анхаарах нь зүйтэй.

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ ӨМГӨӨЛӨЛИЙН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ОНЦЛОГ*Л. Батжав***Оршил**

Монгол Улсын Засгийн газраас Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлсэн Өмгөөлөлийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төслийг хэлэлцүүлэгт бэлтгэх ажлын хэсгийн гишүүдэд манай улстай адил шилжилт хийгдсэн посткоммунист улсууд болох Унгар, Польш Улсын өмгөөлөлийн үйл ажиллагаатай холбогдох зарим хуулийн заалтыг богино хугацаанд харьцуулан судлах үүргийг авсан билээ. Гэвч Эдгээр улсуудын өмгөөлөлийн хуулийн бүрэн эх хэвлэмэл болон цахим хэлбэрээр олдсонгүй. Учир нь дээрх улсууд Өмгөөлөлийн хуулиа интернетэд тавиагүй байна.

Иймд уг асуудлаар өөрт олдсон ХБНГУ, ОХУ, ЯПОН, АНУ-ын хуулийг орчуулан судлахын зэрэгцээ захиалга өгсөн асуудлаар өмнө манай улсад хийгдсэн судалгааг ашиглав. Энэхүү лавлагаа, мэдээлэл, судалгаанд судалбал зохих орны жагсаалтад байхгүй, судалбал зохих асуудалд шууд хамааралгүй боловч шинэчилсэн найруулгын төсөлд хамаарагдах асуудлаар хэсгийн гишүүд сонирхож магадгүй гэдэг үүднээс АНУ-ын Техас мужын баарын холбооны дүрэм, Франц, Германи улсын өмгөөлөлийн үйл ажиллагааны онцлог зэрэг англи, орос хэл дээрх материалыг текстээр хавсаргав.

1. ГЕРМАНИ, ОХУ, ЯПОН, АНУ-ЫН ӨМГӨӨЛӨЛИЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ЗАРИМ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫГ ОНЦЛОГ**• ОХУ**

Өмгөөллийн үйл ажиллагаа гэдэг нь өмгөөлөгчийн эрх авсан этгээдээс мэргэшлийн үндсэн дээр иргэн, хуулийн этгээдийн эрх, эрх чөлөө, ашиг сонирхлыг хамгаалах, түүнчлэн шүүн таслан ажиллагаанд оролцох зорилгоор үзүүлж буй мэргэшсэн хууль зүйн туслалцаа юм. ОХУ-ын Өмгөөллийн үйл ажиллагаа Өмгөөллийн үйл ажиллагаа бол аж ахуйн үйл ажиллагаа биш. Өмгөөлөгч нь өмгөөллийн үйл ажиллагаа эрхлэх зөвшөөрөл авсан этгээд байна. Өмгөөлөгч нь эрх зүйн асуудлаар зөвлөгөө өгөх хараат бус зөвлөгч байдаг. Өмгөөлөгч багшлах, эрдэм шинжилгээний ажил хийхээс бусад ямар нэг төлбөртэй \цалин хөлстэй\ үйл ажиллагаа эрхлэхийг хориглодог.

Өмгөөлөгчдийн холбоо нь төрийн эрх мэдлийн болон нутгийн удирдлагын байгууллагын бүтэц хамаардаггүй өмгөөлөгч нарын мэргэжлийн холбоо буюу иргэний эрх зүйн институт байдаг.

Өмгөөллийн үйл ажиллагаа эрхлэх байгууллагын хэлбэр \этгээд\ нь өмгөөлөгчдийн танхим, өмгөөлөгчдийн холбоо, өмгөөллийн товчоо, хууль зүйн зөвлөгөө гэсэн хэлбэртэй байдаг. Өмгөөлөгч өмгөөллийн үйл ажиллагааг ганцаарчилан эрхлэх тохиолдолд өмгөөллийн танхимыг байгуулах ба энэ нь хуулийн этгээдийн эрхгүй байдаг. 2 болон түүнээс дээш өмгөөлөгч хамтран өмгөөлөгчдийн холбоог байгуулах бөгөөд өмгөөлөгчдийн холбоо нь дүрэм болон үүсгэн байгуулах гэрээний үндсэн дээр байгуулагддаг, гишүүнчлэлтэй, ашгийн төлөө буй байгууллага байна. Өмгөөллийн товчоог 2 ба түүнээс дээш өмгөөлөгч хамтран ажиллах гэрээний үндсэн дээр байгуулан ажилладаг.

Өмгөөлөгч гэдэг бол иргэн хуулийн этгээдэд хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх ажилд мэргэшсэн хуульч байдаг. Өмгөөллийн үйл ажиллагаа гэдэг бол өмгөөлөгчийн эрх аюсан этгээд мэргэшлийн үндсэн дээр үзүүлж буй хууль зүйн туслалцаа юм. Иймээс өмгөөлөгч нь өөр ажил, албан тушаал давхар эрхлэх эрхгүй байдаг.

Өмгөөллийн үйл ажиллагааны төрөл:

- Хууль зүйн зөвлөгөө өгөх
- Хууль зүйн ач холбогдол бүхий бичиг баримт боловсруулах, бүрдүүлэх
- Эвлүүрэн зуучлах
- Хуулийн этгээдийн хууль зүйн асуудлыг хариулах
- Шүүхэд төлөөлөх

• **ЯПОН**

Өмгөөлөгч нь зохигч талууд болон бусад холбогдогч хүмүүсийн хүсэлт, удирдлагын даалгавраар шүүхээр шийдвэрлүүлэх хэрэг маргаан, хянан шалгахыг шаардсан нэхэмжлэл, давж заалдах гомдол, эсрэг талын нэхэмжлэл, захиргааны байгууллагад хандсан гомдол саналд холбогдох хууль эрх зүйн үйл ажиллагааг явуулна.

Өмгөөлөгч нь патентийн итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч, татварын мэргэшсэн төлөөлөгч хийх боломжтой.

• **АНУ**

Англо-саксоны эрх зүйн тогтолцоо улс орнуудад өмгөөлөгчийг /хуульч/ дотор нь барристер, солиситор гэж ангилдаг бөгөөд барристер нь бүх шатны шүүх хуралд оролцох эрхтэй өмгөөлөгчид байдаг бөгөөд үйлчлүүлэгчтэйгээ солиситороор дамжуулан харьцдаг. Солиситор нь зөвлөгөө өгч, хэргийн бүх нотлох баримтийг цуглуулж шүүх хуралдаанд бэлтгэнэ. Зөвхөн доод шатны /анхан шат/ шүүх хуралдаанд оролцох эрхтэй.

Өмгөөллийн үйл ажиллагаанд дараахь үйл ажиллагааг хамруулдаг байна:

- Шүүхэд аман болон бичгийн хэлбэрээр нотолгоо гаргах
- Шүүхийн нотлох баримт болон бусад баримт цуглуулах, боловсруулах
- Хууль зүйн зөвлөгөө өгөх
- Оюуны өмчийн хамгаалах
- Гэрээ хийх, гэрээний төсөл боловсруулах
- Үл хөдлөх хөрөнгө шилжүүлэх үнэт цаас, болон бусад бичиг баримтыг төсөл боловсруулах
- Гэрээслэл, итгэмжлэлийн төсөл боловсруулах

• **ХБНГУЛс**

Өмгөөллийн тухай Холбооны хуулиар өмгөөлөгчид дараахь үүрэг хүлээнэ:

1/ хууль зүйн асуудлаар зөвлөгөө, мэдээлэл өгөх,

2/ шүүх болон шүүхийн бус байгууллагад иргэнийн шүүн таслах ажиллагааны оролцогч талуудыг төлөөлөх

3/ эрүүгийн хэрэгт яллагдагч, шүүгдэгч, түүнчлэн хохирогчийг өмгөөлөх

4/ Германы хуулиар өмгөөлөгч хохирогчтой гэрээ байгуулсны үндсэн дээр түүний өмч хөрөнгийг хариуцаж болдог аж/

5/ өмгөөлөгч нь тусгай гэрээний асуудлаар хуулийн зөвлөхийн үүрэг гүйцэтгэж болно. Ер нь өмгөөллийг шүүх эрх мэдлийн хүрээнд багтах, хараат бус байгууллага гэж үздэг учраас Холбооны хуульд зааснаар хуулийн зөвлөхөөр

албан ёсоор ажиллаж болохгүй гэж үздэг.

ӨМГӨӨЛӨЛИЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА ЭРХЛЭХ ХЭЛБЭР, ӨМГӨӨЛӨГЧ БОЛОХ ШАЛГУУРЫН АСУУДЛААР ХИЙСЭН ХАРЬЦУУЛАЛТ

	ХБНГУ	ОХУ	ЯПОН	АНУ
Өмгөөллийн үйл ажиллагаа эрхлэх хэлбэр	<p>Өмгөөллийн үйл ажиллагаа эрхлэх эрх авсан хуульч бүр мужийн шүүхийн дэргэд өөрийн өмгөөллийн конторыг байгуулан ажилладаг. Муж бүрт өмгөөлөгчдийн зөвлөл ажиллах бөгөөд уг зөвлөл нь шүүхэд харъяалалтай /шүүхийн дэргэд ажиллаж байгаа/ өмгөөлөгч нарыг нэгтгэдэг. Тухайн мужид үйл ажиллагаа явуулж буй өмгөөлөгчдийн тоо 500-гаас илүү гарсан тохиолдолд мужийн Хууль зүйн яам нутаг дэвсгэртээ 2 өмгөөлөгчдийн зөвлөлийг үүсгэх зөвшөөрөл олгодог.</p> <p>Өмгөөлөгчдийн зөвлөлийн дээд байгууллага нь түүний бүх гишүүдийн хурал байдаг бөгөөд энэхүү хурлыг хуралдуулах журам нь зөвлөлийн дүрэм, дотоод журмаар зохицуулагддаг. Өмгөөлөгч бүр мужийн өмгөөлөгчдийн зөвлөлийн нэгддэггүй бөгөөд зөвлөлийн гишүүн биш өмгөөлөгч Холбооны дээд шүүхийн хуралдаанд оролцох эрхгүй байдаг. Германы хууль тогтоомжийн дагуу өмгөөлөгчдийн зөвлөлүүд нь “нийтийн эрх зүйн корпораци” гэсэн хэлбэрт хамаардаг.</p>	<p>ОХУ-ын Өмгөөллийн үйл ажиллагааны тухай хуульд “өмгөөллийн үйл ажиллагаа бол аж ахуйн үйл ажиллагаа биш” гэж тодорхойлсон.</p> <p>Өмгөөллийн үйл ажиллагааны зорилгыг ашиг олох биш, мэргэшлийн үндсэн дээр иргэн, хуулийн этгээдийн эрх, эрх чөлөө, ашиг сонирхлыг хамгаалах, түүнчлэн шүүн таслан ажиллагаанд оролцох зорилгоор үзүүлж буй мэргэшсэн хууль зүйн туслалцаа гэж тодорхойлдог.</p> <p><i>Өмгөөллийн үйл ажиллагаа эрхлэх байгууллагын хэлбэр</i> \этгээд\ нь өмгөөлөгчдийн танхим /адвокатский кабинет/, өмгөөлөгчдийн холбоо /коллегия адвокатов/, өмгөөллийн товчоо /адвокатское бюро/, хууль зүйн зөвлөгөө/юридическая консультация/ гэсэн хэлбэртэй байдаг. Өмгөөлөгч өмгөөллийн үйл ажиллагааг ганцаарчилан эрхлэх тохиолдолд өмгөөллийн танхимыг байгуулах ба энэ нь хуулийн этгээдийн эрхгүй байдаг. 2 болон түүнээс дээш өмгөөлөгч хамтран өмгөөлөгчдийн холбоог байгуулах бөгөөд өмгөөлөгчдийн холбоо нь дүрэм болон үүсгэн байгуулах гэрээний үндсэн дээр байгуулагддаг, гишүүнчлэлтэй, ашгийн бус байгууллага байна. Өмгөөллийн товчоог 2 ба түүнээс дээш өмгөөлөгч хамтран ажиллах гэрээний үндсэн дээр байгуулан ажилладаг.</p> <p>Өмгөөлөгчдийн холбоо, өмгөөллийн товчоог ашгийн төлөө байгууллага болгох өөрчлөх, эсхүл ашгийн төлөө хуулийн этгээдтэй нэгтгэхийг хориглодог.</p>	<p>Японы Өмгөөлөгчийн тухай хуулийн 3 дугаар зүйлд “Өмгөөлөгч нь зохигч талууд болон бусад холбогдогч хүмүүсийн хүсэлт, удирдлагын даалгавраар шүүхээр шийдвэрлүүлэх хэрэг маргаан, нэхэмжлэл, давж заалдах гомдол, эсрэг талын нэхэмжлэл, захиргааны байгууллагад хандсан гомдол саналд холбогдох хууль эрх зүйн үйл ажиллагааг явуулна.” гэж заасан бөгөөд өмгөөлөгч нь дээрх үйл ажиллагааг эрхлэх зорилгоор өмгөөлөгч хуулийн этгээдийг /хууль зүйн товчоо/ байгуулж болно. Өмгөөлөгч хуулийн этгээдийг байгуулахдаа хуульд заасны дагуу бүртгэх байгууллагад бүртгэл хийлгэж, дүрмээ харъяа өмгөөлөгчийн холбоо болон Японы өмгөөлөгчдийн нэгдсэн холбоондоо мэдэгдэнэ. Өмгөөлөгч хуулийн этгээдэд ажиллах хүн нь заавал өмгөөлөгч байх бөгөөд үйл ажиллагааг нь дүрмээр зохицуулна. Өөрөөр хэлбэл өмгөөлөгч бус этгээд хууль зүйн товчоо ажиллуулахыг хориглодог.</p> <p>Өмгөөлөгч ашиг орлогын төлөө бус хүний эрх, шударга ёсны төлөө үйл ажиллагаа явуулна гэсэн ерөнхий зарчимтай. Өмгөөлөгчийн тухай хуулиар өмгөөллийн үйл ажиллагаа, өмгөөлөгч хуулийн этгээдийг ашгийн төлөө, ашгийн бус гэж нарийвчлан заагаагүй. Өмгөөлөгч ашигтай ажиллавал татвар төлнө, ашиг олоогүй бол татвар төлөхгүй байх тогтолцоотой. Мөн өмгөөлөгч ашгийн төлөө үйл ажиллагаа явуулах болсон, эсхүл ашиг орлогтой ажилласан тохиолдолд харъяалагдах өмгөөлөгчийн холбоондоо мэдэгдэнэ. Өмгөөлөгчийн холбоо нь мэдэгдэл өгсөн өмгөөлөгчийг ашгийн төлөө үйл ажиллагаа явуулдаг өмгөөлөгчийн бүртгэлд бүртгэн олон нийтэд мэдээлдэг.</p>	<p>АНУ-ын нийт өмгөөлөгчдийн талаас илүү хувь нь 2-оос 3-лаа нийлж бие даан ажилладаг. Өмгөөллийн үйл ажиллагаа хамтран эрхлэх хэлбэр нь томоохон өмгөөллийн фирмүүд байдаг. /50-иас дээш өмгөөлөгчдийг нэгтгэсэн./ Ийм өмгөөллийн фирмүүд нь эрүүгийн хэрэг оролцохгүйгээр, томоохон корпораци, хөрөнгтэй үйлчлүүлэгчидтэй хамтран ажиллахыг илүүд үздэг. Ийм өмгөөллийн фирмүүд нь нөхөрлөлийн хэлбэрээр үйл ажиллагаа явуулдаг.</p> <p>Өмгөөлөгч нарын зарим нь төрийн өмгөөлөгчдийн байгууллагад ажилладаг, бөгөөд үнэ төлбөргүйгээр өмгөөллийн үйлчилгээ үзүүлдэг. Ийм өмгөөлөгч нарын өмгөөллийн үйлчилгээний хөлсийг мужийн төсвөөс гаргадаг.</p>

<p>өмгөөлөгч болох шалгуур</p>	<p>Хуульд заасан тодорхой хэрэг маргаанаас бусад эрүү, иргэний хэргүүдэд мужийн шүүхэд өмгөөлөгч шүүхэд заавал оролцох шаардлагагүй. Харин дээд шатны шүүхэд талуудын ашиг сонирхлыг хамгаалж оролцох үүрэгтэй. Бусад ажил, албан тушаал давхар эрхлэхийг хуулиар зөвшөөрсөн байдаг.</p> <p>Хууль зүйн дээд боловсролтой, 3-4 жил шүүх, прокурор өмгөөллийн байгууллагад дадлага хийж, тухайн нутгийн Дээд шүүхийн комиссоос зохион байгуулсан шалгалтанд орж тэнцсэн этгээдэд өмгөөлөгчийн эрх олгодог.</p>	<p>Хууль зүйн зөвлөгөө өгөх, бүх шатны шүүх хуралд оролцох эрхтэй. Өмгөөлөгч өөр ажил, албан тушаал давхар эрхлэхийг хориглодог.</p> <p>Өмгөөлөгчөөр ажиллах этгээд нь хууль зүйн дээд боловсролтой, мэргэжлээрээ 2-оос доошгүй жил ажилласан байх ёстой.</p>	<p>Өмгөөлөгчийн эрхгүй л бол шүүхийн хэрэг маргаанд оролцохгүй. Шүүхээс бусад эрх зүйн туслалцааг тухайн мэргэжлийн зөвшөөрөлтэй этгээд гүйцэтгэнэ. /патентын итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч, мэргэшсэн нягтлан бодогч, бүртгэл бүрдүүлэлтийн мэргэжилтэн гэх мэт/.</p> <p>Өмгөөлөгчөөр ажиллах этгээд нь хууль зүйн дээд боловсролтой, Хууль зүйн яамнаас жил бүр зохион байгуулдаг шалгалтанд орж тэнцсэн, 2 жил Дээд шүүхэд дадлага /шүүхэд 8 сар, прокурорт 4 сар, өмгөөллийн байгууллагад 4 сар/ хийсний дараа сонгон шалгаруулалтанд орж тэнцсэн байх шаардлагатай.</p>	<p>Өмгөөлөгч нь эрх олгосон тухайн мужид л өмгөөллийн үйл ажиллагаа явуулах эрхтэй. Өөр мужид өмгөөллийн үйл ажиллагаа явуулахыг хүссэн өмгөөлөгч тухайн мужаас зохион байгуулсан сонгон шалгаруулалтад орж эрх авах, эсхүл зөвшөөрөл авах ёстой. Өмгөөлөгч нарыг бусад ажил, албан тушаал давхар эрхлэхийг хориглодог.</p> <p>Өмгөөлөгчөөр ажиллах этгээд нь хууль зүйн дээд боловсролтой, тухайн мужийн шүүхээс зохион байгуулсан шалгалтанд орж тэнцсэн байх ёстой.</p>
--------------------------------	--	---	--	--

2. АМЕРИКИЙН НЭГДСЭН УЛСЫН ТЕХАС МУЖЫН ӨМГӨӨЛӨЛИЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ЗАРИМ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ

1. Хуульчдын өөрөө удирдах ёс, чиг үүрэг, бүтэц, зохион байгуулалт

Мужын Барын холбооны хуульд заасны дагуу Захирлуудын зөвлөл бүх үйл ажиллагааг удирдан зохион байгуулна. Зөвлөл ээлжит хурлаараа аль нэг захирлыг Зөвлөлөөс чөлөөлж болох бөгөөд хэрэв ийнхүү захирлыг чөлөөлж байгаа бол захирлын сул орон тоо гарсныг зарласан тухай тогтоолыг Зөвлөлөөс гаргана. Зөвлөл гүйцэтгэх хороотой байна. Зөвлөлийн гүйцэтгэх хорооны бүрэлдэхүүнд одоогийн ерөнхийлөгч буюу ерөнхийлөгч, сонгогдсон ерөнхийлөгч, зөвлөлийн дарга, мужын Барын холбооны бүрэн эрхийн хугацаа дууссан ерөнхийлөгч, Техасын залуу хуульчдын холбоо болон ерөнхийлөгчөөр томилогдож болох бусад этгээд орно. Ерөнхийлөгч гүйцэтгэх хорооны дарга байх ба зөвлөлийн дарга гүйцэтгэх хорооны дэд дарга байж гүйцэтгэх хорооны даргын эзгүйд орлоно.

Гүйцэтгэх хорооны ерөнхий зорилго нь зөвлөлийн хурлуудын хооронд зөвлөлөөс цаг тутамд өгсөн үүрэг даалгавар болон хууль, энэ дүрэмд заасан үүргийг гүйцэтгэхэд оршино. Мужын Барын холбооны ерөнхий зөвлөл болон гүйцэтгэх захирал ex officio нөхцөл буюу гүйцэтгэх хорооны сонгуулийн бус байнгийн гишүүд байна. Мужын Барын холбооны албан тушаалтнуудад ерөнхийлөгч, сонгогдсон ерөнхийлөгч, зөвлөлийн дарга, бүрэн эрхийн хугацаа дууссан ерөнхийлөгч нар орно. Ерөнхийлөгч Мужын Барын холбооны бүх хуралд оролцох ба Мужын Барын холбооны бодлого, ерөнхий үүрэг хариуцлага, олон нийтийн харилцааг хариуцсан Мужын Барын холбооны албан ёсны төлөөлөгч байна. Сонгогдсон ерөнхийлөгч нь ерөнхийлөгчийн эзгүйд ерөнхийлөгчийг орлон Мужын Барын

холбооны бүх хуралд суух бөгөөд ерөнхийлөгчид тусалж байна. Хэрэв ерөнхийлөгч хүсвэл ерөнхийлөгчийн ажлын албыг удирдаж болно. Жил бүрийн эхний өдрийн дараа зөвлөлийн ээлжит хурал хуралдаж тухайн жилийн барын холбооны сонгогдсон ерөнхийлөгчид захирлуудын зөвлөл хоёр буюу түүнээс дээш хүнийг нэр дэвшүүлнэ. Нэр дэвшигч зөвлөлийн гишүүдийн олонхийн саналаар сонгогдоно.

Техас Мужын Барын холбооны бусад гишүүн захирлуудын зөвлөлийн баталсан загварын дагуу Техас Мужын Барын холбооны идэвхитэй гишүүдийн 5-аас тоошгүй хувь нь түүнийг нэр дэвшүүлэхээр гарын үсэг зурсан өргөх бичгийг тухайн жилийн барын холбооны сонгогдсон ерөнхийлөгчийг сонгох хугацаанаас буюу 3 дугаар сарын 1, эсхүл 3 сарын 1-нээс өмнө гүйцэтгэх захиралд уг өргөх бичгийг хүргүүлсэн бол сонгуульд өрсөлдөх эрхтэй. Сонгогдсон ерөнхийлөгчид нэр дэвшигчдийн нэрсийг Техасын Барын холбооны сэтгүүлд нийтлэх, эсхүл зөвлөлөөс тогтоосон арга хэрэгслээр нийтэд мэдээлнэ. Захирлуудын зөвлөлөөс нэр дэвшүүлсэн болон 11 дүгээр зүйлийн Б хэсэгт зааны дагуу өргөх бичгээр сонгогдсон ерөнхийлөгчид нэр дэвшигчдийн нэрсийг нутаг дэвсгэрийн дарааллаар дараахь байдлаар жагсаана.

Ротацид анхны жил нэр дэвшиж буй том хотуудаас оролцож байгаа нэр дэвшигчид; ротацид хоёр дохь жилдээ нэр дэвшиж буй байгаа том хотуудаас оролцож байгаа бусад хотын нэр дэвшигчид; ротоцид гурав дахт жилдээ нэр дэвшиж буй аль ч хотоос оролцож байгаа нэр дэвшигчид. Зөвлөлөөс болон өргөх бичгээр нэр дэвшиж буй хэн ч энэ жилийн ротацийн шалгуурт тэнцэхгүй бол тухайн жилийн сонгуульд оролцох эрх үүсэхгүй. Техас Мужын Барын холбооны санал өгөх эрхтэй бүх гишүүдэд саналын хуудас тараагдах бөгөөд сонгогдох ёстой захирлуудын сонгуулын саналын хуудас мөн адил гишүүдэд саналын хуудсын хамт тараагдана. Хэрэв сонгогдсон ерөнхийлөгчийн сонгуулын саналын хуудсыг захирлуудын сонгуулийн саналын хуудастай нэгтгэн тараасан бол захирлуудын сонгууль мөн адил явагдана.

Хэрэв сонгогдсон ерөнхийлөгчид нэр дэвшигчдийн хэн нэг нь олонхийн санал аваагүй бол хамгийн их санал авсан хоёр нэр дэвшигчдийн хооронд дахин сонгууль явуулна. Ээлжит сонгуулиар, эсхүл дахин сонгуулиар олонхийн санал авсан нэр дэвшигчийг сонгогдсон ерөнхийлөгчөөр сонгогдсон хэмээн зарлана. Ерөнхийлөгчийн ажлын албанаас дараагийн сонгогдсон ерөнхийлөгчийг бүртгэснээр өмнөх сонгогдсон ерөнхийлөгчийн ажиллах хугацаа дуусна. Албан тушаалтан нас барсан, эрх зүйн чадамжгүйд тооцогдсон, огцорсон, шалгуурт тэнцэхгүй болсноос шалтгаалан сул орон тоо бий болно. Хэрэв ерөнхийлөгчийн сул орон тоо гарсан бол сонгогдсон ерөнхийлөгч ерөнхийлөгчийн ажлыг залгамжлан авна.

Энэ тохиолдолд зөвлөл ээлжит бус сонгууль зарлаж, зөвлөлөөс гаргасан журмын дагуу сонгогдсон ерөнхийлөгчийг сонгоно. Хэрэв сонгогдсон ерөнхийлөгчийн сул орон тоо гарвал зөвлөл ээлжит бус сонгууль зарлана. Энэ тохиолдолд ээлжит сонгуулийн журмыг баримтлах боловч тухайн нөхцөл байдлаас хамааран сонгууль явуулах журамд шаардлагатай өөрчлөлтийг хийнэ. Сонгогдсон ерөнхийлөгчийн бүхэн эрх дуусгавар болох хугацаанаа зургаан сараас дотогш хугацаанд сонгогдвол түүний бүрэн эрх дуусгавар болохгүйгээр дараагийн сонгогдсон ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхийн хугацаанд мөн адил ажиллана. Хэрэв ерөнхийлөгчийн болон сонгогдсон ерөнхийлөгчийн сул орон тоо гарсан тохиолдолд тухайн албат тушаалуудад ээлжит бус сонгууль явуулах ба энэ хугацаанд зөвлөлийн дарга ерөнхийлөгчийн үүрэг гүйцэтгэгч байна.

Гүйцэтгэх захирал болон ерөнхий зөвлөх нар зөвлөлөөс сонгогдох бөгөөд зөвлөлөөс тодорхойлсон үүргийг гүйцэтгэнэ. Төсвийн хорооны бүрэлдэхүүнд Мужын Барын холбооны ерөнхийлөгч, сонгогдсон ерөнхийлөгч, зөвлөлийн дарга болон ерөнхийлөгчөөс томилсон хоёр буюу түүнээс дээш захирлуудын зөвлөлийн гишүүд орно. Ерөнхийлөгч, эсхүл түүний томилсон этгээд энэ хорооны дарга байна.

Удирдах Зөвлөл нь шаардлагатай гэж үзсэн тохиолдолд аливаа цаг үед Мужийн Өмгөөлөгчдийн Холбоо болон удирдах зөвлөлийн хороо, салбар хороо, хэлтсийг байгуулах буюу татан буулгаж болно. Эдгээр нэгжүүдийн зохион байгуулалтын бүтэц, зорилго, дотоод дүрэм зэргийг Удирдах Зөвлөлөөс зөвшөөрч батална. Хорооны гишүүдийн томилгоог ерөнхийлөгч хийнэ. Салбар хорооны гишүүд нь салбар хорооны гишүүний татвар төлдөг буюу эсвэл салбар хорооны дотоод дүрмийн шаардлагыг өөр бусад байдлаар хангасан Мужийн Өмгөөлөгчдийн Холбооны гишүүдээс бүрдэнэ. Хэлтсийн гишүүнчлэлийг хэлтсийн холбогдох дотоод дүрмийн дагуу тогтооно.

2. Өмгөөлөлийн үйл ажиллагааны төрөл, хэлбэр, хариуцлагын даатгал

“Чөлөөнд гарсан хуульч”, “Батламжилсан хууль зүйн туслалцааны байгууллага” нь өмгөөлөлийн үйл ажиллагааг эрхлэнэ. “Чөлөөнд гарсан хуульч” гэдэг нь дараах нөхцлүүдийг хангасан аливаа этгээдийг хэлнэ: хуулийн ажил идэвхтэй эрхлэхээ больсон, Техасын болон АНУ-н нутаг дэвсгэр дээрх бусад муж улсын мөн Колумб дүүргийн дээд шүүхийн өмнө өмгөөлөл хийх зөвшөөрөл авсан буюу зөвшөөрөлтэй байсан этгээд. “Батламжилсан хууль зүйн туслалцааны байгууллага” гэдэг нь Техасын Дээд Шүүхээс батламжилсан ашгийн төлөө бус хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх байгууллагыг хэлнэ. Техасын Дээд Шүүхэд хүсэлт гаргаж тухайн байгууллага нь ашгийн бус гэдгийг нотолно.

Гишүүдийн сахилга бат, түр огцруулах асуудал.

Сахилгын Арга Хэмжээний Дүрэм, Мужийн Өмгөөлөгчдийн Холбооны Дүрмээр сахилгын шийтгэлийн асуудлыг зохицуулдаг.

3. Хуульчийн гэрчилгээ болон өмгөөлөх үйл ажиллагаа эрхлэх тусгай зөвшөөрөл олгохтой холбоотой асуудал

Хуульчийн гэрчилгээ олгохын тулд заавал сургалтад хамрагдана. Хуульчдын мэргэжил дээшлүүлэх богино хугацааны сургалтын хороотой. Хороо нь арван хоёр (12) гишүүнээс бүрдэнэ. Гишүүдийн ес (9) нь Мужийн байнгын оршин суугч бөгөөд Мужийн Өмгөөлөгчдийн холбооны идэвхтэй гишүүн байна. Мөн эдгээр гишүүдийн наад зах нь хоёр нь тухайн томилогдох жилийн 6-р сарын 1-ний өдөр гэхэд гучин зургаа (36)-аас доош настай байна. Есөн (9) өмгөөлөгч гишүүдийн хоёр (2)-оос илүүгүй нь шүүгч байна.

Хорооны үлдсэн гурван (3) гишүүн нь өмгөөлөгч биш бөгөөд энэхүү Мужийн байнгын оршин суугч байна. Ерөнхийлөгчөөр сонгогдсон нэр дэвшигч нь Зөвлөлийн зөвшөөрлийг авсны үндсэн дээр өөрийн Ерөнхийлөгч байх Өмгөөлөгчдийн холбооны жилийн эхэнд Хорооны гишүүдийг томилно. Дүрэм болон Зөвлөлөөс санал болгож, батлагдсан бусад зохицуулалтын дагуу Хороо нь энэхүү Зүйлээр тодорхойлсон Хуульчдын мэргэжил дээшлүүлэх богино хугацааны сургалтын хөтөлбөрийг удирдан хэрэгжүүлнэ.

Магадлан итгэмжлэх

Хороо хуульчдийн мэргэжил дээшлүүлэх сургалтыг магадлан итгэмжлэх шалгуурыг боловсруулах бөгөөд Хорооноос батлагдсаны дагуу тэдгээр үйл ажиллагаанд оролцон авах цагийн тоог тодорхойлно. Үйл ажиллагааг магадлан итгэмжлэхийн тулд сэдвийн агуулга нь хуулийн бөгөөд хуульчийн мэргэжилтэй холбоотой байх ёстой ба үүнд мэргэжлийн үүрэг хариуцлага, хуулийн ёс зүй, мөн хуулийн үйл ажиллагаа явуулах менежмент багтана. Хороо нь зохистой тохиолдолд аль хэдийнээ явуулан батлагдсан үйл ажиллагааг магадлан итгэмжлэхийг сунгаж болно.

Хороо нь хуулийн байнгын үйл ажиллагаа явуулах, тогтмол ажил эрхлэх, үйлчлүүлэгчид болон нийтэд сайн дурын үйлчилгээ үзүүлэх, төрийн байгууллагад сайн дураараа үйлчилгээ үзүүлэх болон Хороо, хэсэг, салбар буюу бусад өмгөөлөгчдийн холбоотой хамааралтай

байгууллагад гишүүний өдөр тутмын ажил үүргээ хэрэгжүүлэх явцад гүйцэтгэсэн үйл ажиллагааны багцыг сунгахгүй. Хороо нь тогтмол хянасны үндсэн дээр зөвшөөрөгдсөн ивээн тэтгэгчийн хуульчдын мэргэжил дээшлүүлэх сургалтын хөтөлбөрийн статусыг сунгаж болно. Ямар ч шалгалт авах шаардлагагүй.

Бие даан суралцах багц цагийг дуут, дүрст, эсвэл дижитал мэдээллийг бие даан үзэх, сонсох, бичгэн материал унших, танхимд зохион байгуулсан сургалтын хөтөлбөр буюу Хорооноос батлаж болох аливаа бусад үйл ажиллагаанд оролцоход олгож болно. Тухайн жилд таваас (5) ихгүй багц цагийг бие даан суралцах үйл ажиллагаанд олгож болно. Хорооноос баталсан хуульчдын мэргэжил дээшлүүлэх сургалтыг зохион байгуулах үеэр дуут, дүрст, эсвэл дижитал мэдээллийг үзэж, сонсоход зарцуулсан цагийг хуульчдын мэргэжил дээшлүүлэх ердийн сургалтад тооцох бөгөөд энэ нь бие даан суралцах байдлыг хязгаарлахгүй.

Хуульчдын мэргэжил дээшлүүлэх магадлан итгэмжлэгдсэн сургалтанд багшлах буюу оролцох байдлаар багц цаг авч болно. Давтан танилцуулга бэлтгэх багц цагийг оролцуулан бэлтгэлийн цаг болон танилцуулгын цагт багц цаг олгоно.

Дараах үйл ажиллагааны тухай Хороонд өргөдөл гаргамагц хууль эрх зүйн судалгаанд үндэслэсэн бүтээлд багц цаг авч болно. Үүнд: (1) өргөдөл гаргагчийн боловсруулсан материал зүйл заалт, бүлэг, эсвэл ном хэлбэрээр бүхэлдээ буюу хэсэгчлэн хэвлэгдсэн, эсвэл хэвлэгдэх; (2) өргөдөл гаргагчийн болон бусад өмгөөлөгчдын мэргэжил дээшлүүлэх сургалтанд ихээхэн хувь нэмэр оруулсан; болон (3) хуулийн байнгын үйл ажиллагаа явуулах, тогтмол ажил эрхлэх, үйлчлүүлэгчдэд үйлчилгээ үзүүлэхээс бусад үйл ажиллагаа. Хороо нь тохиромжтой тохиолдолд хуульчдын мэргэжил дээшлүүлэх магадлан итгэмжлэгдсэн сургалтын ивээн тэтгэгчээс үндэслэл бүхий хөлс төлбөр хурааж болно.

Америкийн Өмгөөлөгчдийн холбооноос зөвшөөрсөн аливаа хуулийн сургуульд бүтэн цагаар багшилдаг гишүүн нь хуулийн ёс зүй болон мэргэжлийн хариуцлагатай холбоотой хуульчдын мэргэжил дээшлүүлэх сургалтын наад захын шаардлагаас бусад энэхүү Зүйл заалтын шаардлагуудыг биелүүлж багц цаг авч болно. Аливаа ийм хуулийн сургуульд хагас цагаар багшилдаг гишүүн нь хуулийн ёс зүй болон мэргэжлийн хариуцлагатай холбоотой хуульчдын мэргэжил дээшлүүлэх сургалтын наад захын шаардлагаас бусад тухайн жилд арван хоёр (12) цагаас хэтрэхгүй хичээл заах бодит цагийг оролцооны багц цаг болгохоор хүсэлт гаргаж болно.

Хороо нь Техас муж улсын Өмгөөлөгчдын холбооны чөлөөнд гарсан аливаа гишүүнийг энэхүү Зүйл заалтаас чөлөөлнө. (Чөлөөнд гарсан гэдгийг Муж улсын Өмгөөлөгчдийн тухай хуулийн 81.052(е) хэсэгт зааснаар тодорхойлно). Байнгын хуралдаанд ажиллах одоогийн болон ирээдүйн Америкийн Нэгдсэн Улсын болон Техас муж улсын хууль тогтоох байгууллагуудын Сенатын ба Төлөөлөгчдийн Танхимын гишүүн өмгөөлөгчдийн сургалтын наад захын шаардлагыг хангах багц цагийг сунгана. Хуулийн ажил эрхлэх эрх авах бэлтгэл хангах зорилгоор тухайн хүний хийсэн үйл ажиллагаанд кредит олгож болохгүй.

Кредит нь нэг жилд 30 цагаас хэтэрч болохгүй бөгөөд Техаст ажил эрхлэх эрхтэй болсны дараа хуулийн сургуульд сурах замаар дараах 2 нөхцөлийг хангасан тохиолдолд авч болно. Үүнд: (1) гишүүн нь хуулийн сургуульд албан ёсоор бүртгэгдсэн, ба (2) гишүүн нь бүртгэлийн шаардлагын нөхцөлийг хангаж курсыг төгссөн. Зөвшөөрөгдсөн сургалтанд суусны кредитыг гишүүн нь хуулийн сургуулийн курсэд суусан бодит цагт авна.

Сургалтын доод түвшний шаардлага

Гишүүн бүр арван таван (15) цагийн хууль зүйн үргэлжилсэн сургалтыг энэхүү дүрэмд заасан шаардлагын хувьд жил бүр дүүргэх үүрэгтэй. Өөрөө бие даан суралцах үйл ажиллагаанд тав (5)-аас илүүгүй цагийн кредитыг жилд олгоно.

Арван таван (15) цагаас хамгийн багадаа гурван (3) цагийг хуулийн ёс зүй ба мэргэжлийн хариуцлагын хичээлд зориулсан байх ёстой. Хуулийн ёс зүй ба мэргэжлийн хариуцлагын гурван (3) цагийн нэг (1)-ийг бие даан суралцах замаар дүүргэнэ.

Эрх авсан хүмүүс ба эрх нь түдгэлзсэн, эрхийг нь хориглосон болон Мужийн Барын Журмын 10 дугаар зүйлийн дагуу халагдсан, Мужийн Барын Журмын 3 дугаар зүйлийн дагуу халагдсан, энэхүү дүрмийн 8 дугаар хэсгийн дагуу эрх нь түдгэлзсэн, Техасын Засгийн газрын хуулийн 81.052 хэсгийн дагуу идэвхтэй бус байдалтай болсон, эсвэл идэхтэй байдалд буцаж орохыг хүссэн бүх хүмүүс Мужийн Барын Журмын бусад шаардлагаас гадна 6 (А) ба 6(В) хэсгийн шаардлагыг хангах үүрэгтэй.

Гишүүний сургалтын шаардлага хангах жилийн өмнөх 12 сарын хугацааны дотор магадлан итгэмжлэгдсэн хуулийн үргэлжилсэн сургалт ба бие даан суралцасныг сургалтын шаардлага хангах тухайн жилийн сургалтын шаардлагыг хангасан гэж ашиглаж болно. Тусгай эрх: Хуулийн сургуулийн 3 дахь жилийн хугацаанд эсвэл шаардлага хангах тухайн жилийн хугацаанд Техасын Хуулийн ёс зүй ба Мэргэжлийн ур чадварын Төвийн ивээн тэтгэсэн “Хуулийн ажлын үндсэн заавар” нэртэй сургалтын кредитыг тухайн жилийн шаардлага хангах сургалтын шаардлагад тооцож болно.

Сургалтын шаардлага хангах жилийн арван таван (15) цагаас илүү гаргасан магадлан итгэмжлэгдсэн хуулийн сургалт ба бие даан суралцсаныг дараагийн жилийн сургалтын шаардлагын хугацаанд хамааруулж тооцно. Энэхүү жил дамнуулан хамааруулах нөхцөл нь зөвхөн нэг (1) жилд хамаарна.

Кредит тооцох нь

Магадлан итгэмжлэгдсэн хуулийн үргэлжилсэн сургалтын үйл ажиллагаанд оролцсоны кредит нь нийт бодит зааварчилгаа авсан хугацаанд үндэслэх бөгөөд зохион байгуулагдсан лекци, хэлэлцүүлэг, дуу, хараа ба дижитал мэдээллийн хэрэгслийн үзүүлэн болон асуулт ба хариултын зохион байгуулалттай цаг хугацааг багтааж болно. Дээрх зааврыг ашиглах замаар ивээн тэтгэгчдийг ямар нэгэн үйл ажиллагаа өгсөн бол хэдэн цагийн кредит өгч болохыг тооцоолох ба тоог үйл ажиллагааны танилцуулга дээр бичихийг дэмжинэ. Бутархай цагт аравны тэмдэглэгээ хэрэглэнэ.

Дуу, дүрс ба дижитал мэдээллийн хэрэгслийг үзэх ба сонсох цаг нь бичлэгийн үргэлжлэх цаг дээр үндэслэнэ. Хүлээн зөвшөөрөгдсөн материал унших эсвэл ажлын байран дахь сургалтын хөтөлбөрт хамаарагдсаны кредит зарцуулсан бодит цагт үндэслэнэ.

Шаардлага хангах нь

Хуулийн үргэлжилсэн сургалтын шаардлага хангах жилийн төгсгөл болохоос хоёр сарын өмнө Хуулийн үргэлжилсэн сургалтын жилийн баталгаажуулах тайланг гишүүн бүрийн сонгосон хаягаар, хуулийн үргэлжилсэн сургалтанд хамаарах гишүүн бүрт Захирал явуулна. Хуулийн үргэлжилсэн сургалтын жилийн баталгаажуулах тайланг авсан даруйдаа гишүүн нь тайлан бүрэн дүүрэн, үнэн зөв гарсан эсэхийг хянаж үзнэ. Хэрэв тайлан нь гишүүний Хуулийн үргэлжилсэн сургалтын шаардлагын бүртгэлийг тухайн жилийн хувьд үнэн зөвөөр тусгасан ба тайлан нь Хуулийн үргэлжилсэн сургалтын кредитын наад захын шаардлагыг хангасан болохыг харуулж байвал гишүүнээс өөр ямар нэгэн ажиллагаа явуулахгүй.

Хэрэв тайлан нь гишүүний Хуулийн үргэлжилсэн сургалтын кредитыг бүрэн дүүрэн, үнэн зөв харуулаагүй бол гишүүн нь өөрийнхөө бүртгэлийг тайланд дурдсан зааврын дагуу засварлана. Торгууль ба эрх түдгэлзүүлэхээс зайлсхийх зорилгоор Хуулийн үргэлжилсэн сургалтын кредит бүх цаг, Хуулийн үргэлжилсэн сургалтын бүртгэлд хийсэн засвар ба нэмэлтийг сургалтын шаардлага хангах жилд ба шаардлагатай жил дуусахаас өмнө

Хуулийн үргэлжилсэн сургалтын Захиралд бөглөж өгнө. Төрсөн өдрийн сарын эхний өдөр ба уг өдрийн ойролцоогоор, тухайн төрсөн сарын өмнө дууссан Хуулийн үргэлжилсэн сургалтын шаардлагын жилийн бүртгэлд хийгдсэн өөрчлөлтийн тайланг Захирал гишүүнд танилцуулна. Түүнчлэн Захирал нь дээрх төрсөн сарын өмнө дууссан Хуулийн үргэлжилсэн сургалтын шаардлага хангах жилийн шаардлагыг хангаагүй гишүүн бүрт энэ тухай мэдэгдэнэ. Төрсөн сарын эхний өдөр гэхэд Хуулийн үргэлжилсэн сургалтын шаардлага хангаагүй гишүүн нь төрсөн сарын сүүлчийн өдөр хүртэл хуулийн үргэлжилсэн сургалтын үлдэгдэл кредит дүүргэх ба тайлагнах өршөөлийн хугацаа шууд авах бөгөөд төрсөн сарын сүүлчийн өдөр хүртэл (өршөөлийн хугацаа) хуулийн үргэлжилсэн сургалтын кредитээ дүүргэх ба тайлагнатал торгууль шийтгэл хүлээх ёсгүй.

Гишүүний төрсөн сарын дараагийн сарын арван хоёр (12) дахь өдөр ба ойролцоогоор, Хуулийн үргэлжилсэн сургалтын шаардлага хангаагүй гишүүн бүрт дөнгөж дууссан жилийн сургалтын шаардлага хангаагүй байдлынх нь талаар Захирал мэдэгдэнэ. Энэхүү мэдэгдэл нь бичмэл хэлбэрийн эмэдэгдэл байх бөгөөд гишүүн бүрт сонгосон хаяг ба нэг (1) хоёрдагч хаяг (хэрэв байгаа бол) руу илгээх бөгөөд дараа нь Мужийн Барын Гишүүнчлэлийн хэлтэс рүү өгнө.

Гишүүний төрсөн сарын дараах гурав дахь сарын эхний өдөр буюу ойролцоогоор шаардлага хангаагүй байдлаа арилгаж засаагүй гишүүн бүрт сүүлчийн мэдэгдлийг Захирал илгээнэ. Энэхүү мэдэгдэл нь бичмэл хэлбэрийн эмэдэгдэл байх бөгөөд гишүүн бүрт сонгосон хаяг ба нэг (1) хоёрдагч хаяг (хэрэв байгаа бол) руу илгээх бөгөөд дараа нь Мужийн Барын Гишүүнчлэлийн хэлтэс рүү өгнө.

Төрсөн сар (эсвэл Хуулийн үргэлжилсэн сургалтын шаардлагыг энэхүү дүрмийн дагуу хангах сунгалт авсан гишүүний хувьд илтгэх сар)-ын дараах дөрвөн сарын сүүлчийн ажлын өдрийн дотор гишүүн нь үүргээ биелүүлээгүй байдлаа засаагүй бол Дээд шүүхийн 2002 оны 12 дугаар сарын 23-ны өдрийн Тогтоолд зааснаар Техаст хуулийн ажил эрхлэхийг шууд түдгэлзүүлнэ.

Түдгэлзүүлэлтийг гүйцэтгэхдээ Захирал нь тогтоолын дагуу ажил эрхлэхийг нь түдгэлзүүлсэн гишүүн бүрт бичмэл мэдэгдлийг илгээх ажлыг зохион байгуулна. Энэхүү мэдэгдлийг Мужийн Барын Гишүүнчлэлийн хэлтэсийн бүртгэлд байгаа гишүүн бүрийн сонгосон хаягаар ба нэг (1) хоёрдагч хаяг (байгаа бол) руу явуулна.

Хянах ба Давж заалдах

Гишүүн нь энэхүү Дүрмийн шаардлагыг биелүүхээс чөлөөлөгдөх, шаардлагыг биелүүлэх хугацааг сунгах, дутагдлын мэдэгдлийг биелүүлэх хугацааг сунгах, жилийн үйл ажиллагааны тайлан өгөх хугацаа сунгах зэрэг бичмэл хүсэлтийг өгч болно. Энэхүү уучлал хүссэн ба хугацаа сунгах хүсэлтийг Хороо аль эсвэл даргалагчийн томилсон гишүүд хянаж үзэж, шийдвэрлэнэ. Хорооны шийдвэрийг гишүүнд нэн даруй мэдэгдэнэ.

“Сайн нөхцөл” (хүндэтгэн үзэх нөхцөл) гэдэгт гишүүн нь өвчний учир, биеийн чадваргүй, болон бусад онцгой хүндрэл бэрхшээл ба уучилж үзэж нөхцөл байдал нь гишүүний хүслээр бус, түүний хяналтаас гадуур байсны улмаас энэхүү Дүрэмд заасан үүргээ биелүүлж чадахгүй байсныг ойлгоно.

Хэрэв Хорооны шийдвэр нь гишүүний эсрэг гарвал Хорооны шийдвэрийг мэдсэнээс хойш гучин өдрийн дотор Мужийн Барын Гүйцэтгэх захиралд бичмэл хүсэлт гаргах замаар Мужийн Барын Захирлуудын Зөвлөлд хорооны шийдвэрийг хянаж үзэхийг хүсч болно. Зөвлөлийн дарга нь Зөвлөлийн хороог томилж Хорооны шийдвэрийг хянахыг үүрэг болгож болно. Шийдвэрийг Зөвлөлөөс гаргана. Хэрэв Зөвлөлийн шийдвэр гишүүний эсрэг байвал гишүүн нь Зөвлөлийн шийдвэрийг мэдсэнээс хойш гучин өдрийн дотор шүүхэд нэхэмжлэл гаргаж болох бөгөөд хэрэв гаргаж чадаагүй бол Зөвлөлийн шийдвэр эцсийнх

байна. Нэхэмжлэлийг Мужийн Барын эсрэг Техасын Трэйвис дэд муж дахь дүүргийн шүүхэд өгнө. Шүүх хуралдааныг шинээр эхлэж явуулах бөгөөд нотлох үүрэг нь давж заалдах гомдол гаргасан гишүүнийх бөгөөд үүргийг нотлох баримтын нийлбэрийг гаргаж өгөх замаар гүйцэтгэнэ. Гишүүн нь энэ хэсэгт тодорхойлсон “сайн нөхцөл” (хүндэтгэн үзэх нөхцөл) байсныг батлах үүрэгтэй. Хянан шийдвэрлэх шүүх нь гомдлыг сонсох ба асуудлыг тогтоохдоо тангарагтны шүүхгүйгээр явагдана. Оролцогч хоёр тал хоёулаа давж заалдах эрхтэй. Энэхүү Дүрмийн дагуу гишүүний эрхийг түдгэлзүүлснийг захиргааны хяналтын ажиллагаа ба нэхэмжлэлийг шүүхэд өгсөн үед хүчингүй болгоно.

Өмгөөлөлийн эрхийг сэргээх

Энэхүү Дүрмийн нөхцөлийн дагуу хуулийн ажил эрхлэх тусгай зөвшөөрөл нь түдгэлзсэн гишүүн бүр нь түдгэлзүүлснээс хойш шаардлагыг хангаснаа нотолсон үйл ажиллагааны тайлан Хуулийн үргэлжилсэн сургалтын Захиралд өгсөн, шаардлага хангаагүй ба түдгэлзүүлсэнтэй холбоотой бүх төлбөрийг төлсөн бол түдгэлзүүлснийг нь тэр даруй хүчингүй болгож хуучин эрхийн байдлыг нь сэргээнэ. Хуучин эрхийн байдалд буцаах нь түдгэлзүүлэлт эхэлсэн хугацаанаас тооцогдох бөгөөд гишүүний мэргэжлийн алдаатай холбоотой сахилгын хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд нөлөөлөх ёсгүй. Хуулийн үргэлжилсэн сургалтын Захирал нь энэхүү Дүрмийн дагуу эрхийг нь түдгэлзүүлсэн байсан гишүүн нь одоо Дүрмийн шаардлагаа хангасан талаар Захиргааны Туслахад мэдэгдэнэ.

Зарим шүүгчдийг чөлөөлөх

Дээд шүүхийн 1985 оны 8 дугаар сарын 21-ний өдрийн Шүүхийн сургалтын талаар тогтоол болон Дээд шүүхийн 1986 оны 7 сарын 2-ны өдрийн Тэтгэвэрт гарсан эсвэл чөлөөлөгдсөн дүүргийн шүүхийн шүүгч нарын сургалтын талаар тогтоолд хамаарах шүүгчид болон холбооны шүүхийн ажилтнууд дээрх шаардлагуудаас чөлөөлөгдөнө.

Нууцлал

Оролцооны кредит цагынхаа талаар санхүүжүүлэгч байгууллагад мэдэгдэлгүйгээр MCLE-ийн Захиралд хувиараа тайлагнаж буй гишүүн нь түүний нэрийг зөвхөн оролцооны кредитийн бүртгэлийн зорилгоор санхүүжүүлэгч байгууллагад мэдэгдэхийг шууд зөвшөөрсөнд тооцогдоно. Бусад тохиолдолд аливаа гишүүний энэхүү Зүйлийн шаардлагуудыг биелүүлсэн болон эс биелүүлсэнтэй холбоотой баримт, бүртгэл болон Хорооны ажиллагаанууд нь нууц байх бөгөөд тухайн гишүүний зөвшөөрөл эсвэл харъяалах шүүхээс шүүн таслах ажиллагааны явцад захирамжилснаас бусад тохиолдолд бусдад задруулахыг хориглоно.

4. Тусгай зөвшөөрлийг хүчингүй болгохтой холбоотой асуудал

Хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх зөвшөөрөл нь дараах зүйлсийг Техасын Дээд Шүүхэд мэдэгдсэнээр нэн даруй цуцлагдана:

- (1) Батламжилсан хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх байгууллагаас дараахийг мэдэгдсэн:
 - (а) Чөлөөнд гарсан хуульч тухайн байгууллагад харъяалагдахаа больсон. Энэ талаар тийнхүү харъяалахаа больсноос хойш 5 хоногийн дотор мэдэгдэнэ.
 - (б) Тухайн хуульчийн гэрчилгээг хураан авсан. Батламжилсан хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх байгууллага нь олгосон гэрчилгээгээ хэдийд ч хураан авах эрхтэй бөгөөд тийнхүү хураан авах талаар мэдэгдэл дээр хураан авах болсон үндэслэлийг тайлбарлах шаардлагагүй болно. Дээрх Техасын Дээд Шүүхэд гаргасан мэдэгдлийн хувийг батламжилсан хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх байгууллагаас тухайн Чөлөөнд гарсан хуульчид шуудангаар илгээнэ.
- (2) Техасын Дээд Шүүхээс өөрийн үзэмжээр хэдийд ч энэхүү зүйлд заасны дагуу

хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх зөвшөөрлийг хүчингүй болгож болно. Энэ талаар мэдэгдлийн хувийг Техасын Дээд Шүүхээс тухайн Чөлөөнд гарсан хуульч болон түүний харъяалагдаж байсан батламжилсан хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх байгууллагад илгээнэ.

(Б) Чөлөөнд гарсан хуульчийн гэрчилгээ аливаа шалтгаанаар хүчингүй болсон тохиолдолд хянагч хуульч тухайн Чөлөөнд гарсан хуульчийн оролцож байсан аливаа шүүн таслах болон бусад ажиллагаанд хүчингүй болсон талаар нэн даруй мэдэгдэл явуулна.

Техасын Дээд Шүүх болон Техасын Барын Холбооны зүгээс авч болох аливаа сахилгын арга хэмжээнээс гадна Чөлөөнд гарсан хуульчид дараах сахилгын арга хэмжээг авч болно:

(А) Чөлөөнд гарсан хуульчийн оролцож буй аливаа ажиллагааны даргалагч шүүгч буюу хянан хэлэлцэж буй албан тушаалтан тухайн ажиллагааны журам зөрчсөн үндэслэлээр иргэний журмаар хариуцлага хүлээлгэж болно:

(Б) Техасын Дээд Шүүх болон батламжилсан хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх байгууллагаас хэдийд ч тодорхой үндэслэлтэй буюу үндэслэлгүйгээр гэрчилгээг хураан авах.

5. Төлбөрийн чадваргүй иргэнд хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх үйлчилгээ

Чөлөөнд гарсан хуульчид төлбөрийн чадваргүй иргэдэд тусгай хөтөлбөрийн дагуу хууль зүйн туслалцаа үзүүлдэг. Техас мужид хуулийн ажил эрхлэх зөвшөөрөл авсан хувь хүмүүс нь бүх этгээдүүдэд, түүний дотор хууль зүйн үйлчилгээний хөлс төлөх чадваргүй иргэдэд чанартай хууль зүйн үйлчилгээ үзүүлэх үүрэгтэй байдаг. Дээрх хууль зүйн хэрэгцээг хангах нэгэн арга хэрэгсэл болгон Чөлөөнд гарсан хуульчид төлбөрийн чадваргүй иргэдэд хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх хөтөлбөрийн талаар батласан.

Нэр томъёоны тодорхойлолт

(А) “Хуулийн ажил идэвхтэй эрхлэх” гэдэг нь тухайн хуульч хувиараа өмгөөлөл хийх, байгууллагын хуулийн зөвлөх, төрийн ажил болон эрдэм шинжилгээний ажил эрхлэх ба бусад төрлөөр хуулийн ажил эрхэлж байсныг хэлнэ.

(Б) “Чөлөөнд гарсан хуульч” гэдэг нь дараах нөхцлүүдийг хангасан аливаа этгээдийг хэлнэ: хуулийн ажил идэвхтэй эрхлэхээ больсон, Техасын болон АНУ-н нутаг дэвсгэр дээрх бусад муж улсын мөн Колумб дүүргийн дээд шүүхийн өмнө өмгөөлөл хийх зөвшөөрөл авсан буюу зөвшөөрөлтэй байсан, мөн

(1) Чөлөөнд гарсан хуульчдийн хөтөлбөрт хамрагдахаар хүсэлт гаргахаас өмнөх 10 жилийн хугацаанд дор хаяж 5 жил хуулийн ажил идэвхтэй эрхэлсэн, болон

(2) Техасын Барын Холбоо болон бусад муж улсын мөн Колумб дүүргийн хуулийн ажлыг удирдах байгууллагын гишүүн байсан ба сүүлийн 15 жилийн дотор шүүх буюу Барын холбоодоос мэргэжлийн алдааны улмаас сахилгын шийтгэл хүлээлгээгүй байх,

(3) Хэрвээ Техасын Барын Холбооноос чөлөөнд гарсан биш бол Америкийн Барын Холбооноос итгэмжлэгдсэн хуулийн сургууль төгссөн ба Техасын Барын Холбооны шалгалтанд 3 буюу түүнээс дээш удаа унаагүй байх,

(4) Техасын Мэргэжлийн Хариуцлагын Дүрмийг сахин биелүүлэхийг хүлээн зөвшөөрч, сахилгын асуудлаар Техасын Дээд Шүүх болон Техасын Барын Холбооны харъяалалд хамаарагдах,

(5) Энд заасны дагуу хууль зүйн үйлчилгээ үзүүлсний хариуд аливаа төрлийн шан харамж, хөлс авахаар асуух буюу хүлээж авахгүй байх,

(6) Энэхүү зүйлийн 5-р хэсэгт заасны дагуу гэрчилгээ авсан байх,

(В) “Батламжилсан хууль зүйн туслалцааны байгууллага” гэдэг нь Техасын Дээд Шүүхээс батламжилсан ашгийн төлөө бус хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх байгууллагыг хэлнэ. Энэхүү зүйлд заасан Техасын Дээд Шүүхээс батламжлуулахаар хүсэлт гаргаж буй хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх байгууллага нь тухайн байгууллага нь ашгийн бус гэдгийг нотолсон мөн доорхи мэдээллийг агуулсан хүсэлтийг Техасын Дээд Шүүхийн бичиг хэрэгт гарган өгнө:

- (1) Байгууллагын бүтэц, тухайн байгууллага үйлчлүүлэгчдээс мөнгө хүлээн авдаг эсэх,
- (2) Байгууллагын санхүүгийн гол эх үүсвэрүүд,
- (3) Үйлчлүүлэгчдийн тухайн байгууллагын үзүүлэх хууль зүйн үйлчилгээг авах эрхтэй эсэхийг тогтоодог шалгуур,
- (4) Байгууллагын гүйцэтгэдэг хуулийн болон хууль зүйн бус аливаа үйлчилгээний төрлүүд,
- (5) Тухайн байгууллагад ажиллаж, тогтмол хууль зүйн үйлчилгээ үзүүлдэг Техасын Барын Холбооны гишүүн бүх этгээдүүдийн нэрс ба,
- (6) Чөлөөнд гарсан хуульчийн хариуцлагын даатгал, түүний хэмжээний талаар мэдээлэл,

(Г) “Хянагч хуульч” гэдэг нь энэхүү Зүйлд заасны дагуу үйл ажиллагаанд оролцож буй Чөлөөнд гарсан хуульчдийн үйл ажиллагааг хянан, зохион байгуулах чиг үүрэг бүхий Техасын Барын Холбооны идэвхтэй гишүүн юм. Хянагч хуульч нь дараах шаардлагыг хангасан байна:

- (1) Батламжилсан хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх байгууллагад ажилладаг буюу тухайн байгууллагын сайн дурын гишүүн байх,
- (2) Чөлөөнд гарсан хуульчийн оролцож буй хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа, захиргааны ажиллагаа болон бусад хууль зүйн үйлчилгээг хянаж байгаагийн хувьд хувь хүний мэргэжлийн хариуцлага хүлээх,
- (3) Чөлөөнд гарсан хуульчийн бэлтгэл ажиллагаанд хянагч хуульч өөрийн хэрэгтэй гэж үзсэн хэмжээгээр туслалцаа үзүүлэх.

Үйл ажиллагаанууд

(А) Чөлөөнд гарсан хуульч нь хянагч хуульчийн хяналтан дор батламжилсан хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх байгууллагатай хамтран дараах үйл ажиллагааг явуулж болно:

- (1) Чөлөөнд гарсан хуульч нь батламжилсан хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх байгууллагын үйлчлүүлэгчийг тухайн үйлчлүүлэгч болон хянагч хуульч бичгээр зөвшөөрөл өгсөн тохиолдолд бүх төрлийн шүүх, захиргааны шүүх болон арбитрайн өмнө төлөөлөх эрхтэй болно. Дээрх бичгийн хэлбэрээр өгөгдсөн зөвшөөрлийг шүүхийн шүүгч, захиргааны шүүхийн тэргүүлэгч болон арбитраид үзүүлэх ёстой ба тухайн хэргийг хавтаст хавсаргана.
- (2) Чөлөөнд гарсан хуульч нь өөрийн оролцож буй энэ мужийн аливаа шүүхийн, захиргааны болон арбитрайн ажиллагаанд гаргах хүсэлт, тайлбар болон бусад бичиг баримт боловсруулж болно. Дээрх хүсэлт, тайлбарт хянагч хуульч давхар гарын үсэг зурна.
- (3) Чөлөөнд гарсан хуульч нь зөвхөн хянагч хуульчтай урьдчилан зөвшилцсөний дараа түүний бичгийн хэлбэрээр өгсөн зөвшөөрлийн үндсэн дээр хууль зүйн зөвлөгөө өгөх буюу бусад хууль зүйн зохистой туслалцаа үзүүлж болно.
- (4) Чөлөөнд гарсан хуульч өөрийн оролцож буй хэрэгт шаардлагатай аливаа бэлтгэх ажиллагаанд оролцож болно.

(Б) Даргалагч шүүгч, гомдлыг хянаж буй албан тушаалтан, арбитрч өөрийн үзэмжээр аливаа ажиллагаанд Чөлөөнд гарсан хуульчийн оролцох оролцооны хэмжээг тодорхойлж өгч болно.

Хяналт ба хязгаарлалтууд

(А) Чөлөөнд гарсан хуульч бүх төрлийн үйл ажиллагааг хянагч хуульчийн шууд хяналтан дор явуулна.

(Б) Үйлчилгээ үзүүлэхээр зөвшөөрөгдсөн Чөлөөнд гарсан хуульчид өөрсдийгөө энэ мужид хуулийн ажил эрхлэх зөвшөөрөлтэй Техасын Барын Холбооны хүчин төгөлдөр гишүүд хэмээн танилцуулахыг хориглоно.

(В) Чөлөөнд гарсан хуульчид аливаа төлбөр авахыг хориглосон заалт нь батламжилсан хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх байгууллагаас Чөлөөнд гарсан хуульчид хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх явцад гаргасан зардлыг нөхөн олгоход хамаарахгүй бөгөөд мөн батламжилсан хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх байгууллагын дээрх төрлийн төлбөр авах явдлыг хязгаарлахгүй юм. Батламжилсан хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх байгууллага нь шүүхээс Чөлөөнд гарсан хуульчийн үйлчилгээнд олгодог бүх төрлийн төлбөрийг хүлээн авах эрхтэй.

Хуульчийн гэрчилгээ авах

Чөлөөнд гарсан хуульчийн үйл ажиллагаа явуулах зөвшөөрөл нь Техасын Дээд Шүүхэд дараах хүсэлт гарган зөвшөөрөл авснаар хүчин төгөлдөр болно:

(А) Батламжилсан хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх байгууллагаас тухайн Чөлөөнд гарсан хуульч хамтран ажиллах гэж буйг мөн тухайн байгууллагад ажилладаг буюу сайн дураар харъяалагдаж буй хуульч хянагч хуульчийн үүргийг хүлээн авч буйг тодорхойлсон гэрчилгээ,

(Б) Чөлөөнд гарсан хуульчийн өмнө нь харъяалагдаж байсан муж, орон нутгийн хамгийн дээд шүүх буюу байгууллагаас энэхүү Зүйлийн 2-р хэсгийн Б-д заасны дагуу тухайн Чөлөөнд гарсан хуульч гишүүнчлэлийн үүргээ бүрэн биелүүлсэн, сахилгын ямар нэг зөрчилгүй талаар гаргасан тодорхойлолт,

(В) Чөлөөнд гарсан хуульч дараах зүйлийг батлан тангаргална:

(1) Техасын Дээд Шүүхээс батласан Техасын Мэргэжлийн Хариуцлагын Дүрэмтэй бүрэн танилцсан бөгөөд бүрэн сахин биелүүлнэ,

(2) Дүрмийн 10-р зүйлд заасны дагуу сахилгын аливаа асуудалд Техасын Дээд Шүүх болон Техасын Барын Холбоонд харъяалагдана,

(3) Энд заасны дагуу хууль зүйн туслалцаа үзүүлэхдээ аливаа хөлс, төлбөр шаардах буюу хүлээн авахгүй.

Чөлөөнд гарсан хуульч хууль зүйн туслалцаа үзүүлэхдээ аливаа хөлс, төлбөр шаардах буюу хүлээн авахгүй.

3. ТӨЛБӨРИЙН ЧАДВАРГҮЙ ИРГЭНД ЭРХ ЗҮЙН ТУСЛАЛЦАА ҮЗҮҮЛЭХ ҮЙЛЧИЛГЭЭНИЙ ТАЛААРХИ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ЗАРИМ АСУУДАЛ

1. Төлбөрийн чадваргүй иргэн

Шүүхийн тухай хууль, Өмгөөллийн тухай хууль,[□] МУ-ын Засгийн газрын 2006 оны 263 дугаар тогтоол, түүний хавсралт болох “Төлбөрийн чадваргүй иргэнд хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх үндэсний хөтөлбөр” зэрэг хууль зүйн баримт бичигт хэрэглэхдээ энэ нэр томъёог тайлбарласан, түүгээр илэрхийлж буй ойлголтыг яв цав тодорхойлсон зүйл байхгүй байна. Дээр дурьдсан Үндэсний хөтөлбөрт төлбөрийн чадваргүй гэдэгт “ядуу, орлого багатай” иргэнийг ойлгон, “төлбөрийн чадваргүйд тооцох шалгуурыг боловсронгуй болгох” зорилт дэвшүүлсэн. Үүнээс өмнө ХЗДХСайдын 2003 оны 69 дүгээр тушаалын хавсралтад “өөрийгөө болон гэр бүлээ тэжээх сарын орлого нь хүн амын амьжиргааны

доод түвшингийн хэмжээнд хүрэхгүйн улмаас байнгын хязгаарлагдмал хэрэглээтэй амьдардаг” иргэнийг төлбөрийн чадваргүй иргэн гэж тооцохоор заажээ. Цаашилбал, “тухайн иргэний төлбөрийн чадваргүй болохыг оршин сууж байгаа нутаг дэвсгэрийн баг, хорооны Засаг дарга тодорхойлно гэж” заасан.

ХЗДХЯ-ны Төрийн нарийн бичгийн даргын 2009 оны 152 дугаар тушаалаар шинэчлэн батлагдсан Эрх зүйн туслалцааны төвийн дүрмийн 2.2-т “үйлчлүүлэгчийн төлбөрийн чадваргүй байдлыг тодорхойлохдоо тухайн үеийн амьжиргааны баталгаажих доод түвшингийн үзүүлэлтийг үндсэн шалгуур болгох бөгөөд баг, хорооны Засаг даргын тодорхойлолтыг үндэслэл болгоно” гэж заажээ.

1998 онд батлагдсан “Хүн амын амьжиргааны доод түвшинг тодорхойлох тухай” МУ-ын хуулиар амьжиргааны доод түвшнийг жилд нэгээс доошгүй удаа Үндэсний статистикийн газар тодорхойлно. Амьжиргааны түвшин 2010 оны байдлаар бүсээс хамааран 90900-101600 төгрөг байна.¹¹

“Төлбөрийн чадваргүй” гэсэн нэр томъёог 1997 оны Дампуурлын тухай хуульд хэрэглэсэн боловч уг хуульд зөвхөн аж ахуйн нэгжийг төлбөрийн чадваргүйд тооцох тухай ойлголт бий. Иймд төлбөрийн чадваргүй гэдэг ойлголт зарим талаар дампуурлын хуультай давхцаж байгаа мэт боловч аж ахуйн нэгж бус чухамдаа иргэнд холбогдуулан хэрэглэсэн гэдгээр ялгагдаж байна. Одоо нэгэнт хэд хэдэн хууль болон бусад эрх зүйн баримт бичигт хэрэглэж хэвшсэн “төлбөрийн чадваргүй иргэн” гэх ойлголтыг цаашид хэрэглэхэд онц хүндрэл гарахгүй гэж үзэж байна. Цаашилбал, нэг талаас, Үндэсний статистикийн хорооноос тогтоосон тухайн жилийн хүн амын амьжиргааны доод түвшинд хүрэхгүй орлоготой иргэн гэсэн шалгуур байгаа нөхцөлд “төлбөрийн чадваргүй иргэн” гэсэн ойлголтыг давхардуулан хэрэглэх нь оновчгүй мэт. Гэвч, нөгөө талаас, амьжиргааны түвшингээс өөр нэмэлт шалгуур гарч ирэх нөхцөлд “төлбөрийн чадваргүй иргэн” гэдэг ойлголтыг зайлшгүй хэрэглэх шаардлагатай болно.

Ямар нэмэлт шалгуур байж болох вэ? Дээр дурьдсан ХЗДХЯ-Сайдын тушаалын хавсралтад “өмгөөлүүлэгч өөрөө төлбөрийн чадваргүй боловч түүний төрөл садан, бусад байгууллага, иргэн өмгөөлүүлэгчид тусалж, өмгөөллийн хөлсийг төлсөн бол зардлыг төсвөөс давхардуулан олгохгүй” гэжээ. Энэ заалт ЭЗТТ-д хандсан төлбөрийн чадваргүй иргэний хувьд үйлчлэх нь зүйд нийцнэ.

“Хүн амын амьжиргааны доод түвшинг тодорхойлох тухай” хуульд зааснаар “хүн амын амьжиргааны доод түвшин гэж хэрэглээний доод хэмжээг мөнгөн хэлбэрээр илэрхийлснийг” харин “хэрэглээний доод хэмжээ гэж хүний нэн тэргүүний зайлшгүй хэрэгцээг хангах хүнсний болон хүнсний бус хэрэглээний сагсаар тодорхойлсон бараа, үйлчилгээний шинжлэх ухааны үндэслэлтэй тогтоосон тоо, хэмжээг” хэлнэ. Эдгээр заалтыг баримтлан Үндэсний статистикийн хороо амьжиргааны доод түвшинг тогтоож байгаа. Баг, хорооны ЗД-ын хувьд тухайн иргэний орлогын түвшинг тодорхойлж, тухайн үеийн амьжиргааны түвшинтэй харьцуулж түүний төлбөрийн чадваргүй байдлыг тодорхойлно.

Иргэний төлбөрийн чадваргүй байдлыг тодорхойлох шалгуур үзүүлэлтийг боловсронгуй болгохын тулд иргэн орлогоо нуусан бол яах вэ гэдэг асуудлыг л шийдвэрлэх шаардлагатай. Үүнд нь баг, хорооны ЗД тусалж, танил талын нүүрээр хуурамч тодорхойлолт гаргаж өгөх явдал мэр сэр гардаг.¹² ЗД-ын ажлын хариуцлага, түүнд тавих хяналтын асуудал бол

¹¹ 9.4. Төлбөрийн чадваргүй иргэний өмгөөллийн зардлыг улсын төсвөөс санхүүжүүлнэ. Уг зардлыг санхүүжүүлэх, тайлан тооцоо гаргах журмыг хууль зүйн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн баталж, хэрэгжилтэд нь хяналт тавина.

¹² 21.1. Төлбөрийн чадваргүй иргэний өмгөөллийн зардлыг улсын төсвөөс санхүүжүүлнэ. Энэхүү

ЭЗТТ-өөс тусдаа өөрийн зохих сувгаар дамжин хэрэгжих ёстой зүйл. ЭЗТТ-ийн ажилтан ЗД-ын тодорхойлолтод итгэхээс өөр аргагүй. Гэхдээ амьдрал дээр зайлшгүй тулгарч байгаа хоёр гол тохиолдлыг ЭЗТТ-ийн ажилтнууд онцолж байв. Нэгд, өөр аймгийн иргэн, бичиг баримгүй, хэн болох нь мэдэгдэхгүй хүмүүс ЭЗТТ-д хандах явдал гардаг. Ийм хүмүүс ЗД-ын тодорхойлолт авахад маш хүндрэлтэй. Хоёрт, ЗД-ын тодорхойлолт авсан боловч өмссөн хувцас, эдэлж хэрэглэж байгаа зүйл, биеэ авч яваа байдал, ярианаас нь төлбөрийн чадваргүй гэж үзэхэд эргэлзээтэй хүмүүс байдаг. Мөн тухайн иргэн үйлчилгээ авснаас хойш төлбөрийн чадвартай болох нь илрэх явдал бас бий.

2. Эрх зүйн туслалцааны төв

ЭЗТТ-ийн дүрэмд зааснаар тухайн орон нутгийнхаа хүрээнд хууль зүйн туслалцаа, эрх зүйн албан бус сургалт, сурталчилгааны чанар, хүртээмж, үр нөлөөг дээшлүүлэх зорилго бүхий нэгж юм.

3. “Эрх зүйн туслалцаа”

Холбогдох эрх зүйн баримт бичигт хууль зүйн туслалцаа, эрх зүйн туслалцаа, түүнээс тусдаа эрх зүйн албан бус сургалт, сурталчилгаа гэх зэргээр нэр томъёог нэг мөр хэрэглэж хэвшээгүй байдал ажиглагдаж байна. Өнгөрсөн хугацаанд нэлээд хэвшиж тогтсон “Эрх зүйн туслалцааны төв” гэсэн нэршлийг суурь болгон авч логикийн хувьд “эрх зүйн туслалцаа” гэдэгт эрх зүйн сургалт, сурталчилгааг багтаан ойлгох нь зүйтэй. Эрх зүйн бусад туслалцаанд өмгөөлөл, хууль зүйн мэргэжлийн зөвлөгөө багтах нь зүйн хэрэг. Эрх зүйн мэдээлэл, лавлагаа бол эрх зүйн сурталчилгааны нэг хэсэг байх нь ойлгомжтой.

4. Өмгөөлөл

“Өмгөөлөл” бол иргэний эрхийг эрүүгийн байцаан шийтгэх ажиллагааны туршид хамгаалах, шүүх хуралдаанд өмгөөлөх тал болон оролцох, иргэн, захиргааны хэрэгт төлөөлөх ажиллагаа болно. Төлбөрийн чадваргүй иргэнд одоогоор зөвхөн эрүүгийн хэрэгт өмгөөлөл үзүүлэхээр зохицуулсан.¹³ Үүнийг тодорхой хүрээнд өргөжүүлэх санал дэвшүүлж байгаа болно.¹⁴

5. Хууль зүйн мэргэжлийн зөвлөгөө

Иргэнийг өмгөөлөхгүйгээр түүнд зөвхөн эрхээ хамгаалах хууль зүйн боломжийг зааж, чиглүүлж өгөх, зарим баримт бичгийн төсөл зохиож тусламж үзүүлэхийг хэлнэ. ЭЗТТ-ийн шинэчлэн баталсан дүрэмд “Төв нь аймаг, нийслэлийн ЗДТГ-ын Хууль зүйн хэлтэс, дүүргийн эрх зүйн асуудал хариуцсан нэгжид түшиглэн үйл ажиллагаа явуулна. Хууль зүйн хэлтэс ... нь харьяа Төвийнхөө үйл ажиллагааг удирдан зохицуулж, хяналт тави[на]”¹⁵ гэж заажээ. ЭЗТТ-ийн эрх зүйн статусыг өөрчилж, ЗДТГ, Хууль зүйн хэлтсээс биеэ даасан тусдаа нэгж болгож, одоогийн байршил, өрөө, тасалгаа, техник хэрэгслийг хэвээр үлдээж, ХЗДХЯ-ны Бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газар эсвэл өөр аль нэг тохирох агентлагт нэгдсэн удирдлагыг хариуцуулах нь зүйтэй.

санхүүжилтийг Холбоонд олгох бөгөөд уг зардлыг санхүүжүүлэх, тайлан тооцоо гаргах журмыг хууль зүйн асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүн баталж, хэрэгжилтэд нь хяналт тавина.

¹³ http://www.nso.mn/v3/files/HAADT_2010-03-24.pdf

¹⁴ Энэ байдлыг ЭЗТТ-ийн ажилтнууд удаа дараа хэлж, баримтаар нотолж байв.

¹⁵ ЭЗТТ-ийн шинэ дүрмийн 2.1.1.

Үндэслэл, тайлбар

1. Энэ саналыг гаргах болсон гол үндэслэл бол ЭЗТТ-ийг иргэдэд эрх зүйн туслалцааг хүргэж үйлчлэх үндсэн зорилготой байгууллага гэж үзсэнтэй холбоотой. Ийм чухал ажлыг өөр ажлын зэрэгцээгээр хавсрага, нэмэлт байдлаар хэрэгжүүлэх боломжгүй юм. Хамгийн наад зах нь ЭЗТТ-ийн ажилтан ажлын байран дээрээ байнга сууж, иргэдийг хүлээн авч, туслалцаа үзүүлэхэд бэлэн байх ёстой. Хууль зүйн хэлтсийн харьяанд байгаа нөхцөлд ЭЗТТ өөрийн чиг үүргийг дагнан хэрэгжүүлэх боломжгүй. Захирах захирагдах ёсны дагуу Хууль зүйн хэлтсийн даргаас өгсөн нэмэлт үүрэг даалгаварыг биелүүлэхээс өөр аргагүй.
 - ЭЗТТ-ийн сургалт, сурталчилгааны ажилтан Хууль зүйн хэлтсийн мэргэжилтэн байдаг учраас маш олон давхар ажил хийдэг.¹⁶ Иймээс ЭЗТТ-ийн ажил дээр төвлөрч үр дүнтэй ажиллаж, үнэлүүлж, дүгнүүлэх боломжгүй байгаа нь харагдаж байна.¹⁷
 - Ийм олон ажил хийдэг учраас тайлан тооцоог нэр төдий гаргадаг. Зарим тохиолдолд нэг тайланг нэрийг нь өөрчлөөд хэд хэдэн газар руу явуулж ажил хийсэн дүр исгэдэг. ЭЗТТ-ийн тайлан Хууль зүйн хэлтсийн тайлантай холилдсон байдаг тул их ажил хийсэн мэт харагддаг.
 - ЗДТГ-т шууд захирагдаж байгаа нөхцөлд ЭЗТТ-ийн ажилтныг аймгийн ажилд дайчлах, төвийн тоног төхөөрөмжийг өөр зориулалтаар ашиглах байдал нэлээд гардаг байна.
2. ЭЗТТ-ийг бие даасан нэгж болгохгүйгээр Хуулийн хэлтсийн бүтцэд нь хэвээр үлдээж, өмгөөлөгч болон бусад ажилтны ажил үүргийн хуваарийг нь нарийн зааглаж, хатуу мөрдүүлэх хувилбар байж болно. Гэвч энэ нь бас л хүндрэлтэй байдал үүсгэх нь тодорхой байна. Тухайлбал, ЭЗТТ-ийн ажлын ачааллыг нарийн тодорхойлох боломжгүй болно. Өөрөөр хэлбэл, ажлын цагийн хэдэн хувийг Хууль зүйн хэлтсийн ажилд эсвэл төвийн ажилд зарцуулах ёстойг урьдчилан тогтоох нь иргэдэд үзүүлэх үйлчилгээг тодорхой хязгаарт оруулна гэсэн үг. Мөн ЭЗТТ-ийн ажилтны цаг ашиглалтад нарийн хяналт тавих тэгснээр иргэдэд үзүүлж буй үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг үнэлэхэд маш төвөгтэй болж ирнэ. Гэхдээ Хууль зүйн хэлтэс ХЗДХЯ-ны өмнөөс ЭЗТТ-ийн ажилд хяналт тавьж, тайлан тооцоог цаг хугацаанд нь бүрэн гүйцэд гаргуулах талаар үүрэг хүлээж ажилладаг байж болно.
3. Өрөө байрны асуудлыг шийдвэрлэхэд асуудал гарч болзошгүй. Өмч нь орон нутгийн мэдэлд, засаг захиргаа нь шууд яамнаас хэрэгжих тохиолдолд яам ЭЗТТ-ийн байрны түрээс, дулаан, цахилгааныг төлдөг байвал болох юм.
4. ЭЗТТ-ийн байршил нь мөн анхаарал татсан асуудлын нэг юм. ЭЗТТ аймаг, дүүргийн шүүх, цагдаа, прокурор зэрэг хууль хяналтын байгууллагад ойр байршилтай байх нь төвийн ажилтны нааш, цааш явах цагийг хэмнэх, тэдэнд төвийн байр, тоног төхөөрөмж, бусад давуу талыг бүрэн ашиглах боломж олгох сайн талтай юм.¹⁸
5. ЭЗТТ нь албан өрөөнөөс гадна уулзалтын тусгай өрөөтэй байх эсвэл албан өрөөнд уулзалттай байх үед иргэд сууж амрах боломжтой хүлээлгийн өрөөтэй байх нь иргэд

¹⁶ Санал 11-г үзнэ үү.

¹⁷ ЭЗТТ-ийн шинэ дүрмийн 3.1. болон 3.3.

¹⁸ Хэнтийн ЭЗТТ-ийн сургалт, сурталчилгааны ажилтан 6 - 7 ажил давхар хариуцаж байв.

айж, ичихгүй илэн далангүй байх нөхцлийг бүрдүүлнэ.¹⁹

6. ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгч зарим тохиолдолд төлбөрийн чадваргүй иргэний эрх ашгийг хамгаалахын тулд орон нутгийн захиргааны байгууллагын эсрэг зарга үүсгэх шаардлага ч гарч болно. Үүнээс үзэхэд ЭЗТТ ЗДТГ-аас бие даасан, хараат бус байх зайлшгүй шаардлагатай байна.

Санал

• Нэгдсэн удирдлага

Аймаг, дүүргүүдийн ЭЗТТ-үүдийг нэгдсэн удирдлага, боловсон хүчний бодлогоор хангах, санхүүжилтийг батлуулах үүрэг Хууль зүй, дотоод хэргийн яам буюу түүний харъяанд байх нь зөв юм.

Үндэслэл, тайлбар

1. Монгол улсын Засгийн газрын тухай хуулийн 20 дугаар зүйлийн 5.5-д Эрх зүйн туслалцааг Хууль зүй, дотоод хэргийн сайд хариуцахаар байгаа нь хууль зүйн хувьд харшлахгүй байна. Нөгөө талаар олон нийтэд зориулсан эрх зүйн сургалт, сурталчилгаа нь салбарын бодлогоор хэрэгжих тул төрийн захиргааны төв байгууллагаас шууд харьяалан удирдлагаар хангах нь орон нутагт нэг мөр, шуурхай хангуулах боломж бүрдэх юм.
2. Эрх зүйн туслалцаа нь өөрөө олон төрөл үйлчилгээг хамруулсан, хууль хяналтын байгууллагуудтай холбоотой үйл ажиллагаанд оролцдог гэдэг утгаараа шүүх, прокурор, өмгөөлөл, цагдаа, эрх зүйн сургалт, сурталчилгааны болон иргэний нийгмийн байгууллагын төлөөлөөс бүрдсэн орон тооны бус Үндэсний зөвлөл бодлогын асуудлаар зөвлөмж өгөхөөр ажиллах нь зөв юм. Одоо хэрэгжүүлж байгаа чиг үүргийг нь арай явцууруулах буюу зөвхөн зөвлөмж гаргах хэлбэрээр бүрэлдэхүүнийг өргөжүүлэн ажиллах нь зөв юм.
3. Ингэснээр бодлогын болон чиг үүргийн уялдаа холбоог сайжруулах боломж бүрдэх юм. Тухайлбал, ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгчдийн багц цагийн биелэлт, мэргэжил арга зүйг дээшлүүлэх сургалт, төлбөрийн чадваргүй иргэдэд үзүүлэх эрх зүйн сургалт, сурталчилгааны талаарх холбогдох байгууллагын бодлогуудыг уялдуулах хэрэгцээ жишээ нь хууль зүйн клиникийн оюутнуудыг эрх зүйн туслалцаанд татан оролцуулах, төгсөх ангийн оюутнуудын үйлдвэрлэлийн дадлагыг ЭЗТТ-д хийлгэх зэрэг асуудлыг өөр хооронд нь уялдуулах хэрэгцээ гарах нь зайлшгүй юм.
4. Хэдийгээр ЭЗТТ-өөр дамжуулж төлбөрийн чадваргүй иргэдэд эрх зүйн туслалцааг үзүүлэх нь чанар, үр дүнг хянах боломж олгох ч дан ганц энэ тогтолцоогоор хэрэгцээг хангана гэж тооцож болохгүй юм. Иймд өмгөөллийн тухай хуульд заасан жилд 2-с доошгүй удаа төлбөрийн чадваргүй иргэнийг өмгөөлөх үүргийг pro bono буюу сайн дурын болгон хэвээр үлдээж өмгөөлөгчдийн нийгмийн өмнө хүлээсэн үүрэг гэдгийг ойлгуулах арга хэмжээг МӨХ-той хамтран хэрэгжүүлэх шаардлагатай юм. Өөрөөр хэлбэл төрөөс үзүүлэх мэргэжлийн үйл ажиллагааг түүнээс олгосон тусгай зөвшөөрлийн үндсэн дээр хэрэгжүүлж байгаа учраас жилд хоёрхон удаа сайн дурын үндсэн дээр төлбөрийн чадваргүй иргэнд хууль зүйн туслалцааг үзүүлэхийг төрөөс даалгах нь шударга зүйл гэж судалгааны баг үзэж байгаа төдийгүй хүний эрхийг

¹⁹ Дарханы ЭЗТТ-ийн сургалт, сурталчилгааны ажилтан Хууль зүйн хэлтсийн албан өрөөнд ихэвчлэн суудаг учраас ЭЗТТ эзгүйрсэн байв.

дээдэлдэг ихэнх улсад pro bono үйл ажиллагааг хөхиүлэн дэмждэг.²⁰

Санал

Санхүүжилт

ЭЗТТ-ийн үйл ажиллагааг улсын төсвөөс санхүүжүүлэх нь оновчтой.

Үндэслэл, тайлбар

1. ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгчдийг төрийн албан хаагчийн статустай болгох нь зүйтэй байгаа учраас үүнтэй уялдан төрийн үйлчилгээг улсын төсвөөс санхүүжүүлэх тухай үзэл баримтлал гарч байгаа юм. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 19-ийн 1-д Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна гэсэн нь төлбөрийн чадваргүй иргэнд улсын төсвөөс санхүүжилттэй эрх зүйн туслалцаа үзүүлэх явдлаар зарим биелэлт нь илэрч болох юм. Мөн Өмгөөллийн тухай хуулийн 21.1-д зааснаар төлбөрийн чадваргүй иргэний өмгөөллийн зардлыг улсын төсвөөс санхүүжүүлнэ гэж заасан байна.
2. Улсын төсвөөс санхүүжүүлэх нь эрх зүйн туслалцааг чанаргүй, хүндээ хүрч сэтгэл гаргахгүй ажилладаг гэх шүүмжлэлийг багасгахад томоохон хүчин зүйл болно. Хэргийг өмгөөлсний хөлсийг тодорхой тогтоосон тарифаар олгох хуучин тогтолцоо нь чадвартай, ашгийн төлөө явдаг өмгөөлөгч нарын хувьд энэ төрлийн үйл ажиллагаанд багахан цаг зарж, илүү хөлс бүхий хэрэгт ихээхэн анхаардаг ялгамжтай байдлыг улсын төсөвт цалинтай, төлбөрийн чадваргүй иргэний төлөө үйлчилгээ үзүүлэх чин эрмэлзлэлтэй улсын өмгөөлөгчөөр гүйцэтгүүлэх замаар даван туулах боломжтой юм. Энэ нь ч одоогийн практик дээрх судалгаагаар батлагдаж байгаа бөгөөд гагцхүү ганцхан өмгөөлөгч ажиллаж байгаа нь ажлын ачаалал их байх, улмаар үйлчилгээ цаг алдах, чанарт эцсийн дүндээ сөргөөр нөлөөлөхүйц болж байна.

2009 онд 30 төвийн өмгөөлөгчийн цалингийн зардалд улсын төсвөөс 78,360.000 төгрөг зарцуулсан байгаа бөгөөд хэрэв тэдний орон тоог нэгээр нэмэгдүүлбэл цалингийн зардал наад зах нь 156,720.000 төгрөг болохоор байна. Энэ нь хүн ам багатай манайх шиг улсын хувьд бусад улсын зарж байгаа мөнгөн дүнтэй харьцуулахад бага байх нь ойлгомжтой ч эцсийн дүндээ ийм зүйлд улсаас мөнгө гаргах нь төлбөрийн чадваргүйгээсээ болж хууль зүйн туслалцаа авалгүй хилсээр шийтгүүлэх, Үндсэн хуулиар баталгаажсан эрх, эрх чөлөөгөө эдэлж чадахгүй байх зэрэг мөнгөөр үнэлж баршгүй их хохиролоос урьдчилан сэргийлэх ач холбогдолтой гэдгээр тайлбарлагдах юм.

3. Хэдийгээр улсын төсвөөс санхүүжүүлэх ч эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэхэд дараахь боломжийг бий болгож ашиглахад анхаарах нь зөв юм:
 - Өмгөөллийн тухай хуулийн 12.3.8-д зааснаар өмгөөлөгч жилд 2 удаа төлбөрийн чадваргүй иргэнийг өмгөөлөхөөр заасан бөгөөд заавал өөрөө биечлэн өмгөөлөх албагүйгээр зохих мөнгийг дүйцүүлэх маягаар төлж энэ үүргээс чөлөөлөгддөг байх боломжийг нээж, тэрхүү орлогыг ЭЗТТ-ийн үйл ажиллагааг санхүүжүүлэхэд ашиглах
 - Өмгөөлөгчийн сахилгын хорооноос өмгөөлөгчийн ёс зүй, холбогдох журмыг

²⁰ Adrian Evans, "Pro Bono As It Stands Gives Lawyers A Buzz" The Age, 08 August 2008, "Pursuing the public interest" ном 2001 он, бүлэг-6

зөрчсөн тохиолдолд оногдуулж буй сахилгын шийтгэлийн төрөлд мөнгөн торгуулийг шинээр оруулж түүнээс бий болсон хөрөнгийн тодорхой хувийг ЭЗТТ-ийн үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх эх үүсвэрт ашиглах

- Захиргааны болон эрүүгийн журмаар оногдуулсан торгуулийн шийтгэлийн үнийн дүнгээс тодорхой хувиар тооцож ЭЗТТ-ийн санхүүжилтэд оруулдаг байх.

Санал

ЭЗТТ-ийн орон тоо

ЭЗТТ одоо өмгөөлөгч, сургалт, сурталчилгааны ажилтан гэсэн хоёр орон тоотой ажиллаж байна гэж ойлгож байгаа (энэ нь бодит байдал дээр угтаа ташаа ойлголт гэдгийг цаашид тайлбарлах болно). ЭЗТТ-дажиллаж байгаа өмгөөлөгч, сургалт сурталчилгааны ажилтнаас анкет авахад нэмэлт орон тоо бий болгох санал нэлээдгүй гаргасан байна.²¹ Тэд орон тоо нэмэх санал гаргах болсон гол шалтгааныг өмгөөлөгчийн ачаалал хэт ихсэж, үйлчилгээний чанар, хүртээмжид сөргөөр нөлөөлж болзошгүй байгаатай холбон тайлбарлаж байна. Судлаачдын баг эл байдлыг газар дээр нь очиж нүдээр үзсэн бөгөөд үнэхээр ачаалал их байдаг. Гэхдээ асуудлыг шийдвэрлэх арга зам нь одоо байгаа орон тоон дээр нэмэх бус харин сургалт, сурталчилгааны ажилтны орон тоог хасаж, өмгөөлөгчийн орон тоог нэгээр нэмэгдүүлж, ЭЗТТ бүрийг хоёр өмгөөлөгчтэй болгох нь зүйтэй гэж үзэв. Ингэснээр сургалт, сурталчилгааны ажлыг зогсооно гэсэн үг бус харин уг чиг үүргийг хоёр өмгөөлөгч аль аль нь өмгөөллийн ажлынхаа зэрэгцээгээр хавсран хэрэгжүүлэх боломжтой юм.

Үндэслэл, тайлбар

1. Орон тоо нэмэх санал шийдвэр гаргах түвшинд дэмжлэг авах эсэхийг нухацтай харгалзан үзэх шаардлагатай.
 - Аймгийн ЗДТГ-ын Хууль зүйн хэлтэс даргатайгаа нийлээд дөнгөж 3 орон тоотой байхад ЭЗТТ-д нэмж орон тоо бий болгоно гэхэд маш их эргэлзээтэй.
 - Одоо сургалт, сурталчилгааны ажилтан гэж ойлгож байгаа ЭЗТТ-ийн ажилтны орон тоо жинхэнэ утгаар Хууль зүйн хэлтсээс тусдаа болж чадаагүй. Учир нь сургалт, сурталчилгааны ажлыг уг хэлтсийн мэргэжилтний үндсэн ажил үүрэгт оруулж, хариуцуулсан. Тэгэхээр юуны өмнө ЭЗТТ-ийн сургалт сурталчилгааны ажилтны орон тоог Хууль зүйн хэлтсээс салгаж баталгаажуулах асуудал чухал байна (гэхдээ энэ орон тоон дээр нэг өмгөөлөгч нэмж ажиллуулах саналыг судалгааны багийн зүгээс дэвшүүлж байгаа болно). Энэ асуудал хэрхэн шийдэгдэх нь тодорхойгүй байхад шинээр орон тоо бий болгох санал дэмжигдэнэ гэхэд бүр ч эргэлзээтэй.
2. Сургалт, сурталчилгааны ажил маш хангалтгүй байгаа төдийгүй угаас бодит амьдрал дээр төгс утгаар хэрэгжих үндэс бага болох нь харагдаж байна. Иймд уг ажлыг дагнан гүйцэтгэх тусдаа орон тоо байх шаардлагагүй юм.
 - Орон нутгийн радио, телевиз зардал, өртөг өндөртэй учир тогтмол сургалтын нэвтрүүлэг, сурталчилгаа хийж чадахгүй байна.²²
 - Сургалтын зар тараахад иргэдэд хүрэх нь хязгаарлагдмал, хүрлээ ч иргэд сургалтад маш хойрго оролцдог. Оролцлоо ч гэсэн ихэнхдээ настайчууд л ирдэг. Гэмт хэрэг, зөрчилд орж болзошгүй насны хүүхэд, залуус үүнд ач холбогдол өгдөггүй байна.

²¹ Анкетаар өгсөн саналын тоймыг хавсралтаас үзнэ үү.

²² Өмнөговь аймагт Оюутолгой зэрэг томоохон орд, байгалийн нөөц баялгийн нөлөөгөөр байдал өөр, тухайлбал, ЗДТГ-аас хөрөнгө гаргах боломж бусад аймагтай харьцуулахад илүү байв. Ийм бололцоотой аймаг цөөхөн гэдэг нь илэрхий юм.

- Сургалт, сурталчилгаа зорилтод бүлэг болох төлбөрийн чадваргүй иргэдэд чиглэж чадахгүй байгаа. Сургалт, сурталчилгааны ихэнх хувийг Хууль зүйн хэлтсийн ерөнхий чиг үүргийн хүрээнд ЗДТГ-ын ажилтнууд, нийт ард иргэдэд зориулж явуулдаг.
 - Төлбөрийн чадваргүй иргэдэд зориулсан сургалт, сурталчилгаа эзэндээ хүрдэггүй. Учир нь радио, телевизортой айл өрх ховор. Радио, телевизор байлаа гэхэд сургалт, сурталчилгааны агуулга нь амьжиргааны түвшин доогуур иргэдийн наад захын хэрэгцээнээс хол хөндий байдаг болох нь харагдаж байв.
2. Өмгөөллийн ажил зорилтод бүлэгт шууд үзүүлэх эерэг нөлөөний хувьд сургалт, сурталчилгаатай харьцуулахад хавьгүй илүү болох нь илт байна. Иймд өмгөөлөгч сургалт, сурталчилгааг үндсэн ажлынхаа хажуугаар хавсран гүйцэтгэх нь оновчтой байна.

Санал

Өмгөөлөгчийн статус

ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгчийг “улсын” гэх тодотголтой, төрийн албан хаагчийн статустай болгох нь төлбөрийн чадваргүй иргэдэд зориулсан эрх зүйн туслалцааны үндэсний тогтолцооны гол тулгуур багана болно.

Үндэслэл, тайлбар.

1. Тухайн хуульч ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгчөөр ажиллах сонирхол яагаад төрдөг вэ гэсэн асуултад хариулт олох нь чухал. Ажиглалт хийхэд ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгч төвийн ажлыг зөвхөн орлогын нэмэлт эх үүсвэр гэдэг үүднээс илүү орлого авчирдаг төлбөртэй өмгөөллийн хажуугаар тодорхой хэмжээнд явуулдаг, өөрөөр хэлбэл, ЭЗТТ-ийг үндсэн ажлаа болгох сонирхол хязгаарлагдмал болов уу гэсэн таамаглал төрж байв. Гэвч бас ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгч буюу улсын өмгөөлөгч байх нь хэдийгээр бага цалинтай боловч өөр олон давуу талтай²³ гэж үздэг өмгөөлөгчид байдаг болох нь цаашдын судалгаанаас харагдсан.
2. Тухайн хуульч ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгчөөр дагнан ажиллах сонирхол давамгайлж, сэтгэл хоёрдохгүй, өөрөөр хэлбэл, төлбөртэй өмгөөллөө хажуугаар нь давхар хийх гэсэн сонирхолд татагдахгүй байх нөхцлийг хангах нь төлбөрийн чадваргүй иргэдэд үйлчилгээг чанартай, хүртээмжтэй болгох үндэс юм.
3. Тэгэхээр ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгчийг “улсын” эсвэл “төрийн” гэсэн статустай болговол үүгээр карьер хийх, өөрөөр хэлбэл, нэгэн насныхаа ажил үйлс болгон сэтгэл зүгтгэлтэй хандаж ажиллах нөхцөл бүрдэнэ.
4. Товчоор хэлбэл, ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгч нь бусад төрийн алба хаагчдын нэгэн адил тодорхой ангилалд хамаарч цалин, шагнал, урамшуулал авдаг, төрийн бодлогоор үзүүлж буй хөнгөлөлт, бусад давуу талыг эдэлдэг байх ёстой. Тухайлбал, нийгмийн болон эрүүл мэндийн даатгалд хамрагдаж, тэтгэвэр тогтоолгох боломжтой байхыг ЭЗТТ-ийн олон өмгөөлөгч хүсч байна.
5. Дүгнэвэл, одоогийнх шиг хувиараа ажиллаж байгаа, улсад ажиллаж байгаа хоёрын алин болох нь тодорхойгүй завсрын байдалтай байх нь тухайн өмгөөлөгчид хохиролтой төдийгүй цаашид ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгчөөр тогтвор суурьшилтай ажиллах

²³ Дэлгэрэнгүй анкетад ийм асуулт оруулахад ажлын өрөө, техник хэрэгсэл, нэр хүнд гэх зэрэг олон давуу талыг нэрлэсэн байв.

сонирхолд сөргөөр нөлөөлж болзошгүй байна.

Санал

ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгчид дэмжлэг үзүүлэх

ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгч төрийн нэрийн өмнөөс онцгой чиг үүрэг хэрэгжүүлж байгаа этгээд болохын хувьд бусад өмгөөлөгчдөөс давуу боломжоор хангагдах шаардлага үүснэ. Үүнд хуульчийн үргэлжилсэн сургалтад хөнгөлөлттэй нөхцлөөр хамрагдах, ажлынхаа үр дүнгээр багц цагаа тооцуулах, төрийн мэдээллээр үнэ төлбөргүй, шуурхай хангагдах зэрэг багтана.

Үндэслэл, тайлбар.

1. Нэг талаас, ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгчөөр ажиллах идэвх сонирхлыг тэтгэх, нөгөө талаас, ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгч хүлээсэн үүргээ нэр төртэй биелүүлэх нөхцлийг бүрдүүлэх зорилгоор төрөөс түүнд тодорхой дэмжлэг үзүүлэх нь зүйд нийцнэ.
2. Хуульч сонгон шалгаруулах тухай хууль, Хуульчийн үргэлжилсэн сургалтын журам зэрэг эрх зүйн актын дагуу хуульч бүр, түүний дотор, өмгөөлөгч бүр 3 жилд 30 багц цаг буюу 120 цагийн сургалтад танхимын болон танхимын бус хэлбэрээр хамрагдсан бол хуульчийн гэрчилгээ нь хүчинтэй хэвээр хадгалагдана. Одоогийн нөхцөлд энэ шаардлагыг хөдөө орон нутгийн өмгөөлөгчид хангаж ажиллахад бэрхшээлтэй байгаа бөгөөд ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгчийн хувьд ажлын ачааллаас болж бүр ч их хүндрэлтэй байгаа юм. Нийт орон нутгийн чөлөөт өмгөөлөгч нарын хувьд өөрсдөө цаг гаргаад Улаанбаатарт ирж сургалтад хамрагдах боломжтой. Харин ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгчийн хувьд боломжгүй. Иймд ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгчийг онцгой анхаарч зайны болон бие даах хэлбэрийн сургалтад хамрагдах бүх нөхцөл боломжоор хангах нь зүйтэй. Тухайлбал, сургалтын гарын авлага, бусад материалаар үнэ төлбөргүй хангах, онлайн сургалтад тэргүүн ээлжинд хамруулах, сургагч багштай зайны аргаар эргэх холбоо үүсгэж суралцах боломж бүрдүүлэх зэрэг байж болно.
3. Хуульчийн үргэлжилсэн сургалтын журмын 5 дугаар зүйлд сургалтын багц цаг тооцоход сургалтаас гадна бусад үйл ажиллагаа, тухайлбал, сургалтын хөтөлбөр боловсруулах, гарын авлага бэлтгэх, магистр, докторын ажил удирдаж, хамгаалуулах зэргийг үндэслэж болохоор заасан. ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгчийн үйл ажиллагаа бол ердийн өмгөөлөл биш төрийн нэрийн өмнөөс хуулийг дээдлэн сахиулах, хүний эрхийг хамгаалах, төрийн энэрэнгүй бодлогыг хэрэгжүүлэхэд хувь нэмрээ оруулах үйл ажиллагаа учраас ажлын үр дүнг жилийн эцсийн тайлангаар шалгаж, тодорхой шаардлагын түвшинд хүрсэн бол бүтэн жилийнх нь хөдөлмөрт 3 багц цаг тооцдог байж болох юм.

Тухайн жилийн үлдэх 7 багц цагийг дээр өгүүлсэн зайны болон бие даах аргаар хангах юм. Хуульчийн үргэлжилсэн сургалтын журамд заасан багц цаг тооцох танхимын бус хэлбэрүүдийн нийтлэг шинжийг авч үзвэл хууль зүйн салбар дахь сургалт, эрдэм шинжилгээний ажил зонхилж байна. ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгчийн үйл ажиллагаа мөн адил шинжийг агуулна гэж шууд хэлэхэд төвөгтэй боловч тэрээр өөрийн мэдлэг, үр чадварыг ашиглан хүний эрх зөрчигдөж, шүүхийн хамгаалалтын гадна үлдэж байгаа ихэнхдээ нуугдмал, дарагдмал олон янзын амьдралын тохиолдлыг илрүүлэн гаргаж, практик байнга судлах шаардлага гардаг. Энэ байдлыг харгалзан үзэж ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгчид дурьдсан багц цагийг тооцож болох юм.

4. Практикийн хуульч хууль зүйн нээлттэй мэдээллийг өөрийн хүчин чармайлтаар төлбөртэй бол үнийг төлж олж авах үүрэгтэй. Харин ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгч ажлын онцлогоос шалтгаалж мэдээллээс хоцрох, мэдээлэл олж авахын тулд үндсэн

ажлаа орхигдуулах зэрэг байдал үүсч болох учраас түүнийг мэдээллээр зориуд үнэ төлбөргүй хангаж байх нь төрийн чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд дэм үзүүлнэ. Нөгөө талаас, мэдээллээр үнэ төлбөргүй хангагдах нь ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгчийн давуу тал болох юм. Мэдээлэл гэдэгт “Төрийн мэдээлэл” сэтгүүл, “Хууль зүйн мэдээ” сонин, “Хууль дээдлэх ёс” сэтгүүл, бусад шуурхай мэдээ, мэдээлэл багтаж болох юм.

Санал

Өмгөөлөгчийн цалин, урамшуулал

ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгчийн цалин тогтмол байх нь өмгөөлөгчийн амьдралын баталгаа, ажлын тогтвор суурьшилд чухал ач холбогдолтой юм. Хүн амын тоо, гэмт хэргийн гаралт зэргээс хамааран өмгөөлөгч нарын ачаалал харилцан адилгүй байна. Энэ байдлыг харгалзан үзэж ажлын гүйцэтгэлээс хамааруулан нэмэлт урамшуулал олгох нь зүйтэй. Өмгөөлөгчийн цалингийн хэмжээг Төрийн үйлчилгээний албан хаагчийн цалингийн сүлжээг харгалзан тогтоох нь оновчтой байж болохоор байна.

Үндэслэл, тайлбар.

1. Нийслэл болон хөдөө орон нутагт нийт 30 төв тус бүр нэг өмгөөлөгчийн орон тоотой үйл ажиллагаа явуулж байна. Сарын цалин болох 240000 төгрөг нь хаанаа ч хүрэлцэхгүй байгаа нь судалгаагаар тогтоогдож байна. Уг цалингаас өмгөөлөгчийн татвар, хариуцлагын даатгал, кредит цагийн сургалтын төлбөр, нийгмийн даатгал суутгагдаж байгаа зэрэг нь гар дээр бэлэн ирэх мөнгө үлэмж бага болохыг харуулж байна.

Хөдөө орон нутагт шүүх, цагдаа, прокурор, цагдан хорих төв нь хол зайтай байдгаас унааны зардалд багагүй мөнгө зарцуулдаг байна. Жишээ нь: Орхон аймгийн шүүх цагдаагийн байгууллага нь төвөөсөө 4-5 км зайтай цагдан хорих төв нь 20 орчим км зайтай бол Дархан-Уул аймгийн ЭЗТТ нь шинэ Дарханд аймгийн захиргаанд байрлаж шүүх, прокурор, цагдаа, цагдан хорих төв нь хуучин Дарханд байрлаж 7 км алслагдсан байна. Хүн амын нягтшил ихтэй Улаанбаатар, Орхон, Дархан уул зэрэг газруудад ачаалал үлэмж их байгаа нь ажиглагдсан. Тухайлбал Дархан, Орхон уул аймаг 100 гаруй мянган хүн амтай гэмт хэргийн гаралт өндөр байгаа нөхцөлд ганц өмгөөлөгч хаанаа ч хүрдэггүй тухай мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүгч нар ам нэгтэй ярьж байв. Тухайн аймгуудад жилд давхардсан тоогоор цагдаагийг байгууллагад 2500-3000 орчим өргөдөл ирдэгээс 400-500 хэрэгт эрүүгийн хэрэг үүсгэдгийн 20-30%-д төлбөрийн чадваргүй иргэд холбогддог байна. Үүнээс үзвэл ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгч 120-125 гэмт хэрэгт туслалцаа үзүүлэх шаардлагатай болж байна.

Өнөөгийн ажиллаж байгаа өмгөөлөгч нар үйлчлүүлэгч хангалтай байдаг, ажлын байртай, тоног төхөөрөмжөөр хангагддаг, дадлагажиж туршлагажих талаар давуу байдаг гэж үзсэнээр тухайн ажлын байранд ажилладаг байна. Түүнээс бус баталгаат орлоготой гэж үзсэнээр ажиллаж байгаа тухай нэг өмгөөлөгчийн саналыг эс тооцвол өөр хүн санал өгөөгүй байна. Гэтэл тус аймгийн өмгөөлөгч нь жилд 25-30 орчим хэрэгт орсон байгаа нь өмгөөлөгчийн орон тоог нэмэх шаардлагатайг харуулж байна.

2. Орон нутаг бүрт өмгөөлөгчдийн ажлын ачаалал харилцан адилгүй байгаа нь түүний хөдөлмөрийг бодитой шударга үнэлэх шаардлагыг бий болгож байна. Монгол улсын Үндсэн хуульд “Төрөөс ... хүний эрх эрх чөлөөг зөрчитэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэдийнхээ өмнө хариуцна.” ЭБШ хуульд “Хууль шүүхийн өмнө эрх тэгш байна” гэсэн баталгааг хангах, төлбөрийн чадваргүй иргэдийнхээ ашиг сонирхолыг ЭБШ ажиллагаанд эн чацуу хамгаалах шаардлагын үүднээс өмгөөлөл хууль зүйн туслалцааг үнэ төлбөргүй үзүүлэх нь зүйн хэрэг юм. Хууль зүйн туслалцааг нь үр дүнтэй, чанартай явуулахад нөлөөлөх олон хүчин зүйлс бийгээс нэн ялангуяа

чадвартай, сэтгэлтэй өмгөөлөгчөөр хангахыг шаардаж байна.

Иймд өмгөөлөгчдийг тогтвор суурьшилтай ажиллуулахад нийгэм эдийн засгийн хөшүүрэг нэн ялангуяа цалин хөлсний баталгаат орлого чухал болох нь судалгаанаас харагдаж байгаа юм. Тухайлбал “Өмгөөлөгч нарт тохиолдож байгаа хамгийн хүндрэлтэй бэрхшээл юу вэ?” гэсэн асуулгад нийт оролцсон өмгөөлөгчдийн 70% нь цалин бага гэж хариулсан байна.

Төлбөрийн чадваргүй иргэдэд үзүүлэх эрх зүйн туслалцаа нь төрийн үйлчилгээний нэг хэлбэр төдийгүй ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгч “улсын” гэх тодотголтой үйл ажиллагаа явуулж байгаа нь тэдгээрийг төрийн албан хаагчийн түвшингийн цалингийн сүлжээнд хамруулахыг шаардаж байна. Зарим орон нутагт ажлын ачаалал хэт ихээс цаг наргүй ажиллаж байгаа нь зах зээлийн зарчмын дагуу хийсэн ажлын гүйцэтгэлээс хамааруулж урамшуулалын механизм байх ёстойг харуулж байна. _____

Санал

Өмгөөлөгчийн ажлын ачаалал, түүнийг тооцох

Өмгөөлөгчийн ажлын ачааллыг сар, улирлаар тооцох замаар хичнээн үйлчлүүлэгчид үйлчилгээ үзүүлснийг үндэслэн хөдөлмөрийн нормчлолыг тогтоох нь зүйтэй юм. Судалгаанаас үндэслэн өмгөөлөгчийн ачааллыг 5 хоногт 1 эрүүгийн хэрэгт ажиллагаа явуулахаар тооцож ойролцоогоор жилд 70 хэрэг ноогдуулахаар тооцож болох юм.

Үндэслэл, тайлбар.

1. Өмгөөлөгч нь үйлчлүүлэгчийг анх хүлээж авсан үеэс шүүхийн эцсийн хүчинтөгөлдөр шийдвэр гартал ашиг сонирхолыг нь хамгаалах үүрэгтэй. Хуульд зааснаар энэхүү үүргээс татгалзах эрхгүй. ЭБШ ажиллагаа нь тодорхой хугацаанд тодорхой үе шатуудыг дамжин хэрэгждэг онцлогтой. Энэ хугацаанд өмгөөлөгч нь хүн нэг бүртэй тулж ажиллаж буй цагийг тодорхойлоход хүндрэлтэй байна. Учир нь энэ хугацаанд хичнээн ч цаг хугацаа зарцуулж болох бөгөөд тэр бүү хэл амралт баяр ёслолын үед ч шаардлага тулгарвал ажиллахаас аргагүйд хүрч байна.

Хуульд эрүүгийн хэргийг мөрдөх хянан шийдвэрлэх нийтлэг хугацааг заасан боловч тухайнхэрэгньгомдолгаргах, давжзаалдахэсэхээс, хэрэгбүртгэлт, мөрдөнбайцаалтын хугацааг сунгах, мөн хэргийг өмнөх шатанд буцаах зэрэг олон шалтгаанаас үүдэн нэг үйлчлүүлэгчид ямар хугацааг зарцуулахыг бодитойгоор тогтоох боломжгүй байна. Үүнээс шалтгаалан нэг үйлчлүүлэгчид өдөрт зарцуулах нэгж цагийг тооцох боломжгүй байдаг. Орхон аймагт явуулсан судалгааны явцад тус аймагт жилд дунджаар 400-500 хэрэгт эрүүгийн хэрэг үүсгэсний 25-30%-д нь төлбөрийн чадваргүй иргэд эзэлж байгаа нь нэг өмгөөлөгчид ойролцоогоор 125-130 орчим хэрэг ноогдож байна. Энэ үзүүлэлт бол орон нутагт байгаа хамгийн ачаалал ихтэй ЭЗТТ-ийн жишээ юм.

Америкийн Миссурий мужийн green land төвийн тойргийн нэг өмгөөлөгчийн ажлын ачааллыг эрүүгийн хэргийн хувьд 7 хоногт 1 хэргээр тооцож жилд дунжаар 48 хэрэг өмгөөлөх нормтой байдаг аж. Өмгөөлөгчийн ажил үүрэг нь эцсийн дүндээ хичнээн хүнд хууль зүйн туслалцаа үзүүлж, хэдэн хэрэгт оролцож үйлчлүүлэгчийнхээ ашиг сонирхолыг хамгаалсан бэ гэдэг үзүүлэлтээр хэмжигддэг. ЭЗТТ хоёр өмгөөлөгчтэй болсон тохиолдолд нэг өмгөөлөгчид жилд дунджаар 70 орчим хэрэг оногдохоор тооцоо гарч байгаа юм. Энэ бол ачааллын байж болох хамгийн дээд хэмжээ. Өмгөөллийн ажлын ачаалал багатай үед өмгөөлөгч сургалт, сурталчилгааны ажлаар ачааллаа нөхөн гүйцэтгэнэ.

2. Ажлын ачаалал нь өмгөөлөгчийн үйлчилгээний чанарт шууд нөлөөлөх хүчин зүйл мөн. ЭЗТТ-д ажиллаж байгаа өмгөөлөгч, сургалт сурталчилгааны ажилтнуудаас авсан

судалгаанаас үзвэл ажлын ачаалал хэт ихсэж байгаатай холбогдон үйлчилгээний чанар, хүртээмжид сөргөөр нөлөөлж байгаа талаар санал бодлоо илэрхийлжээ. Мөн орон нутаг бүрт өмгөөлөгчдийн ажлын ачаалал харилцан адилгүй байгаа нь ачааллыг жигдрүүлэх, чанартай үйлчилгээг явуулж чадахуйц боломжит хязгаарыг тооцон тогтоохыг шаардаж байна. Бүтээлийн нормоор нэгж хугацаанд /манай тохиолдолд хоног, сар, улирал, жил/ хөдөлмөрийн норм норматив тогтоож болох тухай Нийгэм хамгаалал, хөдөлмөрийн сайдын журмыг баримтлаж болох юм.

Санал

Паралегал

Төлбөрийн чадваргүй иргэдэд эрх зүйн туслалцаа үзүүлэхэд ЭЗТТ-ийн зэрэгцээ бусад иргэд, төр, иргэний нийгмийн байгууллага, албан тушаалтны хүчийг чиглүүлэх шаардлагатай.

Үндэслэл, тайлбар.

1. ЭЗТТ-ийн орон тоог нэмэгдүүлэх боломж хязгаарлагдмал учраас дан ганц төвийн ажилтны хүчээр эрх зүйн туслалцааг төлбөрийн чадваргүй иргэн бүрт чанартай хүргэх үндэсгүй болох нь судалгаанаас харагдаж байна. Тухайлбал, сургалт, сурталчилгааны ажил сумдад огт явагдахгүй байна. Зарим томоохон сумын төвд ЭЗТТ байгуулах төлөв байгаа болох боловч Монгол Улсын хэмжээнд бүх 300 гаруй сум ийм төвтэй болох хүртэл нэлээд хугацаа шаардагдана. Иймд өөр арга механизм бүрдүүлэх нь зүйтэй.
2. Гадаад орнуудын туршлагаас харахад “паралегал” гэж ойлголт байдаг бөгөөд энэ нь хууль зүйн мэргэжлийн зөвлөгөө болон өмгөөллийн үйлчилгээ үзүүлэхээс бусад чиглэлээр эрх зүйн туслалцаа үзүүлэх чадвартай, тусгайлан бэлтгэгдсэн этгээдийг хэлдэг байна. Эрх зүйн туслалцаа гэдэгт өмгөөлөл, хууль зүйн мэргэжлийн зөвлөгөө, эрх зүйн сургалт, сурталчилгааг хамруулан ойлгож байгаа. Тэгэхээр манай нөхцөлд паралегалууд эрх зүйн сургалт, сурталчилгаанд оролцох нь илүү зохистой гэж үзэж байна.
3. Манай нөхцөлд дараахь иргэд, төр, иргэний нийгмийн байгууллага, албан тушаалтан паралегалийн үүргийг гүйцэтгэх боломжтой гэж үзэж байна. Үүнд: баг, хорооны ЗД,²⁴ багийн орон тооны болон сайн дурын бусад ажилтан,²⁵ сумын ЗДТГ-ын дарга,²⁶ суманд ажиллаж байгаа цагдаагийн төлөөлөгч,²⁷ сумын төвд байнга оршин суудаг нийгмийн

²⁴ Баг, хорооны ЗД нь өөр олон ажил хариуцдаг, цагийн боломж тааруу боловч эрх зүйн наад захын мэдлэг, мэдээлэл, зөвлөгөө өгөх чадвартай байвал өөрт нь хандаж тусламж, дэмжлэг хүсэхээр ирсэн баг, хорооныхоо иргэдэд илүү сайн үйлчилж чадна.

²⁵ Баг, хорооны ажилтан иргэдэд хамгийн ойр, тэдний амьдралыг маш сайн мэддэг, хэнд ямар зовлон, бэрхшээл гарсан талаар шуурхай мэдээлэл авдаг. Иймд баг, хорооны ажилтан иргэдэд ямар асуудал тулгарч байгааг эрх зүйн талаас нь ялгаж, зааглах наад захын чадвартай байвал иргэдийг ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгчтэй холбож өгөх, тэгснээр нуугдмал асуудлыг илрүүлж, эрх зүйн туслалцааг хэрэгтэй хүнд нь хүргэх боломж нээгдэнэ.

²⁶ Сумын ЗДТГ-ын даргын ажлын ачаалал, хамрах хүрээ баг, хорооны ЗД-тай харьцуулахад улам их байх нь тодорхой гэвч сумын иргэн баг, хорооны ЗД-ын шийдвэрлэж чадаагүй асуудлаар сумын захиргаанд хандах нь тодорхой. Тийм үед ЗДТГ-ын дарга эрх зүйн талаасаа боломжтой, боломжгүй зүйлсийг ялган зааглаж, иргэнд тайлбарлан ойлгуулж, зааж, чиглүүлж өгдөг байх хэрэгтэй юм.

²⁷ Суманд ажиллаж байгаа цагдаагийн төлөөлөгчийн эрх хэмжээ ЭБШ хуульд орсон өөрчлөлтөөр нэлээд хязгаарлагдмал болсон. Иймд дээд боловсролтой хуульч болох цагдаагийн ажилтны хүч бололцоог иргэдэд үйлчлэх, ухуулан, таниулах тал руу нь чиглүүлж болох юм. Сургалтыг цагдаагийн байгууллага өөрийн хүчээр явуулах боломжтой. Хамгийн гол давуу тал нь цагдаагийн төлөөлөгч сумын төвд байнга оршин суудаг, иргэдээ сайн мэддэг, олны танил болсон, аймгийн

идэвхтэй, нэр хүндтэй, нөлөө бүхий иргэн,²⁸ иргэний нийгмийн байгууллагын орон нутаг дахь салбар,²⁹ хуулийн сургуулийн төгсөх ангийн дадлагын оюутан,³⁰ хуульчийн сонгон шалгаруулалтад бэлтгэж байгаа бөгөөд орон нутагтаа мэргэжлээрээ ажиллах ажлын байргүй байгаа хуулийн сургуулийн төгсөгч.³¹

4. Паралегалийг бий болгоход тусгай сургалт болон урамшуулал гэсэн хоёр үндсэн асуудлыг шийдвэрлэх шаардлагатай. Паралегал бэлтгэх сургалт нь хоёр түвшинд байж болно. Эхний түвшинд ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгч нар өөрсдөө сургалт явуулна. Энэ нь баг, хорооны засаг дарга, ажилтан гэх мэт иргэдийг өмгөөлөгчтэй холбож өгөх үүрэгтэй паралегал нарт зориулсан сургалт байна.

Өмгөөлөгч практикт ямар төрлийн хэрэг, маргаан зонхилж байгааг өөрийн өмгөөллийн туршлага дээр үндэслэн тодорхойлж, тэдгээрийн гол шинж, иргэд хэргийн холбогдогч, гэрч, хохирогч болж байгаа байдал, ер нь иргэдийн эрх зөрчигдөж байгаа ямар нуугдмал тохиолдлууд байж болох талаар зааж сургана. Ийм сургалт жилд 2 удаа байхад болно. Хоёр дахь түвшин нь Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, ЭЗТТ-ийг хариуцаж байгаа төрийн захиргааны төв байгууллага зэргээс нэгдсэн журмаар боловсруулсан хөтөлбөрөөр иргэдэд анхан шатны эрх зүйн мэдлэг олгох паралегал нарыг бэлтгэх сургалт байна. Үүнд цагдаагийн төлөөлөгч, сумын идэвхтэн иргэд, сумын ЗДТГ-ын дарга зэрэг паралегалийг хамруулж болох юм. Эдгээр нь хамгийн гол нь сумын төвд байнга оршин суудаг, иргэдтэй байнга харьцах боломжтой хүмүүс байх хэрэгтэй.

Хуулийн сургуулийн оюутан, төгсөгч нарт сургалт явуулах нь илүү зардал болно. Харин тэднийг мэдлэг, чадвараар нь шалгаруулж авдаг байвал зохино. Урамшууллын асуудал зөвхөн сумын төвийн идэвхтэй иргэдийн хувьд шийдвэрлэх зайлшгүй шаардлагатай. Эдгээр нь аль нэг нийгмийн бүлэг, төр, хувийн хэвшлийн эрх ашигт үйлчлэхгүй, төвийг сахиж ажиллах боломжтой хүмүүс юм. Бусад төрлийн паралегал нь дор бүрнээ ажиллах тодорхой хөшүүрэг бүхий этгээд болно. Жишээ нь, төрийн албан хаагчид үндсэн ажлынхаа үр дүнгээр цалин авч байгаа. Хуулийн дадлагын оюутан дадлагаа хамгаалах, хуулийн сургуулийн төгсөгч бол хуульчийн сонгон шалгаруулалтад орохын тулд 2 жил мэргэжлээрээ ажилласан байх болзлыг хангах сонирхолтой байх болно.

5. Дадлагын оюутан ЭЗТТ-д жилийн туршид тасралтгүй ирж ажиллах нөхцлийг бүрдүүлэхэд Хууль зүйн сургуулиудын холбооны зүгээс тодорхой уялдаатай бодлого шийдвэр гаргах шаардлагатай. Тухайлбал, дадлагт гарах, дуусгах хугацааг сургуулиуд ээлжээр жилийн туршид ар араасаа залгагдах байдлаар зохион байгуулж болно. Энэ асуудлыг ХЗДХЯ албан ёсоор тавьж хэрэгжүүлэх боломжтой гэж үзэж байна.

төвтэй байнга холбоотой байдаг.

²⁸ Ийм хүмүүс сум болгонд байдаг. Голдуу нас тогтсон, хашир суусан, тулхтай хүмүүс байдаг. Тэдэнд эрх зүйн анхан шатны цэгцтэй мэдлэг олгож иргэдэд зориулсан ухуулан, таниулах ажилд татан оролцуулах нь маш үр дүнтэй болно. Эдгээр хүмүүс нь сайн дураар ажиллахад ч татгалзахгүй гэж үзэж байна.

²⁹ Баян-Өлгий аймгийн төвд байрлах Үйлдвэрчний эвлэлийн холбооны салбар иргэдэд үнэ төлбөргүй хуулийн зөвлөгөө өгч байгаа туршлага байна. Ийм иргэний нийгмийн байгууллага мэргэжлийн зөвлөгөө өгдөг болохын тулд хуулийн зөвлөх эсвэл өмгөөлөгч авч ажиллуулах шаардлагатай. Энэ талаар тэдэнд дэмжлэг үзүүлж болох юм.

³⁰ Дадлагын оюутныг ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгчид туслах, бичиг хэрэг хөтлөх зэрэг ажлыг гүйцэтгэж, түүний цагийг хэмнэх зорилгоор ашиглаж болно.

³¹ Хуулийн сургуулийн төгсөгч тодорхой хүрээнд эрх зүйн зөвлөгөөг өмгөөлөгчийн хяналтан дор өгдөг байж болно. Хийсэн ажлыг нь өмгөөлөгчийн тодорхойлолтоор үнэлж хуульчийн сонгон шалгаруулалтад орох өолзол хангасанд тооцдог байх хэрэгтэй.

Санал.**Бусад байгууллагын дэмжлэг**

Төлбөрийн чадваргүй иргэдэд туслалцаа үзүүлэх үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх нэг үндэс бол цагдаа, прокурор, шүүхийн байгууллагын дэмжлэг, оролцоог нэмэгдүүлэх явдал юм.

Үндэслэл, тайлбар

1. Төлбөрийн чадваргүй иргэдэд эрх зүйн туслалцаа үзүүлэх үйлчилгээ нь ямагт төрийн ивээл, хамгаалалт, дэмжлэгт тулгуурласан байх учиртай. Хууль хяналтын байгууллага нь төрийн байгууллагын хувьд энэ хүрээндээ төлбөрийн чадваргүй иргэдэд хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх үйл ажиллагаанд зохих дэмжлэг үзүүлэх боломжтой төдийгүй Монгол улсын ЭБШ хуулийн холбогдох заалтаар ч тодотгон тусгасан³²¹ нь бий.
2. Цагдаагийн байгууллага нь гэмт хэрэг зөрчлийг таслан зогсоох, илрүүлэх, тэдгээрээс урьдчилан сэргийлэх нийтлэг чиг үүргийн хүрээнд иргэдэд хамгийн ойр³³² ажилладаг төрийн байгууллага. Иймд цагдаагийн байгууллагын анхан шатны нэгжтэй байнгын холбоо харилцаатай байх, тэднээс мэдээллээр хангагдаж байх нь зүйтэй. Цагдаагийн байгууллага бүрт байдаг олон нийттэй харилцах алба болон мэдээллийн самбарт ЭЗТТ-ийн байрлал, хаяг зэргийг тогтмол байршуулах, улсын өмгөөлөгчийн өрөөг цагдаагийн газрын нөөц бололцоог ашиглан гаргуулах боломжтой.³⁴³ Судалгааны явцад ярилцлага хийж байхад цагдаагийн байгууллагын албан хаагчид нэн ялангуяа хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагчдын зүгээс хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх үйлчилгээг иргэдэд ойртуулах нь нэн чухал болохыг онцолж байсан.³⁵⁴ Өмгөөлөгчийн хүрэлцээ муугаас ЭБШ ажиллагаа удааширч иргэдийг чирэгдүүлэх, нөгөөтэйгүүр цаг хугацаанд шахагдаж өмгөөлөгчийг хэрэгт хэлбэр төдий оролцуулж явдал ч гардаг нь харагдаж байв. Төлбөрийн чадваргүй иргэн мөн эсэх талаарх баримт бичгийг хөнгөн хүндэвтэр хэрэгт холбогдогчоор өөрөөр нь бүрдүүлэхээр явуулдаг боловч өнөөх иргэн баг хороон дээрээ бүртгэлтэй, бүртгэлгүй, баримт бичгийн бүрдэл дутуу гэх шалтгаанаар багийн засаг даргаас тодорхойлолт авч чаддаггүй. Энэ хугацаанд байцаан шийтгэх ажиллагаанд өмгөөлөгчөөр хангагдалгүй эрх нь зөрчигдсөөр байдаг аж. Багийн засаг даргаас төлбөрийн чадваргүй гэж тодорхойлсон баримт бичиг үнэн зөв эсэх талаар ямар ч баталгаа болон хариуцлагын механизм байдаггүй³⁶⁵, цагдаагийн байгууллага

³² 1Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн ...-р зүйл

³³ 2Улаанбаатар хот, Орхон, Дархан уул аймгийн баг, хороо бүрт хэсгийн байцаагч, хорооны цагдаа 24 цагаар ажиллахын хамт байнгын хөдөлгөөнт эргүүл ажиллаж байна.

³⁴ 3Орхон аймгийн цагдаагийн хэлтэс дотоод бололцоогоо ашиглаж өрөө гарган иргэдэд зөвлөгөө туслалцаа үзүүлж байсан туршлага бий.

³⁵ 4Цагдаагийн байгууллага нь иргэдтэй хамгийн ойр ажилладаг байгууллага. Учир нь баг дээр хэсгийн байцаагч нар болон хөдөлгөөнт эргүүл 24 цагаар ажиллаж гэмт хэрэг хэв журмаас урьдчилан сэргийлж байна.

³⁶ 5Ярилцлагын аргаар судалгаа явуулж байхад төлбөрийн чадваргүй иргэн гэдгийг тодорхойлогч нь багийн засаг дарга болсон байгаа нь ажиглагдсан. Багийн засаг дарга нар төлбөрийн чадваргүй байдлыг хэрхэн тодорхойлдог талаар нэгдсэн ойлголтгүй байв. Бараг гаднаас нь харахад тодорхой байдаг гэх юм уу гэрээр очиж үзээд ажил эрхэлдэг эсэхийг нь тодруулаад төлбөрийн чадваргүй иргэн эсэхийг шийдвэрлэдэг мөн хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээ 108 мянган төгрөг түүнээс доош орлоготой иргэдийг хамааруулдаг тухай ярьж байв. "Төлбөрийн чадваргүй" гэх ойлголтыг тайлбарласан хууль дүрмийн талаар огт мэдлэггүй байгаа нь ажиглагдсан. Багийн засаг дарга танил тал, эсхүл хайнга хандсанаас үндэслэлгүй тодорхойлолт гаргасныг хянах, хариуцлага тооцох механизм байхгүй. Цагдаа прокурорын албан хаагчид тодорхойлолтын үнэн зөвийг шалгах талаар ямар ч ажиллагаа явуулдаггүй зэрэг нь төрийн үнэ төлбөргүй үйлчилгээ зохих эзэндээ очихгүй байж

тодорхойлолтыг нь сохроор дагаж хэрэгт хавсаргасан нь ЭБШ ажиллагаан дахь нотлох баримтын шаардлагыг хэрхэн хангаж байгаа нь тодорхойгүй байна. Хөдөө орон нутагт гарсан онц хүнд гэмт хэрэгт эхнээс нь өмгөөлөгчийн туслалцаа зайлшгүй шаардлагатай боловч нэн даруй өмгөөлөгчөөр хангагдах боломжгүй болж төвөөс өмгөөлөгч томилох хүртэл хугацаанд хэрэгт холбогдогч ямар ч эрхийн хамгаалалтгүй байцаан шийтгэх ажиллагаанд оролцох эсхүл өмгөөлөгч томилогдож, олдтол цагдан хоригдон мартагдаж байгаа зэрэг нь хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх төв цагдаагийн байгууллагын хамтын ажиллагааг зайлшгүй шаардаж байна.

3. Прокурорын байгууллага. Холбогдох хууль тогтоомжид нэмэлт өөрчлөлт оруулах замаар төлбөрийн чадваргүй иргэдэд хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх үйл ажиллагаа, прокурорын байгууллага, түүний албан тушаалтны чиг үүргийг уялдуулах шаардлагатай байна. Прокурорын байгууллага нь Үндсэн хууль болон бусад хуулиар хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах болон ял эдлүүлэх ажиллагаанд хууль хэрхэн хэрэгжиж байгаад хяналт тавьж ажиллах үндсэн чиг үүрэгтэй.

Сэжигтэн яллагдагчийн эрх зөрчигдөх явдал шүүхийн өмнөх шатанд буюу хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах ажиллагааны явцад нэн ялангуяа байцаалт, таслан сэргийлэх арга хэмжээ хэрэглэх үед ихээхэн гардаг. Тухайлбал, хэргийг түргэн хялбар илрүүлэхэд өмгөөлөгч нар ихээхэн саад болдог гэж үздэг тул заавал өмгөөлөгч оролцох хэргээс бусад хэрэгт анхны байцаалтуудад өмгөөлөгчийг аль болох оролцуулахгүй байх, өмгөөлөгч авах эрхтэйг санаатай мартах, гол байцаалтуудын дараа өмгөөлөгч авах эрхтэйг нь сануулах, хэзээ хойно төлбөрийн чадваргүй иргэн болохыг нь тогтоож энэ үеэс өмгөөлөгчөөр хангах, бүлэг хэрэгт ашиг сонирхолын зөрчилдөөний улмаас зөвхөн нэг нь улсын өмгөөлөгчөөр хангагдан бусад хангагдаж чадахгүй байх, амралт баяр ёслолын өдрүүдэд гарсан гэмт хэрэгт нэн ялангуяа төлбөрийн чадваргүй иргэдэд нэн даруй өмгөөлөгчөөр хангах бололцоогүй байх зэрэг зориудын болон бодит шалтаг шалтгааны улмаас иргэний өмгөөлүүлэх эрх зөрчигдөх нь элбэг байна.

Мөн үл ялиг зүйлээр шалтаглан /дуудахад хугацаандаа ирээгүй, гэрийн хаяг тодорхой бус, батлан даагч, баталгаа гаргах чадваргүй, өдөр бүр ирж бүртгүүлээгүй/, эсхүл мэдүүлгээсээ буцсан, зориуд худал мэдүүлж мөрдөн байцаалтанд саад учруулах гэлээ гэж илт хууль бус үндэслэлээр таслан сэргийлэх арга хэмжээг хэт чангаруулан хэрэглэх нь ЭБШ ажиллагаанд хуулийг ноцтой зөрчиж байгаа хэрэг юм. Дээр дурьдсан хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагчийн хууль бус ажиллагааны тухай болон бусад хүний эрхийн зөрчлийг хэрхэн засаж залруулж байгаа тухай үнэ цэнэтэй, шуурхай мэдээллийг ЭЗТТ-тэй үр дүнтэй хамтран ажилласнаар л хүлээн авах бололцоотой.

Энэ нь прокурорын хяналтын үр нөлөөг сайжруулах алхам төдийгүй төлбөрийн чадваргүй иргэдийн ашиг сонирхлыг хамгаалах төрийн бодлогыг дэмжин ажиллаж байгаа нэг хэлбэр байж болох юм. Судалгаанаас үзвэл зарим нэгэн орон нутгийн прокурорын байгууллага өөрийн нэр дээр хандсан ганц нэг иргэдэд хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх төвд хандахыг зөвлөж байгууллагын хаягийг заан явуулж байсныг эс тооцвол прокурорын байгууллага туслалцаа үзүүлэх төвтэй ямар ч холбоо харилцаагүй³⁷ байдаг нь харагдлаа. Мөн судалгаагаар уг байгууллагатай хэрхэн хамтран ажилладаг талаар асуухад судалгаанд оролцогчид бүгд ямар ч тодорхой хариулт өгч чадахгүй байна. Ийнхүү прокурорын байгууллагын оролцоо байхгүй байгаагийн шалтгаан нь дараахь хүчин зүйлээс хамааралтай. Үүнд:

болох нөхцөлийг бүрдүүлж байна.

³⁷ Прокурорын байгууллага нь эсрэг тал гэдэг утгаараа туслалцаа үзүүлэх төвийн өмгөөлөгчтэй төдийлөн хамтран ажиллах сонирхолгүй байдал ажиглагдаж байв.

- Хуулиар олгогдсон төрийн албаны чиг үүргийн хүрээнд прокурорын байгууллага, түүний албан тушаалтан бусдын нөлөөнд үл автах ёс зүйн шаардлага
 - Эрүүгийн хэргийн асуудлаар тодорхой зөвлөмж зөвлөгөө өгөх, байцаан шийтгэх ажиллагааны оролцогч талтай хэлхээ холбоо тогтоохыг хуульчлан хориглосон
 - ЭБШ тогтолцоонд цагдаа болон шүүхийн байгууллагуудын завсарт оршиж хяналтын ажил үүрэг гүйцэтгэдэгийн хувьд хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх төвтэй тэр бүр тулж /үйлчлүүлж/ ажиллах шаардлага гардаггүй. Цагдаагийн болон шүүхийн байгууллагаас явуулж буй зарим үйл ажиллагаа нь өмгөөлөгчийг заавал оролцуулж байж хууль ёсны гэж тооцогддог тул тэд өдөр бүр харилцан ажиллахаас аргагүйд хүрдэг.
 - Яллах чиг үүрэг хэрэгжүүлдгийн хувьд хэргийн эсрэг талууд болдог Эдгээр шалтгаанаас үүдэн хэрхэн яаж хамтарч ажиллахаа мэддэггүй, энэ талаар тогтоосон тодорхой чиглэмж, удирдамж байхгүй зэрэг шалтаг, шалтгаан нь холбогдох хууль тогтоомжийг уялдуулах зайлшгүй шаардлага байгааг харуулж байна.
4. Шүүхийн байгууллага. Судалгааны явцад нийтлэг ажиглагдсан зүйл бол орон нутгийн шүүхийн байгууллага, түүний удирдах албан тушаалтнууд хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх төв ялангуяа түүний өмгөөлөгч /улсын өмгөөлөгч/ зайлшгүй байх нь зүйтэйг дэмждэг атлаа яг өнөөгийн нөхцөлд хэрхэн хамтарч ажиллаж байгаа талаар тодруулахад “шүүх хуралд оролцдог” гэхээс өөр тодорхой зүйл хэлж чадахгүй байна. Тиймээс туслалцаа үзүүлэх төв шүүхийн хамтын ажиллагааны үндэслэл, аргачлалыг тодорхойлж холбогдох журамд тусгах нь зүйтэй.

ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгч төлбөртэй үйлчлүүлэгчдээ түлхүү үйлчлээд байгаа байдал шүүхэд тод ажиглагддаг байна. Иймд шүүхийн байгууллага төвийн өмгөөлөгчийн оролцсон хэрэг, түүний үйлчилгээний талаар хагас жил тутамд бүртгэл мэдээлэл гаргаж байвал цаашдаа төлбөрийн чадваргүй иргэдийн хууль зүйн туслалцаа авах эрхийн хамгаалалтанд чухал баталгаа болох нь дамжиггүй. Шүүхээс сургалт сурталчилгааны талаар хамтран ажиллахыг дэмжиж байгаа нөхцөлд хэрхэн хамтран ажиллах арга аргачлалыг боловсруулах шаардлагатай байна. Тухайлбал шүүхийн мэдээлэл лавлагааны төвийг туслалцаа үзүүлэх төвтэй холбосноор иргэдэд төрийн үйлчилгээ түргэн шуурхай хүрэх нөхцөл бүрдэх талтай.

Энд анхаарах шаардлагатай нэг зүйл бол шүүхийн бие даасан хараат бус байдлын зарчмыг бодолцох учиртай. Учир нь хууль зүйн туслалцааны төвийн цаана нь байцаан шийтгэх ажиллагааны нэг оролцогч болох өмгөөлөгч бий. ЭБШ хуулиар ЭБША-нд оролцогч талууд хууль, шүүхийн өмнө эрх тэгш байх шүүх энэхүү байдлыг ханган хэрэгжүүлэх үүрэгтэй гэдгийг мартаж болохгүй. Шүүхийн байгууллага нь хууль зүйн төвтэй гэхээсээ төвийн өмгөөлөгчтэй дараахь байдлаар хамтран ажиллаж байна. Үүнд:

- Шүүхийн болон шүүхийн өмнөх шатанд цагдан хоригдсон, баривчлагдсан иргэдтэй холбогдох асуудлаар шүүхэд тодорхой хүсэлт, гомдол гаргах журмаар ханддаг байна. Тухайлбал, үндэслэлгүйгээр хоригдсон талаар гомдол гаргадаг мөн ар гэр болон хувийн шалтгааныг нь тоочиж цагдан хорих арга хэмжээг хөнгөрүүлэн өөрчлүүлэх талаар хүсэлт гаргаж ханддаг байна.
- Хэргийн материал танилцах ажиллагаа хийгддэг. Мөрдөн байцаалтын шатанд танилцахаас илүү шүүхэд танилцах бололцоо илүү сайн байдаг тал ажиглагдаж байв. Өмгөөлөгч нь төлбөрийн чадваргүй иргэдийг өмгөөлж анхан шатны шүүх хуралд оролцдог байна. Шүүхээс 7 хоногийн өмнөөс гаргасан хувиараар өмгөөлөгч ажил үүргээ зохицуулдаг. Өмгөөлөгчийн ажлын ачааллаас шалтгаалж

зарим шүүх хуралдаан давхцвал хуралдааныг хойшлуулах талаар хүсэлт гаргадаг байна. Зарим орон нутагт өмгөөлөгчийн ачаалал их байгаа нь судалгаагаар ажиглагдсан. Тухайлбал ЭБШ хуулиар хүлээсэн үүргийн дагуу өмгөөлөгч мөрдөн байцаагчаас урьдчилан товлосон хугацаанд ирж байцаалтанд оролцох байтал шүүх хурал давхцвал шүүх хуралд нь очихоос аргагүйд хүрдэг. Учир нь шүүх өөр шүүх хуралтай л давхцсан тохиолдолд хуралдааныг хойшлуулахаас өөр бусад үндэслэлээр хойшлуулахыг төдийлөн хүлээж авахгүй байх тал ажиглагддаг. Мөн шүүхэд хойшлуулах үндэслэлээ баримтаар нотлохыг шаарддаг гэтэл мөрдөн байцаагчаас байцаалтанд орох талаар амаар утсаар мэдэгдэхээс бус ямар нэг эрх зүйн акт үйлдэгддэггүй. Эдгээрээс болж өмгөөлөгч шүүх цагдаагийн байгууллагатай үл ойлголцох явдал гарах нь элбэг байна.

- Судалгаанд хамрагдсан зарим нэгэн газар сургалт сурталчилгааны чиглэлээр туслалцаа үзүүлэх төвтэй хамтран ажиллаж байна. Шүүхийн байгууллагын зарим удирдлагатай уулзаж байхад төлбөрийн чадваргүй иргэдийн тодорхойлолтыг багаас нь албан бичиг явуулах замаар авч хэрэгт хавсаргадаг тухай ярьж байв. Тодруулбал нэн ядуу өрх, оршин суудаг нь үнэн гэсэн 2 тодорхойлолт авдаг гэж байв. Гэтэл энэ байдал дараах ойлгомжгүй эргэлзээтэй байдлыг үүсэхэд хүргэж байв. Үүнд:
 - Хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын шатанд тухайн иргэний хувийн байдлыг сайн шалгалгүй хэргийг шүүхэд шилжүүлдэг.
 - Тухайн иргэн шүүхийн өмнө шатанд өмгөөлөгчөөр хангагдах эрхээ эдэлж чаддаггүй. Үүнээс улбаалан хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах ажиллагаа хүний эрхийг зөрчиж явагдсан улмаар хэргийн материал нотлох баримтын чадваргүй болох нөхцөл үүсдэг байна. Хэрэг маргааныг эцэслэн шийдвэрлэдэг шүүхийн байгууллага болон ЭЗТТ-ийн хамтын ажиллагаа нь төлбөрийн чадваргүй иргэдэд хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой юм.
 - Эрүүгийн хэргийн шүүн таслах ажиллагааны шатанд иргэдийн эрх ашгийг хамгаалах ажиллагаа жинхэнэ утгаараа хэрэгжиж бодит үр дүн гарч байдагтай холбоотойгоор хууль туслалцаа үзүүлэх төвийн үйл ажиллагаа шүүхтэй нягт холбоотой байхыг шаардаж байна. Төлбөрийн чадваргүй иргэдийг өмгөөллөөр шуурхай хангаж хэргийг хянан шийдвэрлэж байх нь шүүхээс хүний эрхийг хангасны бодит илрэл төдийгүй шүүхийн үйл ажиллагаа хууль ёсны болохыг нотлох үзүүлэлт болно.

Өмгөөллийн байгууллага. Одоогийн байдлыг авч үзвэл ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгч нь орон нутгийн өмгөөлөгчдийн зөвлөлд шууд харьяалагдан ажиллаж байна. Орон нутгийн өмгөөлөгчдийн зөвлөл нь төвийн өмгөөлөгчийг мэргэжил арга зүйн удирдлагаар хангаж, төлбөрийн чадваргүй иргэдэд өмгөөлөгч хүрэлцээгүй тохиолдолд шүүх цагдаагийн байгууллагын хүсэлтээр орон нутгийн өмгөөлөгчдийг томилгоогоор ажиллуулж байна.

Иргэдэд хууль зүйн туслалцаа үзүүлж буй үндсэн үйлчилгээ нь өмгөөллийн байгууллагын чиг үүрэг байтал орон нутгийн ЗДТГ-ын дэргэд байрлаж, тэднээс хараат байдлаар үйл ажиллагаа явуулж буй ЭЗТТ гэх байгууллагыг байгуулсан нь илүүц юм гэх шүүмжлэл их байдаг нь судалгаанаас харагдаж байна. Тэдний саналаар уг төв нь өмгөөлөгчдийн төвийн дэргэд байрлаж үйл ажиллагаагаа явуулах зүйтэй гэж үздэг ажээ. ЭЗТТ бие даан ажиллах тохиолдолд орон нутгийн салбар зөвлөлтэйгээ хэрхэн хамтран ажиллах вэ гэдэг нь тодорхойгүй байна. Өмгөөллийн тухай хууль өмгөөлөгчдийн холбооны дүрмийн шаардлагаар төвийн өмгөөлөгч зөвлөлд мэргэжил арга зүйн хувьд хамаарагдах нь зүй ёсны хэрэг юм.

Шүүх, цагдаагийн хүсэлт нь байгууллагын дотоод журмын онцлогоос (албан ёсны хүсэлт гаргах, тэдгээрийг өөр байгууллага албан ёсоор хүлээн авах, хариу үйлдэх г.м) хамаарч шуурхай бус байх нь олонтаа байдаг. Төвийн өмгөөлөгч нь тодорхой хэргийн (хүнд, онц хүнд гэх мэт хэрэгт) хувьд ажлын ачаалал, арга туршлага зэрэг шалтгааны улмаас үйлчилгээний чанар муудаж болзошгүйг урьдчилан тооцоолон өмгөөлөгч томилуулах хүсэлтийг шууд шүүхэд гаргадаг байх нь төлбөрийн чадваргүй иргэдэд хууль зүйн туслалцааг илүү шуурхай, чанартай үзүүлэх бололцоог бий болгох үндэстэй.

ЭЗТТ нь орон нутгийн өмгөөлөгчдийн зөвлөлийн зүгээс мэргэжил, арга зүйн удирдлагаар хангагдахаас гадна зарим зайлшгүй тохиолдолд төвийн өмгөөлөгч өөрөө хүсэлт гаргаж, томилолтын өмгөөлөгчийн туслалцаа авах боломжтой байх хэрэгтэй. Одоогийн нөхцөлд зөвхөн шүүх, цагдаагийн байгууллагын хүсэлтээр томилолтын өмгөөлөгчийг орон нутгийн өмгөөлөгчдийн зөвлөлөөс томилдог байна.

Өмгөөлөгчдийн зөвлөлд хандсан төлбөрийн чадваргүй иргэнийг ЭЗТТ-тэй холбож өгөх, үйл ажиллагааг нь сурталчлах талаар орон нутгийн зөвлөлөөс санаачлагатай ажиллаж, дэмжлэг үзүүлдэг байвал зохино. Харин ЭЗТТ нь бүтэц, зохион байгуулалт, удирдлагын хувьд нутгийн өмгөөлөгчдийн зөвлөлөөс бие даасан үйл ажиллагаа явуулдаг байх нь зүйтэй.

Санал

Өмгөөллийн үйлчилгээний хамрах хүрээ

ЭЗТТ-ийн дүрмийн 4.1.1-д өмгөөллийн үйлчилгээг эрүүгийн хэрэгт үзүүлэхээр заасан боловч гэмт хэргийн хохирогчид өмгөөллийн үйлчилгээ үзүүлэх эсэхийг тодорхой заагаагүй байна. Судалгааны багийн үзэж буйгаар зарим хязгаарлагдмал тохиолдолд гэмт хэргийн хохирогч болон иргэн, захиргааны хэргийн нэхэмжлэгч төлбөрийн чадваргүй иргэнд өмгөөлөл үзүүлдэг болох нь төлбөрийн чадваргүй иргэнд үзүүлэх эрх зүйн туслалцааны чанар, хүртээмжийг дорвитой нэмэгдүүлэх болно.

Үндэслэл, тайлбар.

1. ЭЗТТ-ийг хоёр өмгөөлөгчтэй болговол дээрх санал хэрэгжих үндэстэй болно. Гэхдээ эрүүгээс бусад хэрэгт ороход хязгаарлалт тавихгүй бол өмгөөлөгчдийн ачаалал хэт ихсэж болзошгүй. Иргэний хэрэгт туслалцаа үзүүлдэг туршлага гадаад орнуудад байдаг.³⁸
2. Эрүүгийн хэрэгт эрх зүйн туслалцаа авахын ач холбогдлыг иргэд маш сайн ойлгож, талархан хүлээж авдаг. Харин иргэн, захиргааны чиглэлд эрх зүйн туслалцаа авахын ач холбогдлыг сайн ойлгохгүй байгаа нь ажиглалтаас харагдаж байгаа юм.
3. Иргэн, захиргааны зарим хэрэгт төлбөрийн чадваргүй иргэдэд эрх зүйн туслалцаа үзүүлдэг болбол ийм төрлийн үйлчилгээний ач тусыг иргэд мэдэрснээр цаашид төлбөртэй өмгөөлөл авч эрхээ хамгаалуулах хүсэл сонирхол, идэвхи иргэдийн дунд нэмэгдэж, алсдаа төрийн ачаалал багасаг ач холбогдолтой.
4. ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгч иргэн, захиргааны хэрэгт өмгөөлөл үзүүлэхдээ гагцхүү гарах нааштай үр дүн нь харьцангуй тодорхой, үйлчлүүлэгчийн аж амьдралд нь дорвитой нэмэр болохуйц хэргийг сонгон авдаг байх нь зүйтэй.
5. Зарим жишээ дурьдвал: төлбөрийн чадваргүй иргэнд гэр, газар олгож өгөх, иргэний

³⁸ Making Legal Aid a Reality: A Resource Book for Policy Makers and Civil Society, 61-71 дэх талд.

бүртгэл дутуугаас халамжийн үйлчилгээ авч чадахгүй байгаа иргэнд туслах, ажлаас үндэслэлгүй халагдах, ажлын байранд өрсөлдөх үед шударга бусаар хасагдах зэрэг тохиолдол судалгааны явцад ажиглагдсан бөгөөд ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгч энэ чиглэлээр зөвхөн зөвлөж, чиглүүлэх бус бүрэн туслалцаа үзүүлж, үр дүнд хүрэх, шаардлагатай бол зарга үүсгэн шүүхээр маргалдах зэргээр ажиллах боломжтой юм.

6. Иргэн захиргааны хэрэгт орохдоо өмгөөлөгч эрүүгийн хэрэгт холбогдсон үйлчлүүлэгчийн эрх ашиг, хэрэгцээг, өөрийн ажлын ачааллыг эн тэргүүнд харгалзан үзэж, гагцхүү цагийн боломж бүрдсэн үеийг тааруулж ажилладаг байх нь зүйтэй.

Санал

Эрх зүйн туслалцааны хүртээмж

“Эрх зүйн туслалцаа” гэдэг ойголтыг хэрэглэж байгаа гол шинж нь иргэд өөрсдөө туслалцаа авах хэрэгцээ шаардлагаа ухамсарлаж, хүсэлт гаргасан үед нь үзүүлэх төрийн үйлчилгээ юм. Харин үүнээс илүү үйлчилгээ үзүүлэх боломжтой юу гэсэн асуулт гарна. Тухайлбал, төлбөрийн чадваргүй иргэн эрх нь зөрчигдөж, хохирч байгаагаа ч мэдэхгүй, тиймээс туслалцаа авах боломжгүй байх нь элбэг байна. Ийм нөхцөл байдлыг ЭЗТТ олж илрүүлэн, иргэдэд туслалцаа үзүүлснээр хүртээмж нэмэгдэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэх юм. Энэ тохиолдолд иргэдэд “эрх зүйн туслалцаа” гэдгээс илүүтэй “эрх зүйн халамж” үзүүлнэ гэсэн үг.

Үндэслэл, тайлбар

1. Аймгийн төвийн ядуу айл өрхөөр ороход зарим иргэд “эрх зөрчигдөх,” “эрх зүйн туслалцаа” зэрэг ойголтыг мэдэхгүй байсан бөгөөд харин энгийн үгээр тайлбарлан хэлэхэд, жишээ нь, олон жилийн өмнө хүнд зодуулж, хүнд гэмтэл аваад хохирлоо арилгуулж чадаагүй гэх зэргээр өөрт учирсан явдлыг ярьж байв. Эндээс үзэхэд боловсрол багатай, мэдээлэл авах боломж тааруу иргэдийн эрх нь зөрчигдөж байхад хэн ч анзаарахгүй өнгөрдөг ажээ. Тэгэхээр зарим иргэдэд эрх туслалцаа нэн шаардлагатай байдаг нь ажиглагдав.
2. Зарим иргэд амьдралын ядуу тарчиг, нэн хүнд нөхцөл байдлаас болж, өөрт заяагдсан хамгийн үнэ цэнэтэй зүйл болох “эрх, эрх чөлөө” нь зөрчигдөж байхад эл байдалтай эвлэрч, ядуу амьдралын хажуугаар бусдын дээрэнгүй харьцаа, төрийн байгууллагын хүнд суртлын улмаас давхар хохирч байдаг нь ажиглагдсан. Иймд нэн ядуу иргэдийн дотроос эрх нь зөрчигдөж, амьдрал нь улам бүр доройтож байгаа хүмүүс байвал тэднийг олж илрүүлэн тусламж үзүүлэх нь энэрэнгүй ёсонд лавтай нийцнэ.
3. Ийм хүмүүсийн талаарх мэдээллийг баг, хорооны ЗД болон бусад ажилтнууд олж авах боломжтой бөгөөд тэд иргэнийг өмгөөлөгчтэй холбож, уулзуулах арга хэмжээ авдаг байж болох юм. Ингэснээр эрх зүйн туслалцааг иргэдэд илүү ойртуулах боломжтой болно.
4. Жишээ нь, нөхөр нь эхнэрээ бага насны хүүхдийн хамт хаяж явсан бөгөөд ажил хийж орлого олдог байвал түүгээр хуулийн дагуу хүүхдийн мөнгө төлүүлэх, гэр бүлийн хүчирхийлэлд өртсөн хүүхэд, эмэгтэйчүүд, настайчууд хаана хэнд хандахаа мэдэхгүй байх тохиолдолд өмгөөлөгч туслалцаа үзүүлэх гэх зэргээр нуугдмал тохиолдлыг иргэдэд хамгийн ойр ажилладаг багийн түвшинд илрүүлж ажиллах боломжтой юм.

Санал

Үйлчлүүлэгчийн бүртгэл хөтлөх стандарт

ЭЗТТ-ийн ажилтан тус төвд хандсан болон үйлчлүүлсэн иргэдийн бүртгэлийг бүрэн

гүйцэд, үнэн зөвөөр хөтөлж байх нь олон талын ашиг тустай болох нь эргэлзээгүй бөгөөд харин бүртгэлийн дэвтрийг нэг стандартад оруулах явдал маш чухал байна. Орон нутагт хийсэн судалгааны явцад бүртгэл нь дутуу хагас, эмх цэгцгүй, төвд хандсан, үйлчлүүлсэн иргэдийг хооронд нь ялгах боломжгүй, үйлчлүүлсэн гэх иргэдийг олж уулзах боломжгүй зэрэг дутагдал түгээмэл байв.

Үйлчлүүлэгчийн бүртгэл нь ЭЗТТ-ийн ажлын тайланг бичих, ажилтны ажлыг үнэлэх, шагнал, урамшууллын асуудлыг шийдвэрлэх гол баримт нотолгоо болох учиртай. Мөн бүртгэл, тайлан нь цаашид ЭЗТТ, эрх зүйн туслалцааны үндэсний тогтолцоо оршин тогтнох хугацаанд бодлогын түвшинд шийдвэр гаргах, өөрчлөлт, сайжруулалт хийхэд бэлэн судалгааны эх материал болно.

Санал.

Өмгөөллийн үйлчилгээний стандарт

Эрүүгийн хэрэгт өмгөөллийн үйлчилгээ үзүүлэхэд ЭЗТТ-ийн өмгөөлөгч тодорхой төрлийн үйлдэл хийж, түүнийгээ баримтжуулж байх нь үйлчилгээний чанарт хяналт тавих, түүний ажлыг үнэлэх гол үндэс юм.

Санал

Сургалт, сурталчилгааны ажлын стандарт

Сургалт, сурталчилгааны ажлын талаар Санал 5-д тодорхой авч үзсэн. Судалгааны багийн зүгээс сургалт, сурталчилгааны ажилтан гэсэн тусдаа орон тоо байх шаардлагагүй гэж үзсэн. Гэхдээ сургалт, сурталчилгааны ажлыг орхигдуулж болохгүй. Үүнийг хоёр өмгөөлөгч үндсэн ажлынхаа зэрэгцээгээр хариуцах боломжтой. Сургалт, сурталчилгааны ажил бол угаас нэг байтугай хоёр, гурван хүн ч хүч хүрэхгүй нүсэр ажил юм. Тийм учраас паралегал гэдэг ойлголтыг нэвтрүүлж энэ чиглэлээр туслах хүч бий болгож, өмгөөлөгчийн чиг үүргийг үндсэндээ удирдан чиглүүлэх, хяналт тавих зэргээр хязгаарлаж болох юм. Сургалт сурталчилгааны ажлын ерөнхий бүдүүвчийг хавсралтад үзүүлэв.

Үндэслэл, тайлбар.

1. Сургалт, сурталчилгааны хүрээ хязгаарыг одоогийнх шиг үл гүйцэлдэх, хоосон амлалт, тунхаг биш илүү бодитой, амьдрал дээр бууж хэрэгжих агуулга, арга, хэлбэр рүү шилжүүлэх боломжтой. Үүний тулд сургалт, сурталчилгаа хоёрыг хооронд нь ялгаж оновчтой тодорхойлох шаардлагатай.
2. Сургалтаар төлбөрийн чадваргүй иргэнд улсын өмгөөлөгчөөр эрхээ хамгаалуулах наад захын мэдлэг, чадварыг эзэмшүүлнэ. Өөрийн эрх зөрчигдсөн байдлыг хэрхэн таньж ойлгох, өмгөөлөгчтэй хэрхэн холбоо барих, учир байдлаа хэрхэн товч тодорхой танилцуулах, хууль хяналтын байгууллага иргэний чадвар мөхөс байдлыг далимдуулан хэрхэн хэлмэгдүүлж байгаа бодит баримт, бусад төрийн байгууллага, албан тушаалтан иргэнийг хохироож байгаа бодит баримт, эрхээ хамгаалуулснаар амьдралд нь ямар ахиц дэвшил гарах зэрэг сэдвээр сургалт байж болно.³⁹ Сургалтыг баг, хорооны идэвхтэн, сайн дурынхан, бусад ажилтан, хуулийн сургуулийн дадлагын оюутан, хуульчийн сонгон шалгаруулалтад орохоор бэлтгэж байгаа хуулийн сургуулийн төгсөгч зэрэг бусад этгээдийг татан оролцуулах аргаар хэрэгжүүлэх нь хүртээмжийг нэмэгдүүлэх гол арга зам болж байна.

³⁹ Эдгээр нь өмгөөлөгч өөрөө хамгийн сайн мэдэх сэдэв юм.

3. Сурталчилгаа нь хоёр үндсэн чиглэлтэй байна. Нэгд, ЭЗТТ-ийг сурталчлах.⁴⁰ Хоёрт, хууль тогтоомж сурталчлах. Эхнийх нь ойлгомжтой. Мэдээлэл хүргэх бүхий л боломжтой арга хэрэгслийг ашиглавал зохино. Хоёр дахь нь төлбөрийн чадваргүй иргэдийн амьдралд шууд тусах хууль, журам, тэдгээрт орсон нэмэлт, өөрчлөлт, аливаа шинэ мэдээллийг сурталчлах явдал. Иргэний хууль, Эрүүгийн хууль гэх мэт суурь хууль тогтоомжийг сурталчлах нь ач холбогдлоор бага. Харин сургалтаар өмгөөлөгчид хандаж эрхээ хамгаалуулах чиглэлээр мэдлэг, чадвар эзэмшүүлэхэд ийм суурь хуулиуд хэрэглэгдэх нь зүйн хэрэг. Зүгээр нэг ийм тийм хууль байдаг, ингэж тэгж заасан байдаг гэж ерөнхий зүйл ярьж, таниулах гэж оролдох нь сурталчилгааны маш болхи хэлбэр болж байна.⁴¹ Сурталчилгааны материалыг өмгөөлөгч мөн өөрөө бэлтгэж, дээр дурьдсан бусад этгээдийн хүч дэмжлэгээр түгээх боломжтой. Сурталчилгааг айл өрхөөр явж хийх нь хамгийн үр дүнтэй болох нь судалгаанаас ажиглагдсан.⁴²

1. **Төлбөрийн чадваргүй иргэдэд хууль зүйн зөвлөгөө өгөх үйлчилгээнд оюутнуудыг хамруулах**

Төгсөөд хууль эрх зүйн үйлчилгээ үзүүлэх их дээд сургуулиудын оюутны тоог нэмэгдүүлэх, тэднийг хууль зүйн төвүүдэд ажиллуулж, туршлагажуулах, засаг захиргааны тухайн нэгжид үйлдэгдсэн ноцтой бус зарим хэргүүд дээр тодорхой хяналттайгаар оролцуулах шаардлагатай. Ийм үйл явцыг Өмнөд Африк, Австрали хоёр орон бодитойгоор хэрэгжүүлээд байгаа билээ. Оюутнуудыг хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх тогтолцоонд хамруулах үндсэн хоёр арга зам бий гэж үздэг. Нэгдүгээрт их дээд сургуулиудаар дамжуулж, тухайлбал оюутнуудын хичээлийн хөтөлбөрт хууль зүйн үйлчилгээ үзүүлдэг төвүүд дээр дадлага хийлгэх хөтөлбөрийг суулгаж өгөх нь чухал.

Жишээ нь Америкийн Өмнөд Каролин муж оюутнуудаа бага буурай орлогтой, хөдөлмөрийн чадваргүй иргэдэд хууль эрх зүйн тусламж үзүүлэхэд нь дэмжлэг үзүүлдэг. Хоёрдугаарт оюутнууд өөрсдөө сайн дураар хууль зүйн үйлчилгээ үзүүлдэг төвүүдэд ажиллах явдал юм. Энэ нь наад зах нь оюутнуудын ирээдүйн ажил хөдөлмөрийн үр дүнд сайнаар нөлөөлдөг.

2. **Paralegal-ийг нэвтрүүлэх**

АНУ Paralegal -ийг хууль зүйн чиглэлээр тодорхой сургалтанд хамрагдсан, туршлага хуримтлуулсан, хууль зүйн үйлчилгээ үзүүлдэг албан газар, аж ахуйн нэгжид ажиллаж хуульчийн хүлээх үүрэг хариуцлага бүхий ажил үүргийг гүйцэтгэж байсан этгээд гэнэ хэмээн томъёолсон байдаг. Англи улс үүнийг мөн мэргэжлийн өмгөөлөгч байх албагүй, гэхдээ хууль эрх зүйн мэдлэг боловсролтой гэдгийг гэрчлэх сургалтанд хамрагдаж туршлага хуримтлуулсан хүн байж болно гэж үздэг байна.

Монгол улсын хувьд Paralegal-ийг нэвтрүүлэх чиглэлээр олон улсын туршлагаас

⁴⁰ ЭЗТТ гэдэг нэрийг иргэд тэр бүр мэддэггүй боловч улсын өмгөөлөгч, томилгооны өмгөөлөгч гэх зэргээр өмгөөлөгчийг сайн мэддэг. Гэхдээ улсын өмгөөлөгч гэдгээс ЭЗТТ гэдэг нэрийг брэнджүүлэх нь эндээс авч болох үйлчилгээний цар хүрээний талаар иргэдийн дунд илүү өргөн ойлголт, төсөөлөл бий болгох ач холбогдолтой байж болох юм.

⁴¹ Дундговь, Баян-Өлгий аймагт ЭЗТТ-ийн ажилтан нугалбар тараах материал бэлтгэсэн байв. Зарим нь зүгээр хуулийн зүйл, заалтыг хуулбарлан хэвлэсэн байсныг судлаачдын баг шүүмжлэн анхааруулж байв.

⁴² Аймаг, сум, дүүргийн ядуу айл өрхөөр сард нэг удаа явахад болохгүй гэх газаргүй. Энэ бол иргэд хамгийн сайн хүлээж авдаг сурталчилгааг хүргэх зардал багтай энгийн арга.

төдийлөн суралцаагүй байгаа нь анхаарч үзвэл зохих нэг асуудал байж болох талтай. Мэдээж Paralegal-ийг нэвтрүүлэх тохиолдолд хууль зүйн боловсролын болон үнэлгээний стандартыг агуулсан эрх зүйн зохицуулалт шаардлагатай.

3. Хууль зүйн туслалцаа үзүүлдэг хуульч, өмгөөлөгчдийг дэмжих, тэдний үйл ажиллагаанд хөшүүрэг болох

- Шийтгэл
- Дэмжлэг
- Үр дүнгийн гэрээ

Хариуцлага хүлээлгэх

Өмгөөлөгч, хууль эрх зүйн үйлчилгээ үзүүлдэг хуульчдыг тохиолдсон хэргийг цаг тухайд нь шийдээгүй зэрэг ажил үүрэгтээ алдаа гаргасан тохиолдолд зохих хэмжээний хариуцлага хүлээлгэж болох юм. Тухайлбал Австрали, Англи зэрэг орнууд буруу зөвлөгөө өгснийх нь төлөө өмгөөлөгч, хуульчдыг тухайн хэргийн шүүхээс гадна өөр шүүхэд өгөх боломжтой байдаг. Мөн саяхнаас Шинэ Зеланд улс эзэн хааны зүгээс шүүгч өмгөөлөгчдийн талаар баримталдаг тэдний дархлааны талаарх хуучин үзэл баримтлалыг дагаж мөрдөхгүй байх шийдвэрийг гаргасан юм.

Дэмжлэг

Тухайн нэхэмжлэгч этгээдийн хэргийг авч үзэхдээ орлогынх нь хэмжээнд босго дүн тавих, тухайлбал жилийн орлого 5000 фунт стерлингээс бага байвал, үйлчилгээний шимтгэлийн хэмжээ харьцангуй бага байх.. гэх мэт байж болно.

Үр дүнгийн гэрээ

Хуульч, өмгөөлөгчдөд нэгж хугацаанд ноогдох тогтмол цалин хөлс бус хийснээр нь олгох хөлс, шагнал урамшууллын тогтолцоог нэвтрүүлэх

4. Шинэчлэл хийх бусад арга замууд

- Засгийн газрын зүгээс олон нийтэд туслах төсөл хөтөлбөрүүдэд оролцох аж ахуйн нэгж байгууллагуудыг дэмжих, тухайлбал үүнд татварын хөнгөлөлт байж болно.
- Төр засгийн зүгээс баримтлах иргэдэд чиглэсэн даатгалын бодлого хэрэгтэй.

Зарим хэрэгцээт цахим хуудас /Websites/

1. National Association of Licensed Paralegals - http://www.nationalparalegals.com/what_is_a_paralegal.htm
2. American Bar Association Standing Committee on Legal Assistants <http://www.abanet.org/legalservices/paralegals/def98.html>
3. University of North Carolina School of Law - <http://www.law.unc.edu/news/story.aspx?cid=240> accessed 08/02/2010
4. Sydney Law School Social Justice Program http://www.law.usyd.edu.au/news/docs_pdfs_images/2009/Social_Justice_Program_Brochure_Revised.pdf accessed 08/02/2010
5. University of Wollongong <http://www.uow.edu.au/law/undergrad/UOW068772.html>
6. Redfern Legal Centre Sydney, Australia - <http://www.rlc.org.au/volunteer/legal-assistants.html> accessed on 08/02/2010.

7. NSW College of Law 'Work Experience Rules – 5.1' <<http://www.collaw.edu.au/Future-Students/Practical-Legal-Training-Programs-and-Courses/Program-Components/Work-Experience-Component/Work-Experience-Component-Rules/>>

Ашигласан материал /Bibliography/**ARTICLES**

1. Oliver Bertin '*Lawyers see more work thanks to prepaid legal schemes*' Lawyers Weekly, 04 Feb. 2005. Available online <<http://www.lawyersweekly.ca/index.php?section=article&articleid=30>>
2. Adrian Evans, '*Pro Bono As It Stands Gives Lawyers A Buzz*' The Age, 08 August 2008
3. Selma Milovanovic '*Pro Bono Work Good for Law Students: Kirby*' The Age, 27th May, 2009.
4. Matthew Groves, Mark Derham '*Should Advocate's Immunity Continue?*' (2004) 28 Melbourne University Law Review 80
5. David J. McQuoid-Mason, '*Administration and Organization of Legal Aid in South Africa*' (Aug 26, 2003) unpublished.
6. Hennie Van As '*Legal Aid in South Africa: Making Justice a Reality*' [2005] Journal of African Law.
7. 'Gideon's Promise, Still Unkept' *The New York Times*. 18th March 1993.
8. 'Mongolian Based Law Firm to Open Legal Aid Clinic in China', 22 Feb 2008, available online <http://www.mongolia-web.com/general-news/1637-mongolian-based-law-firm-to-open-legal-aid-clinic-in-china>
9. Dyer, Clare. "Win or lose, no fee: pro bono week promotes free legal services." Pro Bono work. The Guardian. 6 June 2007
10. 'ABA Model Rule 6.1 Voluntary Pro Bono Service.' Pro Bono and Public Service. Retrieved 2 June 2007.
11. 'New York City Bar Association Releases Statement of Pro Bono Principles.' Retrieved 2 June 2007
12. 'NYSBA Pro bono defined', Pro Bono Affairs. Retrieved 2 June 2007.

BOOKS

1. Ainslie Lamb, John Littrich '*Lawyers in Australia*' (2007) The Federation Press
2. Deborah L. Rhode '*Access to Justice*' 2004 Oxford University Press.

CASES

1. D'Orta-Ekenaike v Victoria Legal Aid [2005] HCA 12.
2. Giannarelli v Wraith [1988] HCA 52
3. Arthur J S Hall & Co v Simons [2002] 1 AC 615
4. Lai v Chamberlains [2003] 2 NZLR 374.
5. Gideon v Wainwright 372 US 335.
6. Dietrich v R (1992) 177 CLR 292.

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

PRESENTATIONS

1. Mr Michael Kirby AC CMG, Address to the International Association of Law Schools, 26th May 2009
2. Presentations by management staff of the Johannesburg and Durban Justice Centres to the Lithuanian Legal Aid Governmental Working Group on 1 and 2 April 2003

REPORTS & OTHER DOCUMENTS

1. Australian Law Reform Commission '*Managing Justice – A Review of the Federal Civil Justice System*' Report No.89, 2000 at 306.
2. Commonwealth of Australia '*Inquiry Into Legal Aid and Access to Justice*' 8th June 2004.
3. UK Ministry of Justice '*Legal Aid: Refocusing on Priority Cases – Consultation Paper*' 03 Feb 2010
4. Legal Affairs - Standing Committee, ACT Legislative Assembly, 25th March 1993. Hansard available online <http://www.hansard.act.gov.au/Hansard/1993/pdfs/19930325.pdf>
5. Candidate Attorney Performance Contract, Legal Aid Board 2007/2008
6. Amendment to Attorney's Act (1979) SA
7. Prisoner's Counsel Act (1836) UK
8. Canadian Charter of Human Rights and Freedoms (1982)

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

**УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ЧУУЛГАНЫ ХУРАЛДААНЫ ДЭГИЙН ТУХАЙ ХУУЛИЙН
7 ДУГААР ЗҮЙЛИЙН 7.1 ДЭХ ХЭСГИЙН ЗААЛТТАЙ ХОЛБООТОЙ ГАДААД
ОРНУУДЫН ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА**

П. Амаржаргал, Ч. Базар, Ц. Болормаа, Г. Гэрэл, Б. Хатантуул

**УИХ-ын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 7 дугаар зүйлийн
7.1 дэх хэсгийн заалттай холбоотой судалгаа**

2010 оны 12 сарын 30 нд нэмэлт өөрчлөлт орсон “Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуульд” нэгдсэн хуралдаанаас бусад нээлттэй хуралдаанд зөвхөн хэлэлцэж байгаа асуудлыг боловсруулахад оролцсон ажлын хэсгийн бүрэлдэхүүн, нам, эвслийн бүлгийн ажлын албаны ажилтнууд, Тамгын газрын ажилтнууд болон гишүүдийн зөвлөх, туслахууд оролцож болохоор хуульчилсан билээ. Энэхүү заалттай холбоотой олон улсын жишгийг харьцуулан судаллаа.

Судалгааг Австрали, АНУ, БНХАУ, Япон, ОХУ, Франц, Шинэ Зеланд, ХБНГУ, Турк зэрэг есөн улс орны парламентын хуралдааны дэгийг зохицуулсан эрх зүйн актуудын хүрээнд авч үзэж. Мөн Парламентын хэлбэр, байнгын хорооны нээлттэй ба хаалттай болон хосолсон хуралдаантай улс орнуудын судалгааны жагсаалт гаргалаа. Эдгээр улс орнуудын Парламентын хуралдааны дэгийг зохицуулсан эрх зүйн актуудын холбогдох хэсэг:

1. Япон Улсын Танхимын Дэгийн Тухай Дүрэм

- 140 дүгээр зүйл. Санал хураалт явагдаж байх хугацаанд бүх нэвтрэн орох танхимын хаалгыг хаана.
- 160 дугаар зүйл. Хуралдааны тэмдэглэлийг гишүүн бүрт болон олон нийтэд түгээн мэдээллэнэ.

2. Оросын Холбооны Улсын Төрийн Думын Регламент

- 39 дүгээр зүйл. Төрийн Думын хаалттайгаас бусад хуралдааны дэлгэрэнгүй тэмдэглэлийг хэвлэн нийтлэнэ.

3. Францын Үндэсний Ассамблейн Хуралдааны Дэг

- 59 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэг. Нээлттэй хурал бүрийг тодорхойлж, бүрэн тайлбарыг албан ёсны сэтгүүлд нийтлэнэ.

4. ХБНГУ-ын Бундестагийн Дэгийн тухай хууль

- 69 дүгээр зүйл. Хороо нь хуулиар хаалттай хуралдах ёстой. Хороо нь хэлэлцэж буй асуудлын нэг хэсгийг болон бүхлээр нь хэлэлцэхэд олон нийтэд нээлттэй байх бөгөөд танхимын багтаамжаас шалтгаалан хэвлэл мэдээллийнхэн болон иргэдийг зөвхөн сонсогчоор хуралдаанд оролцуулах тохиолдолд хуралдааныг нээлттэй явуулж болно.

5. Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсын бүх ардын төлөөлөгчдийн их хурлын байнгын хороодын хуралдааны дүрэм

- 8 дугаар зүйл. Бүгд найрамдах хятад ард улсын ардын хурлын байнгын хорооны хуралдаан голдуу нээлттэй явагддаг. Хуралдаан эхлэх үед дотоодын хэвлэл мэдээллийн албыг урьж болон зохион байгуулж хуралдаанд оруулна. Байнгын хорооны хуралдаанд ажиглагчийн суудал байх ба үйлдвэрчний эвлэл, эмэгтэйчүүдийн холбоо болон эв хамтын залуучуудын эвлэл зэрэг нийгмийн байгууллагын хариуцагчийг ажиглагчаар оролцуулна.

6. Шинэ Зеландын Төлөөлөгчдийн танхимын Дэгийн тухай хууль

- 235 дугаар зүйл. Сонсголоос бусад тохиолдолд хороо нь хаалттай хуралдах ба Төлөөлөгчдийн танхимд хурлын дүнг илтгэх хүртэл мэдээлэл нууц байна.
- 238 дугаар зүйл. Хуралдаан даргалагч олон нийтэд тухайн асуудлаар мэдэгдэл хийж болно.

7. Турк улсын Үндэсний Их Хуралд хэвлэл мэдээлэлийн төлөөлөгчдийн ажиллах журам

- 14 дугаар зүйл. Парламентын сурвалжлагч нь нэгдсэн хуралдаан, зөвшөөрсөн тохиолдолд хороо болон намын бүлгүүдийн хуралд өөрсдөд нь тусгайлан бэлдсэн хэсгээс үзэж болно.

8. Австралийн Хуралдааны Дэг

- Байнгын хороодын хуралдаан хаалттай хуралддаг эсэх:

Австрали улсын хувьд байнгын хорооны хуралдаан нээлттэй явуулах боловч шаардлагатай тохиолдолд хаалттай явуулах журам бүхий улс юм. Австралийн Парламентын дээд, доод танхим болох Сенат болон Төлөөлөгчдийн танхимын Байнгын, Дэд, Тусгай, Хамтарсан, Сонгогдсон болон Үндсэн хороо /*Main committee*/, түүнчлэн Нэгдсэн Чуулганы хуралдаан хэрхэн явуулах дэгийг Танхимын “**Standing and Sessional Orders**” хэмээх баримт бичгийн дагуу явуулдаг байна. Тус мэдээлэлд Австралийн Парламентын доод танхим болох Төлөөлөгчдийн танхимын “**Standing and Sessional Orders**”-ыг сонгон холбогдох мэдээллийг түүвэрлэн үзлээ.

Тус баримт бичгийг Австралийн 41-р Парламентын Төлөөлөгчдийн Танхим 2004 онд шинэчлэн баталсан бөгөөд өнөөдрийг хүртэл нийт 16 удаа нэмэлт өөрчлөлт орсон бөгөөд сүүлд 2010 оны 10-р сарын 20-ны өдөр орсон өөрчлөлт байна. Хэдийгээр Австралийн Үндсэн хуулиар Парламентын хэлэлцүүлгийг нээлттэй явуулахаар заасан боловч “**Standing and Sessional Orders**” буюу Хуралдааны дэгийн 8-р бүлгийн 78-р зүйлд заасан “**Хаалттай хэлэлцэх асуудлууд**”-д дараахь зүйлүүд орсон байна. Үүнд:

78 дугаар зүйл: Дараахь асуудлууд болон тохиолдлуудад хаалттай хуралдах бөгөөд хуралдаанаар хэлэлцсэн асуудалтай холбогдуулан нэмэлт өөрчлөлт, санал зөвлөмж гаргана:

- (a) Гишүүний бүрэн эрхийн хугацааг сунгах тохиолдолд (*тус дэгийн 1-т*)
- (b) Тогтсон албан ёсны ажлын өдрийг зарлаагүй тохиолдолд (*тус дэгийн 46-ийн e- т*)
- (c) Гишүүн бусдад ямар нэгэн байдлаар нөлөө үзүүлэх тохиолдолд (*тус дэгийн 65-т*)
- (d) Гишүүн бусдад нөлөөлөх тохиолдолд (*тус дэгийн 75-т*)
- (e) Хуралдаан, хэлэлцүүлэг түр хугацаагаар хойшлогдсон тохиолдолд (*тус дэгийн 79-т*)
- (f) Гишүүн удаан хугацаагаар олон нийтэд байр сууриа илэрхийлээгүй тохиолдолд (*тус дэгийн 80-т*)
- (g) Тодорхой сэдвээр яаралтай хэлэлцүүлэх асуудал (*тус дэгийн 81-т*)
- (h) Тулгамдаж буй асуудлаарх хуулийн төсөл, яаралтай хэлэлцэх асуудлууд, түүнчлэн нэн яаралтай хэлэлцэх асуудлаарх тунхагын дагуу хаалттай хуралдана. (*тус дэгийн 82-83-т*)
- (i) Гишүүний бүрэн эрхийг түдгэдзүүлэх тохиолдолд – (*тус дэгийн 94-т*)

(j) Хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах асуудлаар Үндсэн хороо санал оруулсан тохиолдолд (дэгийн 153-м)

(к) Үндсэн хорооноос хуулийн төсөлтэй холбогдуулан илтгэл-тайлан хэлэлцүүлэхээр санал гаргасан тохиолдолд (дэгийн 153-м)

(l) Танхимд хуулийн төслийн хэтийн байдлын */further proceedings/* талаар хэлэлцэх тохиолдолд (дэгийн 197-м)

(m) Үндсэн хороонд хэлэлцэгдэх хуулийн төслийн талаар Танхимд санал оруулж буй тохиолдолд (дэгийн 198-м) байнгын хорооны хуралдааныг хаалттай явуулна.

Дэгийн дээрх заалттай холбогдуулан тодруулбал **Main Committee** буюу **Үндсэн хороо** хуулийн хоёрдугаар хэлэлцүүлгийг явуулах бөгөөд хуулийн төслийг зүйл заалт бүрээр нь нарийвчлан хэлэлцэж, ажил хэрэгч санал шүүмж энэ хорооны хуралдаан дээр өрнөдөг байна. Өөрөөр хэлбэл, Үндсэн хороо буюу Main Committee-д хуулийн төслийн гол зарчмын хэлэлцүүлгийг явуулдаг байна. Үндсэн хороонд Төлөөлөгчдийн танхимын бүх гишүүд багтана. Түүнчлэн, Хамтын Нөхөрлөлийн орнуудын нэгэн адилаар Австралид төсвийн хуулийн төсөл, гишүүний халдашгүй дархан байдал, нууцтай холбоотой аливаа асуудлаар хаалттай хэлэлцдэг байна. Эдгээрийг холбогдох хуулиудаар зохицуулсан байна.

- Парламентаас хэвлэл мэдээлэлтэй харилцах:

Парламентаас олон нийттэй харилцах асуудлын хувьд Парламентын дээд, доод Танхимын ажлын алба болох Тамгын газарт нээлттэй хуралдааныг Парламентын тусгай суваг болон вэбсайтаар шууд дамжуулах чиг үүрэг бүхий Радио нэвтрүүлгийн хэлтэс, Хэвлэл мэдээлэл, Харилцаа холбооны хэлтэс, Олон нийттэй харилцах хэлтэс үйл ажиллагаа явуулна.

- Радио нэвтрүүлгийн хэлтэс

Радио нэвтрүүлгийн хэлтэс нь Сенат, Төлөөлөгчдийн танхим, бүх байнгын хороодын нээлттэй хуралдаан, хэлэлцүүлэг, санал шүүмж, асуулгын цагийг орон даяар шууд дамжуулах үүргийг хүлээдэг хэлтэс юм. Уг хэлтэс нь бусад газар, хэлтэс, албадын нэгэн адил Парламентын ордонд байрлах бөгөөд 2 танхим бүхий телевизийн студи, хуралдааныг шууд дамжуулах удирдлагын өрөөнүүдтэй мэргэжлийн инженер, техникийн ажилчидтайгаар үйл ажиллагаагаа явуулдаг байна. Уг шууд нэвтрүүлгүүд нь орон даяар телевизийн сувгаар, дэлхий даяар Парламентын вэбсайтаар цацагддаг байна.

- Олон нийттэй харилцах хэлтэс

Олон нийттэй харилцах хэлтэс Парламентын үйл ажиллагааг олон нийтэд нээлттэй ил тод байлгах үндсэн чиг үүргийн дагуу ажилдаг. Иргэдийг Парламентын хоёр танхимын нэгдсэн хуралдаан болон Question time асуулт хариултын цаг, Парламентын ордонтой танилцуулах ажиллагааг хариуцан зохион байгуулдаг.

- Хэвлэл мэдээлэл харилцаа холбооны хэлтэс

Тус хэлтэсийн үйл ажиллагааны гол зарчим нь Парламентаас гарч буй аливаа шийдвэрийг нэг талыг барьсан, улс төржсөн байдал үүсгэлгүйгээр ард түмэнд бодитой мэдээлэл хүргэх үндсэн чиглэлтэй байна. Энэхүү зарчмыг хангахын тулд тус хэлтэс Парламентын сэтгүүлчид ажилладаг байна.

Хэвлэл мэдээлэл харилцаа холбооны хэлтэс нь Парламентын үйл ажиллагааг олон нийтэд ил тод, нээлттэй байлгах үндсэн чиг үүрэгтэйгээр үйл ажиллагаагаа явуулдаг. Уг хэлтэс нь улирал тутам хэлэлцэгдэж буй, анхаарал татсан, нийгэм эдийн засгийн ач холбогдол бүхий хуулийг олон нийтэд таниулах зорилгоор сэдэвчилсэн сэтгүүл гаргах

бөгөөд тухайн сэтгүүлээр тусгайлан телевизийн нэвтрүүлэг бэлдэж DVD форматад оруулан архивлан хадгалдаг байна.

Түүнчлэн Парламентын вэбсайтад тухайн хуультай холбоотой гишүүдийн байр суурь, ярилцлага, бэлдсэн нэвтрүүлгийг цаг тухайд нь байршуулах үүрэг хүлээн ажиллаж байна.

Уг хэлтэс нь бие даасан сэтгүүл, нэвтрүүлэг бэлдэх ажлаа 10 жилийн өмнөөс эхлүүлсэн туршлагатай байсан юм.

9. АНУ-ын Төлөөлөгчдийн танхим

АНУ-ын Төлөөлөгчдийн танхимын Нэгдсэн болон Байнгын хорооны хурал олон нийт болон хэвлэл мэдээллийн байгууллагад нээлттэй хуралддаг Төлөөлөгчдийн танхим нь олон нийтэд нээлттэй байх гэсэн зарчмыг гол болгодог.

Үйл ажиллагаагаа “Хуулийг хэрхэн хийх вэ” гэсэн хуралдааны журмаар явуулдаг. Үүнд:

- Нэгдсэн болон Байнгын хорооны хурал олон нийт болон хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлд байнгын нээлттэй байна;
- Хаалттай байх тохиолдол байх бөгөөд хэрвээ хэлэлцэж буй асуудал нь улсын нууцад хамаарах бол байнгын хорооны дарга гишүүдийн санал хураалтаар хуралдааныг “нээлттэй” эсвэл “хаалттай” явуулахыг тухайн үед нь шийдвэрлэнэ;
- Конгрессийг сурвалжлах хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлд тусгай зөвшөөрөл өгдөг бөгөөд зөвшөөрөл бүхий сэтгүүлч, хэвлэл мэдээллийн ажилтан сурвалжлах үйл ажиллагаагаа чөлөөтэй явуулдаг;
- Түүнчлэн тусгай зөвшөөрөл аваагүй ХМХ-ийн сэтгүүлч, ажилтнууд тухайн үед зөвшөөрөл авч нэгдсэн болон байнгын хорооны хуралдааныг сурвалжлах эрхтэй;
- Конгресс нь дэргэдээ Нэгдсэн болон байнгын хорооны хуралдааныг бүхэлд нь бичиж авах телестудитэй байдаг;
- Конгрессийн телестудийн бичлэгийг тусгай кабелийн телевизээр олон нийтэд 24 цагийн турш цацдаг. Тухайлбал, нэг өдөр 5 байнгын хороо хуралдлаа гэхэд бүгдийг нь дэс дарааллаар нь ямар нэгэн эвлүүлэг монтаж хийлгүйгээр олон нийтэд нэвтрүүлж үзүүлдэг;
- 2010 онд Конгрессийн нэгдсэн болон байнгын хорооны хуралдааныг нэвтрүүлэх кабелийн сувгаа 2-оор нэмэгдүүлсэн. Нийт 3 кабелийн телевиз 24 цагийн турш явж байна;
- Хэрвээ ХМХ-ийн сурвалжлагч хүсэлт гаргавал Конгрессийн телестудийн видео бичлэгийг авч, конгрессийн талаархи мэдээлэлдээ ашиглаж болно.

* * *

Хавсралт

“УИХ-ЫН ЧУУЛГАНЫ ХУРАЛДААНЫ ДЭГИЙН ТУХАЙ” ХУУЛИЙН 7 ДУГААР ЗҮЙЛИЙН 7.1 ДЭХ ХЭСГИЙН ЗААЛТТАЙ ХОЛБООТОЙ ГАДААД ОРНУУДЫН ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА

Улс орон	Эрх зүйн акт	Эх бичвэр, сурвалж	Байнгын хорооны хуралдааны мэдээллийг хэвлэл мэдээллээр түгээх журам	Тайлбар
• Парламентын хэлбэр				

1. Япон • Хоёр танхимтай	Танхимын Дэгийн тухай дүрэм	Article 160. The minutes shall be printed and distributed to each Member and be available to the general public. 1) http://www.sangiin.go.jp/eng/law/rothoc/index.htm	160 дугаар зүйл. Хуралдааны тэмдэглэлийг гишүүн бүрт болон олон нийтэд түгээн мэдээллэнэ.	Нээлттэй
2. ОХУ • Хоёр танхимтай	Думын регламент	Л.Өлзийсайхан Парламентын хуралдааны дэгийн онол, арга зүйн үндэс 2010, хуудас 168	39 дүгээр зүйл. Төрийн Думын хаалттайгаас бусад хуралдааны дэлгэрэнгүй тэмдэглэлийг хэвлэн нийтлэнэ.	Нээлттэй
3. Герман • Хоёр танхимтай	Дэгийн тухай хууль	Geschdftsordnung des Deutschen Bundestages 15	69 дүгээр зүйл. Хороо нь хуулиар хаалттай хуралдах ёстой. Хороо нь хэлэлцэж буй асуудлын нэг хэсгийг болон бүхлээр нь хэлэлцэхэд олон нийтэд нээлттэй байхаар шийдвэр гаргаж болно. Танхимын багтаамжаас шалтгаалан хэвлэл мэдээлэлийнхэн болон иргэдийг зөвхөн сонсогчоор хуралдаанд оролцуулах тохиолдолд хуралдааныг нээлттэй явуулж болно.	Хаалттай
4. Франц • Хоёр танхимтай	Хуралдааны дэг	Л.Өлзийсайхан Парламентын хуралдааны дэгийн онол, арга зүйн үндэс 2010, хуудас 337	59 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэг. Нээлттэй хурал бүрийг тодорхойлж, бүрэн тайлбарыг албан ёсны сэтгүүлд нийтлэнэ.	Нээлттэй
5. Шинэ Зеланд • Нэг танхимтай	Төлөөлөгчдийн Танхимын Дэг	Article.235 The proceedings of a select committee or a subcommittee other than during the hearing of evidence are not open to the public and remain strictly confidential to the committee until it reports to the House. Article.238 The chairperson of a select committee or a subcommittee may, with the agreement of the committee, make a public statement to inform the public of the nature of the committee's consideration of a matter.	235 дугаар зүйл. Сонсголоос бусад тохиолдолд Хороо нь хаалттай хуралдах ба Төлөөлөгчдийн танхимд хурлын дүнг илтгэх хүртэл мэдээлэл нууц байна. 238 дугаар зүйл. Хуралдаан даргалагч олон нийтэд тухайн асуудлаар мэдэгдэл хийж болно.	Хаалттай
6. Турк • Нэг танхимтай	Үндэсний Их Хуралд хэвлэл мэдээлэлийн төлөөлөгчдийн ажиллах журал	MADDE 14 – Parlamento Muhabirleri; Genel Kurul toplantılarını, izinli olarak da komisyon ve siyasi parti grup toplantılarını kendilerine ayrılan yerlerde izleyebilirler.	14 дугаар зүйл. Парламентын сурвалжлагч нь нэгдсэн хуралдаан, зөвшөөрсөн тохиолдолд хороо болон намын бүлгүүдийн хуралд өөрсдөд нь тусгайлан бэлдсэн хэсгээс үзэж болно.	Харас хаалттай

7. БНХАУ • Нэг танхимтай	Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсын Бүх Улсын Ардын төлөөлөгчдийн хурлын байнгын хороодын хуралдааны журам		8-р зүйл. Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсын Ардын хурлын Байнгын хорооны хуралдаан нээлттэй явагддаг. Хуралдаан эхлэх үед дотоодын хэвлэл мэдээллийн албыг урьж болон зохион байгуулж хуралдаанд оролцуулна. Байнгын хорооны хуралдаанд ажиглагчийн суудал байх ба үйлдвэрчний эвлэл, эмэгтэйчүүдийн холбоо болон эв хамтын залуучуудын эвлэл зэрэг нийгмийн байгууллагын хариуцагчийг ажиглагчаар оролцуулна.	Нээлттэй
--------------------------------	---	--	---	----------

<p>8. Австрали</p> <ul style="list-style-type: none"> • Хоёр танхимтай 	<p>Хуралдааны дэг</p>	<p>78 Matters not open to debate</p> <p>The following questions and motions are not open to debate, must be moved without comment and must be put immediately and resolved without amendment:</p> <p>(a) motion that a Member's time be extended (<i>standing order 1</i>);</p> <p>(b) motion that the business of the day be called on (<i>standing order 46(e)</i>);</p> <p>(c) motion that a Member be heard now (<i>standing order 65</i>);</p> <p>(d) motion that a Member be further heard (<i>standing order 75</i>);</p> <p>(e) motion that debate be adjourned (<i>standing order 79</i>);</p> <p>(f) motion that a Member be no longer heard (<i>standing order 80</i>);</p> <p>(g) motion that the question be now put (<i>standing order 81</i>);</p> <p>(h) question that the bill or motion be considered urgent, following a declaration of urgency (<i>standing orders 82 to 83</i>);</p> <p>(i) motion that a Member be suspended (<i>standing order 94</i>);</p> <p>(j) question that amendments made by the Main Committee be agreed to (<i>standing order 153</i>);</p> <p>(k) question that a bill reported from the Main Committee be agreed to (<i>standing order 153</i>);</p> <p>(l) motion that further proceedings on a bill be conducted in the House (<i>standing order 197</i>);</p> <p>(m) Question in the Main Committee that a bill be reported to the House (<i>standing order 198</i>).</p> <p>Should any of these questions be negative, no similar proposal shall be received if the Speaker is of the opinion that it is an abuse of the orders or forms of the House, or is moved for the purpose of obstructing business.</p>	<p>Хуралдааны дэгийн 78-р зүйл. Хаалттай хэлэлцэх асуудлууд:</p> <p>Дараахь асуудлууд болон тохиолдлуудад хаалттай хуралдах бөгөөд хуралдаанаар хэлэлцсэн асуудалтай холбогдуулан нэмэлт өөрчлөлт, санал зөвлөмж гаргана:</p> <p>-Гишүүний бүрэн эрхийн хугацааг сунгах тохиолдолд (<i>тус дэгийн 1-м</i>)</p> <p>-Тогтсон албан ёсны ажлын өдрийг зарлаагүй тохиолдолд (<i>тус дэгийн 46-ийн е-м</i>)</p> <p>-Гишүүн бусдад ямар нэгэн байдлаар нөлөө үзүүлэх тохиолдолд (<i>тус дэгийн 65-м</i>)</p> <p>-Гишүүн бусдад нөлөөлөх тохиолдолд (<i>тус дэгийн 75-м</i>)</p> <p>-Хуралдаан, хэлэлцүүлэг түр хугацаагаар хойшлогдсон тохиолдолд (<i>тус дэгийн 79-м</i>)</p> <p>-Гишүүн удаан хугацаагаар олон нийтэд байр сууриа илэрхийлээгүй тохиолдолд (<i>тус дэгийн 80-м</i>)</p> <p>-Тодорхой сэдвээр яаралтай хэлэлцүүлэх асуудал (<i>тус дэгийн 81-м</i>)</p> <p>-Тулгамдаж буй асуудлаарх хуулийн төсөл, яаралтай хэлэлцэх асуудлууд, түүнчлэн нэн яаралтай хэлэлцэх асуудлаарх тунхагын дагуу хаалттай хуралдана. (<i>тус дэгийн 82-83-м</i>)</p> <p>-Гишүүний бүрэн эрхийг түдгэдзүүлэх тохиолдолд (<i>тус дэгийн 94-м</i>)</p> <p>-Хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах асуудлаар Үндсэн хороо санал оруулсан тохиолдолд (<i>дэгийн 153-м</i>)</p> <p>-Үндсэн хорооноос хуулийн төсөлтэй холбогдуулан илтгэл-тайлан хэлэлцүүлэхээр санал гаргасан тохиолдолд (<i>дэгийн 153-м</i>)</p> <p>-Танхимд хуулийн төслийн хэтийн байдлын <i>further proceedings/</i> талаар хэлэлцэх тохиолдолд (<i>дэгийн 197-м</i>)</p> <p>-Үндсэн хороонд хэлэлцэгдэх хуулийн төслийн талаар Танхимд санал оруулж буй тохиолдолд (<i>дэгийн 198-м</i>) байнгын хорооны хуралдааныг хаалттай явуулна.</p>	<p>Нээлттэй бөгөөд хаалттай хуралдах тусгай тохиолдлууд байдаг.</p> <p>“Үндсэн хуулиараа Парламентын хуралдаан нээлттэй байхаар заасан ч “Хуралдааны дэг”-ийн 8-р бүлгийн 78-р зүйлд Парламентын хороодын гол хороо болох Үндсэн Хорооны хуралдааныг хаалттай явуулах гол үндэслэлийг заасан</p>
---	-----------------------	--	--	--

<p>9. АНУ</p> <ul style="list-style-type: none"> • 2 танхимтай 	<p>АНУ-ын Төлөөлөгчдийн танхим</p> <p>"Хуулийг хэрхэн хийх вэ"</p>	<p>"HOW OUR LAWS ARE MADE"</p> <p>By John V. Sullivan, Parliamentarian, U.S. House of Representatives</p>	<p>-Нэгдсэн болон Байнгын хорооны хурал олон нийт болон хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлд байнгын нээлттэй байна;</p> <p>-Хаалттай байх тохиолдол байх бөгөөд хэрвээ хэлэлцэж буй асуудал нь улсын нууцад хамаарах бол байнгын хорооны дарга гишүүдийн санал хураалтаар хуралдааныг "нээлттэй" эсвэл "хаалттай" явуулахыг тухайн үед нь шийдвэрлэнэ;</p> <p>-Конгрессийг сурвалжлах хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлд тусгай зөвшөөрөл өгдөг бөгөөд зөвшөөрөл бүхий сэтгүүлч, хэвлэл мэдээллийн ажилтан сурвалжлах үйл ажиллагаагаа чөлөөтэй явуулдаг;</p> <p>-Тусгай зөвшөөрөл аваагүй ХМХ-ийн сэтгүүлч, ажилтнууд тухайн үед зөвшөөрөл авч нэгдсэн болон байнгын хорооны хуралдааныг сурвалжлах эрхтэй;</p> <p>-Конгресс нь дэргэдээ Нэгдсэн болон байнгын хорооны хуралдааныг бүхэлд нь бичиж авах телестудитэй байдаг;</p> <p>-Конгрессийн телестудийн бичлэгийг тусгай кабелийн телевизээр олон нийтэд 24 цагийн турш цацдаг.</p> <p>Тухайлбал, нэг өдөр 5 байнгын хороо хуралдлаа гэхэд бүгдийг нь дэс дарааллаар нь ямар нэгэн эвлүүлэг монтаж хийлгүйгээр олон нийтэд нэвтрүүлж үзүүлдэг;</p> <p>-2010 онд Конгрессийн нэгдсэн болон байнгын хорооны хуралдааныг нэвтрүүлэх кабелийн сувгаа 2-оор нэмэгдүүлсэн. Нийт 3 кабелийн телевиз 24 цагийн турш явж байна;</p> <p>-Хэрвээ ХМХ-ийн сурвалжлагч хүсэлт гаргавал Конгрессийн телестудийн видео бичлэгийг авч, конгрессийн талаархи мэдээлэлдээ ашиглаж болно.</p>	<p>Нээлттэй</p>
---	--	---	---	-----------------

* * *

Ашигласан материал

- 1) Marry Dean, Japanese Legal System, and second edition 2002
- 2) Л.Өлзийсайхан Парламентын хуралдааны дэгийн онол, арга зүйн үндэс 2010
- 3) "Standing and Session Order" Австралийн Төлөөлөгчдийн Танхим, 2010.10.20-ны нэмэлт өөрчлөлт орсон байдлаараа

- 4) <http://www.sangiin.go.jp/eng/law/rothoc/index.htm> /Япон улс /
- 5) <http://www.text265.cn/qiyeguanli/gzzd/201005/110473.html> /Хятад улс/
- 6) http://news.qq.com/a/20090424/001405_1.htm /Хятад улс/
- 7) <http://www.aph.gov.au/house/pubs/standos/index.htm> /Австрали/
- 8) <http://www.parliament.nz/en-NZ/PB/SC/> /Шинэ Зеланд/
- 9) <http://www.tbmm.gov.tr/genser/m31.html> /Турк улс/
- 10) "HOW OUR LAWS ARE MADE" By John V. Sullivan, Parliamentarian, U.S. House of Representatives

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

МОНГОЛ УЛСЫН ТАМХИНЫ ХЯНАЛТЫН ТУХАЙ ХУУЛИЙН ХЭРЭГЖИЛТИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ БОЛОН ХУУЛИЙН ТӨСӨЛД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

(Захиалагч - УИХ-ын гишүүн А. Тлейхан)

Ц. Норовдондог (Ph.D), Ч. Онончимэг, Ц. Элбэгзаяа, О. Нарантуяа

Гарчиг

Нэг. Монгол Улсын Тамхины хяналтын тухай хуулийн хэрэгжилтийн өнөөгийн байдал

- Монгол Улсын Тамхины хяналтын тухай хууль болон бусад эрх зүйн зохицуулалт
- Тамхины хяналтын тухай хуульд хяналтын болон хариуцлагын зохицуулалтыг хэрхэн тусгасан, тамхины хяналтын тухай хууль хэрэгжихгүй байгаа шалтгаан нөхцөл

Хоёр. Тамхины хяналтын эрх зүйн зохицуулалтын талаар гадаадын зарим улс орны туршлага

- Оросын Холбооны Улс:
- Турк Улс:
- Англи Улс:
- Япон Улс:
- Испани Улс:

Гурав. Монгол Улсын Засгийн газраас өргөн барьсан Тамхины хяналтын тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөлд хийсэн шинжилгээ

Санал дүгнэлт

* * *

Монгол Улсын Тамхины хяналтын тухай хуулийн хэрэгжилтийн өнөөгийн байдал болон хуулийн төсөлд хийсэн шинжилгээ

Нэг. Монгол Улсын Тамхины хяналтын тухай хуулийн хэрэгжилтийн өнөөгийн байдал

Дэлхийн хүн амыг өвчлөл, нас баралтад хүргэж буй үхлийн шалтгаан хүчин зүйл нь тамхидалт юм. Тамхины утаа нь хүний эрүүл мэндэд хортой 4000 гаруй төрлийн хортой нэгдлийг агуулан багаар бодоход 43 орчим нь хорт хавдарыг үүсгэдэг бөгөөд одоогийн байдлаар дэлхий дээр нэг тэрбум хүн тамхи татаж байгаагийн 4/1 орчим нь насанд хүрэгчид, тамхины хэрэглээ нь жил болгон таван сая гаруй хүнийг үхэлд хүргэж байна гэсэн тоо баримт байна. Мөн түүнчлэн Дэлхийн Эрүүл Мэндийн Байгууллага /ДЭМБ/-ын мэдээллээр дэлхий дахинд тамхидалтаас үүдэлтэй өвчнөөр жил бүр 10 хүн тутмын нэг буюу 4 сая гаруй хүн нас бардаг гэсэн тооцоог гаргасан байна.¹

Хөгжиж буй орнуудад хүн амын хурдацтай өсөлтийн зэрэгцээгээр тамхины үйлдвэрлэл эрхлэгчдээс явуулж байгаа маркетингийн эрчимтэй үйл ажиллагааны улмаас тамхины хэрэглээ байнга өсөн нэмэгдсээр байна. ДЭМБ-ын судалгаагаар энэ зууны сүүл гэхэд нэг тэрбум хүн тамхинаас болж нас барах ба эдгээр нас баралтын дөрөвний гурав нь бага болон дунд орлоготой орнуудад тохиолдоно гэж тооцоолсон байдаг.

Манай улсын хувьд зах зээлийн харилцаанд шилжиж эхэлсэнээс хойшхи хугацаанд

тамхи импортлогчдын тоо улам бүр нэмэгдэж, тамхи хэрэглэгчдийн хүрээ эмэгтэйчүүд, охид, залуучуудаар өргөжин, тамхи татагсадын нас улам бүр залуужин, тамхи таталтын үзүүлэлтээр 1997 онд монгол эрэгтэйчүүд дэлхийд 42 дугаарт, эмэгтэйчүүд 67-р байранд орж байсан бол 2002 онд ДЭМБ-ийн мэдээлснээр манай улс тамхины хэрэглээгээр тэргүүлэх 10 орны тоонд орох болсон нь хүн амын тамхины хэрэглээ асар хурдацтай байгааг харуулж байна.²

Өндөр хөгжилтэй орнууд сүүлийн 40 гаруй жил тамхины хэрэглээг буруулах, хязгаарлахад чиглэсэн үр дүнтэй тамхины хяналтын стратеги боловсруулан хэрэгжүүлснээр тамхи хэрэглэгчдийн тоо эрс буурсан байна. Гэвч тамхи үйлдвэрлэн борлуулагч, улс дамнасан зарим томоохон компаниудын хувьд өөрийн тамхины зах зээлээ хадгалахын тулд хөгжиж буй орнууд руу тамхины үйлдвэрлэл, борлуулалтаа шилжүүлэн байршуулах, шууд болон шууд бус /*өнгө үзмжтэй савлалт, харьцангуй хямд үнэ, үнэгүй болон урамшуулалт худалдаа, тамхины нэр шошгыг бүтээгдэхүүнд ашиглах, хүмүүнлэгийн тусламж үзүүлэх гэх мэт*/ зар сурталчилгаа ашиглах зэргээр тамхи хэрэглэгчдийн тоог нэмэгдүүлэхийг чармайж байна.

1.1 Монгол Улсын Тамхины хяналтын тухай хууль болон бусад эрх зүйн зохицуулалт:

Тамхины тахалтай тэмцэх асуудал нь дан ганц эрүүл мэндийн бус, нийгэм, эдийн засгийн цаашилбал дэлхий нийтийн хөгжлийн тулгамдсан асуудал болж байгааг харгалзан үзэж дэлхий дахинд тамхидалтын тархалт, түүнтэй холбоотой өвчлөл, нас баралтыг бууруулах зорилгоор “Тамхины хяналтын суурь конвенц”-ийг 2003 оны 5 дугаар сарын 21-ний өдөр Женев хотноо хуралдсан ДЭМБ-ын 56 дугаар чуулганаар ДЭМБ-ын гишүүн 192 орон санал нэгтэй баталсан байна.

Монгол Улсын хувьд энэхүү Конвенцид нэгдэх тухай хуулийг Улсын Их Хурал 2003 оны 10 дугаар сарын 24-ний өдөр соёрхон баталсныг 2004 оны 1 дүгээр сарын 27-ны өдөр ДЭМБ албан ёсоор бүртгэж, олон улсын хэмжээнд баталгаажуулсан байна.

Төрөөс тамхины хэрэглээг тогтмол, тасралтгүй бууруулахад чиглэсэн удирдлага, зохион байгуулалт, нийгэм, эдийн засаг, эрх зүйн үр нөлөөтэй иж бүрэн арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх зорилго бүхий “Тамхины хяналтын тухай” хуулийг Улсын Их Хурлаас 4 бүлэг 13 зүйлтэйгээр 2005 оны 7 дугаар сарын 01-ний өдөр шинэчлэн баталсан. Энэ хуульд тамхины хяналт, тамхидалтыг бууруулах чиглэлийн зохицуулалтыг дараахь байдлаар тусгасан байна.

Тамхи тамхин бүтээгдэхүүний стандартын талаар:

Тамхины хяналтын тухай хуулийн 6.3-т “Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт үйлдвэрлэх, худалдах, импортлох, экспортлох тамхинд агуулагдах бохь, никотин, бусад хорт бодисын зөвшөөрөгдөх дээд хэмжээний стандартыг эрүүл мэндийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагатай зөвшилцөн Стандартчиллын Үндэсний зөвлөл батална” гэж заасан байдаг.

Энэ заалтын дагуу Үндэсний стандарчлал хэмжил зүйн үндэсний төвөөс тамхи, тамхин бүтээгдэхүүнд тавигдах дараахь стандартуудыг баталсан байна.

- 1/ Янжуур тамхи-Техникийн ерөнхий шаардлага /MNS 50245:2008/
- 2/ Хүнсний барааны агуулах-Техникийн ерөнхий шаардлага /MNS 5364:2004/
- 3/ Худалдааны газрын үйлчилгээний стандарт /MNS 5021:2001/
- 4/ Тамхи ба тамхин бүтээгдэхүүн-Тайлбар толь /MNS ISO10815:2001/

- 5/ Янжуур тамхи-дээж авах /MNS ISO8243:2001/
- 6/ Янжуур тамхи-Утааны конденсат дахь никотины хэмжээг тодорхойлох. Хийн хроматографийн арга /MNS ISO10315:2001/
- 7/ Тамхи, тамхин бүтээгдэхүүн. Чийг тодорхойлох жингийн арга /MNS 5127:2002/
- 8/ Тамхи, тамхин бүтээгдэхүүн. Никотин ба бохины хэмжээг тодорхойлох жингийн арга /MNS 5128:2002/
- 9/ Тамхи, тамхин бүтээгдэхүүн. Хлорорганик пестицид тодорхойлох /MNS 5129:2002/
- 10/ Тамхи, тамхин бүтээгдэхүүн. Фосфорорганик пестицид тодорхойлох /MNS 5130:2002/
- 11/ Хүнсний эрүүл ахуйн ерөнхий зарчим /MNS CAC/RCP1:2003/ зэрэг болно.

Тамхи тамхин бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгч, импортлогч, худалдаалагчид тавигдах шаардлага, тусгай зөвшөөрлийн талаар

Тамхины хяналтын тухай хуулийн 6 дугаар зүйлд Тамхи импортлох, экспортлох, үйлдвэрлэх, худалдахад тавих шаардлагыг хуульчилан зохицуулсан байдаг бөгөөд хуулийн 6.1-т Тамхи үйлдвэрлэх, импортлох, экспортлох, худалдах эрүүл ахуйн нөхцөл, тамхин дахь хорт бодисын агууламжийн талаархи эрүүл мэндийн дүгнэлтийг улсын мэргэжлийн хяналтын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллага тамхины төрөл тус бүрээр олгох;

Мөн хуулийн 7.1-т Тамхи үйлдвэрлэх, тамхины ургамал тарих үйл ажиллагаа эрхлэх тусгай зөвшөөрлийг хүнс, хөдөө аж ахуйн, тамхи импортлох үйл ажиллагаа эрхлэх тусгай зөвшөөрлийг үйлдвэр, худалдааны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагын саналыг тус тус үндэслэн Засгийн газар олгоно.

Тамхи үйлдвэрлэх, тамхины ургамал тарих тусгай зөвшөөрлийг сонгон шалгаруулалтын үндсэн дээр олгоно. Сонгон шалгаруулах журмыг Засгийн газар батах;

7.3-т Тамхи худалдах үйл ажиллагаа эрхлэх тусгай зөвшөөрлийг сум, дүүргийн Засаг дарга олгох тус тус хяналтын зөвшөөрлийг хуульчилсан байна.

Тамхи тамхин бүтээгдэхүүний зар сурталчилгааны талаар:

Тамхины зар сурталчилгаа явуулахыг Монгол Улсын Тамхины хяналтын тухай хууль, Зар сурталчилгааны тухай хууль болон Олон Нийтийн радио телевизийн тухай хуулиар хориглосон байдаг.

Тамхины хяналтын тухай хуулийн 8.1-т тамхийг дараахь хэлбэрээр сурталчлахыг хориглосон байна.

- Тамхи болон тамхины үйлдвэрийн нэр, тэмдэг, түүнтэй холбоотой зураг ашиглах замаар тамхийг хэвлэл, мэдээллийн хэрэгсэл, кино, интернэт, ханын самбар, зурагт хуудас, зар чимэглэл, зорчигчийн тийз болон бусад биет байдлаар сурталчлах;
- Хүүхдэд тамхи татахыг зааж сургах, өөгшүүлэх;
- Хуулийн этгээдийг тамхи болон тамхины үйлдвэрийн нэрээр нэрлэх;
- Тамхи үйлдвэрлэгчээс соёл урлаг, биеийн тамир, спортын болон бусад олон нийтийн арга хэмжээнд ивээн тэтгэгчээр оролцох, төрөл бүрийн хандив, тусламж, тэтгэлэг үзүүлэх;
- Эд бараа, хувцас, хэрэгслээний зүйлд тамхи болон тамхины үйлдвэрлэлийн зураг, нэр, тэмдэг хэрэглэх;
- Бусад хэлбэрээр тамхи сурталчилах.

8.2-т тамхины зар сурталчилгааны материалыг улсын хилээр оруулахыг хориглосон.

Гэвч тамхи үйлдвэрлэгчид болон тамхи импортлогч компаниудын хувьд өөрсдийн бараа, бүтээгдэхүүнийг мэдээллийн бүхий л сувгаар далд хэлбэрээр сурталчилсаар байна.

Жишээлбэл: тамхи үйлдвэрлэгч болон тамхи импортлогч компаниудын хувьд тамхины брэнд нэрийг өөрийн бүтээгдэхүүнд /тамхины нэр бүхий бал, үзэг, хөзөр, үнсний сав, түлхүүрийн оосор г.м/ хэрэглэх, шинэ тамхины дээжис тараах, баар рестронд тамхины “амталгаат” худалдааг урамшуулал хэлбэрээр явуулах, тамхины хайрцаг цуглуулсан тохиолдолд сугалаа гаргах, урамшуулал олгох, соёл, урлагын арга хэмжээг ивээн тэтгэх, тамхи зардаг цэгт сурталчилгаа байршуулах зэргээс гадна тамхины сурталчилгаа бүхий том самбаруудыг ашиглах, нэвтрүүлэг болон бусад арга хэмжээг ивээн тэтгэх, нэр цуутай хүмүүсээр тамхи сурталчилуулах, уут торонд лого наах, сонин хэвлэлд төлбөртэй нийтлэл нийтлүүлэх, тамхи үйлдвэрлэгч болон импортлогч компанийн нэрээр аливаа зар сурталчилгаа хийх зэрэг аргуудаар сурталчилсаар байна.³

Тамхи тамхин бүтээгдэхүүний албан татварын талаар:

Тамхины хяналтын тухай хуулийн 4.1.1-т “Тамхины татварыг тасралтгүй нэмэгдүүлэх замаар тамхины хяналт, хүн амын эрүүл мэндийг дэмжих үйл ажиллагааг тогтвортой санхүүжүүлж, насанд хүрээгүй иргэнийг тамхинд орохоос сэргийлэх, тамхины хэрэглээг” бууруулах зарчмыг баримтлана гэж заасан байдаг ба Онцгой албан татварын тухай хуулиар нарийвчлан зохицуулсан.

Тамхинд ногдуулах татварыг Онцгой албан татварын тухай хуулиар:

д/д

Онцгой албан татвар ногдуулах барааны нэр

Биет нэгж

Ногдуулах онцгой албан татварын хэмжээ /ам.долларт шилжүүлсэнээр/

Эх орны үйлдвэрийн бараа

Импортлоор авсан бараа

1. Янжуур болон түүнтэй адилтгах бусад тамхи

100 ширхэг

0.60

1.20

2. Дүнсэн болон түүнтэй адилтгах задгай тамхи

1 кг

0.30

0.90

Мөн түүнчлэн Тамхины хяналтын тухай хуулийн 6.2-т Улсын хилээр иргэдийн оруулж ирэх хувийн хэрэглээний тамхины тоо хэмжээг гаалийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага тогтооно гэж заасаны дагуу Гаалийн Ерөнхий газрын даргын 2006 оны 24 тоот тушаалаар батлагдсан “Зорчигчийн хувийн хэрэглээний эд зүйлийг улсын хилээр нэвтрүүлэх” журамд заасанаар 18 наснаас дээш зорчигч янжуур 200 ширхэг, сигар, навчин тамхи 50 ширхэг, задгай тамхи 250 граммаас илүүгүйгээр албан татваргүйгээр нэвтрүүлэхийг зөвшөөрсөн байна.

Хууль тогтоомж зөрчсөн тохиолдолд хүлээлгэх хариуцлагын талаар:

Хууль, тогтоомжийг мөрдүүлэхэд хуулийн хэрэгжилтийн байдлыг тодорхойлох асуудал чухал байдаг. Батлагдан гарсан хуулийн заалтыг мөрдөхгүй байх, эсвэл мөрдөх боломжгүй нь тодорхой болбол хууль нь зөвхөн цаасан дээр бичсэн үгнээс өөрцгүй болно. Хуулийг үр нөлөөтэй мөрдөхөд:

- Уг хуулийг мөрдүүлэх үүргийг бүрэн төгс мөрдүүлэх, биелүүлэх эрх бүхий байгууллагыг тодорхой зааж өгөх;
- Хуулийн зүйл заалтыг зөрчсөн тохиолдолд ногдуулах торгууль болон хариуцлагын арга хэмжээ нь тухай хуулийг зөрчсөн зөрчилөөс үүсэх хор хөнөөлтэй хэрхэн тохирч байгааг анхаарах;
- Хууль зөрчсөн тохиолдолд тухайн хор хохиролд бодитой үнэлгээ өгөх зорилгоор шүүхэд татах үр нөлөөтэй аргыг хүлээн зөвшөөрөх;
- Хууль зөрчигчдөд шийтгэл оноох нөхцөл бололцоог зохих түвшинд хангасан хууль мөрдөх ажиллагааг санхүүжүүлэх хэрэгтэй байдаг байна.

Улс орон бүр өөрийн нөхцөлд тохируулан торгуулийн дээд болон бусад хариуцлагын арга хэмжээг тогтоох нь зүйтэй юм. Тухайлбал: торгууль нь багаар бодоход хууль бус үйл ажиллагаа явуулснаас олж болох орлогын хэмжээнээс илүү байх ёстой. Манай оронд торгуулийн хэмжээ бага байгаа болон хууль бус үйл ажиллагаа явуулснаас олсон орлого нь торгуулийн хэмжээнээсээ хэт бага байгаа зэрэг нь гар дээрээс жижиглэнгийн худалдаа хийх, насанд хүрээгүй хүүхдүүдэд тамхи худалдаалах, зар сурталчилгаа, ивээн тэтгэлэг, урамшуулалт худалдаа зэрэг хууль хэрэгжихгүй шалтгаан нөхцөлийг бүрдүүлж байна.

Тамхины хяналтын тухай хуульд торгуулийн хэмжээг дараахь байдлаар тогтоосон байна.

- Иргэн 10000-50000 төгрөг
- Албан тушаалтан 40000-60000 төгрөг
- Хуулийн этгээд 200000-250000 хүртлэх төгрөгөөр торгохоор тогтоосон байна.

1.2 Тамхины хяналтын тухай хуульд хяналтын болон хариуцлагын зохицуулалтыг хэрхэн тусгасан, тамхины хяналтын тухай хууль хэрэгжихгүй байгаа шалтгаан нөхцөл

Төр засгаас тамхидалтын эсрэг бодлого боловсруулах, тамхидалтыг бууруулах талаар тодорхой арга хэмжээ авч ажилласан. Тухайлбал: тамхины татварыг нэмэгдүүлэх замаар тамхины хяналт, хүн амын эрүүл мэндийг дэмжих үйл ажиллагааг тогтвортой санхүүжүүлэх, хүүхдүүдийг тамхинд орохоос сэргийлэх, тамхины хэрэглээг бууруулах зэрэг тодорхой арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлсээр байна.

Одоо мөрдөж байгаа Тамхины хяналтын тухай хуульд тамхи ширхэглэн худалдахыг хориглосон, зар сурталчилгаа хийх, ивээн тэтгэх, дэмжлэг үзүүлэх үйл ажиллагаанд хориг тавьсан, тамхи худалдан авч болох насыг дээшлүүлж 18 болгосон зэрэг эерэг заалтууд олон байдаг.

Харамсалтай нь хуулийн хэрэгжилт хангалтгүй байна. Учир нь хяналт муу, хариуцлагын тогтолцоо сул байгаагаас бодитой үр дүн харагдахгүй, хүн амын дунд тамхидалт ихэссэн хэвээр байна.

НИТХТ-ээс 2009 оны 12 сард “Тамхи худалдах үйл ажиллагаа эрхлэх тусгай зөвшөөрөл олгох, хяналт тавих журам”-ыг баталжээ. Уг журамд зааснаар тамхи худалдах үйл ажиллагаа эрхлэх тусгай зөвшөөрлийг Тамхины хяналтын тухай хуулийг үндэслэн дүүргийн Засаг дарга олгохоор болсон байна. Мөн худалдаа, хоолны газрын үйлчилгээний стандартын шаардлага хангасан тухай мэргэжлийн хяналтын байгууллагын дүгнэлт гаргуулсан иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад тусгай зөвшөөрөл олгохоор заажээ.

Тусгай зөвшөөрөл авсан иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага нь стандарт, чанарын шаардлага хангасан тухай шинжилгээний дүгнэлттэй тамхийг худалдах үйл ажиллагаа явуулах бөгөөд тусгай зөвшөөрлийг гурван жилийн хугацаагаар олгохоор заасан байна.

Мөн баяр ёслол, биеийн тамирын уралдаан тэмцээн, аялал зугаалга, эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээний болон хүүхдийн байгууллага, соёл урлагийн газрууд дахь худалдаа үйлчилгээнд тамхи худалдахыг хориглосон байна. Их, дээд сургууль, ерөнхий

боловсролын сургуулиас 100 метрийн зайд тамхи зарах, 18 нас хүрээгүй хүнд тамхи худалдахыг хориглосон ба шаардлагатай тохиолдолд бичиг баримтыг нь үзэх, худалдаа, үйлчилгээний газруудад ширхэгээр, гудамж талбайд гар дээрээс худалдахыг хориглосон.

18 насанд хүрээгүй хүний бичиг баримтыг нь шалгаж, та насанд хүрээгүй тул тамхи зарахгүй гэж хэлдэг худалдагч байхгүй гэж хэлэхэд хэлсдэхгүй болов уу. Их дээд сургуулиудын үүдэнд болон ойролцоох ТҮЦ, дэлгүүрүүдэд ширхэгийн тамхи худалдаалах явдал тасрахгүй байсаар байна.

Энэ нь 2007 онд явуулсан “Дэлхийн залуучуудын тамхины хэрэглээний судалгаа”-ны дүнгээс харахад ЕБС-ийн 13-15 насны сурагчдын 81.1 хувь нь тамхийг худалдан авах боломж ихтэй, тэдний насыг үл харгалзан дэлгүүр, сургууль орчмын түргэн үйлчилгээний цэгээр тамхийг чөлөөтэй худалддаг, 60 хувь нь тамхины зар сурталчилгааг хэвлэл, мэдээллийн хэрэгсэл болон гудамжны самбараас харсан гэж хариулснаас харагдаж байна.

Сурагчдын 79.1 хувь нь тамхийг олон нийтийн үйлчилгээний газар татахыг хориглосон хуулийн заалтыг мөрдүүлэх нь чухал гэж үзсэн байна. Эдгээр нь сурагчдын дунд тамхины хэрэглээг нэмэгдүүлэх хүчин зүйл болж байна. Энэ нь нэг талаар хууль зөрчигчдөд хүлээлгэх хариуцлагын хэмжээ бага буюу сул байгаа явдал мөн тамхины үнэ болон татварын хэмжээ бага байгаатай холбоотой.⁴

Тамхины бүтээгдэхүүний үнийг татварын өсөлтөөр нэмэгдүүлэх нь хэрэглээг багасгах хамгийн үр дүнтэй арга гэж үздэг. Дэлхийн хөгжилтэй орнуудын татвар өндөр байдаг гэнэ. Харин манай улсын хувьд татварын хэмжээ бага байгаа нь тамхидалтыг нэмэгдүүлэх үндсэн шалтгаан болж буй юм. Өөрөөр хэлбэл, тамхины үнийн өсөлт нь тамхичдын тоог цөөрүүлдэг бөгөөд тамхиа үргэлжлүүлэн татсан ч өдөртөө арай цөөн тамхи хэрэглэхэд хүргэдэг байна.

Тамхины өндөр татвар нь өсвөр насныхан болон ядуучуудыг тамхи хэрэглэхээс урьдчилан сэргийлэх, хэрэглээг багасгахад үр дүнтэй байдаг байна.

Үнэ өсөхөд залуу хүмүүс болон бага орлоготой тамхичид бусдыг бодвол 2-3 дахин илүүтэй тамхинаас гарч, эсвэл тамхи бага татдаг байна. Учир нь эдгээр хүмүүст тамхины үнийн өсөлт илүү мэдрэгддэг байна.

Тамхигүй орчинг бий болгох болон тамхины татварыг нэмэгдүүлэх нь тамхи таталтыг бууруулах хамгийн үр дүнтэй арга гэж үздэг.

Тамхи үйлдвэрлэгчид болон экспортлогч, импортлогчидын зүгээс тамхины эсрэг хууль тогтоомж, аливаа хөтөлбөр, арга хэмжээ авч хэрэгжүүлснээр ажлын байрны тоо болон улсын төсөвт орох тамхины татварын хэмжээ буурна гэж байнга ярьдаг. Гэхдээ тамхины хэрэглээнээс үүдэн гарах өртөг зардал улс орны эдийн засагт болоод хүн амын эрүүл мэндэд тамхины татвараас илүүтэйгээр хор хохирол учруулдаг.

Хоёр. Тамхины хяналтын эрх зүйн зохицуулалтын талаар гадаадын зарим улс орны туршлага

Оросын Холбооны Улс:

ОХУ-н Тамхины хяналтыг:

- “Тамхин бүтээгдэхүүний техникийн регламент” хууль /2008.12.03/
- “Тамхи татахыг хязгаарлах тухай” /2001.07.10/
- “ОХУ-ын Татварын хууль” /2000.08.05/
- “Зар сурталчилгааны тухай” /2006.03.13/
- “Гадаадад үйлдвэрлэсэн архи, тамхин бүтээгдэхүүний эргэлтэнд тавих төрийн хяналтыг чангатгах тухай” ОХУ-ын Ерөнхийлөгчийн зарлиг 1996.02.07 зэрэг хууль, эрх зүйн актаар зохицуулдаг.

ОХУ-д тамхины хяналтыг болон тамхины хяналтын тухай хуулийн хэрэгжилтийг Төрийн болон орон нутгийн хяналт шалгалтын байгууллага, эрх бүхий улсын байцаагч хэрэгжүүлдэг байна.

Тамхи болон тамхин бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгч, худалдаалагчид болон импортлогчид нь дараахь шаардлагыг хангаагүй тамхи тамхин бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, худалдаалахыг хориглодог байна.

- ОХУ-ын Эрүүл мэндийг хамгаалах төрийн гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагаас баталсан утаан дахь никотин, хатуулгийн агууламжийн талаарх эрүүл ахуйн хэм хэмжээнд нийцээгүй тамхийг үйлдвэрлэх, импортлох, бөөнөөр болон жижиглэн худалдах;
- тамхи татах хортой тухай анхааруулга, хорт бодисын агууламжийн тухай мэдээллийг наагаагүй;
- тамхийг ширхгээр худалдах, автомат ашиглан худалдах, хайрцагтаа 20-с илүү тоогоор савласан тамхи худалдах;
- эрүүл мэндийг хамгаалах байгууллага, соёлын байгууллага, биеийн тамир спортын байгууллага, боловсролын байгууллагын байр, талбай, түүнээс 100 м дотор талбайд тамхи татах;
- жижиглэнгийн дээд үнэ, үйлдвэрлэсэн он сар бичигдээгүй тамхийг үйлдвэрлэх, импортлох;
- тохирлын гэрчилгээ олгоогүй, марк наагаагүй зэрэг болно.

Харин дараахь газарт тамхи татахыг хориглосон байдаг.

- *Ажлын байр, хотын болон хот хоорондын тээврийн хэрэгсэл, 3 цагаас дээш хугацаагаар нисэх агаарын хөлөг, спортын хаалттай байгууламж, эрүүл мэндийн байгууллага, соёлын байгууллага, боловсролын байгууллагын байр болон талбай, төрийн байгууллагын байранд тус тус тусгай тамхи татахад зориулагдсан байраас бусад газарт тамхи татахыг хориглосон.*

Тамхи тамхин бүтээгдэхүүний татварын хувь хэмжээг ОХУ-ын Татварын хуулийн 22 дугаар бүлгээс харвал:

Төрөл зүйл

Ногдох татвар

2010.01.01-2010.12.31

2011.01.01-2011.12.31

2012.01.01-2012.12.31

Дүнсэн тамхи, зажилдаг тамхи, сордог тамхи, үнэрддэг тамхи, хамрын тамхи, шингэн тамхи болон кальяный (тамхин бүтээгдэхүүний түүхий эд)

1 кг - 422 руб. 00 коп

1 кг - 510 руб. 00 коп

1 кг - 610 руб. 00 коп

Навчин тамхи

1 ш - 25 руб. 00 коп

1 ш - 30 руб. 00 коп

1 ш - 36 руб. 00 коп

Шүүлтүүртэй тамхи

- 1000 ш - 205 руб. 00 коп + жижиглэнгийн дээд үнийн 6.5 хувь гэхдээ 1000 ш - 155 руб. 00 коп-аас хэтрэхгүй
- 1000 ш - 205 руб. 00 коп + жижиглэнгийн дээд үнийн 7.0 хувь гэхдээ 1000 ш - 305 руб. 00 коп-аас хэтрэхгүй
- 1000 ш - 305 руб. 00 коп + жижиглэнгийн дээд үнийн 7.5 хувь гэхдээ 1000 ш - 375 руб. 00 коп-аас хэтрэхгүй

Шүүлтүүргүй тамхи

- 1000 ш - 125 руб. 00 коп + жижиглэнгийн дээд үнийн 6.5 хувь гэхдээ 1000 ш - 155 руб. 00 коп-аас хэтрэхгүй
- 1000 ш - 175 руб. 00 коп + жижиглэнгийн дээд үнийн 7.0 хувь гэхдээ 1000 ш - 215 руб. 00 коп-аас хэтрэхгүй
- 1000 ш - 250 руб. 00 коп + жижиглэнгийн дээд үнийн 7.5 хувь гэхдээ 1000 ш - 305 руб. 00 коп-аас хэтрэхгүй

Бусад тамхи (сигарилл, биди, кретек)

- 1000 ш - 360 руб. 00 коп
- 1000 ш - 435 руб. 00 коп
- 1000 ш - 530 руб. 00 коп

Тамхи тамхин бүтээгдэхүүний хууль тогтоомж зөрчсөн тохиолдолд хүлээлгэх хариуцлагын арга хэмжээ нь ОХУ-ын Захиргааны хариуцлагын тухай хуульд зааснаар торгууль нь дараахь хэмжээтэй байна.

- Тамхи татахыг хориглосон тэмдэг, тэмдэглэгээтэй газар тамхи татсан тохиолдол 100 рубль;
- Зөвшөөрөлгүй газар тамхи татвал 1500-2000 рубль;
- Хуулийн этгээдийн торгуулийн дээд хэмжээ нь 40000 хүртлэх рубль;
- Албан тушаалтны торгуулийн дээд хэмжээ 4000 хүртлэх рубль байна.

* * *

Гурав. Монгол Улсын Засгийн газраас өргөн барьсан Тамхины хяналтын тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төсөлд хийсэн шинжилгээ

Хуулийн төсөлд шинээр нэмэлт болгож оруулсан зүйл, заалтууд / төслөөр/	Хуулийн төсөлд хийсэн дүн шинжилгээ
--	-------------------------------------

<p>5.3.Тамхины хяналтын талаар тамхи үйлдвэрлэгч хуулийн этгээд дараахь үүрэг хүлээнэ:</p> <p>5.3.1 тамхи үйлдвэрлэгч болон түүний хувьцаа эзэмшигчийн нэр, хаяг, эрхэлж байгаа үйл ажиллагаа, тамхины үйлдвэрлэлтэй холбоотой бусад мэдээллийг өөрийн цахим хуудаст байрлуулан нийтэд ил тод байлгах, эрх бүхий байгууллагаас тогтоосон хугацаанд үйл ажиллагаагаа тайлагнаж байх;</p> <p>5.3.2 эрх бүхий байгууллагаас баталсан тамхины хайрцаг, сав, баглаа боодолд тавигдах шаардлагыг батлагдсан өдрөөс хойш нэг жилийн дотор бүрэн хангасан байх.</p>	<p>1/ Тамхины хяналтын тухай хуулийн 5.2-т Тамхины хяналтын талаар иргэн, хуулийн этгээдийн хүлээх үүргийг заасан байдаг.</p> <p>2/ Тамхи үйлдвэрлэгчийн хувьцаа, нэр, хаяг зэрэг нь хувь хүн, байгууллагын нууцад хамаарах бөгөөд хуулийн төсөлд тусгасан эрх бүхий байгууллагаас тогтоосон хугацаанд үйл ажиллагаагаа тайлагнах гэдгийг хууль болон хуулийн төсөлд тодорхой бусаар тусгасан байна.</p> <p>Үүнд ямар эрх бүхий байгууллагаас тогтоосон хугацаа болон ямар байгууллагаас төслийн 5.3.2-т заасан шаардлагыг тогтоож байгаа зэрэг нь тодорхой бус байна.</p>
<p>8.3. Тамхины хил дамнасан зар сурталчилгаа, дэмжлэг, ивээн тэтгэх үйл ажиллагааг хориглоно</p>	<p>Хуулийн 8.1.4-т тамхи үйлдвэрлэгчээс соёл урлаг, биеийн тамир, спортын болон бусад олон нийтийн арга хэмжээнд ивээн тэтгэгчээр оролцох, төрөл бүрийн хандив, тусламж, тэтгэлэг үзүүлэхийг хориглосон заалт байгаа болно.</p>
<p>3.1.7. “тамхигүй орчин” гэж тамхины утааг харах, үнэрлэх, мэдрэх, хэмжих боломжгүй орчныг;</p> <p>3.1.8. “хаалттай орчин” гэж дээвэр, хана, талуудаар хүрээлэгдсэн орон зай (хийсэн материал, тухайн орон зайг түр зуур буюу байнга ашиглахаас хамаарахгүй)- г;</p> <p>3.1.9. “брэндийг өргөтгөх” гэж тамхи, тамхин бүтээгдэхүүний нэр, барааны тэмдэг, лого зэрэг бусад ялгарах онцлогийг тамхин бус бүтээгдэхүүн, үйлчилгээтэй холбоотой мэтээр ашиглахыг;</p> <p>3.1.10. “брэнд хуваалцах” гэж тамхин бус бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний нэр, барааны тэмдэг, лого зэрэг бусад ялгарах онцлогийг тамхи, тамхин бүтээгдэхүүн, тамхины компанитай холбоотой мэтээр ашиглахыг.</p>	<p>Хуулийн төслийн 3.1.8. “хаалттай орчин” гэсэн тодорхойлолтыг тусгасан боловч хуулийн төсөлд тусгаагүй байна.</p> <p>Мөн түүнчлэн брэндийг өргөтгөх, брэнд хуваалцах, лого зэрэг нэр томъёог жигдлэх шаардлагатай болно.</p>
<p>4.1.5. тамхины хяналт, нийгмийн эрүүл мэндийн асуудлаар тамхи үйлдвэрлэгчтэй харьцах үйл ажиллагаа нь ил тод, хариуцлагатай байх;</p> <p>4.1.6. тамхи үйлдвэрлэгч, түүний ашиг сонирхлын төлөө ажиллаж байгаа этгээдийг нээлттэй, хариуцлагатай зарчмаар ажиллах, үйл ажиллагаа явуулахыг шаардах;</p> <p>4.1.7. тамхи үйлдвэрлэгчийн үйл ажиллагаанд урамшуулал, татварын хөнгөлөлт болон бусад давуу тал олгохгүй байх;</p> <p>4.1.8. тамхины хяналтын тухай хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаанд тамхи үйлдвэрлэгчтэй өмчийн хэлбэр харгалзахгүйгээр нэгэн адил хандах;</p> <p>4.1.9.тамхины хяналтын тухай хууль тогтоомж боловсруулах асуудлыг тамхины үйлдвэрлэл эрхлэх асуудлаас ангид байлгах;</p> <p>4.1.10.нийгмийн эрүүл мэндийн бодлогыг боловсруулах, хэрэгжүүлэхэд тамхи үйлдвэрлэгчийн зүгээс хөндлөнгөөс оролцох стратеги, арга, нийгмийн эрүүл мэндийн бодлогыг тамхи үйлдвэрлэгчийн ашиг сонирхлоос хамгаалах шаардлага болон тамхи үйлдвэрлэгчийн зар сурталчилгаа, дэмжлэг, ивээн тэтгэх үйл ажиллагааны талаар төрийн бүх шатны байгууллага, олон нийт мэдээллээр хангагдсан байх.</p>	<p>- төслийн 4.1.7-т дурьдсан заалт нь Онцгой албан татварын тухай хуулийн 7.1.1-т заасан онцгой албан татвараас чөлөөлөх бараа болох Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт үйлдвэрлэн экспортод гаргасан 4.1.1. бүх төрлийн согтууруулах ундаа; 4.1.2. бүх төрлийн тамхи; 4.1.3. автобензин, дизелийн түлш; 4.1.4.суудлын автомашин/-д гэсэн хуулийн заалттай зөрчилдөж байна. Иймд энэхүү хуулийн зүйл заалтыг хуулийн төсөлд бусад хуультай уялдуулах эсхүл хуулийн төсөлд хүчингүй болгох бусад хуулийн зүйл заалтыг тодорхой болгох</p> <p>- Тамхины хяналтын тухай хуулийн 4.1.3-т тамхины хяналтын талаар бодлого, хөтөлбөр боловсруулж, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаанд тамхи үйлдвэрлэгчтэй холбоогүй хувийн хэвшлийн болон төрийн бус байгууллагын оролцоог дэмжих гэж заасан нь төслийн 4.1.9. тамхины хяналтын тухай хууль тогтоомж боловсруулах асуудлыг тамхины үйлдвэрлэл эрхлэх асуудлаас ангид байлгах гэсэн заалттай агуулгын хувьд ижил байна.</p>

<p>5.1.3. нийгмийн эрүүл мэндийн бодлого боловсруулах, хэрэгжүүлэх, бүх олон нийтийн боловсрол олгох чиглэлээр тамхи үйлдвэрлэгч, түүний ашиг сонирхлын төлөө ажиллаж байгаа хуулийн этгээд, иргэдтэй хамтран ажиллахаас татгалзах;</p> <p>5.1.4. тамхи үйлдвэрлэгчийн зүгээс санал болгож байгаа үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх, дүрэм, журмыг хүлээн зөвшөөрөх, дэмжих, батлахаас татгалзах;</p> <p>5.1.5. иргэн, хуулийн этгээдээс тамхи үйлдвэрлэгчтэй хамтран боловсруулсан тамхины хяналтын тухай хууль тогтоомж болон туслалцаа үзүүлэх саналыг хүлээн авах, дэмжлэг үзүүлэх, батлахаас татгалзах;</p> <p>5.1.6. тамхины хяналтын талаар нийгмийн эрүүл мэндийн бодлогыг боловсруулах, хэрэгжүүлэхэд оролцож байгаа төрийн албан хаагч, бусад ажилтан, зөвлөх, гэрээт ажилтны ашиг сонирхлын зөрчилтэй холбоотой асуудлыг шийдвэрлэж, хамтран ажиллахаас татгалзах</p>	<p>- Хуулийн төслийн 5.1.3-т заасан тамхи үйлдвэрлэгч, түүний ашиг сонирхлын төлөө ажиллаж байгаа хуулийн этгээд, иргэдтэй хамтран ажиллахаас татгалзах гэдэг нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 14.1-т заасан Монгол Улсад суугаа хүн бүр хууль, шүүхийн өмнө тэгш байна гэсэн заалтыг зөрчиж болзошгүй.</p> <p>- Хуулийн төслийн 4.1.8-т тамхины хяналтын тухай хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаанд тамхи үйлдвэрлэгчтэй өмчийн хэлбэр харгалзахгүйгээр нэгэн адил хандах гэсэн заалт, мөн хуулийн төслийн 5.1.4-т тамхи үйлдвэрлэгчийн зүгээс санал болгож байгаа үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх, дүрэм, журмыг хүлээн зөвшөөрөх, дэмжих, батлахаас татгалзах гэсэн заалтууд нь хоорондоо уялдахгүй.</p> <p>- Төслийн 5.1.5-т дурьдсан иргэн, хуулийн этгээдээс тамхи үйлдвэрлэгчтэй хамтран боловсруулсан тамхины хяналтын тухай хууль тогтоомж болон туслалцаа үзүүлэх саналыг хүлээн авах, дэмжлэг үзүүлэх, батлахаас татгалзах заалт нь төслийн 4.1.9-т дурьдсан тамхины хяналтын тухай хууль тогтоомж боловсруулах асуудлыг тамхины үйлдвэрлэл эрхлэх асуудлаас ангид байлгах гэсэн заалтууд нь хоорондоо агуулгын хувьд давхардсан байна.</p>
<p>5.2.3. тамхи үйлдвэрлэгчээс төрөл бүрийн хандив, тусламж, тэтгэлэг хүлээж авахаас татгалзах.</p>	<p>- Тамхины хяналтын тухай хуулийн 8.1.4-т тамхи үйлдвэрлэгчээс соёл урлаг, биеийн тамир, спортын болон бусад олон нийтийн арга хэмжээнд ивээн тэтгэгчээр оролцох, төрөл бүрийн хандив, тусламж, тэтгэлэг үзүүлэхийг хориглох гэсэн заалттай давхардсан.</p> <p>- Хуулийн төслийн 5.2.3-т зөвхөн төрийн байгууллагын хүлээх үүрэгт тусгасан нь бусад хуулийн этгээд, иргэдийг тамхи үйлдвэрлэгчээс төрөл бүрийн хандив, тусламж, тэтгэлэг хүлээж авах боломжтойгоор тусгажээ. Иймд одоо мөрдөгдөж байгаа тамхины хяналтын тухай хуулийн 8.1.4-т заалтыг хэвээр байлгаж энэхүү төслийн 5.2.3 заалтыг хасах.</p>
<p>6.7.13. интернэтээр тамхи худалдах</p>	<p>-Саналгүй</p>

<p>8.1.7. тамхи борлуулдаг аливаа цэгт сурталчилгааны ямар нэг элемент агуулаагүй, тамхины нэр, түүний үнийн жагсаалтаас бусад хэлбэрээр тамхин бүтээгдэхүүнийг биетээр дэлгэн харуулах;</p> <p>8.1.8. тамхины хайрцаг, сав, баглаа боодлын гадна болон дотор талд амьтны эсхүл өөр бусад дүрс, “хөгжилтэй” үг хэллэг, “сэтгэл татам үнэр”, “шинэлэг зүйл”, “улирлын чанартай савлагаа” зэрэг хэрэглэгчдийг татах аливаа хэлбэрийн мэдээлэл агуулсан байх;</p> <p>8.1.9 тамхи үйлдвэрлэгчийн “брэндийг өргөтгөх” болон “брэнд хуваалцах” үйл ажиллагаа;</p> <p>8.1.10. тамхи үйлдвэрлэгч өөрөө эсхүл өөр байгууллага, этгээдээр дамжуулан бусдад санхүүгийн болон эд материалын хандив тусламж үзүүлэх замаар тамхийг шууд, шууд бусаар сурталчлах;</p> <p>8.1.11. танигдахуйц тамхины брэнд, тамхины брэндийн дүрсийг үзвэр, үйлчилгээний орчны аливаа зүйлтэй зэрэгцүүлэх буюу түүний агуулгатай холбон харуулах;</p> <p>8.1.12. тамхины талаар худал ташаа, төөрөгдүүлсэн эсвэл буруу сэтгэгдэл төрүүлж болох бүх төрлийн сурталчилгаа.”</p>	
<p>6.5. Анхааруулгын загварыг эрүүл мэндийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага батална.</p> <ul style="list-style-type: none"> 6.5. Анхааруулгын загварыг эрүүл мэндийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага батална Нэг удаад зургаан төрлийн анхааруулгын загвар гаргах бөгөөд загварын солигдох хугацаа 3 жил байна. 	<p>- Тамхины хяналтын тухай хуулийн 6.3-т <i>Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт үйлдвэрлэх, худалдах, импортлох, экспортлох тамхинд агуулагдах бохь, никотин, бусад хорт бодисын зөвшөөрөгдөх дээд хэмжээний стандартыг эрүүл мэндийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагатай зөвшилцөн Стандартчиллын Үндэсний зөвлөл батална</i> гэж заасан дагуу Үндэсний</p>
<p>6.7.2. янжуурыг нэг хайрцагт 20 ширхгээс багаар савлах;</p> <ul style="list-style-type: none"> 6.7.2. янжуурыг нэг хайрцагт 20 ширхгээс цөөнөөр, ороож, гансаар татах зориулалттай дүнсэн тамхийг 200 граммаас багаар савлах; 	<p>стандарчлал хэмжил зүйн үндэсний төвөөс тамхи, тамхин бүтээгдэхүүнд тавигдах стандартуудыг баталсан болно. Янжуур тамхи-Техникийн ерөнхий шаардлага / MNS 50245:2008/ стандарт болон бусад</p>
<p>6.7.6. тамхины хайрцаг, сав, баглаа боодол дээр тухайн тамхийг бусад тамхинаас илүү хор нөлөө багатай гэж бичсэн;</p> <ul style="list-style-type: none"> 6.7.6. тамхины хайрцаг, сав, баглаа боодол дээр тухайн тамхийг бусад тамхинаас илүү хор нөлөө багатай гэсэн утгатай үг бичих буюу түүнтэй адилтгах лого, өнгө, брэндийн дүрс, тэдгээрийн хослол хэрэглэх гэж бичсэн; 	<p>стандарттай уялдсан эсэх талаар хуулийн төсөл болон танилцуулгад тусгагдаагүй байна. Янжуур тамхи-Техникийн ерөнхий шаардлага /MNS 50245:2008/ стандартын 7.4-т Тамхины хайрцаг, боодол дээр тухайн тамхийг бусад тамхинаас илүү хор нөлөө багатай гэсэн утгатай үг бичих буюу түүнтэй адилтгах тэмдэг, дүрс, өнгө, тэдгээрийн хослол хэрэглэхийг хориглоно гэж заасан байдаг.</p>

<p>8.1.4. тамхи үйлдвэрлэгчээс соёл урлаг, биеийн тамир, спортын болон бусад олон нийтийн арга хэмжээнд ивээн тэтгэгчээр оролцох, төрөл бүрийн хандив, тусламж, тэтгэлэг үзүүлэх;</p> <ul style="list-style-type: none"> 8.1.4. тамхи үйлдвэрлэгчээс эрүүл мэнд, боловсрол соёл урлаг, биеийн тамир, спортын болон бусад олон нийтийн арга хэмжээнд ивээн тэтгэгчээр оролцох, төрөл бүрийн хандив, тусламж, тэтгэлэг үзүүлэх; 	<p>- Саналгүй</p>
<p>8.1.6.бусад хэлбэрээр тамхи сурталчлах</p> <ul style="list-style-type: none"> 8.1.6. бага насны хүүхэд, залуучуудын сэтгэлийг татах гадна хэлбэр төрхөөрөө тамхин бүтээгдэхүүнтэй төстэй чихэр, зууш, тоглоом болон бусад бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэх, сугалаа, үнээгүй бэлэг, бүтээгдэхүүний үнээгүй дээж, тамхины худалдаатай холбоотой болон холбоогүй аливаа хэлбэрийн уралдаан, тэмцээн, хямдрал, урамшуулал, хөнгөлөлт, байгууллагаа сурталчлах болон бусад хэлбэрээр тамхи сурталчлах 	<p>Төслийн 8.1.6-т заалт нь Тамхины хяналтын тухай хуулийн 8.1.4-т тамхи үйлдвэрлэгчээс соёл урлаг, биеийн тамир, спортын болон бусад олон нийтийн арга хэмжээнд ивээн тэтгэгчээр оролцох, төрөл бүрийн хандив, тусламж, тэтгэлэг үзүүлэхийг хориглох гэсэн заалтын зарим үг хэллэгтэй утга санааны хувьд давхардсан. Тухайлбал: 8.1.6-ын тамхины худалдаатай холбоотой болон холбоогүй аливаа хэлбэрийн уралдаан, тэмцээн гэсэн нь хуулийн 8.1.4-т соёл урлаг, биеийн тамир, спортын болон бусад олон нийтийн арга хэмжээнд ивээн тэтгэгчээр оролцох</p>
<p>8.2. Тамхины зар сурталчилгааны материалыг улсын хилээр нэвтрүүлэхийг хориглоно</p> <ul style="list-style-type: none"> 8.2.Тамхины бүх төрлийн зар сурталчилгааны материалыг улсын хилээр нэвтрүүлэхийг хориглоно 	<p>- Саналгүй</p>
<p>9.1.Дараахь газар утаат тамхи татахыг хориглоно:</p> <ul style="list-style-type: none"> 9.1.Дараахь газар утаат тамхи татахыг хориглоно олон нийтийг дам тамхидалтаас сэргийлсэн тамхигүй орчин бүрдүүлнэ 	<p>- Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай хуулийн 12.1.6-т хэм хэмжээ тогтоогоогүй, тунхагласан шинжтэй буюу нэг удаа хэрэгжүүлэх заалт тусгахгүй байхаар заасан байна. Хуулийн төслийн 9.1-т олон нийтийг дам тамхидалтаас сэргийлсэн тамхигүй орчин бүрдүүлнэ гэж заасан нь хэм хэмжээ тогтоогоогүй тунхагласан шинжтэй заалт болсон байна.</p>
<p>11.1.Тамхины хяналтын тухай хууль тогтоомжийн биелэлтэд тавих төрийн хяналтыг Засгийн газар, бүх шатны Засаг дарга, мэргэжлийн хяналтын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллага, цагдаа болон хууль тогтоомжоор эрх олгогдсон бусад байгууллага, албан тушаалтан тус тусын эрх хэмжээний дагуу хэрэгжүүлнэ.</p> <ul style="list-style-type: none"> 11.1.Тамхины хяналтын тухай хууль тогтоомжийн биелэлтэд тавих төрийн хяналтыг Засгийн газар, бүх шатны Засаг дарга, мэргэжлийн хяналтын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллага, цагдаа болон хууль тогтоомжоор эрх олгогдсон бусад байгууллага, албан тушаалтан тус тусын эрх хэмжээний дагуу хэрэгжүүлнэ. Тамхины үйлдвэрлэл, импорт, худалдаа, үйлчилгээнд хяналт тавих журмыг Засгийн газар батална. 	<p>- Саналгүй</p>

Одоо мөрдөж байгаа хуульд оруулсан өөрчлөлт /төслөөр/	
<ul style="list-style-type: none"> 9 дугаар зүйл. Утаат тамхи татахыг хориглох газар 9 дүгээр зүйл. Утаат тамхи татахыг хориглох	
<ul style="list-style-type: none"> 9.1.Дараахь газар утаат тамхи татахыг хориглоно: 9.1.Дараахь газар утаат тамхи татахыг хориглоно	- Өөрчлөлтгүй
<ul style="list-style-type: none"> 9.1.1.нийтийн тээврийн хэрэгсэл, агаарын хөлөг; 9.1.1. Бүх төрлийн нийтийн тээврийн хэрэгсэл;	- Агаарын хөлөг гэдэг үг хасагдсан.
<ul style="list-style-type: none"> 9.1.2.галт тэрэгний болон усан онгоцны зорчигчдын өрөө /купе/, хонгил; 9.1.2.олон нийтийн үзвэр, үйлчилгээний газар;	- Нэмэлтээр орсон.
<ul style="list-style-type: none"> 9.1.3.шатахуун түгээгүүрийн газар, шатах, тослох, тэсэрч дэлбэрэх бодис, материалын үйлдвэр, түүний нөөцийн агуулах. 9.1.3. шатахуун түгээгүүрийн газар, шатах, тослох, тэсэрч дэлбэрэх бодис, материалын үйлдвэр, түүний нөөцийн агуулах;	- Өөрчлөлтгүй
9.1.4. зорчигч тээврийн буудал, зочид буудлын нийтийн үйлчилгээний танхим;	- Тамхины хяналтын тухай хуулийн 9.2.1-т заасан болно.
9.1.5. нийтийн хоол, худалдаа, баар, цэнгээний газар;	- Тамхины хяналтын тухай хуулийн 9.2.2-т заасан болно.
9.1.6. байгууллага, аж ахуйн нэгжийн ажлын байрны дотоод орчин.	- Тамхины хяналтын тухай хуулийн 9.2.3-т аливаа байгууллага, аж ахуйн нэгжийн албан байр гэж заасан болно.
9.2.Дараахь байгууллагын тусгайлан зөвшөөрөгдсөн цэгээс бусад газар утаат тамхи татахыг хориглоно: <ul style="list-style-type: none"> 9.2. Аж ахуйн нэгж, байгууллага хуульд заасан тамхины хяналтын үйл ажиллагаатай холбогдсон зохицуулалтыг байгууллагынхаа дотоод журамд тусгаж, хэрэгжилтэд нь хяналт тавина. 	- Тамхины хяналтын тухай хуулийн 9.4-т ... энэ хуульд заасан тамхины хяналтын үйл ажиллагаатай холбогдсон зохицуулалтыг байгууллагынхаа дотоод журамд тусгаж хэрэгжүүлнэ гэж заасан болно.
9.2.1.зорчигч тээврийн буудал, зочид буудлын нийтийн үйлчилгээний танхим;	-Хуулийн төслийн 9.1.4 болон 9.1.5-т оруулсан
9.2.2.нийтийн хоол, худалдаа, үзвэр, үйлчилгээ, баар, цэнгээний газар;	
9.2.3. аливаа байгууллага, аж ахуй нэгжийн албан байр.	
9.3.Хоёр ба түүнээс дээш үйлчилгээний танхимтай нийтийн хоолны газар тамхи татдаггүй хүмүүст зориулсан тусгай танхим ажиллуулна. <ul style="list-style-type: none"> 9.3. Аж ахуй нэгж, байгууллагын орох хаалга, хүлээлгийн танхим, хонгил, бие засах газар болон бусад шаардлагатай газарт тамхи татахыг хориглосон тэмдэг байрлуулна. 	- Тамхины хяналтын тухай хуулийн 9.3-т Хоёр ба түүнээс дээш үйлчилгээний танхимтай нийтийн хоолны газар тамхи татдаггүй хүмүүст зориулсан тусгай танхим ажиллуулна гэсэн заалт хасагдсан бөгөөд харин төслийн 9.3-т Аж ахуй нэгж, байгууллагын орох хаалга, хүлээлгийн танхим, хонгил, бие засах газар болон бусад шаардлагатай газарт тамхи татахыг хориглосон тэмдэг байрлуулна гэсэн заалт нэмэлтээр орсон.

<p>9.4. Энэ хуулийн 9.2-т заасан аж ахуй нэгж, байгууллага утаат тамхи татахыг зөвшөөрсөн, хориглосон газар зохих тэмдэг, анхааруулга тавих бөгөөд энэ хуульд заасан тамхины хяналтын үйл ажиллагаатай холбогдсон зохицуулалтыг байгууллагынхаа дотоод журамд тусгаж хэрэгжүүлнэ.</p> <ul style="list-style-type: none"> 9.4. Анхааруулах тэмдэг нь зөрчил илэрсэн тохиолдолд олон нийтийн мэдээлэл, гомдол, саналыг хүлээн авч шийдвэрлэх байгууллагын хаяг, утасны дугаар, албан тушаалтны нэрийг агуулсан байна. Анхааруулах тэмдгийн загварыг эрүүл мэндийн асуудал хариуцсан төрийн захиргааны төв байгууллага батална. 	<p>- Тамхины хяналтын тухай хуулийн 9.4-т ... энэ хуульд заасан тамхины хяналтын үйл ажиллагаатай холбогдсон зохицуулалтыг байгууллагынхаа дотоод журамд тусгаж хэрэгжүүлнэ гэж заасан болно.</p>
<p>5.2.1. тамхины хяналтын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, иргэдийг тамхинаас гарахад бүх талын дэмжлэг, туслалцаа үзүүлэх, дам тамхидалтаас сэргийлэх;</p> <ul style="list-style-type: none"> 5.2.1. тамхины хяналтын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, иргэдийг тамхинаас гарахад бүх талын дэмжлэг туслалцаа үзүүлэх, дам тамхидалтаас сэргийлэх арга хэмжээг тогтмол зохион байгуулах 	<p>- Төслийн 5.2.1-т арга хэмжээг тогтмол зохион байгуулах гэсэн нь Тамхины хяналтын тухай хуулийн 5.2-ын Тамхины хяналтын талаар иргэн, хуулийн этгээдийн хүлээх үүрэгт хуульчлах шаардлагатай эсэх</p>
<p>5.2.2. тамхины хэрэглээ, дам тамхидалтын улмаас хүний эрүүл мэнд, амь насанд учрах эрсдэл, хор нөлөөний талаар шинжлэх ухааны үндэслэлтэй мэдээлэл олж авах.</p> <ul style="list-style-type: none"> 5.2.2. тамхины хэрэглээ, дам тамхидалтын улмаас хүний эрүүл мэнд, амь насанд учрах эрсдэл, хор нөлөөний талаар шинжлэх ухааны үндэслэлтэй мэдээллээр иргэдийг хангах. 	
<p>6.4.1. тамхины хайрцагны эргэн тойрны гадаргууны гуравны нэгээс багагүй талбайг эзэлсэн байх;</p> <ul style="list-style-type: none"> 6.4.1. тамхины хайрцаг, сав, баглаа боодлын нүүр болон ар талын, хоёроос дээш талтай бол бүх гол нүүрэн хэсгийн гадаргууны дээд хэсэгт, хайрцаг, боодлыг задлах үед гэмтэхгүй байхаар хэвлэх бөгөөд тавин хувиас багагүй талбайг эзэлсэн байх. 	<p>- ДЭМБ-аас баталсан “Тамхины суурь конвенц”-ийн 11 дүгээр зүйлийн 1-Б-4-т амхин бүтээгдэхүүний гадна талын боодол, шошго нь тамхины хэрэглээнээс үүсэх хортой үр дагаварыг тайлбарласан эрүүл мэндийн анхааруулга нь тамхины хайрцагны ил харагдах хэсгийн 50 ба түүнээс дээш хувийг эзэлсэн байх, харин 30-аас доошгүй хувийг эзэлэх ёстой гэж заасан байдаг.</p>
<p>6.7.1. найрлагад нь агуулагдах бохь, никотин, бусад хорт бодисын хэмжээг заагаагүй буюу зөвшөөрөгдсөнөөс илүү хэмжээгээр агуулагдсан;</p> <ul style="list-style-type: none"> 6.7.1. тамхины хайрцаг, сав, баглаа боодол дээр бохь, никотин, бусад хорт бодисын хэмжээ, хугацаа дуусах огноог заасан, тамхины нэр нь стандарт өнгө, үсгийн фондоос өөр лого, өнгө, брэндийн дүрс, бусад сурталчилгааны мэдээлэлтэй байх. 	<p>- Хуулийн төслийн 6.7.1-т заасан тамхины хугацаа дуусах огноог заасан гэдэгт тамхины дуусах хугацаа гэж байдаг эсэх талаар тодруулах</p>

<p>8.1.1.тамхи болон тамхины үйлдвэрийн нэр, тэмдэг, түүнтэй холбоотой зураг ашиглах замаар тамхийг хэвлэл, мэдээллийн хэрэгсэл, кино, интернет, ханын самбар, зурагт хуудас, зар чимэглэл, зорчигчийн тийз болон бусад биет байдлаар сурталчлах;</p> <ul style="list-style-type: none"> 8.1.1.тамхи, тамхи ороодог цаас, тамхины шүүр, тамхи орооход хэрэглэгддэг төхөөрөмж, тамхины бусад дагалдах хэрэгсэл, тамхи үйлдвэрлэгчийн нэр, лого, тамхин бүтээгдэхүүн, түүний брэндийн нэр, барааны тэмдэг, тамхи үйлдвэрлэгчтэй холбоотой өнгө, өнгөний хослол, үг хэллэг, дизайн, зураг, дүрс, үнэр, дуу авиаг ашиглах, урлаг, соёлын жүжигчид, алдартай тамирчид зэрэг олны дунд нэр хүнд бүхий хүнийг оролцуулах замаар тамхийг хэвлэл, мэдээллийн хэрэгсэл, кино, загвар өмсөх үзүүлбэр, урлаг, спортын тоглолт, уралдаан тэмцээн, гар утас, бусад шинэ технологи, ханын болон гудамжны самбар, зурагт хуудас, зар чимэглэл, зорчигчийн тийз ашиглах болон бусад биет байдлаар сурталчлах. 	Саналгүй
<p>13.1.1.энэ хуулийн 6.4, 6.6, 6.7.1 - 6.7.6, 6.7.8, 8.2-т заасныг зөрчсөн бол иргэнийг 30000-50000, албан тушаалтныг 40000-60000, хуулийн этгээдийг 230000-250000 төгрөгөөр торгож, тамхи, болон хууль бусаар олсон орлогыг хураах</p> <ul style="list-style-type: none"> 13.1.1 энэ хуулийн 6.4, 6.6, 6.7.1 - 6.7.6, 6.7.8, 8.2-т заасныг зөрчсөн бол иргэнийг 30000-50000, албан тушаалтныг 40000-60000, хуулийн этгээдийг 300000-350000 төгрөгөөр торгож, тамхи болон хууль бусаар олсон орлогыг хураах 	<p>- Хуулийн төслөөр торгуулийн хэмжээ дараахь байдлаар өөрчлөгдсөн байна. Иргэн - өөрчлөгдөөгүй Албан тушаалтан - өөрчлөгдөөгүй Хуулийн этгээд – 70000-100000 төгрөгөөр нэмэгдсэн</p>
<p>13.1.2.энэ хуулийн 6.7.7, 6.7.9 - 6.7.12, 7.1-д заасныг зөрчсөн бол иргэнийг 20000-30000, албан тушаалтныг 30000-60000, хуулийн этгээдийг 200000-250000 төгрөгөөр торгож, тамхи болон хууль бусаар олсон орлогыг хураах</p> <ul style="list-style-type: none"> 13.1.2. энэ хуулийн 6.7.7, 6.7.9 - 6.7.12, 7.1-д заасныг зөрчсөн бол иргэнийг 30000-40000, албан тушаалтныг 50000-80000, хуулийн этгээдийг 300000-350000 төгрөгөөр торгож, тамхи болон хууль бусаар олсон орлогыг хураах 	<p>- Хуулийн төслөөр торгуулийн хэмжээ дараахь байдлаар өөрчлөгдсөн байна. Иргэн – 10000 төгрөгөөр Албан тушаалтан – 20000 төгрөгөөр Хуулийн этгээд – 100000-150000 төгрөгөөр нэмэгдсэн</p>
<p>13.1.3.энэ хуулийн 8.1.1- 8.1.3, 8.1.5, 8.1.6-д заасныг зөрчсөн бол иргэнийг 30000-40000, албан тушаалтныг 40000-60000, хуулийн этгээдийг 200000-250000 төгрөгөөр торгож, хууль бусаар олсон орлогыг хураах;</p> <ul style="list-style-type: none"> 13.1.3. энэ хуулийн 8.1.1-8.1.3, 8.1.5, 8.1.6-д заасныг зөрчсөн бол иргэнийг 30000-50000, албан тушаалтныг 60000-80000, хуулийн этгээдийг 300000-350000 төгрөгөөр торгож, хууль бусаар олсон орлогыг хураах; 	<p>- Хуулийн төслөөр торгуулийн хэмжээ дараахь байдлаар өөрчлөгдсөн байна. Иргэн – 10000 төгрөгөөр Албан тушаалтан – 20000 төгрөгөөр Хуулийн этгээд – 100000-150000 төгрөгөөр нэмэгдсэн</p>

<p>13.1.4.энэ хуулийн 8.1.4-т заасныг зөрчсөн бол албан тушаалтныг 40000-60000, хуулийн этгээдийг 200000-250000 төгрөгөөр торгож, сурталчлах үйл ажиллагааг нь зогсоох;</p> <ul style="list-style-type: none"> 13.1.4. энэ хуулийн 8.1.4-т заасныг зөрчсөн бол албан тушаалтныг 60000-80000, хуулийн этгээдийг 200000-250000 төгрөгөөр торгож, сурталчилгааны үйл ажиллагааг нь зогсоох; 	<p>- Хуулийн төслөөр торгуулийн хэмжээ дараахь байдлаар өөрчлөгдсөн байна. Албан тушаалтан – 20000 төгрөгөөр Хуулийн этгээд – өөрчлөгдөөгүй</p>
<p>13.1.5.энэ хуулийн 9.1, 9.2.-т заасныг зөрчсөн бол иргэнийг 5000-10000 төгрөгөөр торгох;</p> <ul style="list-style-type: none"> 13.1.5.энэ хуулийн 9.1-д заасныг зөрчсөн бол иргэнийг 10000-15000 төгрөгөөр торгох; 	<p>- Хуулийн төслөөр торгуулийн хэмжээ дараахь байдлаар өөрчлөгдсөн байна. Иргэн – 5000-10000 төгрөгөөр нэмэгдсэн</p>
<p>13.1.6.энэ хуулийн 9.3-т заасныг зөрчсөн бол хуулийн этгээдийг 100000-150000 төгрөгөөр торгох</p> <ul style="list-style-type: none"> 13.1.6. энэ хуулийн 9.2-т заасныг зөрчсөн бол албан тушаалтныг 60000-80000, 9.3-т заасныг зөрчсөн бол хуулийн этгээдийг 100000-150000 төгрөгөөр торгох 	<p>Хуулийн төслөөр торгуулийн хэмжээ дараахь байдлаар өөрчлөгдсөн байна. Албан тушаалтан – нэмэлтээр оруулсан Хуулийн этгээд – өөрчлөгдөөгүй байна.</p>
<p>8 дугаар зүйл. Тамхи сурталчлахыг хориглох</p> <ul style="list-style-type: none"> 8 дугаар зүйл. Тамхины зар сурталчилгаа, дэмжлэг үзүүлэх, ивээн тэтгэх үйл ажиллагааг хориглох 	<p>- Саналгүй</p>

* * *

САНАЛ ЗӨВЛӨМЖ

Засгийн газраас боловсруулан 2010 оны 10 дугаар сарын 25-нд Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлсэн Тамхины хяналтын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслийн хүрээнд энэхүү судалгааны ажлыг хийж гүйцэтгэн дараахь санал, дүгнэлтийг гаргаж байна.

1/ Тамхины хяналтын тухай хууль нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн төслөөр тамхидалтыг бууруулах чиглэлийн үндсэн эрх зүйн зохицуулалтыг тодорхой бус тусгасан байх бөгөөд хяналтыг сайжруулах чиглэлийн нарийвчилсан зохицуулалт тусгагдаагүй болно.

2/ Хуулийн төсөлд оруулах нэмэлт, өөрчлөлтийг энэхүү судалгааны гуравдугаар бүлэгт харьцуулан, дүгнэлтийг гаргасан болно. Энэхүү хуулийн төслийн хувьд зарим үг хэллэг, нэр томъёоны хувьд давхардсан, ойлгомжгүй байгаа болно. Иймд хуулийн төслийг бусад хууль тогтоомж болон “Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай” хуультай уялдуулах шаардлагатай болно.

3/ Одоо мөрдөж байгаа Тамхины хяналтын тухай хуулиар хууль тогтоомж зөрчигчид хүлээлгэх хариуцлага болох торгуулийн хэмжээг ихэсгэхээр хуулийн танилцуулгад тусгасан боловч хуулийн төсөлд торгуулийн хэмжээг иргэн 10000, албан тушаалтан 20000 хүртлэх, хуулийн этгээд 50000-100000 хүртлэх төгрөгөөр нэмсэн нь хуулийг хэрэгжүүлтийг сайжруулах боломжгүй юм. Иймд энэхүү торгуулийн хэмжээг 10000-100000 төгрөгөөр нэмэгдүүлэх бус хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээг тодорхой хувиар нэмэгдүүлсэн хэмжээгээр хуульд тусгах саналтай байна.

4/ Тамхины хяналтын суурь конвенцийн 16-р зүйлд насанд хүрээгүй хүнд тамхи худалдаалах болон насанд хүрээгүй хүнээр тамхи худалдуулахыг хориглох талаар тусгасан байдаг. Манайд 18 насанд хүрээгүй хүнд тамхи худалдаалахыг хориглосон хуулийн заалт байгаа хэдий ч хэрэгжилт хангалтгүй байгаа бөгөөд 18 насанд хүрээгүй хүнээр тамхи худалдаалуулахыг хориглох талаар хуулийн заалт байхгүй. Дэлгүүр

үйлчилгээний газруудад насанд хүрээгүй хүнд тамхи худалдаалахыг хориглосон ил харагдахуйц тэмдгийг байршуулах шаардлагатай байна.

5/ Мөн конвенцид насанд хүрээгүй хүний анхаарлыг татахуйц тамхи тамхин бүтээгдэхүүний хэлбэрээр хийгдсэн чихэр, хөнгөн зууш, тоглоом буюу өөр ямар нэг зүйл үйлдвэрлэж худалдаалахыг хориглох талаар тусгасан байдаг. Манай дэлгүүрүүд ялангуяа сургууль соёлын газруудтай ойролцоох ТҮЦ-үүдэд тамхины хэлбэрээр хийгдсэн чихэр, бохийг ширхэгээр худалдаалж, үүнийг гол төлөв сургуулийн хүүхдүүд худалдаж авдаг. Тиймээс дээрх заалтыг хуулинд тусгаж өгөх.

6/ Судлаачид дам тамхидалт нь тамхи татдаг хүмүүсээс ч илүүтэйгээр хорддог бөгөөд энэ нь тамхидалтаар үүсэх өвчлөлөөр нас барахад хүргэдэг гэсэн дүгнэлтийг санал нэгтгэйгээр гаргасан байдаг. Хэдий агааржуулагчтай байлаа ч гэсэн тамхи татдаггүй хүмүүсийг тамхи татдаг хүмүүстэй нэгэн орчинд байлгах нь тамхи татдаггүй хүмүүсийг хорт утаанаас хамгаалж чадахгүй байгаа нь тамхи татдаггүй хүмүүсийн эрх ашиг зөрчигдөж байна. Иймээс тамхи хэрэглэдэггүй хүмүүсийн эрүүл мэндийг хамгаалах үүднээс газар бүрт тамхигүй орчинг бий болгох шаардлагатай байна.

7/ Хуулийг хэрэгжилтийг сайжруулахын тулд дан ганц төрөөс анхаарах бус олон нийтийн дэмжлэг оролцоог нэмэгдүүлэх тамхигүй орчин бүрдүүлэхэд иргэдийн үүрэг роль чухал юм. Тухайлбал: төлбөргүй утасны дугаар ажиллуулан тамхийг насанд хүрээгүй иргэдэд, олон нийтийн газруудад ширхэгээр худалдаалж байгаа дэлгүүр, цэгүүдийн талаар иргэдээс тогтмол мэдээлэл авах, ингэснээр байцаагч нарын ажлын ачаалал буурах төдийгүй зардал хэмнэх, иргэдийн хууль хэрэгжүүлэхэд оролцох оролцоог нэмэгдүүлэх боломжтой юм.

8/ Монгол улс Тамхины хяналтын суурь конвенцийн дагуу тамхины хэрэглээг үр дүнтэй бууруулахад үндэслэн тамхины хяналтын цогц бодлогын зарим асуудлуудыг бодлогын баримт бичгүүдэд тусгагдах шаардлагатай байна. Үүнд:

- Тамхи үйлдвэрлэгчид болон импортлогчдын зүгээс тамхины хорт бодисын агууламж, тэдгээрийн ялгарах хэмжээг засгийн газарт үнэн зөвөөр мэдээлэх
- Тамхины хаана худалдаалахыг зөвшөөрсөн тухай мэдээллийг тамхины сав баглаан дээр байрлуулах талаар стандартад тусгах
- Тамхийг хүүхдэд худалдаалахгүй талаар тодорхой, харагдахуйц самбарыг тамхи худалдаалж буй бүх цэгүүдэд байрлуулах
- Чихэр, амттан, тоглоом зэрэг хүүхдийн сонирхлыг татахуйц зүйлсийг тамхины хэлбэртэй үйлдвэрлэх, ийм зүйлсийг худалдаалахыг хориглох зэрэг болно.

* * *

Ашигласан материал:

1. Тамхины хяналтын тухай Монгол Улсын хууль /2005.07.01/
2. Зар сурталчилгааны тухай Монгол Улсын хууль /2002.05.30/
3. Олон нийтийн радио, телевизийн тухай Монгол улсын тухай хууль /2005.01.27/
4. Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай Монгол улсын хууль /2000.05.12/
5. Эрүүл мэндийг тухай Монгол Улсын хууль /1998.05.07/
6. Онцгой албан татварын тухай Монгол Улсын хууль /2000.11.17/
7. Янжуур тамхи-техникийн ерөнхий шаардлага, Монгол Улсын стандарт /2008 он/
8. Онцгой албан татварын тэмдгийн үнийг шинэчлэн батлах тухай /2002.06.27/
9. Импортын архи, дарс, тамхины онцгой албан татвар болон онцгой албан татварын тэмдгийн талаархи мэдээлэл солилцох журам батлах тухай Үндэсний татварын ерөнхий газар, Гаалийн ерөнхий газрын даргын хамтарсан 159/446 тоот тушаал /2002/

10. Журам батлах тухай /зорчигчийн хувийн хэрэглээний эд зүйлс, эмэнд гаалийн бүрдүүлэлт хийх журам/ Гаалийн Ерөнхий газрын даргын 115 тоот тушаал /2002/
11. УИХ-ын тогтоол-Импортын барааны гаалийн албан татварын хувь, хэмжээ батлах тухай /1999.06.03 №27/
12. УИХ-ын тогтоол - Нийгмийн эрүүл мэндийн талаар төрөөс баримтлах бодлогыг батлах тухай /2001.11.08 №81/
13. УИХ-ын Тамгын газрын Судалгааны төв “Монгол Улс дахь тамхины зах зээлийн өнөөгийн байдал цаашид тамхины хэрэглээг бууруулах асуудлыг боловсронгуй болгох нь” тойм судалгаа
14. WHO report on the global tobacco epidemic
15. <http://www.smokefreeengland.co.uk/thefacts/the-regulations.html>
16. <http://www.legislation.gov.uk/ukpga-> Английн хуулийн сайт
17. <http://www.wisegeek.com/is-smoking-in-japan-illegal.htm>
18. <http://www.globalpost.com/dispatch/japan/100729/health-cigarette-tax-smoking-and-lung-cancer#>
19. http://www.huffingtonpost.com/2011/01/02/spain-enacts-tough-antism_n_803342.html
20. http://www.msnbc.msn.com/id/40876517/ns/world_news-europe/
21. www.consultant.ru
22. <http://www.no-smoke.org/document.php?id=235>
23. www.tobaccofreekids.org Model Legislation for Tobacco Control: A Policy Development and Legislative Drafting Manual Rose Nathan, JD,MPH
www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/875.htm

* * *

(Footnotes)

1. WHO report on the global tobacco epidemic
2. УИХ-ын Тамгын газрын Судалгааны төв “Монгол Улс дахь тамхины зах зээлийн өнөөгийн байдал цаашид тамхины хэрэглээг бууруулах асуудлыг боловсронгуй болгох нь” тойм судалгаа
3. УИХ-ын Тамгын газрын Судалгааны төв “Монгол Улс дахь тамхины зах зээлийн өнөөгийн байдал цаашид тамхины хэрэглээг бууруулах асуудлыг боловсронгуй болгох нь” тойм судалгаа
4. ДЭМБ-аас 2007 онд явуулсан “Дэлхийн залуучуудын тамхины хэрэглээний судалгаа”-ны тайлан
5. Тайлбар: Тамхины эсрэг хуулийг нь бүрэн эхээр нь олох боломжгүйгүйгээс зөрчлийн нарийвчилсан заалт, торгуулийг нарийвчлан оруулах боломжгүй байв/

УИХ.МН
СУДАЛГААНЫ САН

УЛС ТӨРИЙН НАМУУДЫН ГИШҮҮНЧЛЭЛИЙН АСУУДАЛ*Л. Батжав***АГУУЛГА****ОРШИЛ**

1. УЛС ТӨРИЙН НАМУУДЫН ГИШҮҮНЧЛЭЛИЙН ТАЛААРХИ ГАДААД ОРНУУДЫН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ, ОЛОН УЛСЫН ЧИГ ХАНДЛАГА
 - ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ УЛС ТӨРИЙН НАМ БҮРТГЭХ ҮЙЛ ЯВЦ
 - ДЭЛХИЙН ОРНУУДЫН УЛС ТӨРИЙН НАМЫН ТОГТОЛЦОО
 - УЛС ТӨРИЙН НАМГҮЙ ОРНУУДЫН ЖАГСААЛТ
2. МОНГОЛ УЛС ДАХЬ УЛС ТӨРИЙН НАМУУДЫН ГИШҮҮНЧЛЭЛИЙН БАЙДАЛ
 - МОНГОЛ УЛС ДАХЬ УЛС ТӨРИЙН НАМД ЭЛСЭХ, ГИШҮҮНЭЭС ТҮДГЭЛЗЭХ, ГАРАХ, ГИШҮҮНИЙ ЭРХ, ҮҮРГИЙН ХАРЬЦУУЛАЛТ
 - МОНГОЛ УЛСЫН ДЭЭД ШҮҮХЭД УЛСЫН БҮРТГЭЛТЭЙ УЛС ТӨРИЙН НАМУУДЫН МЭДЭЭЛЭЛ
3. МОНГОЛ УЛСЫН ИРГЭДИЙН УЛС ТӨРИЙН НАМЫН ХАРЬАЛАЛЫН ТАЛААРХИ СУДАЛГАА
4. НАМ ГИШҮҮНЧЛЭЛГҮЙ БАЙХ АСУУДЛААРХИ УЛС ТӨРИЙН ХҮЧИН БОЛОН ИРГЭДИЙН САНАЛ БОДОЛ
 - НАМ ГИШҮҮНЧЛЭЛГҮЙ БАЙХ АСУУДЛААРХИ УЛС ТӨРИЙН ХҮЧНИЙ ГИШҮҮДИЙН САНАЛ БОДОЛ
 - НАМ ГИШҮҮНЧЛЭЛГҮЙ БАЙХ АСУУДЛААРХИ ОЛОН НИЙТ, ИРГЭДИЙН САНАЛ БОДОЛ
5. ДҮГНЭЛТ
6. УЛС ТӨРИЙН НАМУУДЫН ТУХАЙ ЗАРИМ ХЭРЭГЦЭЭТ ЦАХИМ ХУУДАС, ХАЙХ СЭДЭВ
7. АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ
- 8.
9. ХАВСРАЛТ
 - САНАЛ АСУУЛГЫН ХУУДАС
 - МОНГОЛ УЛСАД ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА ЯВУУЛЖ БҮЙ УЛС ТӨРИЙН НАМУУДЫН МӨРИЙН ХӨТӨЛБӨРҮҮД

* * *

Оршил

УИХ-ын Тамгын газрын Судалгааны төвөөс “Улс төрийн намуудын гишүүнчлэлийн байдал” сэдэвт харьцуулсан судалгаа, мэдээлэлийг хийж гүйцэтгэв. Бид улс төрийн намыг ойлгохдоо засгийн эрхийг авахын төлөөх бүлэг хүмүүсийн нэгдэл гэж ойлгодог. Намын тухай энэ ардчилсан бус ойлголтыг 21 зууны дэлхий нийтийн ардчиллын үнэт зүйл болох хүний эрх, эрх чөлөө, иргэний оролцоотой холбож ойлгох цаг нэгэнт болжээ. Учир нь орчин үеийн ардчилал, дэлхий нийтийн хандлагатай мөр зэрэгцэн оршиж буй Монгол Улс өөрийгөө хүмүүнлэг, иргэний, чөлөөт ардчилсан гэж тодорхойлж л байгаа цагт улстөрийн нам ямар байх ёстой, гишүүнчлэлийн ямар бодлого баримталж байгаа вэ, ардчиллыг бэхжүүлэхийн тулд намууд ямар үүрэг гүйцэтгэдэг вэ, нам хатуу гишүүнчлэлгүй болчихоор парламентаа яаж сонгох вэ, ер нь улс төрийн ямар нөхцөл байдал үүсэх бол, нам гишүүнчлэлгүй болох нь ирээдүйгээ харсан хандлага мөн үү зэрэг асуултад хариулт өгөх, олон улсын жишгийг захиалагчид танилцуулахыг зорьж энэхүү судалгааг хийлээ.

Улстөрийн нам бол хүний эрх, эрх чөлөөг хангахын тулд нийгмийн идэвхитэй, оюунлаг иргэдийн улстөрийн эрх, эрх чөлөөт оролцоонд тулгуурласан “оюуны цөм” болсон байгууллага юм. Нам бол иргэдийн эрх чөлөө, улстөрийн оролцооны илэрхийлэл болж ардчиллыг бэхжүүлэхэд чухал үүрэгтэй, улстөрийн хариуцлагыг төлөвшүүлдэг нийгмийн

болон улстөрийн институт юм. Орчин үеийн намууд хатуу эсвэл сул гишүүнчлэлтэйгээс үл хамааран тухайн үнэт зүйлийг дэмжигч гишүүд болон сонгогчдод хэр хүрч, нээлттэй, хариуцлагатай байгаагаас хамааран сонгуульд ялалт байгуулдаг болсон.

Харин Монгол Улсад намуудын гишүүнчлэлийн хувьд ямар байна вэ? Судлаачид намуудыг хатуу гишүүнчлэлтэй гэж дүгнэдэг. Үнэхээр гишүүн элсүүлэх нь намын гол бодлого мөн эсэхийг судалж, гадаад орнуудаас авч хэрэгжүүлэх болохуйц туршлага бий эсэхийг тодорхойлох үүднээс энэхүү харьцуулсан судалгаа, мэдээлэлийг хийлээ. Ер нь Монгол Улсын хувьд 1990 онд улстөрийн нам төрийн ажлыг удирдах явдал дуусгавар болж байсан ч тухайн үедээ зарим нэг гол зарчмыг орхигдуулсан. Өөрөөр хэлбэл, төрийн албан дахь түшмэд, албан хаагчид зөвхөн нийтийн сонирхолд захирагдаж ажиллах тухай асуудал жинхэнэ утгаараа хуульчлагдаагүй үлдсэн. Энэ асуудлыг хөндөхийг зорилоо.

Судалгааны хамрах хүрээ:

Дэлхийн бүх орны улс төрийн намын тогтолцоо, гишүүнчлэл, эрх барьж буй нам, хамгийн сүүлд болж өнгөрсөн сонгуулийн асуудлыг тодорхой хүрээнд, Монгол Улсад үйл ажиллагаа явуулж буй бүх намуудын дүрмүүдийг нэгбүрчлэн судаллаа.

Судалгааны зорилго, зорилт:

Энэхүү судалгааны ажлын зорилго нь улс төрийн намуудын гишүүнчлэлийн асуудлаарх судалгааг дэлхийн бүх орныг хамруулан судлаж, олон улсын чиг хандлагыг захиалагчид мэдээлэх явдал юм. Судалгааны ажлын энэхүү зорилгыг хангах үүднээс дараах зорилтуудыг дэвшүүлж, шийдвэрлэхийг зорьсон болно. Үүнд:

1. Монгол Улсын улс төрийн намын тухай хуулийг гадаад улсуудын хуультай харьцуулан судлаж, нарийвчлан тодорхойлох,
2. Гадаадын зарим орны улс төрийн намыг бүртгэх үйл явц, дэлхийн улсуудын улс төрийн намуудын тогтолцоо, хамгийн сүүлд явуулсан сонгууль, эрх барьж буй нам зэрэг асуудалд шинжилгээ хийж, судалгааны дүгнэлт хийх,
3. Монгол Улс дахь гишүүнчлэлийн байдал, намд элсэх, гишүүнээс түдгэлзэх, гарах, гишүүний эрх, үүргийг судлах,
4. Монгол Улсын дээд шүүхэд бүртгэлтэй улс төрийн намуудын мэдээлэлийг нэгтгэх,
5. Монгол Улсын иргэдийн улс төрийн намын харьяалалын талаархи судалгаа хийж, нам гишүүнчлэлгүй байх асуудлаархи улс төрийн хүчин болон иргэдийн байр суурийг судлаж, нийгмийн санаа бодол, сэтгэл зүйд дүн шинжилгээ хийх.

Захиалагчид болон үргэлжлүүлэн судлах хүмүүст зориулж улс төрийн намуудын тухай зарим хэрэгцээт цахим хуудас, хайх сэдэв, ашигласан материалын жагсаалтыг дэлгэрэнгүйгээр оруулж, Монгол Улсад үйл ажиллагаа явуулж буй бүх намуудын мөрийн хөтөлбөрийг хавсралтаар оруулав.

1. УЛС ТӨРИЙН НАМУУДЫН ГИШҮҮНЧЛЭЛИЙН ТАЛААРХИ ГАДААД ОРНУУДЫН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ, ОЛОН УЛСЫН ЧИГ ХАНДЛАГА

• ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ УЛС ТӨРИЙН НАМ БҮРТГЭХ ҮЙЛ ЯВЦ

Нэгэнтээ байгуулагдсан улс төрийн намыг хэрхэн яаж бүртгүүлдэг вэ. Нам байгуулж бүртгүүлэхэд юу юу шаарддаг вэ. Энэ үйл ажиллагаа улс орон бүрт нэг мөр байдаг боловч бас өөр өөрийн онцлогтой байх юм. Ер нь бол нам бүртгүүлэх үйл ажиллагааг институтжих (нийгэмжих) гэдэг байна. Нэг ёсондоо хууль эрх зүйн хүрээнд албан ёсоор хүлээн зөвшөөрөгдөж нийгэмд хөл алхаж байна гэсэн үг. Монгол Улсад улс төрийн намыг Дээд шүүхэд бүртгэдэг. Харин Герман, Итали, Франц, Грек, Испани, Португал, Бразил

зэрэг улсад Намын үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх тухай хуулийн дагуу, Австри, Швейцарь, Финланд, Японд Сонгуулийн тухай хуулийн хүрээнд, АНУ, Мексикт манайх шиг шүүхийн шийдвэрээр буюу Дээд шүүх нь бүртгэж зөвшөөрөл олгосноор статусыг нь баталгаажуулдаг байна. Энэ бүх үйл ажиллагаа мэдээж тухайн улс бүрийн Үндсэн хуулийн хүрээнд явагддаг.

Бүртгэл:

Намыг бүртгэхдээ заавал буюу албан ёсоор, эсвэл сайн дурын буюу чөлөөт байдлаар “шийддэг” байна. Жишээ нь, Их Британи болон Шинэ Зеландад улс төрийн намыг заавал бүртгэдэггүй. Үүнийг иргэдийн хувийн үйл хэрэг хэмээн ойлгож, чөлөөт нэгдлийн үндсэн дээр хэрэгжиг, нам өөрийнхөө дүр төрхийг тунхаглаж түүгээрээ оршин тогтног гэж үздэг байна. Гэхдээ чөлөөт байдлыг эрхэмлэсэн энэ либерал үзэл эдүгээ цагт хуучин уламжлалтайгаа хамт хумигдсаар байна.

Үүний оронд улс төрийн намыг заавал бүртгэж байх эрх зүйн акт бүхий тогтолцоо ноёлох болжээ. Энэ нь дотроо бас янз бүр. Испани, Итали, Францад намыг Дотоод хэргийн яам нь, Бельги, Нидерландад (Голланд) Хууль зүйн яам нь, АНУ-ын Миссури мужид мужийн Төрийн нарийн бичгийн газар бүртгэдэг бол Португали, Бразилд манайх шиг шүүхийн шийдвэрээр Дээд шүүх нь бүртгэдэг байна. Энэтхэг, Мексик, Швейцарьт сонгууль явуулахын тулд байгуулагдсан байгууллагууд бүртгэдэг байна. Харин намыг татан буулгахад Герман, Франц, Португалид шүүхийн шийдвэрээр, Унгарт Үндсэн хуулийн хүрээнд, Германд Хууль зүйн яам, Швейцарьт тусгай бүртгэлээс хасагдсан нөхцөлд тухайн улс төрийн намын статусыг цуцалж хүчингүй болгодог байна.

Шаардлага:

Никарагуа Улсыг эс тооцвол дэлхийн ихэнх улс оронд улс төрийн нам байгуулахад урьдчилсан зөвшөөрөл аваад байдаггүй, шаарддаг ч үгүй байна. Хууль ёсны зөвшөөрөл бүхий статус авахын тулд албан ёсоор бичсэн материал шаардлагатай нь мэдээж. Энд тухайн намын нэр, бэлэг тэмдэг багтдаг. Ингэхдээ тэдгээр нь тухайн орны төр, шашны бэлэгдэлтэй адил бус байхыг урьдчилан сануулдаг байна.

Нам байгуулж, бүртгүүлэхэд аль ч улс оронд нэг голлодог зүйл нь тухайн намын гишүүд болон дэмжигчдийн тоо байдаг. Ихэнх улс оронд үүнийг харгалзан бүртгэдэг. Үүгээр үзэх юм бол Швейцарьт сонгогчдын 1,5 мянгаас доошгүй гарын үсэг цуглуулах шаардлагатай байдаг бол Португалид 5 мянган сонгогчийг төлөөлсөн байх үүрэгтэй. Эдгээр нь тухайн улсын сонгогчдын буюу сонгуульд оролцож санал өгөх насны нийт хүмүүсийн тоотой харьцуулсан хувь юм. Тухайлал, АНУ-ын 20-иод муж улсын хууль тогтоох байгууллага намуудаас сонгогчдын ерөнхий тооны хувиар илэрхийлсэн тодорхой тооны гарын үсгийг шаарддаг байна. Жишээ нь, өмнөд Дакотад энэ тоо 10 хувь байдаг бол Миннесотад 5 хувь байдаг. Ингэхдээ муж улсын түвшинд тухайн намын гишүүн ямар нэг албан тушаалтан сүүлийн сонгуульд нэр дэвшиж ялсан, эсвэл бүх нэр дэвшигчдийн төлөө санал өгсөн хүмүүсийн хувиас хамааран бүртгэдэг байна. Эдгээр нь сонгогчдын төлөөлөл болохоос биш манайх шиг хатуу гишүүнчлэлтэй улсынх шиг намын гишүүдийн тоог хэлж байгаа юм биш.

Учир нь барууны орнуудад намын гишүүнчлэл гэж бараг байдаггүй, зөвхөн дэмжигчид байдаг. Тиймээс тэнд намын гишүүдийн тоог харгалздаггүй. Харин яс гишүүнчлэлтэй орнуудын хувьд Унгарт нам бүртгүүлэхэд гишүүн-үүсгэн байгуулагчдын тоо 1000 байх ёстой байдаг аж. Мексикт энэ тоо 65 мянгаар хэмжигддэг байна.

Энэтхэгт бүр хэцүү, шат дараалсан том шаардлагатай. Энд нам бүртгүүлэхэд эхлээд бүс нутгийн статус авдаг. Дараа нь нийт үндэсний хэмжээнд зөвшөөрөгдөхөд нийт сонгогчдын 4 хувийн саналыг авсан байх ёстой. Ингэхдээ 5-аас доошгүй жил улс төрийн үйл ажиллагаа

явуулсан байх гэх мэт хэрэгтэй. Ингэж байж тухайн нам Энэтхэгийн 4 муж, бүс нутгийн бүртгэлтэй болж байж нийт Энэтхэгийн хэмжээнд намын статусаа сая нэг юм төвөггүй авдаг байна. Герман, Португал, Бразил зэрэг оронд нам бүртгүүлэхэд маш их баримт материал гаргаж өгөх ёстой. Үүнд намын дүрэм, мөрийн хөтөлбөр, өргөдөл, санхүүгийн болон хөрөнгийн зарцуулалт, намын бүрэлдэхүүн зэрэг ордог байна.

• **ДЭЛХИЙН ОРНУУДЫН УЛС ТӨРИЙН НАМЫН ТОГТОЛЦОО**

Улс орнууд	Улстөрийн намын тогтолцол			
	Олон намын	Хоёр намын	Нэг нам зонхилсон	Нэг намын
Abkhazia	•			
Afghanistan^[1]	•			
Albania	•			
Algeria	•			
Andorra	•			
Angola			•	
Anguilla	•			
Antigua and Barbuda		•		
Argentina	•			
Armenia	•			
Aruba		•		
Australia	•			
Austria	•			
Azerbaijan			•	
Bahrain			• ^[2]	
Bangladesh	•			
Barbados		•		
Belarus			•	
Belgium	•			
Belize		•		
Benin	•			
Bermuda		•		
Bhutan		•		
Bolivia	•			
Bosnia and Herzegovina	•			
Botswana			•	
Brazil	•			
British Virgin Islands		•		
Bulgaria	•			
Burkina Faso			•	
Burundi	•			
Cambodia			•	
Cameroon			•	
Canada	•			
Cape Verde		•		
Cayman Islands		•		
Central African Republic	•			
Chad			•	
Chile	•			
China				•

<u>Colombia</u>	•			
<u>Comoros</u>		•[3]		
<u>Congo (Brazzaville)</u>			•	
<u>Congo (Kinshasa)</u>	•			
<u>Cook Islands</u>			•	
<u>Costa Rica</u>	•			
<u>Côte d'Ivoire</u>		•		
<u>Croatia</u>	•			
<u>Cuba</u>				•
<u>Cyprus</u>	•			
<u>Czech Republic</u>	•			
<u>Denmark</u>	•			
<u>Djibouti</u>			•	
<u>Dominica</u>		•		
<u>Dominican Republic</u>	•			
<u>East Timor</u>	•			
<u>Ecuador</u>	•			
<u>Egypt</u>			•	
<u>El Salvador</u>	•			
<u>Equatorial Guinea</u>			•	
<u>Eritrea</u>				•
<u>Estonia</u>	•			
<u>Ethiopia</u>	•			
<u>European Union</u>	•			
<u>Falkland Islands</u>				
<u>Faroe Islands</u>	•			
<u>Fiji</u>		•		
<u>Finland</u>	•			
<u>France</u>	•			
<u>French Polynesia</u>		•		
<u>Gabon</u>			•	
<u>Gambia</u>			•	
<u>Georgia</u>			•	
<u>Germany</u>	•			
<u>Ghana</u>	•			
<u>Gibraltar</u>	•			
<u>Greece</u>		•		
<u>Greenland</u>	•			
<u>Grenada</u>		•		
<u>Guam</u>		•		
<u>Guatemala</u>	•			
<u>Guinea</u>			•	
<u>Guinea-Bissau</u>	•			
<u>Guyana</u>		•		
<u>Haiti</u>	•			
<u>Honduras</u>		•		
<u>Hong Kong</u>	•			
<u>Hungary</u>	•			
<u>Iceland</u>	•			
<u>India</u>	•			

<u>Indonesia</u>	•			
<u>Iran</u>	• ^[5]			
<u>Iraq</u>	•			
<u>Ireland</u>	•			
<u>Israel</u>	•			
<u>Italy</u>	•			
<u>Jamaica</u>		•		
<u>Japan</u>		•		
<u>Jersey</u>	• ^[6]			
<u>Jordan</u>	• ^[7]			
<u>Kazakhstan</u>			•	
<u>Kenya</u>	•			
<u>Kiribati</u>	•			
<u>Kyrgyzstan</u>	•			
<u>Kosovo</u>	•			
<u>Laos</u>				•
<u>Latvia</u>	•			
<u>Lebanon</u>	•			
<u>Lesotho</u>			•	
<u>Liberia</u>	•			
<u>Liechtenstein</u>		•		
<u>Lithuania</u>	•			
<u>Luxembourg</u>	•			
<u>Macau</u>	•			
<u>Macedonia</u>	•			
<u>Madagascar</u>	•			
<u>Malawi</u>	•			
<u>Malaysia</u>			•	
<u>Maldives</u>	•			
<u>Mali</u>	•			
<u>Malta</u>		•		
<u>Marshall Islands</u>		•		
<u>Mauritania</u>	• ^[8]			
<u>Mauritius</u>	•			
<u>Mayotte</u>	•			
<u>Mexico</u>	•			
<u>Moldova</u>	•			
<u>Monaco</u>			•	
<u>Mongolia</u>	•			
<u>Montenegro</u>	•			
<u>Montserrat</u>		•		
<u>Morocco</u>	•			
<u>Mozambique</u>		•		
<u>Nagorno-Karabakh</u>	•			
<u>Namibia</u>			•	
<u>Nauru</u>				
<u>Nepal</u>	•			
<u>Netherlands</u>	•			
<u>New Caledonia</u>	•			
<u>New Zealand</u>	•			

<u>Nicaragua</u>	•			
<u>Niger</u>	•			
<u>Nigeria</u>	•			
<u>Niue</u>				
<u>North Korea</u>				•
<u>Northern Marianas</u>		•		
<u>Norway</u>	•			
<u>Pakistan</u>	•			
<u>Palestinian National Authority</u>		•		
<u>Panama</u>	•			
<u>Papua New Guinea</u>	•			
<u>Paraguay</u>	•			
<u>Peru</u>	•			
<u>Philippines</u>	•			
<u>Poland</u>	•			
<u>Portugal</u>	•			
<u>Puerto Rico</u>	•			
<u>Romania</u>	•			
<u>Russia</u>	•			
<u>Rwanda</u>			•	
<u>Saint Kitts and Nevis</u>		•		
<u>Saint Lucia</u>		•		
<u>Saint Pierre and Miquelon</u>	•			
<u>Saint Vincent and the Grenadines</u>		•		
<u>Samoa</u>			•	
<u>San Marino</u>	•			
<u>Sro Томй and Ргнспце</u>	•			
<u>Senegal</u>	•			
<u>Serbia</u>	•			
<u>Seychelles</u>		•		
<u>Sierra Leone</u>	•			
<u>Singapore</u>			•	
<u>Slovakia</u>	•			
<u>Slovenia</u>	•			
<u>Solomon Islands</u>	•			
<u>South Africa</u>			•	
<u>South Ossetia</u>	•			
<u>South Korea</u>	•			
<u>Spain</u>	•			
<u>Sri Lanka</u>		•		
<u>Sudan</u>			•	
<u>Suriname</u>	•			
<u>Sweden</u>	•			
<u>Switzerland</u>	•			
<u>Syria</u>				•
<u>Taiwan (Republic of China)</u>	•			
<u>Tajikistan</u>			•	
<u>Tanzania</u>			•	
<u>Thailand</u>	•			
<u>Togo</u>			•	

<u>Tonga</u>	•			
<u>Transnistria</u>	•			
<u>Trinidad and Tobago</u>		•		
<u>Tunisia</u>			•	
<u>Turkey</u>	•			
<u>Turkmenistan</u>				•
<u>Turks and Caicos</u>		•		
<u>Uganda</u>			•	
<u>Ukraine</u>	•			
<u>United Kingdom</u>	•			
<u>United States</u>		•		
<u>Uruguay</u>	•			
<u>Uzbekistan</u>			•	
<u>Vanuatu</u>	•			
<u>Venezuela</u>			•	
<u>Vietnam</u>				•
<u>Virgin Islands of the United States</u>	•			
<u>Wallis and Futuna</u>	•			
<u>Western Sahara</u>				•
<u>Yemen</u>			•	
<u>Zambia</u>	•			
<u>Zimbabwe</u>		•		

УЛС ТӨРИЙН НАМГҮЙ ОРНУУДЫН ЖАГСААЛТ

- Bahrain
- Bhutan
- Christmas Island
- Cocos Islands
- Falkland Islands
- Federated States of Micronesia
- Guernsey
- Kuwait
- Libya
- Maldives
- Norfolk Island
- Oman
- Palau
- Pitcairn Islands
- Qatar
- Saint Helena
- Saudi Arabia
- Swaziland
- Tokelau
- Tonga
- Tuvalu
- United Arab Emirates

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

2. МОНГОЛ УЛС ДАХЬ УЛС ТӨРИЙН НАМУУДЫН ГИШҮҮНЧЛЭЛИЙН БАЙДАЛ

Бид улс төрийн намыг ойлгохдоо засгийн эрхийг авахын төлөөх бүлэг хүмүүсийн нэгдэл гэж ойлгодог. Намын тухай энэ ардчилсан бус ойлголтыг 21 зууны дэлхий нийтийн ардчиллын үнэт зүйл болох хүний эрх, эрх чөлөө, иргэний оролцоотой холбож ойлгох цаг нэгэнт болжээ. Учир нь орчин үеийн ардчилал, дэлхий нийтийн хандлагатай мөр зэрэгцэн оршиж буй Монгол Улс өөрийгөө хүмүүнлэг, иргэний, чөлөөт ардчилсан гэж тодорхойлж л байгаа цагт улстөрийн нам ямар байх ёстой, гишүүнчлэлийн ямар бодлого баримталж байгаа вэ, ардчиллыг бэхжүүлэхийн тулд намууд ямар үүрэг гүйцэтгэдэг вэ зэрэг асуулт урган гарч ирнэ.

Улстөрийн нам бол хүний эрх, эрх чөлөөг хангахын тулд нийгмийн идэвхитэй, оюунлаг иргэдийн улстөрийн эрх, эрх чөлөөт оролцоонд тулгуурласан “оюуны цөм” болсон байгууллага юм. Нам бол иргэдийн эрх чөлөө, улстөрийн оролцооны илэрхийлэл болж ардчиллыг бэхжүүлэхэд чухал үүрэгтэй, улстөрийн хариуцлагыг төлөвшүүлдэг нийгмийн болон улстөрийн институт юм. Орчин үеийн намууд хатуу эсвэл сул гишүүнчлэлтэйгээс үл хамааран тухайн үнэт зүйлийг дэмжигч гишүүд болон сонгогчдод хэр хүрч, нээлттэй, хариуцлагатай байгаагаас хамааран сонгуульд ялалт байгуулдаг болсон.

Харин манай намууд ямар байна вэ? Судлаачид намуудыг хатуу гишүүнчлэлтэй гэж дүгнэдэг. Үнэхээр гишүүн элсүүлэх нь намын гол бодлого болж, намын гишүүн мөн болохыг баталсан батламж, үнэмлэхийг өнгөрсөн 20 жилийн турш цацжээ. Гэвч гишүүдээ хүндэтгэдэг, гишүүндээ чиглэсэн бодлого хэрэгжүүлдэг, тэдний улстөрийн боловсролд анхаардаг, гишүүдийн эрх, үүргийг хангадаг, хариуцлагатай намууд олон нийтийн судалгаагаар алга байна. Үндсэн хууль болон бусад хууль /намын тухай хууль/-ндаа улстөрийн намууд гишүүдийн эрх, эрх чөлөөг хэрхэн хангах, шийдвэр гаргах төвшинд хэрхэн оролцуулах, намууд ямар үүрэгтэй байх, мөн гишүүдийн үүрэг, хариуцлагыг огт тодорхойлоогүй байна. Энэ нь өнөөдрийн “гишүүдтэй атлаа гишүүнгүй намууд”-уудыг өлгийдсөн. Нэг үгээр хэлбэл намтай холбогдох эрх зүйн орчинд буй нэг цоорхой бол оролцоот гишүүнчлэлийн бодлого бөгөөд хаа хаанаа гишүүдийн оролцоог дэмжсэн эрх зүйн орчинг бүрдүүлээгүй байна.

Өнгөрсөн 20 жилийн хугацаанд олон намууд үүсэж, улстөрийн тавцанд өрсөлдөж байгаа ч үйл ажиллагаа, бүтэц зохион байгуулалт нь бүхэлдээ төлөвшиж /ардчилагдаж/ чадаагүй л байна. Ардчиллын үлгэр жишээ болдог Баруун Европын болон Хойд Америкийн орнуудад намд гишүүнээр элсэх, шийдвэр гаргах төвшинд оролцох, иргэний эрхээ эдэлж, үүргээ хүлээх нь хэдийнэ соёл болоод тогтсон. Жишээ нь ХБНГУ-ын “Улстөрийн намын тухай хууль”-ийн 10-р зүйлд гишүүдийн эрхийг нарийвчлан заасан байна. Мөн бидэнтэй зэрэг ардчилагдсан гэх Зүүн Европын Унгар, Словак улсууд намын жирийн гишүүдийн оролцоог идэхижүүлэхэд амжилт гаргаж байна.

Орчин үед судлаачид улстөрийн намын дотоод ардчилал гэдэгт төрийн албанд буй өөрсдийн төлөөлөгчид болон лидерүүдийн үйл байдал, намын шийдвэрүүдийг удирдах, хянах гишүүдийн чадвар, хэр хэмжээ, тэдгээрийн идэвхитэй оролцоогоор тодорхойлогдоно гэж үзэж байна. Энэ бол намын ардчиллыг тодорхойлох ганц шалгуур бөгөөд иргэдийн улстөрийн эрх, эрх чөлөөг хангах, хамгаалахын тулд гишүүд, дэмжигчдэд хүрч үйлчилж чадсан нам ардчилагдана, мөн сонгуульд ялалт байгуулна үздэг.

Улстөрийн намуудын засгийн эрх барих өрсөлдөөн нь улс болгонд хүний үндсэн эрхийг зөвшөөрөх, шударга, тэгш, өрсөлдөх боломжийг зорилготой. Сонгуулийн ардчилал нь нийгмийн салбаруудад, нэр дэвшигчийн бүлгүүдэд, төлөөлөх бодлого болон альтернатив улстөрийн намуудын хоорондын нээлттэй, шударга өрсөлдөөний зарчим дээр үндэслэдэг бөгөөд энэ нь санал хураах замаар шийдвэрлэгддэг. Хэрэв намын байгууллага үүнийг буруугаар ашиглавал эрх баригчидттай хариуцлага тооцох, сонирхлоо нэгтгэх, илэрхийлэх

иргэдийн чадвар хязгаарлагддаг. Манай намуудын гишүүдэд ийм оролцоо байхгүй байна. Энэ нь хэд хэдэн учир шалтгаанаар тайлбарлагдаж болох юм.

1. Бидний нүүдэлчин амьдрал, ардчиллын үнэт зүйлсийг тунхаглалын төдий лоозогнодог коммунист уламжлал, бусдад найддаг ил итгэх, өөрсдөө оролцохгүй атлаа бусдын оролцоог хязгаарлах сэтгэлгээтэй холбоотой. Нөгөөтэйгүүр нам хэмээх байгууллагыг бизнесийн нүдээр хардаг, намууд нь бас үнэт зүйл, итгэл үнэмшил ямар байх нь чухал биш зөвхөн хэн илүү мөнгө өгч байгаагаар намд эзлэх гишүүдийн байр суурь нь тодорхойлогддог болжээ.
 2. Намууд хэт гишүүнчлэлээр уралдах болсон. Ардчилал өндөр хөгжсөн орнуудад нийт сонгогчдийн дунд намын гишүүний эзлэх хувь ердөө 10-15 % нь л байдаг. Харин манайд намуудын сонгуулийн үед зарладаг гишүүдийн тоог нэмэхэд нийт сонгогчдын тоотой дүйж магадгүй болжээ. Улстөрийн намын хувьд бол гишүүд нь үнэт капитал болж, сонгогчид болон дэмжигчдэд цаг үргэлж үлгэр дуурайлал болж байх ёстой. Хэт их гишүүнчлэлийн сул тал нь одоо та бидний өдөр тутмын амьдралд үүсээд байгаа намчирхах өвчин юм 1990 оноос намд элсэх нь сайн сайхан амьдралын баталгаа болж, маш өндөр шалгуураар элсэж байсан нь “намын гишүүн болох” өвчнөөр өвчүүлжээ. Энэ өвчин ардчилалд шилжсэнээр эдгэрээгүй бөгөөд харин ч улам сэдэрч олон намууд байгуулагдаж, олон ч иргэд гишүүнээр элсэв.
 3. Намын шийдвэр гаргах төвшинд эмэгтэйчүүдийн болон залуучуудын оролцоо үгүйсгэгдэж байна. Намуудын хувьд эмэгтэйчүүд болон залуучууд, ахмадуудынхаа сонирхлыг хадгалж байхын тул дэргэдээ бие даасан хуулийн этгээдээр олон нийтийн байгууллага байгуулдаг. Гэвч эдгээр байгууллага нь гишүүдийн сонирхлын төлөөлж чадахгүй, зөвхөн нам дахь гишүүдийг тоог хадгалах, өсгөх “захиалгат” үүрэгтэйгээр ажиллаж байна. Түүнээс биш гишүүдийн эрх ашгийг хамгалаалах, оролцоог нэмэгдүүлэхэд төдийлэн анхаардаггүй нь нууц биш.
 4. Харизматик лидерүүдийг хэт тойрон хүрээлсэн зохион байгуулалттай байна. Өнөөгийн бүх нам цөөн хэдэн улстөрчдийн хийдэг ажил болсон бөгөөд түүнийг тойрон хүрээлэгчдийн эрх ашигт бүхий л намын бодлого чиглэж байна. Энэ хүрээнд орж чадахгүй л бол та улстөрд маш их эрсдлийг өөртөө авчрах бичигдээгүй хууль үйлчилж байна. Намын гишүүд, дэмжигч, сонгогчдын хувьд шинээр лидер төрөх боломжийг сэтгэлгээ, зан үйлээрээ өөрсдөө ч мэдэхгүй хааж байна. Учир нь тэд “хэн ч гарсан ялгаагүй адилхан л идэж ууна”, “чамтай чамгүй болно”, “төрийн төлөө огтоно боож үхэх нь” зэргээр өөрсдийн оролцоог хязгаарладаг.
- УЛС ТӨРИЙН НАМД ЭЛСЭХ, ГИШҮҮНЭЭС ТҮДГЭЛЗЭХ, ГАРАХ, ГИШҮҮНИЙ ЭРХ ҮҮРГИЙН ХАРЬЦУУЛАЛТ

UIN.MN
СУДАЛГААНЫ САН

	ГИШҮҮНЭЭР ЭЛСАХ	ГИШҮҮНИЙ ЭРХ, ҮҮРЭГ	ГИШҮҮНЭЭС ТҮДГЭЛЗЭХ	ГИШҮҮНЭЭС ГАРАХ
МОНГОЛ АРДЫН НАМ	<p>3 дугаар зүйл. Монгол Ардын Намд гишүүнээр элсэх</p> <p>3.1. Монгол Ардын Намын хичээн эрмэлзэх зүйл /мөрийн хөтөлбөр/, дүрмийг зөвшөөрч, үйл ажиллагааг нь дэмжихээ илэрхийлсэн Монгол Улсын 18 нас хүрсэн иргэн Монгол Ардын Намд гишүүнээр элсэж болно. Намын гишүүнээр элсэж байгаа иргэн нь Монгол Ардын Намын хичээн эрмэлзэх зүйл /мөрийн хөтөлбөр/, дүрмийг судалсан байвал зохино.</p> <p>3.2. Намд гишүүнээр элсэхээ илэрхийлсэн иргэний хүсэлтийг оршин суугаа газарт нь үйл ажиллагаа явуулдаг намын анхан шатны байгууллага /НАШБ/ хүлээн авч шийдвэрлэн намын бат илэрхийлэл олгож бүртгэнэ. Монгол Ардын Намд элсэх өргөдлийг бичгээр гаргана.</p>	<p>4 дүгээр зүйл. Монгол Ардын Намын гишүүний эрх, үүрэг</p> <p>4.1. Гишүүн дор дурдсан эрх эдлэнэ:</p> <p>4.1.1. Намын үзэл баримтлал, бодлого боловсруулах, хэлэлцэхэд болон намаас явуулж буй үйл ажиллагаанд оролцох;</p> <p>4.1.2. намын удирдах байгууллагад нэр дэвшүүлэх, өөрийн нэрийг дэвшүүлэх, сонгох, сонгогдох;</p> <p>4.1.3. Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, УИХ-ын болон орон нутгийн сонгуульд намаас нэр дэвших хүмүүсийн талаар намын байгууллагад саналаа тавих;</p> <p>4.1.4. улс орны болон намын дотоод амьдралын асуудлаар санал тавьж хариу авах, шүүмжлэх, мэдээлэл өгөхийг шаардах;</p> <p>4.1.5. намын байгууллагаас өөрийнх нь тухай хэлэлцэхэд биечлэн оролцох;</p> <p>4.1.6. үзэл бодол, гишүүнчлэлийн хувьд намын өмгөөлөл, ивээлд багтах;</p> <p>4.1.7. намд туслах зорилгоор гишүүд бүлгэм, клубт нэгдэн ажиллаж болно;</p> <p>4.1.8. гишүүдийн төлсөн татвар, өргөсөн хандив, намын сан хөмрөгийн зарцуулалтын санхүүгийн тайланг сонсох.</p> <p>4.2. Намын гишүүн дор дурдсан үүрэг хүлээнэ:</p> <p>4.2.1. намын дүрмийг чанд сахин биелүүлэх;</p> <p>4.2.2. гишүүн байнга оршин суугаа нутаг дэвсгэрийн анхан шатны байгууллагад харьяалагдан намын ажилд идэвхтэй оролцон намын мөрийн хөтөлбөр, бодлогыг сурталчлах, хэрэгжүүлэх;</p> <p>4.2.3. намын эгнээ, дэмжигчдийн хүрээг өргөтгөхөд тус дөхөм үзүүлэх;</p> <p>4.2.4. төрийн болон орон нутгийн аливаа сонгуульд Монгол Ардын Намын мөрийн хөтөлбөр, нэр дэвшигчийг сурталчлан дэмжих;</p> <p>4.2.5. намын эв нэгдлийг хамгаалах, намын нэр хүндийг гутаасан аливаа үйлдэл гаргахгүй байх;</p> <p>4.2.6. намын эрх ашигт үл нийцэх улс төрийн үйл ажиллагааг шүүмжлэн няцаах;</p> <p>4.2.7. гишүүний татвар, хураамжийг тогтоосон хугацаанд тогтмол төлөх, хандив өргөх, намын хэвлэл захиалах зэргээр намын сан, хөмрөгийг арвижуулахад идэвхтэй оролцох;</p> <p>4.2.8. намын нэрийн өмнөөс сонгогдсож, томилогдсон албан тушаалтан бүр хуулийг чандлан сахиж ашиг сонирхлын аливаа явцуу бүлэглэлийн нөлөөнд автахгүй байх;</p> <p>4.2.9. намын ёс зүйн хэм хэмжээг сахин биелүүлэх.</p> <p>4.3. Монгол Ардын Намын гишүүн улс төрийн өөр намын гишүүн байхыг хориглоно.</p> <p>4.4. Энэхүү дүрмийн 4.2.5, 4.2.8, 4.2.9-ийг зөрчсөн гишүүнд улс төрийн дараахь дэмжлэг үзүүлэхээс тодорхой хугацаагаар татгалзана:</p> <p>4.4.1. намаас санал болгож сонгогдож, томилогддог аливаа албан тушаалд нэр дэвшүүлэх;</p> <p>4.4.2. хуульд өөрөөр заагаагүй бол одоо ажиллаж байгаа албан тушаалд нь үргэлжлүүлэн ажиллуулах;</p> <p>4.4.3. намын боловсон хүчний нөөцөд бүртгэх.</p> <p>4.5. Энэхүү дүрмийн 4.4-т заасан хариуцлагыг тооцохдоо намын Удирдах зөвлөл болон тухайн гишүүнийг хүний нөөцдөө бүртгэсэн намын байгууллагын тэргүүлэгчид нь намын хяналтын байгууллагын дүгнэлтийг хэлэлцэн шийдвэрлэнэ. Гаргасан шийдвэрийг тухайн гишүүнд өөрт нь болон анхан шатны байгууллагад нь мэдэгдэнэ.</p>	<p>5 дугаар зүйл. Монгол Ардын Намын гишүүнээс түдгэлзэх</p> <p>5.1. Намын гишүүн хууль тогтоомжид заасан тохиолдолд Монгол Ардын Намын гишүүнээс түдгэлзэх бөгөөд энэ тухайгаа НАШБ-д бичгээр мэдэгдэж бүртгүүлнэ.</p> <p>5.2. Түдгэлзэх үндэслэл арилсан бол НАШБ-д хүсэлтээ гаргаж гишүүнчлэлээ сэргээнэ. Намаас түдгэлзсэн нь намын гишүүн байсан нийт хугацаанаас хасагдахгүй.</p>	<p>6.1. Монгол Ардын Намын гишүүнээр намын гишүүнээс гарч болно.</p> <p>6.2. Монгол Ардын Намын гишүүнээр намын гишүүнээс гарч байгаа тухайгаа бичгээр илэрхийлж харьяалагдах намын үүр, анхан шатны хороонд мэдэгдэж бүртгэлээс хасуулан, Монгол Ардын Намын гишүүний бат илэрхийлэхээ эргүүлэн өгнө.</p> <p>6.3. Энэ дүрмийн 6.2-т заасан шаардлагыг биелүүлээгүй бол намын гишүүнээс гараагүй тооцно.</p> <p>6.4. Намын гишүүн нас барсан бол түүний үр хүүхдийн хүсэлтээр намын бат илэрхийллийг дурсган хадгалуулж болно.</p>

<p>АРДЧИЛСАН НАМ</p>	<p>3.1. Гишүүн 3.1.1. АН-ын үзэл баримтлал, мөрийн хөтөлбөр, энэхүү дүрмийг сайн дураараа хүлээн зөвшөөрч байгаа Монгол Улсын 18 нас хүрсэн иргэн намд гишүүнээр элсэж болно. 3.1.2. Гишүүн нь байнга оршин суугаа нутаг дэвсгэрийн анхан шатны байгууллагад бүртгэлтэй, үнэмлэхтэй байна. 3.1.3. Намд гишүүн элсэх, гишүүдийн бүртгэл, шилжилт хөдөлгөөнийг журмаар зохицуулна. 3.1.4. Гишүүний улс төрийн албан тушаалд нэр дэвших, сонгох, сонгогдох, томилогдох үйл ажиллагааг журмаар зохицуулна. 3.1.5. Гишүүний хариуцлагыг тогтоосон журмын дагуу зохицуулна.</p>	<p>3.2. Гишүүний эрх 3.2.1. Намын боловсон хүчний хувьд намын эрх бүхий байгууллагын дэмжлэгээр улс төрийн албан тушаалд нэр дэвших, сонгох, сонгогдох, томилогдох; 3.2.2. Намын бодлого, үйл ажиллагаа, санхүүжилттэй холбоотой мэдээлэл авах; 3.2.3. Намын үзэл баримтлал, мөрийн хөтөлбөр, бодлого боловсруулах, хэлэлцэхэд болон намаас явуулж буй үйл ажиллагаанд оролцох; 3.2.4. Намын байгууллагаас өөрийнх нь тухай хэлэлцэхэд биечлэн оролцохыг шаардах; 3.2.5. Намын бүх шатны байгууллагын сонгуульт албан тушаалд нэрээ дэвшүүлж сонгогдсон гишүүнийг сонгуульт гишүүн гэнэ. Сонгуульт гишүүний эрх үүрэг, үйл ажиллагааны зарчмыг журмаар зохицуулах; 3.2.6. Монгол Улсын Үндсэн хууль, бусад хууль, намын Үндсэн Дүрэм /ҮД/ болон бусад журамд харшлагагүй тохиолдолд үзэл бодол, нэр төрийн хувьд намын өмгөөлөл, ивээлд багтах; 3.2.7. Гадаадад амьдарч байгаа намын гишүүд, дэмжигчид АН-ыг дэмжих зорилгоор үүсгэл санаачлагын байгууллагад нэгдэж үйл ажиллагаа явуулах. 3.3. Гишүүний үүрэг 3.3.1. Намын үзэл баримтлал, мөрийн хөтөлбөр, бодлогыг хэрэгжүүлэх, Үндсэн дүрэм болон түүнд нийцүүлэн гаргасан бусад журам, шийдвэрийг даган мөрдөх; 3.3.2. Намын эгнээ, дэмжигчдийн хүрээг өргөтгөх, намын байгууллагыг бэхжүүлэхэд идэвх санаачлага гаргах; 3.3.3. Төрийн сонгуульд намаас болон бусад намтай байгуулсан Эвслээс нэр дэвшигчтэй өрсөлдөн бие даан нэр дэвшихгүй байх; 3.3.4. Намаас нэр дэвшигчдэд дэмжлэг, туслалцаа үзүүлэх, нэр дэшигч болон АН-ын мөрийн хөтөлбөрийг сурталчлах; 3.3.5. Намын нэр хүнд, эв нэгдлийг хамгаалах, намын эрх ашигт үл нийцэх аливаа үйл ажиллагааг дэмжихгүй байх; 3.3.6. Намын дотоод асуудлаар олон нийтэд хандаж намын нэр хүнд, эв нэгдэл, үйл ажиллагаанд сөрөг нөлөө үзүүлэх үйлдэл хийхгүй байх; 3.3.7. Журмаар тогтоосон хэмжээний татварыг хугацаанд нь төлөх.</p>	<p>3.4. Гишүүнээс түдгэлзэх, чөлөөлөгдөх 3.4.1. Намын гишүүн хууль тогтоомжид заасан үндэслэлээр гишүүнээс түдгэлзэх бөгөөд энэ тухайгаа харьяалах шатны намд албан журмаар мэдэгдэж бүртгүүлнэ. 3.4.2. Хуулийн үйлчилгээ дууссан бол гишүүнлэл нь сэргэнэ. 3.4.3. Гишүүн намаас чөлөөлөгдөх хүсэлтээ харьяалагдах намын байгууллагад мэдүүлснээс хойш 30 хоногийн дотор гишүүнийг бүх шатны намын бүртгэлээс хасуулахыг тухайн шатны нам хариуцна. 3.4.4. Намын гишүүн нь намаас гарах хүсэлтийнхээ хамт гишүүний үнэмлэхээ буцааж өгнө. 3.4.5. Хэрэв дээрх заалт 3.4.3 –д заасан хугацаанд хэрэгжээгүй бол гишүүнээс чөлөөлөгдсөнд тооцно.</p>	
-----------------------------	---	--	--	--

У.Н.МН
СУДАЛГААНЫ САН

ҮНДСНИЙ ШИНЭ НАМ	<p>2.1. ҮШН-ын мөрийн хөтөлбөр, дүрмийг зөвшөөрч, үйл ажиллагааг нь дэмжихээ илэрхийлсэн Монгол Улсын 18 нас хүрсэн иргэн нь өөр Улс төрийн намын гишүүн бус аваас үндэс угсаа, хүйс, эрхэлсэн ажил, албан тушаал ялгаварлахгүйгээр тус намд гишүүнээр элсэж болно.</p>	<p>2.2. Намд элсэх хүсэлтэй гишүүнийг анхан шатны байгууллага нь элсүүлэн бүртгэж авна. Тус намын гишүүн дараах эрх, үүрэгтэй байна.</p> <p>2.3. Намынхаа харьяалагдах шатны байгууллагаар дамжиж Намын дотоод сонгуульд нэр дэвших, сонгох сонгогдох.</p> <p>2.4. Намын боловсон хүчний хувьд намын эрх барих бүхий байгууллагын дэмжлэгээр улс төрийн албан тушаалд сонгогдох, томилогдох.</p> <p>2.5. Үзэл бодол, нэр төр, ёс зүйн хувьд намын өмгөөлөл, ивээлд багтах.</p> <p>2.6. Өөрийн намын сонгуульд нэр дэвшигчдэд бүх талын дэмжлэг туслалцаа үзүүлэх.</p> <p>2.7. Намын хөтөлбөр дүрэм, түүнд нийцүүлэн гаргасан аливаа шийдвэр, журмыг ёсчлон биелүүлэх.</p> <p>2.8. Сонгууль гишүүн Бүгд хурал болон Удирдах зөвлөлөөс гаргасан тусгай журмаар тогтоосон хэмжээний татварыг төлбөл зохих хугацаанд нь төлөх.</p> <p>2.9. Намын эрх ашигт үл нийцэх улс төрийн аливаа үйл ажиллагааг дэмжихгүй байх, намын нэр хүнд, эв нэгдлийг хамгаалах.</p>	<p>3.1. Намын гишүүн хууль тогтоомжид заасан нөхцөлөөр ҮШН-ын гишүүнээс түдгэлзэх бөгөөд энэ тухайгаа өөрийн харьяалагдах анхан шатны намын байгууллагад бичгээр мэдэгдэнэ.</p> <p>3.2. Түдгэлзэх үндэс арилсан бол харьяалагдах анхан шатны намын байгууллагад хүсэлтээ бичгээр гаргаж гишүүнчлэлээ сэргээнэ.</p>	<p>4.1. Гишүүн намаас чөлөөлөгдөх хүсэлтээ харьяаллын дагуу аль нэг шатны намд бичгээр ирүүлснээр намаас чөлөөлөгдөнө.</p>
ХӨГЖЛИЙН ХӨТӨЛБӨР НАМ	<p>Нэг. Намын гишүүн 1.Монгол Улсын хуулийн насанд хүрсэн иргэн хэн боловч өөрийн намын харьяалалгүй бол өөрийгөө Хөгжлийн Хөтөлбөр намын гишүүн хэмээн албан ёсоор тооцож болно.</p> <p>2.Хөгжлийн Хөтөлбөр нам нь зөвхөн хуулийн хүрээнд гишүүнчлэл үүсгэх бөгөөд үйл ажиллагааны шинж нь гишүүнчлэлгүй байхаар томъёологдоно. Энэ нь үзэл санаа хөтөлбөр зорилт үйл ажиллагаагаараа нийгмийн дэмжлэг авах хэлбэр буюу нээлттэй гишүүнчлэл юм.</p> <p>3.Хөгжлийн Хөтөлбөр Намд гишүүнчлэгдсэн иргэд нь Улс төрийн намын тухай хуульд зааснаар өөр намын гишүүн байж үл болно.</p> <p>4.Хөгжлийн хөтөлбөр намын аливаа үйл ажиллагаанд өөр намын бус сонирхсон этгээд хэн боловч оролцох эрхтэй.</p>	<p>5. Оролцогч этгээдийн эрх үүрэг нь тухайн шийдвэрлэх асуудлаар намын холбогдох байгууллагаас гаргасан түр журмаар зохицуулагдаж явна.</p> <p>6. Энэхүү журмын үндсэн мөрдлөгийг ерөнхий чиглэл тус бүрээр нь намын Төв байгууллага тусгайлан батлах бөгөөд холбогдох асуудлаар нам, сонирхогч этгээдийг харилцааг үндсэн мөрдлөгт нийцүүлэн гаргасан журмаар зохицуулж явна. Журам нь тухайн асуудлыг хэлэлцэж дуусгавар болтол хүчинтэй байна.</p> <p>7. Хөгжлийн хөтөлбөр намын аливаа үйл ажиллагаанд оролцогч этгээд намын үзэл баримтлал бодлого чиглэлийг дэмжин түүний хүрээнд үзэл бодлоо илэрхийлэх санал санаачлага гаргах хөтөлбөр дүрмийг боловсруулахад оролцох болон үндсэн мөрдлөгт нийцүүлэн гаргасан журмаар зохицуулагдах бүхий л эрх үүрэг эдэлнэ.</p> <p>8. Хөгжлийн Хөтөлбөр Намын нээлттэй гишүүнчлэлээс татгалзах болон гишүүнчлэлийн хандив өгөх эсэх нь тухайн этгээдийг эрхэд хамаарна.</p> <p>9.. Хөгжлийн Хөтөлбөр Намын хуулийн дагуух гишүүнчлэл нь аравтын системээр зохион байгуулагдана.</p> <p>10. Намын ямарваа нэгэн үйл ажиллагаанд оролцохыг хүссэн этгээд нь өөрийн аравтыг зохион байгуулж гишүүнчлэлд хамрагдах бөгөөд аравтад багтах хүмүүс нь өөр намын төлөөлөлгүй намын гишүүнчлэлд хамрагдахыг зөвшөөрсөн байна.</p> <p>11. Хуульд заасан гишүүнчлэлийн тоог хадгалах үүднээс гишүүнчлэлээс татгалзсан тохиолдол бүрт нэмэлт гишүүнчлэл явуулах, нөөц гишүүнчлэл үүсгэх, энэ талаар холбогдогдох байгууллагад (Дээд шүүх) тогтмол мэдээлж баримт материалын хувийг өгөх зэрэг арга хэмжээг авч явна.</p>		

ЭРХ ЧӨЛӨӨГ ХЭРЭГЖҮҮЛЭГЧ НАМ	<p>3.1.1. Эрх Чөлөөг Хэрэгжүүлэгч Намын үзэл баримтлал, мөрийн хөтөлбөр, дотоод журам, дүрмийг сайн дураараа зөвшөөрч тэдгээрийг биелүүлэхэд бодит идэвхи санаачлагатай оролцож, намын салбар хороодын аль нэгэнд ажиллан намын шийдвэрийг дагаж биелүүлдэг Монгол Улсын 18 нас хүрсэн иргэн Эрх Чөлөөг Хэрэгжүүлэгч Намын гишүүн байж болно.</p> <p>3.1.2. Намын гишүүн бүхэн намын гадаад, дотоод асуудалд чөлөөтэй саналаа илэрхийлж, намын бодлого санхүүг тогтвортой байлгахад санаачлага гарган ажиллана.</p> <p>3.1.3. Намын гишүүн нь байнга оршин суугаа нутаг дэвсгэрийн анхан шатны байгууллагад бүртгэлтэй байна.</p> <p>3.1.4. Намд гишүүн элсэх гишүүдийн шилжилт хөдөлгөөнийг журмаар зохицуулна.</p> <p>3.1.5. Гишүүний улс төрийн албан тушаалд нэр дэвших, сонгох сонгогдох томилогдох үйл ажиллагааг журмаар зохицуулна.</p> <p>3.1.6. Гишүүний хариуцлагыг тогтоосон журмын дагуу зохицуулна.</p> <p>3.1.7. Эрх Чөлөөг Хэрэгжүүлэгч Нам эгнээндээ элсэхийг хүссэн хэн бүхнийг боловсрол, мэргэжил, яс үндэс, нас хүйс, гавъяа шагнал үл харгалзана.</p>	<p>3.2. ЭЧХ Намын гишүүдийн үүрэг.</p> <p>3.2.1. Намын эв нэгдэл, нягтралыг бэхжүүлж, намын зөв бодлогыг гадаад, дотоодын хутган үймүүлэгчээс хамгаалж бодлогынхоо төлөө тууштай тэмцэгч байна.</p> <p>3.2.2. Намын бодлогыг үргэлж шинээр цэнэглэж, бодлогын чадварыг сулруулахгүй байхын төлөө шийдвэртэй тэмцэж, улс орны ирээдүйн хөгжлийн төлөө улс төрийн бодлогын хар хайрцаг бий болгоход гар бие оролцож, нийгмийн хөгжингүй амьдралд оролцож, өөрийн болон бусдын сайн сайхан амьдралын төлөө цогтой тэмцэгч байх.</p> <p>3.2.3. Яс үндэс, арьсны өнгө, боловсрол, гавъяа шагнал, эрхэлж байгаа албан тушаал, баян хоосны ялгаа харгалзахгүйгээр намын бүх гишүүд адилхан дагаж мөрдмөл зохих өөрийн намын болоод бусад нам, улсын сахилгыг чанд баримтлана.</p> <p>3.2.4. Өөрийн боловсролыг цаг үргэлж дээшлүүлж, улс төрийн ноён нуруутай бодлого баримталж, иргэн ба ард түмний, улс үндэстний эрх чөлөөний тунхагийг боловсронгуй болгохын төлөө тууштай ажиллагч байх.</p> <p>3.2.5. Намыг дэмжигч ба дэмжигч бус иргэдийн санал хүсэл, эрэлт хэрэгцээг анхааралтай сонсож намын анхан шатны байгууллага ба удирдлагад цаг алдалгүй уламжлан бодит шуурхай арга хэмжээ авах талаар анхаарлаа хандуулдаг байх.</p> <p>3.2.6. Улс орноо хөгжүүлэхийн төлөө үзэл бодлыг дэмжиж, үйлдвэрлэлийн эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгч улс орон болгохын төлөө өөрийн эзэмшсэн ажлын арга барил, үйлдвэрлэлийн технологийг бусдад эзэмшүүлэгч, үйлдвэрлэлд нэвтрүүлэгч, нийтийн болоод хувийн өмчийг хамгаалан нэмэгдүүлэгч байх.</p> <p>3.2.7. Хэт ташууран улс төржих, өөрийн ололтонд хийрхэн бардамнахыг үл тэвчихын зэрэгцээ дээр дороос гарсан шүүмжлэлийг хөгжүүлж, ажлын дутагдлыг илрүүлэн арилгагч байх.</p> <p>3.2.8. Эрх тэгш нийгэм, эрх чөлөөт төрийн төлөө эргэж буцашгүй тэмцэгч, өөрийн үзэл бодлодоо үнэнч шударга, нам болоод улс орны эрх ашгит үл нийцсэн асуудлуудтай үл эвлэрч байх ба намын эгнээ дэмжигчдийн хүрээг өргөтгөх намын байгууллагыг бэхжүүлэхэд идэвхи санаачлага гаргах.</p> <p>3.2.9. Намын дотоод асуудлын нууцыг чандалж, улс эх орны ирээдүйн хөгжилтэй холбоотой асуудлаар цаг үргэлж намын бодлогыг цэнэглэх зорилгоор санал оруулж ирдэг байх.</p> <p>3.2.10. ЭЧХН-н үзэл баримтлал мөрийн хөтөлбөр бодлогыг хэрэгжүүлэх Үндсэн дүрэм болон акт бичиг баримтанд нийцүүлэн гаргасан бусад журам шийдвэрийг дагаж мөрдөх.</p> <p>3.2.11. Төрийн сонгуульд намаас болон бие даан нэр дэвшсэн ч намын үзэл баримтлалдаа үнэнч байх тэгэхдээ хуулийн дагуу намаас татгалзаж, шаардлагатай бол тусгай гэрээ хийсэн байх.</p> <p>3.2.12. Намаас нэр дэвшигчдэд дэмжлэг тусалцаа үзүүлэх нэр дэвшигч, ЭЧХН-н болон бусад намын дэвшилттэй мөрийн хөтөлбөрийг дэмжиж, өөрийн намын хөтөлбөрийг сурталчлах.</p> <p>3.2.13. Намын нэр хүнд эв нэгдлийг үзэл баримтлалын дагуу хамгаалах намын мөрийн хөтөлбөр үзэл баримтлалд үл нийцэх аливаа үйл ажиллагааг дэмжихгүй байх.</p> <p>3.2.14. Намын дотоод асуудлыг дотооддоо шийдвэрлэдэг, гадаад улс орон, олон нийтэд хандаж намын нэр хүнд үзэл баримтлал мөрийн хөтөлбөрт харшлах сөрөг нөлөө бүхий үйлдэл хийхгүй ба бусдаар гаргуулахгүй байх.</p> <p>3.2.15. Журмаар тогтоосон хэмжээний татвар төлдөг, сайн дурын үндсэн дээр барьцаалах журамгүйгээр намд хандивлагч, мөн хандивлагчийг олох түүнийг намтай холбож өгөх.</p> <p>3.3. Намын гишүүний эрх.</p> <p>3.3.1. Намын удирдлагыг сонгох, түүнд сонгогдох, бодлогыг боловсронгуй болгох талаар санал бодлоо чөлөөт зарчмаар илэрхийлэх, ажил эхргийн чанартайгаар хэлэлцэхэд оролцох.</p> <p>3.3.2. Хэвлэн нийтлэх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, шүүмжлэх, шүүмжлүүлэх.</p> <p>3.3.3. Өөрийн тухай болон ажил байдалтай холбоотой асуудал шийдвэрлэхэд биечилэн оролцох.</p> <p>3.3.4. Намын боловсон хүчний хувьд намын эрх бүхий байгууллагын дэмжлэгээр үлс төрийн албан тушаалд нэр дэвших, сонгох, сонгогдох, томилох, томилогдох.</p> <p>3.3.5. Шаардлагатай гэж үзвэл намаар хамгаалуулах, өөртэйгөө болон өөр бусадтай холбогдолтой асуудлыг намын аль ч салбараар дамжуулж удирдах байгууллагад хүргэх, өргөдөл санал гомдол бичих.</p> <p>3.3.6. Намын бодлого үйл ажиллагаа, санхүүжилттэй холбоотой мэдээлэл авах.</p>	<p>3.4. ЭЧХ Намаас гишүүнийг түдгэлзүүлэх, чөлөөлөх, хасах тухай</p> <p>3.4.1. Эрх Чөлөөг Хэрэгжүүлэгч Намын төв ба салбарын удирдлага шаардлагатай гэж үзвэл хориглох тухай заалтанд хамрагдагсдыг намаас хассан тухай тооцно.</p> <p>3.4.2. Эрх Чөлөөг Хэрэгжүүлэгч Намаас тухайн гишүүн өөрөө татгалзал.</p> <p>3.4.3. Намын гишүүн хууль тогтоомжинд заасан үндэслэлээр гишүүнээс түдгэлзэх бөгөөд энэ тухайгаа харьяалагдах шатны намд бичгээр мэдэгдэж бүртгүүлнэ.</p> <p>3.4.4. Харьяалагдах намын анхан шатны байгууллагад мэдүүлэхээс хойш 7 хоногийн дотор гишүүнийг бүх шатны намын бургэлээс хасуулахыг тухайн шатны намын байгууллага хариуцна.</p> <p>3.4.5. Намын гишүүн нь намаас гарах тухайн хүсэлтээ үнэмлэхийнхээ хамт эргүүлэн өгнө.</p> <p>3.4.6. Хэрэв 3.3.5 дахь заалт хугацаандаа хэрэгжээгүй бол гишүүнээс чөлөөлөгдсөнд тооцогдоно.</p>
-----------------------------	---	---	--

АРД ТҮМНИЙ НАМ	<p>6 дугаар зүйл. Намд гишүүн элсүүлэх журам.</p> <p>6.1. Монгол Улсын харьяат, 18 насанд хүрсэн хүн тус намд гишүүнээр элсэж болно.</p> <p>6.2. Намд гишүүнээр элсэхийг хүссэн хүн өөрийн оршин суудаг нутаг дэвсгэрийн намын анхан шатны байгууллага /үүр/-д энэ тухайгаа өргөдөл гаргана. Ингэхдээ Хэрэг Эрхлэх газраас баталсан өргөдлийн загварыг бөглөх ба түүнд тухайн хүн гарын үсэг зурсан байвал зохино.</p> <p>6.3. Тухайн намын байгууллага уг өргөдлийн дагуу түүнийг бүртгэн авч тус намын гишүүний үнэмлэхийг шууд гардуулна.</p> <p>6.4. Оршин суугаа нутаг дэвсгэрт нь намын анхан шатны байгууллага байгуулаагүй бол тухайн аймаг, дүүргийн намын хороонд гишүүнээр элсэж болно. Энэ тохиолдолд энэ дүрмийн 6.2-т заасан журмыг нэг адил баримтлана.</p>	<p>7 дугаар зүйл. Намын гишүүний эрх, үүрэг</p> <p>7.1. Намын гишүүн дараах эрх, үүрэгтэй байна. Үүнд:</p> <p>7.1.1. Харьяалагдах намын байгууллагынхаа үйл ажиллагаанд тогтмол оролцож, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх;</p> <p>7.1.2. Намын орон нутгийн байгууллагын эрх барих болон төлөөллийн байгууллага, түүнчлэн намын удирдах дээд болон Төлөөллийн төв байгууллагын бүрэлдэхүүнд сонгогдох;</p> <p>7.1.3. Намын орон нутгийн байгууллагын удирдах болон төлөөллийн байгууллага, түүнчлэн намын удирдах дээд болон төлөөллийн төв байгууллагын бүрэлдэхүүнийг сонгоход оролцох;</p> <p>7.1.4. Намын үйл ажиллагаатай холбоотой асуудлаар намын аль ч байгууллага, удирдлагад санал тавих, мэдээлэл авах, шүүмжлэл гаргах, хариу авах;</p> <p>7.1.5. Намын бодлогыг нийтэд сурталчлах;</p> <p>7.1.6. Бичгээр хүсэлт гаргасны үндсэн дээр намаас сайн дураар гарах буюу намд дахин элсэх;</p> <p>7.1.7. Бүх шатны сонгуульд хууль тогтоомжид заасан журмын дагуу нэр дэвших;</p> <p>7.1.8. Бүх шатны сонгуульд өөрийн намаас нэр дэвшигчийн талаар санал гаргах, нэр дэвшигчийг дэмжих, сурталчлах;</p> <p>7.1.9. Намын дүрмийн дагуу гаргасан хамтын шийдвэрийг биелүүлэх;</p> <p>7.1.10. Намаа үйл ажиллагаагаараа буюу санхүүгийн талаар дэмжих;</p> <p>7.1.11. Намын гишүүний болон сонгуульд гишүүнийхээ татварыг тогтоосон хугацаанд төлөх;</p> <p>7.1.12. Шагнал, урамшуулал хүртэх;</p> <p>7.1.13. Намын гишүүний ёс зүйн хэм хэмжээг сахин биелүүлэх;</p> <p>7.2. Тус намын гишүүн өөр намд давхар харьяалалтай байхыг хориглоно.</p> <p>7.3. Намын гишүүний ёс зүйн дүрмийг намын “Бага хуралдай” батална.</p>		
МОНГОЛЫН СОЦИАЛ ДЕМУКРАТ НАМ	<p>Зүйл 2. МСДН-ын гишүүн</p> <p>МСДН-ын үзэл баримтлал, дүрмийг хүлээн зөвшөөрч, тус намд сайн дураар нэгдэн орох хүсэлтээ гарган, намын зохих байгууллагад бүртгүүлсэн, иргэний бүрэн эрх эдэлж, үүрэг хүлээдэг Монгол Улсын иргэн МСДН-ын гишүүн мөн.</p> <p>МСДН-ын гишүүн нь үүнийг илэрхийлсэн батлахтай байна.</p>	<p>Зүйл 3. МСДН-ын гишүүний эрх, үүрэг</p> <p>МСДН-ын гишүүн нь дор дурдсан эрхийг эдэлнэ.</p> <p>1. Ардчилсан зарчмын үндсэн дээр намын аливаа байгууллагад сонгогдох буюу сонгох, төрийн байгууллагын сонгуульд намаас нэр дэвших буюу нэр дэвшүүлэх;</p> <p>2. Төрийн байгууллагын удирдлагад намаас нэр дэвшин томилогдсон буюу төрийн байгууллагын сонгуульд намаас нэр дэвшсэн үедээ намаас зохих ёсны дэмжлэг авах;</p> <p>3. Намын үйл ажиллагаанд хамаарагдах аливаа асуудлаар намын холбогдох байгууллага, албан тушаалтанд санал, хүсэлт гарган шийдвэрлүүлэх болон дүгнэлт, шүүмжлэл гаргах зэргээр шууд харилцах;</p> <p>4. Энэхүү дүрэмд заасан журмын дагуу намын дотор жигүүр байгуулах буюу түүнд нэгдэн орох;</p> <p>5. Хуулийн дагуу гишүүнээс түдгэлзэх;</p> <p>6. Намын гишүүн буюу намаас нэр дэвшигч нэр төрөө хамгаалуулах зорилгоор намын байгууллагад хүсэлт гаргах.</p> <p>МСДН-ын гишүүн дор дурдсан үүргийг биелүүлнэ.</p> <p>1. Намын дүрмийг удирдлага болгон гаргасан хамтын шийдвэрт захирагдах;</p> <p>2. Төрийн байгууллагын сонгуульд өөрийн намаас нэр дэвшигчийг дэмжих;</p> <p>3. Сонгогч нарт өөрийн нам, түүнээс нэр дэвшигчийн сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрийг таниулах;</p> <p>4. Намдаа үйл ажиллагаа буюу санхүүгээр дэмжлэг үзүүлэх.</p>		

МОНГОЛЫН ЭМЭГТЭЙЧҮҮДИЙН ҮНДСЭНИЙ НЭГДСЭН НАМ	<p>4 дүгээр зүйл. Намд гишүүн элсүүлэх журам</p> <p>1.Монгол Улсын харьяат. 18 нас хүрсэн иргэн тус намын гишүүнээр элсэж болон ба энэ тухайгаа өргөдөл гарган өөрийн оршин суудаг нутаг дэвсгэрийнхээ намын байгууллага (үүр)-д хүсэлт гаргана. Тухайн намын байгууллага уг өргөдлийг хүлээн авсан өдрөөс хойш 5 хоногт багтаан өргөдөл гаргагчийг бүртгэн авч гишүүнчлэлийн асуудлыг шийдвэрлэн гишүүний үнэмлэх гардуулна.</p> <p>2.Оршин амьдардаг нутаг дэвсгэрт нь намын үүр байгуулагдаагүй тохиолдолд тухайн иргэнийг аймаг, дүүргийн намын хороо гишүүнээр элсүүлж болно.</p>	<p>3 дугаар зүйл. Намын гишүүний эрх, үүрэг</p> <p>1.Намын гишүүн дараах эрх, үүрэгтэй байна. Үүнд:</p> <p>1)Харьяалагдах намын байгууллагынхаа үйл ажиллагаанд тогтмол оролцох.</p> <p>2)Намын орон нутгийн эрх барих байгууллага болох Хурал болон удирдах төв байгууллагын бүрэлдэхүүнд тогтоосон журмын дагуу сонгогдох.</p> <p>3)Намын эрх барих болон удирдах төв байгууллагын гишүүнийг сонгоход оролцох.</p> <p>4)Намын үйл ажиллагаатай холбоотой асуудлаар намын орон нутгийн болон удирдах төв байгууллагаас санал, мэдээлэл авах, шүүмжлэл гаргах, хариу авах.</p> <p>5)Намын бодлогыг нийтэд сурталчлах.</p> <p>6)Бичгээр хүсэлт гаргасны үндсэн дээр намаас сайн дураар гарах буюу намд дахин элсэх.</p> <p>7)Бүх шатны сонгуульд, хууль тогтоомжинд заасан журмын дагуу нэр дэвших, сонгогдох.</p> <p>8)Бүх шатны сонгуульд өөрийн намаас нэр дэвшигчийн талаах санал гаргах, нэр дэвшигчийг дэмжих, сурталчлах.</p> <p>9)Намын удирдах төв байгууллагаас санал болгосны дагуу төрийн байгууллагын удирдах албан тушаалд тогтоосон журмын дагуу томилогдох.</p> <p>10) Намын дүрмийн дагуу гаргасан хамтын шийдвэрийг биелүүлэх.</p> <p>11)Намаа үйл ажиллагаагаараа буюу санхүүгийн талаар дэмжих.</p> <p>12)Гишүүний татварыг тогтоосон хугацаанд төлөх.</p> <p>13) Шагнал, урамшил хүртэх.</p>		
БҮГД НАЙРАМДАХ НАМ	<p>5 дугаар зүйл. Намын гишүүн</p> <p>"Бүгд Найрамдах Намын гишүүний үнэмлэх" бүхий Монгол Улсын иргэн намын гишүүн байна.</p> <p>6 дугаар зүйл. Намын гишүүн элсэх</p> <p>6.1.Намын зорилго, мөрийн хөтөлбөр, дүрмийг бүрэн хүлээн зөвшөөрч буй 18 нас хүрсэн Монгол Улсын иргэн намд элсэх хүсэлтээ иргэний бүртгэлээр оршин суугаа нутаг дэвсгэрийнхээ намын байгууллагад бичгээр гаргана.</p> <p>6.2. Энэ зүйлийн 1-д заасан намын байгууллага нь намд элсэхийг хүссэн иргэний хүсэлтийг хүлээн авсан өдрөөс эхлэн ажлын 3 хоногт багтаан хурлаараа хэлэлцэж, намд элсүүлж "гишүүний үнэмлэх" гардуулна.</p>	<p>7 дугаар зүйл. Намын гишүүний эрх, үүрэг</p> <p>7.1. Намын гишүүн дараах эрхтэй.</p> <p>7.1.1. Намын үйл ажиллагаатай холбоотой асуудлаар үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлж, санал тавих, шүүмжлэх, мэдээлэл авах, асуулт тавих, асуултанд хариу шаардаж авах.</p> <p>7.1.2. Намын орон нутгийн эрх бүхий байгууллага болон удирдах төв байгууллагад тогтоосон журмын дагуу өөрийн болон бусдын нэрийг дэвшүүлэх.</p> <p>7.1.3. УИХ болон нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын сонгуульд өөрийн болон бусдын нэрийг дэвшүүлэх.</p> <p>7.1.4. Намын удирдах төв байгууллагаас санал болгосны дагуу төрийн байгууллагын удирдах албан тушаалд тогтоосон журмын дагуу томилогдох, намаас дэмжлэг авах.</p> <p>7.1.5. Төрийн болон намын, мөн бусад байгууллагын шагналд тодорхойлуулах хүсэлтээ гаргах.</p> <p>7.1.6. Бичгээр хүсэлт гаргасны үндсэн дээр намаас сайн дураар гарах буюу намд дахин элсэх.</p> <p>7.2. Намын гишүүн дараах үүрэгтэй.</p> <p>7.2.1. Энэ дүрэм болон үүнд нийцүүлэн гаргасан дүрэм, журам, хэм хэмжээг сахин биелүүлэх.</p> <p>7.2.2. Косерватив үзэл баримтлал, намын бодлого, шийдвэрийг нийтэд сурталчлах.</p> <p>7.2.3. Харьяалагдах намын байгууллагынхаа үйл ажиллагаанд тогтмол оролцох.</p> <p>7.2.4. Намын эрх барих болон удирдах төв байгууллагын гишүүн сонгоход оролцох.</p>		

	<p>6.3. Оршин суугаа нутаг дэвсгэрт нь намын байгууллага байхгүй тохиолдолд намд гишүүнээр элсэхийг хүсэгч нь намын байгууллага бүхий газар намд элсэн орж болох бөгөөд намд гишүүнээр элсүүлэх асуудлыг нь тухайн орон нутгийн намын байгууллага шийдвэрлэнэ.</p>	<p>7.2.5. Төрийн бүх шатны сонгуульд нэр дэвшигчийг дэмжих, сурталчлахтуслалцаа үзүүлэх. 7.2.6. Намын эгнээ, дэмжигчийн хүрээг өргөтгөх. 7.2.7. Намын өмч хөрөнгийг арвижуулах. 7.2.8. Энэ дүрмийн “8.1”-д заасан “намын гишүүний татварыг” тогтоосон хугацаанд төлөх. 7.3. Нам гишүүнээ намын үйл ажиллагаатай холбогдсон асуудлаар шаардлагатай тохиолдолд өмгөөлөлдөө авна. 7.4. Намын гишүүн нь өөр намын гишүүн байхыг хориглоно.</p>		
МОНГОЛЫН ЛИБЕРАЛ НАМ	<p>2.1. Гишүүнчлэл 2.1.1. Намын мөрийн хөтөлбөр, үзэл баримтлал, дүрмийг хүлээн зөвшөөрсөн Монгол Улсын 18 нас хүрсэн иргэн МЛН-ын гишүүнээр элсэж болно. 2.1.2. Гишүүн нь байнга оршин суугаа нутаг дэвсгэрийн анхан шатны байгууллагад бүртгэлтэй байна. 2.1.3. Гишүүн нь намаас түдгэлзэх асуудлыг Монгол Улсын хуулийн дагуу шийдвэрлэнэ. 2.1.4. Гишүүдээ нам дэмжин, сонгуулийн үед хүн хүч, цаг хөрөнгө, мэдээллээр хангана. 2.1.5. Гишүүн нь намаас сайн дураар гарч болох бөгөөд энэ турхйгаа анхан шатны байгууллагад бичгээр мэдэгдэж, бүртгэлээс хасуулна. 2.1.6. Монгол Улсын хууль болон МЛН-ын дүрмийг ноцтой зөрчсөн гишүүнийг намын сонгуульд албан үүргээс чөлөөлөх болон намын гишүүнээс хасах болно.</p>	<p>2.2. Гишүүний эрх 2.2.1. Намын бүх шатны удирдах байгууллагад нэр дэвших, дэвшүүлэх, сонгогдох, сонгох. 2.2.2. Намын боловсон хүчний хувьд намын эрх бүхий байгууллагын дэмжлэгээр улс төрийн албан тушаалд сонгогдох, томилогдох. 2.2.3. Намын бодлого, үйл ажиллагаа санхүүжилттэй холбоотой мэдээлэл авах. 2.2.4. Намын бүх шатны байгууллагатай шууд харилцан санал бодлоо чөлөөтэй илэрхийлж, намын бодлого шийдвэрт тусгуулах. 2.2.5. Үзэл бодол, нэр төр, ёс зүйн хувьд намын өмгөөлөл, ивээлд багтах. 2.2.6. Гишүүний хувьд намын сан хөмрөгт хандив өргөх. 2.3. Гишүүний үүрэг 2.3.1. Намын үйл ажиллагаанд идэвхитэй оролцож, намын шийдвэрийг хэрэгжүүлэх, мөрийн хөтөлбөр дүрэм, түүнд нийцүүлэн гаргасан бусад журмыг ёсчлон биелүүлэх. 2.3.2. Сонгуульд намаас нэр дэвшигчдэд бүх талын дэмжлэг туслалцаа үзүүлэх. 2.3.3. Төр засгийн байгууллагад сонгуулахаар буюу томилуулахаар нэр дэвшүүлсэн, санал болгосон намын байгууллагынхаа өмнө ажлаа намын гишүүний хувьд хариуцдаг, тайлагнадаг байх. 2.3.4. Улс үндэснийхээ эрх ашгийг дээдэлж, намын нэр хүнд, нэгдлийг хамгаадах.</p>		

МОНГОЛЫН ЛИБЕРАЛ АРДЧИЛСАН НАМ	<p>Хоёр. Намын гишүүн, талархал</p> <p>2.1. МоЛАН-ын үзэл бари мтлал, хөмөлбөр, дүрмийг хүлээн зөвшөөрч хэрэгжүүлэхэд сайн дураараа үүрэг хүлээсэн Монгол Улсын 18 нас хүрсэн иргэн намд гишүүнээр элсэж болно.</p> <p>Намд гишүүнээр элссэн иргэн харьяаллынхаа дагуу нутаг дэвсгэрийн намын анхан шатны байгууллагад бүртгүүлсэн гишүүн болсноо нотлох баримт бичигтэй байна.</p>	<p>2.4. Намын гишүүний эрх</p> <p>2.4.1. Намын аль ч байгуулгад нэрээ дэвшүүлэх, сонгогдох, томилогдох.</p> <p>2.4.2. Намын үзэл онол, бодлого хөтөлбөр, бусад баримт бичгийг боловсруулахад оролцох, намын аль шатны байгууллага, гишүүний талаар хурал, цуглаан болон хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр үзэл бодол, байр сууриа чөлөөтэй илэрхийлэх, намаас эвзэл өмгөөлөл эрэх.</p> <p>2.4.3. Бүх шатны сонгуульд намын өмнөөс нэр дэвшигчдийг шилж сонгоход санал гаргах, энэ талаар болон намын үйл ажиллагааны талаар мэдээлээ авах.</p> <p>2.5. Намын гишүүний үүрэг</p> <p>2.5.1. Намын аль нэг байгууллагад харьяалагдаж, намын үзэл улс төрийн бодлого, шийдвэрийг сурталчилж, хэрэгжүүлэхэд идэвхитэй зүтгэж, намын нийгмийн баазыг өргөтгөх тус дэм үзүүлэх;</p> <p>2.5.2. Намаас бүх шатны сонгуульд оролцох хөтөлбөр, нэр дэвшигчдийг сурталчлах;</p> <p>2.5.3. Намын бодлого, зорилгод болон гишүүдийн нэр төрд үл нийцэх аливаа үйлдэлтэй тэмцэх.</p>	<p>2.7. Намын гишүүнээс гарах ба түдгэлзэх</p> <p>2.7.1. Шилжилт хөдөлгөөн хийх, намаас дүтгэлзэх, гарахдаа нутаг дэвсгэрийн анхан шатны байгууллагад бүртгүүлэх, гарах тохиолдолд бүртгэлээс хасуулж, гишүүний үнэмлэхээ намын аль ч шатны байгууллагад эргүүлэн өгсөнөөр намаас гарсанд тооцно.</p>
	<p>2.2. Намын гишүүнээс түдгэлзэх, өөрийнхөө хүсэлтээр намаас гарах бүрэн чөлөөтэй.</p> <p>2.3. Өөр намын гишүүн уг намаасаа гарсны дараа МоЛАН-д гишүүнээр элсэнэ.</p>	<p>2.7.2. Намын гишүүний эрхлэж буй ажил нь хуулийн дагуу гишүүн намаас түдгэлзэх шаардлагатай бол өргөдлөө гаргаж намаас түдгэлзэнэ.</p> <p>2.7.3. Намын дүрмийг ноцтой зөрчсөн гишүүнд намаас сануулж зэмлэл хүлээлгэж болно. Энэ талаарх намын байгууллагын шийдвэрийг намын аль ч шатны байгууллагад тавьж болно. Гомдлыг тухайн шатны намын байгууллага 21 хоногийн дотор шийдвэрлэнэ.</p>	
ЭХ ОРОН НАМЫН ДҮРЭМ	<p>1.1. Намын мөрийн хөтөлбөр, дүрмийг зөвшөөрч, бодлого үйл ажиллагааг нь дэмжихээ илэрхийлсэн, сонгуулийн эрх бүхий Монгол Улсын иргэн тус намд гишүүнээр элсч болно. Намын гишүүн нь байнга оршиг суугаа орон нутгийн намын анхан шатны байгууллагад бүртгэлтэй, батламжтай байна. Намд сайэ дураараа элсэх тухай иргэний хүсэлтийг намын анхан шатны байгууллага шийдвэрлэнэ.</p> <p>1.2. МАШСН, Эх орон МАШСН-ын гишүүн нь “Эх орон” намын гишүүн мөн.</p> <p>1.3. Намын бодлого, үзэл баримтлалыг талархаж, намд сэтгэл санааны дэм үзүүлэх хүсэлтэй иргэнийг дэмжигч гэнэ.</p>	<p>1.4. Гишүүний эрх</p> <p>1.4.1. Санал бодлоо чөлөөтэй илэрхийлж, намын бодлого шийдвэрт, үзэл баримтлалд тусгуулах.</p> <p>1.4.2. Намын удирдах байгууллагуудад нэр дэвших, дэвшүүлэх, сонгох, сонгогдох.</p> <p>1.4.3. Намын эрх бүхий байгууллагын дэмжлэгтэйгээр төр, засгийн байгууллагад сонгогдох, томилогдох.</p> <p>1.4.4. Нам түүний байгууллагын үйл ажиллагааны талаар мэдээлэл авах, үзэл бодол, нэр төр, ёс зүйн хувьд намын өмгөөлөл ивээлд багтах, намын байгууллага, гишүүдийн талаар шүүтжлэлтэй хандах.</p> <p>1.4.5. Намын гишүүнийхээ хувьд мөшгин хавчих, заналхийлэх, гүтгэх, доромжлох, дарамтлах зэргээс хуулиар хамгаалуулах.</p> <p>1.4.6. Өөртэйгээ холбогдсон асуудал хэлэлцэхэд биеэр оролцох.</p> <p>1.4.7. Намын гишүүнээс түдгэлзэх, намаас өөрийн хүсэлтээр гарах.</p> <p>1.5. Гишүүний үүрэг</p> <p>1.5.1. Намын анхан шатны нэг байгууллагад харьяалагдаж намаас зохион байгуулсан ажилд идэвхтэй оролцож, намын мөрийн хөтөлбөр, бодлогыг сурталчлан хэрэгжүүлэх, намын эгнээ, дэмжигчдийн хүрээг өргөжүүлэхэд санаачлагатай ажиллах.</p> <p>1.5.2. Намын үйл ажиллагааг дэмжин сар тутам 100 төгрөгийн татвар төлөх, намын хэвлэл захиалах.</p> <p>1.5.3. Намаас төрийн бүх шатны сонгуульд оролцох мөрийн хөтөлбөр, нэр дэвшигчдийг сурталчлах.</p> <p>1.5.4. Улс үндэсний эрх ашгийг дээдэлж, нийгмийн хөгжилд хувь нэмэр оруулахын төлөө хүч оюунаа дайчлан ажиллах.</p> <p>1.5.5. Намын гишүүн шилжилт хөдөлгөөнөө болон намаас түдгэлзсэнээ НАШБ-даа бүртгүүлж, намаас гарвал бүртгэлээс хасуулан батламжаа эргүүлэн өгнө.</p>	<p>1.6. Намын бодлого, үйл ажиллагаа, нэр хүнд, эв нэгдэлд хохирол учруулсан, намаас нэр дэвшиж УИХ-д сонгогдсоныхоо дараа өөр нам эвслийн бүлэгт шилжсэн болон бүх шатны сонгуульд бие даан нэр дэвшсэн гишүүнийг намаас хасна. НАШБ-ын энэ шийдвэрийг үндэслэлгүй гэж үзвэл гомдлоо аймаг, дүүрэг /нийслэл/-ийг хороо, Хяналтын зөвлөлд гаргаж болно.</p>

МОНГОЛЫН УЛАМЖЛАЛЫН НЭГДСЭН НАМ	<p>Дөрөвдүгээр бүлэг. Намын гишүүнчлэл.</p> <p>1 дүгээр зүйл. Намд гишүүнээр элсэх</p> <p>4.1.1. Намын үзэл баримтлал, дүрмийг хүлээн зөвшөөрч, үйл ажиллагааг сайн дураараа дэмжихээ илэрхийлж байгаа, иргэний эрх зүйн бүрэн чадамжтай бөгөөд бусад намын гишүүн биш Монгол Улсын иргэн намын гишүүнээр элсэх эрхтэй.</p> <p>4.1.2. Гишүүн нь байнга оршин суугаа нутаг дэвсгэрийн намын анхан шатны байгууллагад бүртгэлтэй, батлахтай байна.</p> <p>4.1.3. Намд гишүүн элсэх, гишүүдийн бүртгэл, шилжилт хөдөлгөөнийг тухайн шатны намын байгууллага хариуцна.</p>	<p>2 дугаар зүйл. Гишүүний эрх, үүрэг</p> <p>4.2.1. Намын гишүүн нь дор дурдсан эрхтэй.</p> <p>1/Намын бүх шатны байгууллагад аливаа асуулаар саналаа тавих, шийдвэрлүүлэх.</p> <p>2/Намын бүх шатны байгууллагад нэр дэвших, дэвшүүлэх, сонгох, сонгогдох.</p> <p>3/Намын боловсон хүчний хувьд намын эрх бүхий байгууллагын дэмжлэгээр улс төрийн албан тушаалд сонгогдох, томилогдох.</p> <p>4/Намын үзэл баримтлал, бодлого боловсруулах, хэлэлцэх үйл ажиллагаанд оролцох, байр сууриа илэрхийлэх.</p> <p>5/Намын бодлого, үйл ажиллагаа, санхүүжилттай холбоотой мэдээлэл авах.</p> <p>6/ Намын байгууллагаас өөрийнх нь тухай хэлэлцэхэд биеэр оролцох.</p> <p>7/ Намын гишүүнээс түдгэлзэх, намаас өөрийн хүсэлтээр гарах.</p> <p>4.2.2. Намын гишүүн дор дурсан үүрэгтэй.</p> <p>1/ Намын байгууллагад харьяалагдаж, намын үйл ажиллагаанд идэвхитэй оролцож, намын үзэл баримтлал, бодлогыг сурталчлан дэлгэрүүлэх, намын шийдвэрийг хэрэгжүүлэх, намын дүрэм, журмыг ёсчлон биелүүлэх.</p> <p>2/ Гишүүний татварыг тогтоосон хугацаанд төлөх.</p> <p>3/ Намаас бүх шатны сонгуульд оролцох мөрийн хөтөлбөр, нэр дэвшигчийг сурталчлах, үйл ажиллагаан нь дэмжлэг үзүүлэх.</p> <p>4/Намын гишүүн, дэмжигчдийн хүрээг өргөтгөхөд тус дөхөм үзүүлэх.</p> <p>5/Хандив өргөх болон бусад байдлаар намын сан хөмрөгийг арвижуулахад идэвхи санаачлага гаргах.</p> <p>6/ Намын гишүүн нь оршин суугаа нутаг дэвсгэрийнхээ намд бүртгэлтэй, шилжилт хөдөлгөөнөө болон намаас түдгэлзсэнээ анхан шатны байгууллагад бүртгүүлэх.</p>	<p>Здугаар зүйл. Намын гишүүнээс чөлөөлөх</p> <p>4.3.1. Намын гишүүн нь намаас чөлөөлөгдөх хүсэлтээ харьяаллын дагуу тухайн шатны намд бичгээр ирүүлсэнээс хойш 30 хоногийн дотор гишүүнийг бүх шатны намын бүртгэлээс хасуулахыг тухайн шатны намын байгууллага хариуцна.</p> <p>4.3.2. Дээр заасан хугацаанд хэрэгжээгүй ч тухайн гишүүнийг гишүүнээс чөлөөлөгдсөнд тооцно.</p> <p>4.3.3. Шаардлагатай бол гишүүнээс чөлөөлөгдсөн тухай баримтыг тухайн шатны намын байгууллага албан ёсоор гарган өгч болно.</p>
ИРГЭНИЙ ЗОРИГ-БҮГД НАЙРАМДАХ НАМ	<p>6 дугаар зүйл. Намд гишүүн элсүүлэх журам.</p> <p>6.1. Монгол Улсын харьяат, 18 насанд хүрсэн хүн тус намд гишүүнээр элсэж болно.</p> <p>6.2. Намд гишүүнээр элсэхийг хүссэн хүн өөрийн оршин суудаг нутаг дэвсгэрийн намын анхан шатны байгууллага (үүр)-д энэ тухайгаа өргөдөл гаргана. Ингэхдээ Хэрэг эрхлэх газраас баталсан өргөдлийн загварыг бөглөв ба түүнд тухайн хүн гарын үсэг зурсан байвал зохино.</p> <p>6.3. Тухайн намын байгууллага уг өргөдлийн дагуу түүнийг бүртгэн авч тус намын гишүүний үнэмлэхийг шууд гардуулна.</p> <p>6.4. Оршин суугаа нутаг дэвсгэрт нь намын анхан шатны байгууллага байгуулагдаагүй бол тухайн аймаг, дүүргийн намын хороонд гишүүнээр элсэж болно. Энэ тохиолдолд энэ дүрмийн 6.2 –т заасан журмыг нэг адил баримтлана.</p>	<p>7 дугаар зүйл. Намын гишүүний эрх, үүрэг</p> <p>7.1. Намын гишүүн дараахь эрх, үүрэгтэй байна. Үүнд:</p> <p>7.1.1. харьяалагдах намын байгууллагынхаа үйл ажиллагаанд тогтмол оролцох, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх;</p> <p>7.1.2. намын орон нутгийн байгууллагын эрх барих болон төлөөллийн байгууллага, түүнчлэн намын удирдах дээд болон Төлөөллийн төв байгууллагын бүрэлдэхүүнд сонгогдох;</p> <p>7.1.3. намын орон нутгийн байгууллагын удирдах болон төлөөллийн байгууллага, түүнчлэн намын удирдах дээд болон төлөөллийн төв байгууллагын бүрэлдэхүүнийг сонгоход оролцох;</p> <p>7.1.4. намын үйл ажиллагаатай холбоотой асуудлаар намын аль ч байгууллага, удирдлагад санал тавих, мэдээлэл авах, шүүтжлэл гаргах, хариу авах;</p> <p>7.1.5. намын бодлогыг нийтэд сурталчлах;</p> <p>7.1.6. бичгээр хүсэлт гаргасны үндсэн дээр намаас сайн дураар гарах буюу намд дахин элсэх;</p> <p>7.1.7. бүх шатны сонгуульд хууль тогтоомжид заасан журмын дагуу нэр дэвших;</p> <p>7.1.8. бүх шатны сонгуульд өөрийн намаас нэр дэвшигчийн талаар санал гаргах, нэр дэвшигчийг дэмжих, сурталчлах;</p> <p>7.1.9. намын дүрмийн дагуу гаргасан хамтын шийдвэрийг биелүүлэх;</p> <p>7.1.10. намаа үйл ажиллагаагаараа буюу санхүүгийн талаар дэмжих;</p> <p>7.1.11. намын гишүүний болон сонгуульд гишүүнийхээ татварыг тогтоосон хугацаанд төлөх;</p> <p>7.1.12. шагнал, урамшил хүртэх;</p> <p>7.1.13. намын гишүүний ёс зүйн хэм хэмжээг сахин биелүүлэх.</p> <p>7.2. Тус намд гишүүн өөр намд давхар харьяалалтай байхыг хориглоно.</p> <p>7.3. Намын гишүүний ёс зүйн дүрмийг Үндэсний хороо батална.</p>	

МОНГОЛЫН НОГООН НАМ	<p>2.1. Гишүүнчлэл</p> <p>2.1.1. МНН-ын мөрийн хөтөлбөр, дүрмийг хүлээн зөвшөөрч, тус намд сайн дураар нэгдэн орол хүсэлтээ гарган намын зохих байгууллагад бүртгүүлсэн Монгол Улсын 18 нас хүрсэн иргэн намд гишүүнээр элсэж болно.</p> <p>2.1.2. Гишүүн нь оршин суугаа нутаг дэвсгэрийн намын анхан шатны байгууллагад бүртгэлтэй, батлахтай байна.</p> <p>2.1.3. Намаас сайн дураараа гарч болох бөгөөд энэ тухайгаа өөрийн харьяаллын анхан шатны намын байгууллагадаа бичгээр мэдэгдэж, бүртгэлээс хасуулна.</p> <p>2.1.4. Намаас өгсөн сануулгыг ул анхаарч намын дүрмийг удаа дараа зөрчсөн гишүүнийг зохих шатны намын байгууллагын шийдвэрээр намын гишүүнээс хасна.</p>	<p>2.2. Гишүүний эрх</p> <p>2.2.1. Төр, засгийн болон намын бүх шатны байгууллагад нэр дэвших, дэвшүүлэх, сонгогдох, сонгох.</p> <p>2.2.2. Намын үйл ажиллагаатай холбоотой мэдээлэл авах, намын бүх шатны байгууллагатай шууд харилцах, санал бодлоо чөлөөтэй илэрхийлж намын бодлого шийдвэрт тусуулах.</p> <p>2.2.3. Намын гишүүн намдаа хуулийн хүрээнд хандив өргөх.</p> <p>2.2.4. Намын гишүүнээс түдгэлзэх, намаас өөрийн хүсэлтээр гарах, дахин элсэх.</p> <p>2.3. Гишүүний үүрэг, хариуцлага</p> <p>2.3.1. Намын гишүүнчлэлийн татварыг цаг тухайд нь ёлж, намын санхүүг бэхжүүлэх.</p> <p>2.3.2. Намын өдөр дутмын үйл ажиллагаанд идэвхитэй оролцохын зэрэгцээ намын шийдвэрийг хэрэгжүүлэх, намын гишүүдийн эгнээ, дэмжигчдийн хүрээг өргөтгөхөд өөрийн хүчийг дайчлан ажиллах.</p> <p>2.3.3. Өөрийн харьяаллын намын байгууллагаас өргөн үүрэг, даалгаврыг цаг тухайд нь гүйцэтгэж эргэж албан ёсоор тайлагнах.</p> <p>2.3.4. Аливаа сонгуульд өөрийн намаас нэр дэвшигчдэд бүх талын дэмжлэг, туслалцаа үзүүлэх.</p> <p>2.3.5. Намын сан хөмрөгийг нэмэгдүүлэхэд идэвхитэй оролцох.</p> <p>2.3.6. Экологийн тэнцлийг хадгалах, байгалийн нөөц баялгийг зохистой ашиглах, хамгаалахад олон нийтийн хяналтыг манлайлах.</p> <p>2.3.7. Үүрэг, хариуцлагаа ухамсарлаагүй гишүүдийг тухайн харьяаллын намын байгууллагаас 2 удаа сануулга өгч, 3 дахь удаад намаас хасах хүртэл арга хэмжээг авч болно.</p>	
ИРГЭНИЙ ХӨДӨЛГӨӨНИЙ НАМ	<p>1 дүгээр зүйл.</p> <p>Намын гишүүнчлэл ба гишүүд дэмжигчдийн эрх, үүрэг</p> <p>1.1. Намын мөрийн хөтөлбөр, дүрмийг хүлээн зөвшөөрч, үйл ажиллагааг нь дэмжихээ илэрхийлсэн Монгол Улсын 18 насанд хүрсэн иргэн үндэс угсаа, арьсны өнгө, хүйс, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал ялгаварлахгүйгээр “ИХ” намд гишүүнээр болон дэмжигч гишүүнээр элсэж болно.</p> <p>1.2. Намд гишүүнээр болон дэмжигч гишүүнээр элсэхээ илэрхийлсэн иргэний хүсэлтийг намын анхан шатны байгууллага хүлээн авч 5 хоногт багтаан шийдвэрлэнэ.</p>	<p>1.5. Гишүүд, дэмжигчид бичгээр хүсэлт гаргасны үндсэн дээр намаас сайн дураараа гарах буюу намд дахин элсэх эрхтэй.</p> <p>1.6. “ИХ” намд элссэн гишүүд, дэмжигчид оршин суугаа газрынхаа намын анхан шатны байгууллагад заавал бүртгүүлнэ.</p> <p>1.7. Гишүүд, дэмжигчид намын үзэл баримтлал, бодлого боловсруулахад болон намаас зохион байгуулж буй аливаа үйл ажиллагаанд оролуох эрхтэй.</p> <p>1.8. Гишүүд, дэмжигчид нь намын зохих шатны удирдах байгууллагад нэр дэвших, дэвшүүлэх эрхтэй.</p> <p>1.8. Гишүүд, дэмжигчид нь намын зохих шатны удирдах байгууллагад нэр дэвших, дэвшүүлэх эрхтэй.</p> <p>1.9. Гишүүд, дэмжигчид нь бүх шатны сонгуульд өөрийн намаас нэр дэвшигчийн талаар санал гаргах, нэр дэвшигчийг дэмжих, сурталчлах үүрэгтэй.</p> <p>1.10. Намын дотоод амьдралын хмуудлаар шүүмжлэх, санал тавих, хариу авах эрхтэй.</p> <p>1.11. Намын байгууллагаас өөрийнх нь тухай хэлэлцэхэд биечлэн оролцох эрхтэй.</p> <p>1.12. Үзэл бодол, нэр төр, ёс зүйн хувьд намын улс төрийн хамгаалал хүртэх эрхтэй.</p> <p>1.13. Намд туслах зорилгоор тухайн нутаг дэвсгэр дэх намын анхан шатны байгууллагын дэргэд зөвлөл, бүлгэм, клуб, холбоо байгуулах, эсхүл түүнд нэгдэж ажиллах эрхтэй.</p>	<p>2 дугаар зүйл. Намын гишүүнчлэлээс чөлөөлөх</p> <p>2.1. Гишүүн, дэмжигчид чөлөөлөгдөх хүсэлтээ харьяаллын дагуу аль нэг шатны намын байгууллагад бичгээр ирүүлснээс хойш 30 хоногийн дотор гишүүнийг бүх шатны намын бүртгэлээс хасуулахыг тухайн үатны нам хариуцна.</p> <p>2.2. Хэрэв өмнөх заалт дээр заасан хугацаанд хэрэгжээгүй бол гишүүнээс чөлөөлөгдсөнд тооцно.</p>

1.3. Оршин амьдардаг нутаг дэвсгэрт нь намын анхан шатны байгууллага байгуулагдаагүй тохиолдолд аймаг, дүүргийн намын хороо тухайн иргэнийг гишүүн болон дэмжигчээр элсүүлж болно. 1.4. Намд элссэн гишүүд, дэмжигчдэд түүнийг элсүүлсэн байгууллага, намын гишүүний болон дэмжигчийн үнэмлэх олгоно.	1.14. Намаа үйл ажиллагаагаараа болон санхүүгийн талаар дэмжих эрхтэй. 1.15. Намын удирдах төв байгууллагаас санал болгосны дагуу төрийн байгууллагын удирдах албан тушаалд тогтоосон журмын дагуу томилогдох эрхтэй. 1.16. Намын эрх ашигт үл нийцэх улс төрийн аливаа үйл ажиллагааг дэмжихгүй байх, намын нэр хүнд, эв нэгдлийг хамгаалах үүрэгтэй. 1.17. Гишүүний татвараа тогтоосон хугацаанд төлөх үүрэгтэй. 1.18. Улс төрийн нам, хөдөлгөөн, холбооны гишүүн нь давхар "ИХ" намын дэмжигч байж болно. 1.19. Дэмжигч нь намын үзэл санаа, зарчим, бодлогыг дэмжиж намын үйл ажиллагаанд тодорхой хүрээнд оролцох эрхтэй бөгөөд зөвхөн тухайн эрхийнхээ хүрээнд үүрэг хүлээнэ.	
--	--	--

- МОНГОЛ УЛСЫН ДЭЭД ШҮҮХЭД УЛСЫН БҮРТГЭЛТЭЙ УЛС ТӨРИЙН НАМУУДЫН МЭДЭЭЛЭЛ-1

ДД	Намын нэр	Анх байгуулагдсан он	Үйл ажиллагааны чиглэл, Өмчийн хэлбэр	Гишүүдийн тоо
1	Монгол Ардын нам /МАН	1921.03.01	Улс төрийн, О/Н/Өмчийн	161300
2	Ардчилсан нам	2000.12.25	Улс төрийн, О/Н/Өмчийн	150000
3	Монголын Ногоон нам /МНН/	1990.05.13	Улс төрийн, О/Н/Өмчийн	2100
4	Иргэний Зориг нам /ИЗН/	2000.03.09	Улс төрийн, О/Н/Өмчийн	35000
5	Монголын Уламжлалын Нэгдсэн нам /МУНН/	1993.12.05	Улс төрийн, О/Н/Өмчийн	1503
6	Монголын Либерал Ардчилсан Нам /МЛАН/	1998.05.21	Улс төрийн, О/Н/Өмчийн	863
7	Эх Орон нам	1998.12.22	Улс төрийн, О/Н/Өмчийн	160.000
8	Монголын Либерал Нам /МЛН/	1999.12.17	Улс төрийн, О/Н/Өмчийн	1300
9	Бүгд Найрамдах Нам /БНН/	2004.03.15	Улс төрийн, О/Н/Өмчийн	50000
10	Монголын Эмэгтэйчүүдийн Үндэсний Нэгдсэн Нам /МЭҮНН/	2004.4.12	Улс төрийн, О/Н/Өмчийн	1069
11	Монголын Социал Демократ Нам	2004.12.19	Улс төрийн, О/Н/Өмчийн	3000
12	Ард Түмний Нам /АТН/	2005.12.11	Улс төрийн, О/Н/Өмчийн	11859

13	Үндэсний Шинэ Нам	2006.05.19	Улс төрийн, О/Н/Өмчийн	2400
14	Эрх Чөлөөг Хэрэгжүүлэгч Нам	2006.10.09	Улс төрийн, О/Н/Өмчийн	1600
15	Иргэний Хөдөлгөөн Нам /ИХ/	2007.08.17	Улс төрийн, О/Н/Өмчийн	815
16	Хөгжлийн Хөтөлбөр Нам	2007.10.28	Улс төрийн, О/Н/Өмчийн	933
17	Монголын Ардчилсан Хөдөлгөөний Нам	2008.02.01	Улс төрийн, О/Н/Өмчийн	850

- МОНГОЛ УЛСЫН ДЭЭД ШҮҮХЭД УЛСЫН БҮРТГЭЛТЭЙ УЛС ТӨРИЙН НАМУУДЫН МЭДЭЭЛЭЛ-2

Д/д	Намын нэр	Регистрын дугаар	Дэлгэрэнгүй хаяг	Утасны дугаар
1	Монгол Ардын нам /МАН	8488908	Улаанбаатар, Сүхбаатар дүүрэг, Залуучуудын өргөн чөлөө, Нийслэлийн хүүхэд залуучуудын газар, МАХН-ын төв байр	323245
2	Ардчилсан нам	8488916	Улаанбаатар хот, Сүхбаатар дүүрэг, 6-р хороо, Сүхбаатарын талбай-8, Ардчилсан намын төв байр	262055, 264221, 318210, 262862, 312862
3	Монголын Ногоон нам /МНН/	8488924	Улаанбаатар хот, Сүхбаатар дүүрэг, 6-р хороо, Жамъянгүний гудамж Үндэсний бүтээмж төвийн байрны 204 тоот	99114503 99113387 96651536
4	Иргэний Зориг нам /ИЗН/	8488932	Улаанбаатар хот, Чингэлтэй дүүрэг, 4-р хороо, Бага тойруу-24/2, Иргэний Зориг намын хэрэг эрхлэх газар,	99098741 99113264
5.	Монголын Уламжлалын Нэгдсэн нам /МУНН/	8488959	Улаанбаатар хот, Сүхбаатар дүүрэг, 1-р хороо, Элчингүүдийн гудамж,, “Мика” зочид буудал, 3 тоот ,	99710095 99191673 99114567 91910970
6	Монголын Либерал Ардчилсан Нам /МЛАН/		Улаанбаатар хот, Сүхбаатар дүүрэг, 6-р хороо, “Жамъян гүн” гудамж-4, урд жигүүрийн өрөөнүүд түрээсээр	319747, 323686, 323860
7	Эх Орон нам	8488975	Улаанбаатар хот, Баянзүрх дүүрэг, 4-р хороо, Жуковын өргөн чөлөө-7а, Эх орон намын төв байр,	453178, 90150268
8	Монголын Либерал Нам /МЛН/	8488983	Улаанбаатар хот, Чингэлтэй дүүрэг, 4-р хороо, Соёлын коллежийн ар талд 3 давхар шар байшин, Улаанбаатар эрдэм Оюу Дээд сургууль дээр байрладаг.	319039, 99852957 99870485 99872286

9	Бүгд Найрамдах Нам /БНН/	8488991	Баянгол дүүргийн 3 дугаар хороо, Буян холдинг ХХК-ийн байр 106 тоот,	99130905 91917443 99857099
10	Монголын Эмэгтэйчүүдийн Үндэсний Нэгдсэн Нам /МЭҮНН/		Улаанбаатар хот, Сүхбаатар дүүрэг, Сөүлийн гудамж, "Шувуун саарал" УУГ-ын "Б" корпус 3 давхарт	324877
11	Монголын Социал Демократ Нам	8489009	Улаанбаатар хот, Сүхбаатар дүүрэг, 1-р хороо, 5 дугаар байрны 12 тоот	99114273 91177272
12	Ард Түмний Нам /АТН/	8489017	Улаанбаатар хот, Сүхбаатар дүүргийн 5 дугаар хороонд орших "Бат-Сарай" ХХК-ийн Лаки төвийн байрны 3 дугаар давхарт 301 тоот өрөө	99114140 91144343 99681212
13	Үндэсний Шинэ Нам	8489025	Улаанбаатар хот, Сүхбаатар дүүргийн 1 дүгээр хороо, Энхтайвны өргөн чөлөө 12-ын 2 дугаар байр 1 дүгээр орц 4 тоот	260535, 265625, 99179915 99684608 99116001
14	Эрх Чөлөөг Хэрэгжүүлэгч Нам	8489033	Улаанбаатар, Баянгол дүүрэг 1 дүгээр хороо, Варьете төв	309055, 368952
15	Иргэний Хөдөлгөөн Нам /ИХ/	8489041	Улаанбаатар хот, Сүхбаатар дүүрэг, 6-р хороо, Бага тойруу-49 Мэдээллийн технологийн үндэсний парк 304 тоот	321900 99111403
16	Хөгжлийн Хөтөлбөр Нам	8489068	Улаанбаатар хот, Сүхбаатар дүүрэг, 14 дүгээр хороо 7-н буудал дахь "Ядууралтай тэмцэх Хөгжлийн хөтөлбөр сан"-гийн байр 2 тоот	96019222
17	Монголын Ардчилсан Хөдөлгөөний Нам	8489076	Улаанбаатар хот, Сүхбаатар дүүргийн 6 дугаар хороо Их сургуулийн гудамж 3/2, 306 тоот	210620 99009093 91999901, 99825653

* * *

3. МОНГОЛ УЛСЫН ИРГЭДИЙН УЛС ТӨРИЙН НАМЫН ХАРЬАЛАЛЫН ТАЛААРХИ СУДАЛГАА

Үндэсний түвшинд 1990 онд Монгол Улс коммунист улс төрийн тогтолцооноос хүний эрхийг дээдэлсэн, иргэд чөлөөтэй, нээлттэй оролцдог ардчилсан тогтолцоонд шилжсэн. Монгол Улсын Үндсэн Хууль, Иргэний, Төрийн Бус Байгууллагын, Улс төрийн намуудын, Жагсаал цуглаан зохион байгуулах тухай, Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн, Засгийн газрын тухай хуулиудын хүрээнд иргэдийн улс төрийн оролцоог зохицуулж байна.

Иргэний нийгмийн талаар хийгдсэн хамгийн сүүлийн судалгаагаар хүн амын бараг тэн хагас нь буюу 45.3 хувь нь ямар нэг иргэний нийгмийн байгууллагын гишүүн байна гэсэн дүнг гаргасан бөгөөд хамгийн өндөр нь улс төрийн намын гишүүнчлэл 2005 онд 41.5 хувь, 2008 онд 38.6 хувь (энэ тоо 3 пунктээр буураагүй бөгөөд зөвхөн 2005 оны сонгуулийн насны иргэдийн тоо 2008 оны 3 дугаар сарын Иргэний Бүртгэл Мэдээллийн Улсын Төвөөс гаргасан тооны зөрүүгээр буурсан) үйлдвэрчний эвлэлд 14.1 хувь, ТББ-уудад 4.4 хувь нь албан ёсоор бүртгэгдэж, иргэний болон улс төрийн эрхээ эдэлж байна.

Улс төрийн намд гишүүнээр элсэнэ гэдэг бол улс төрийн оролцооны хамгийн идэвхтэй,

тогтвортой хэлбэр бөгөөд иргэдийн улс төрийн сонирхлыг илэрхийлэх, нэгтгэх, хэрэгжүүлэх өвөрмөц үүрэгтэй улс төрийн институт юм. Монголд өнөөдөр 17 улс төрийн нам Улсын Дээд Шүүхэд бүртгэлтэй байгаа ч сонгуулийн үед сонгогчдоос тогтмол дэмжлэг авдаг, засаглалыг хэрэгжүүлж чадахуйц МАХН, Ардчилсан нам гэсэн хоёр намаас өөр сонгогчдын итгэлийг даах улс төрийн нам алга байна.

Монголчуудын 10 хүн тутмын 4 нь ямар нэг намын гишүүн байгаа явдал бол улс төрийн оролцоо идэвхтэй байгаагийн илэрхийлэл гэж болно. Мөн үүний зэрэгцээ 4 жилийн хугацаанд Монголын улс төрийн амьдралд гарч ирсэн шинэ зүйл бол иргэний хөдөлгөөн бөгөөд өнөөдрийн байдлаар улс төрийн 62 хөдөлгөөн /2006 оны мэдээ/ ХЗДХ-ийн яаманд албан ёсоор бүртгэлтэй байна. Эдгээр хөдөлгөөнүүдээс идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулдаг 10 гаруй иргэний хөдөлгөөн байдаг бөгөөд тэдгээрийн үйл ажиллагаанд оролцсон дэмжигчдийн албан ёсны тоо, жилд хэдэн жагсаал, цуглаан зохион байгуулсан талаарх мэдээлэл одоохондоо албан ёсоор гараагүй байна.

Өнгөрсөн 2 жилийн хугацаанд улс төрийн гэхээс илүү байгаль орчин, түүх соёлоо хамгаалах албан ёсны бүртгэлтэй болон бүртгэлгүй байгууллага, иргэдийн хамтлаг “хөдөлгөөн” зэрэг нэртэйгээр олноор зохион байгуулагдаж байна.

Мэргэжлийн болон сонирхогчдын клуб, дугуйлангууд ч бас ордог. Нийтдээ эдгээр сайн дурын шинжтэй клуб, дугуйлан, ТББ, эвсэл, холбоо, хөдөлгөөнийг өнөөдөр манай улсад төрийн бус байгууллага /ТББ/ гэсэн статустайгаар хуулийн этгээдийн гэрчилгээг ХЗДХ-ийн яамнаас олгож байна. Өнөөдөр 7000 гаруй ТББ бүртгэгдсэн байна. Энэ нь мөн иргэд сайн дураар улс төр болон нийгмийн амьдралд идэвхтэй оролцож байгааг илэрхийлж байна. Улс төрийн оролцооны нэг хэлбэр бол иргэд албны шугамаар интернет болон захидлаар өргөдөл, гомдлоо шийдвэрлүүлэх хэлбэр багтдаг. Ялангуяа засгийн газрын төвшинд иргэд өргөдөл, гомдол гаргах, түүнийг шийдвэрлэх асуудал чухал байдаг. 1992 оноос хойш өнөөг хүртэл иргэдийн оролцооны энэ хэлбэр маш бага үзүүлэлттэй байдаг бөгөөд сүүлийн жилүүдэд дунджаар 1000 гаруй асуудлыг шийдвэрлэж иржээ.

Судалгаанаас үзэхэд Монголчууд улс төрийг түгээмэл сонирхдог бөгөөд хүйсээр ангилвал улс төрийг эрэгтэйчүүд илүү их сонирхдог байна. 2005 онд Ардчилсан засаглалын шалгуур үзүүлэлт боловсруулах социологийн судалгаанд оролцогчдоос сонгуульд хэрхэн оролцдог талаар асуухад 76.1 хувь нь байнга, 17.7 хувь алдаг оног, 6.2 хувь нь огт оролцдоггүй гэж хариулсан бол нийгэм, улс төрийн амьдралын дараах асуудлуудад хэрхэн оролцдог тухайд тодруулахад жагсаал, цуглаанд 26.7 хувь оролцдог, орон нутгийн удирдлагуудад хандаж байсан гэж 32 хувь, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлд хандаж байсан гэж 11.9 хувь, улс төрийн намуудад хандаж байсан гэж 16.5 хувь, УИХ-ын гишүүнд хандаж байсан гэж 19.2 хувь, сонгуулийн сурталчилгаанд оролцож байсан гэж 39.6 хувь тус тус хариулсан байна. Эндээс харахад сонгуулийн бус иргэний идэвх санаачлагад тулгуурласан оролцооны хэлбэрт бага анхаардаг болох нь харагдаж байна.

Улс төрийн жагсаал, цуглаанд оролцож байсан тухайд 1 удаа оролцсон гэж 4.1 хувь, хэд хэдэн удаа оролцсон гэж 2.9 хувь, огт оролцож байгаагүй гэж 93 хувь нь хариулсан байна. Азийн 9 орны судалгааны дүнтэй харьцуулахад албан бус оролцооны хандлага өндөр харагдаж байна.

Гэр бүл, хамаатан садан, эсвэл хөршийн асуудлаар төр, захиргааны байгууллагад хандаж байсан эсэхийг Азийн барометр судалгаагаар тандсаж үзэхэд хангалтгүй оролцдог байна. Азийн 8 оронтой харьцуулсан Монгол Улс дундаж үзүүлэлттэй байна.

Сонгуулийн оролцоо

Монголчууд сонгуульд маш өндөр ирцтэй оролцдог боловч өнгөрсөн 5 удаагийн УИХ-ын

сонгууль, 4 удаагийн Ерөнхийлөгчийн сонгуульд сонгогчдын оролцоо жил ирэх бүр буурч байна. Гэхдээ албан ёсны оролцооны энэ бууралт нь ардчилал өндөр хөгжсөн орнуудтай харьцуулахад харьцангуй өндөр бөгөөд цаашид ч монгол улс дахь сонгуулийн оролцооны ирц буурах хандлагатай байна.

Судалгааг Өмнөговь аймгийн түвшинд нарийвчлан хийлээ. Улс төрийн намын гишүүнчлэлийн тухай асуудал нь иргэдийн улс төрийн оролцооны илэрхийлэл бөгөөд Өмнөговь аймгийн нийгэм, эдийн засгийн суурь судалгаанд хамрагдсан 1325 оролцогчийн 39.2 хувь буюу 520 оролцогч нь ямар нэг намд гишүүнчлэлтэй байгаа нь улсын дундажтай ойролцоо байна. Намын гишүүнчлэлийн дээрх тоог сумдаар ангилахад Булган, Цогт-Овоо, Баяндалай, Сэврэй сумууд 52.1-66.7 хувьтай байгаа нь бусад 11 сумаас харьцангуй өндөр байгаа нь харагдаж байна. Харин Цогтцэций, Баян-Овоо, Манлай, Ханбогд, Даланзадгад, Гурвантэс сумд 26.9-34.8 хувьтай байгаа нь бусдаас харьцангуй бага байгаа нь харагдаж байна.

Монгол Улсын УДШ-д улс төрийн 17 нам бүртгэлтэй байгаа бөгөөд тэдгээрт 598896 намын гишүүн бүртгэлтэй байдаг. Энэ нь одоогийн байдлаар насанд хүрсэн нийт хүний 39 орчим хувь болж байна. Нийт намын гишүүдийг элссэн намаар нь ангилахад МАХН 26.9 хувь, Ардчилсан нам 25 хувь, бусад намууд 48.1 хувийг эзэлж байна. Харин Өмнөговь аймгийн намын гишүүдийн 60 орчим хувь МАХН-ын гишүүн, 37.6 хувь АН-ын гишүүн, 2.4 хувь нь бусад намын гишүүн байна.

Улс төрийн намын гишүүдийн эзлэх хувийг МАН, Ардчилсан нам ба бусад нам гэсэн ангиллаар аймгийн болон сумын төв, хөдөөгийн иргэдийн дунд эзлэх хувийг шинжлэхэд сум бүр харилцан адилгүй, мөн сумын төвийн болон хөдөөгийн иргэдийн хувьд ч мөн ялгавартай байгаа нь харагдаж байна. Жишээлбэл, Баяндалай сумын малчдын дунд АН илүү дэмжлэг авдаг, гишүүнчлэл өндөр байхад сумын төвд МАН-ыг илүү дэмждэг гишүүдийн эзлэх хувь өндөр байна. Харин Баян-Овоо, Гурвантэс, Манлай, Сэврэй, Ханбогд, Ханхонгор, Цогтцэций сумын бүх төвшинд МАН илүү дэмжлэг авдаг, гишүүнчлэл өндөр байхад АН гишүүнчлэлийн хувьд бага, дэмжлэг сул байна

Иргэд улс төрийн нөхцөл байдалд үнэлэлт өгч буй нь ардчилсан засаглалын илрэл, үнэт зүйл бөгөөд төр засгийн газрын хэрэгжүүлж байгаа бодлого, үйл ажиллагааг шүүмжлэх эсвэл сайшаах эрхтэй билээ. Өмнөговь аймгийн иргэд улс төрийн нөхцөл байдлыг “Сайн” гэж 12.2-21.3 хувь нь үзэж байхад “Дунд” гэж 49.7-52.1 хувь нь дүгнэж байна. Энэ нь өнөөгийн улс төрийн нөхцөл байдлыг хангалтгүй гэж үнэлж байгаа нь харагдаж байна. Үндэсний хэмжээнд сайн гэсэн үнэлэлт бага байхад сумын хэмжээнд эсрэгээр өндөр байна.

Улс төрийн нөхцөл байдлын “сайн” гэж үнэлэлтийг бүх сумдаар шинжлэхэд сумын түвшин дэх улс төрийн нөхцөл байдлыг аймгийн түвшнөөс илүү сайн гэж дүгнэж байхад үндэсний хэмжээн дэх улс төрийг аймгаас доогуур үнэлсэн байна. Үндэсний хэмжээнд улс төрийн нөхцөл байдлыг хэрхэн үнэлж буй үнэлгээг аймгийн болон сумын төв, хөдөөгийн иргэдтэй харьцуулах нь орон нутаг дахь ажил эрхлэлт, засаг захиргааны нэгжээс хамааралтай. Судалгаанд оролцогчид үндэсний хэмжээнд болж буй улс төрийн үйл явцыг хангалттай сайн гэж үнэлж чадахгүй байгаа нь харагдаж байна. Аймгийн дундаж нь сумын төвийн болон хөдөөгийн малчин иргэдийн улс төрийн талаарх үнэлгээ харилцан адилгүй байна.

Өмнөговь аймгийн улс төрийн нөхцөл байдлын талаар иргэдээс өгч байгаа үнэлгээ нь орон нутгийн төр, захиргааны байгууллагын бодлого, үйл ажиллагааг хэр хүлээж авч байгааг илэрхийлсэн үзүүлэлт бөгөөд судалгаанд оролцогчид аймгийн хэмжээнд болж буй улс төрийн үйл явцыг хангалттай сайн гэж үнэлж чадахгүй байгаа ч үндэсний хэмжээн дэх улс төрийн үнэлгээнээс хавьгүй дээр харагдаж байна. Судалгаанд оролцогчид сум, орон нутгийн хэмжээнд болж буй улс төрийн үйл явцыг таван хүний нэг нь сайн, тал хувь

нь дунд зэрэг гэж үнэлж байна. Сумын төвийнхний 17.7 хувь, малчдын 23.5 хувь нь улс төрийн нөхцөл байдал сумын түвшинд ямар байгааг мэдэхгүй гэжээ. Иргэд улс төрийн институцийн үйл ажиллагаанд үнэлэлт, дүгнэлт өгөх нь тухайн институцийн үйл ажиллагаа иргэдийн бодит хэрэгцээг хангаж чадаж байгаа эсэхийг тодруулах ач холбогдолтой байдаг.

Ерөнхийлөгчийн институцид итгэх итгэл

Өмнөговь аймгийн иргэд Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн институцээс хэрэгжүүлж ирсэн үйл ажиллагааг хангалттай сайн гэж үнэлж байна. Аймгийн дунджаас сумын төвийн иргэд харьцангуй сайн гэж үнэлж байна. Мандал-Овоо, Ханхонгор, Цогт-Овоо сумын төвийн иргэд, Мандал-Овоо, Гурвантэс, Номгоны малчид ерөнхийлөгчийн үйл ажиллагааг илүү өндөр үнэлж байв.

УИХ-ын институцид итгэх итгэл

Өмнөговь аймгийн иргэд Улсын Их хурлын институцээс гаргасан хууль, тогтоол, улс орны хөгжлийг тодорхойлсон бодлого, үйл ажиллагааг хангалттай сайн гэж 10.6 хувь, дунд гэж 53.5 хувь, муу гэж 21.1 хувь нь үзэж байна.

МУ-ын Засгийн газарт итгэх итгэл

Өмнөговь аймгийн иргэд Монгол Улсын Засгийн газрын зүгээс авч хэрэгжүүлж ирсэн үйл ажиллагааг хангалттай сайн гэж үзэхгүй байгаа бөгөөд ерөнхийдөө дунд гэж (48.2%) үнэлж байна.

Сонгуульд оролцох хүчин зүйлс

Сонгогчид сонгуульд оролцож саналаа өгөхдөө маш олон хүчин зүйлсийг харгалзаж үздэг бөгөөд ерөнхийдөө энэхүү судалгаанд гол гэж үзсэн “намын харъяалал”, “мөрийн хөтөлбөр”, “хувь хүний чанар” шалгуурыг тодруулахыг хүссэн юм. Судалгаанд хамрагдсан нийт хүмүүс ерөнхийдөө улс төрийн намын мөрийн хөтөлбөр буюу бодлогыг, мөн нэр дэвшигчийн хувь хүний чанарт ач холбогдол өгч сонголтоо хийдэг болох нь харагдаж байна.

Сонгуульд оролцохдоо намын мөрийн хөтөлбөрийг харгалздаг гэсэн үзүүлэлтийг шинжлэхэд:

- Ханхонгор, Сэврэй, Мандал-Овоо, Ханбогд, Хүрмэн, Баян-Овоо, Баяндалай, Манлай сумд улс төрийн сонгуульд нэр дэвшигчийг ямар намаас нэр дэвшигчид илүү харгалздаг болох нь харагдаж байна.
- Номгон, Даланзадгад, Ноён, Баян-Овоо, Хүрмэн, Сэврэй, Баяндалай, Гурвантэс сум намын мөрийн хөтөлбөрт аймгийн дунджаас илүү ач холбогдол өгч байгаа нь харагдаж байна.
- Сонгуульд оролцохдоо хувь хүний чанарыг харгалздаг гэсэн үзүүлэлтийг шинжлэхэд Цогт-Овоо, Гурвантэс, Булган, Мандал-Овоо, Ноён, Сэврэй, Баяндалай сумдад улс төрийн сонгуульд саналаа өгөхдөө хүн чанарыг илүү харж саналаа өгдөг ажээ.

Улс төрийн намын дэмжлэг

Сонгуулийн үед аль нам хэдэн хувийн дэмжлэг сонгогчдоос авсан бэ? гэдэг асуудал бол орчин үеийн улс төрийн намуудын бодит дэмжлэгийг тодорхойлох тулгуур асуулт бөгөөд иргэд үндэсний болон орон нутгийн төвшинд ямар улс төрийн хүчнээр удирдуулахыг хүсэж буйг илэрхийлж байдаг. Мэдээж үндэсний хэмжээнд олонхийн саналыг авдаг, засаглалыг хэрэгжүүлэх чадвартай МАН, Ардчилсан намын тухайд шинжиллээ.

Үндэсний хэмжээнд МАН-ыг дэмжих дэмжлэг тус аймагт бусад намтай харьцуулахад өндөр

байна. Харин сумын төвийнхөн болон хөдөөгийн малчин иргэдийн хувьд энэ хандлага нь аймгийн дундаж дүнгээс арай дээгүүр байгаа нь харагдаж байна.

Ардчилсан намыг дэмжих явдал бас л харьцангуй өндөр байгаа боловч МАН-ын хэмжээнд хүрэхгүй байна. Харин сум болон хөдөөгийн малчин иргэдийн хувьд энэ хандлага нь аймгийн дундаж дүнгээс доогуур байна. Орон нутгийн түвшинд иргэд нутгийн удирдлагад МАН-ын төлөөллийг ажиллуулахыг дэмждэг хандлага харагдаж байна. Харин сумын төвийн болон хөдөөгийн малчин иргэдийн хувьд энэ хандлага нь аймгийн дундаж дүнгээс дээгүүр байна. Орон нутагт Ардчилсан намыг дэмждэг хандлага байгаа ч энэ нь МАН-аас их биш байна. Харин сум болон хөдөөгийн малчин иргэдийн хувьд энэ хандлага нь аймгийн дундаж дүнгээс доогуур байна.

4. НАМ ГИШҮҮНЧЛЭЛГҮЙ БАЙХ АСУУДЛААРХИ УЛС ТӨРИЙН ХҮЧИН БОЛОН ИРГЭДИЙН САНАЛ БОДОЛ

- Нам гишүүнчлэлгүй байх асуудлаархи улс төрийн хүчний гишүүдийн санал бодол

Улс төрийн нам гишүүнчлэлгүй байх асуудлаар улс төрийн намын дарга болон УИХ-ын зарим гишүүний хэвлэл мэдээлэлийн хэрэгсэлд өгсөн ярилцлагаас уг асуудлаархи тэдний санал бодлыг түүвэрлэн авав. Тухайлбал:

Гишүүн С.Ламбаа /АН/: Намууд гишүүнчлэлгүй болно гэдэг хамгийн зөв. Эмч, багш нарыг намын харьяалалгүй болгосноос хойш орон нутагт үндсэндээ ажилгүйчүүд, малчид л намын гишүүнээрээ үлдсэн шүү дээ.

Гишүүн С.Оюун /ИЗНын дарга/: Намууд гишүүнчлэлгүй болохыг дэмжиж байна. Нийгэм талцалгүй болно. Сонгуулийн үед иргэд мөрийн хөтөлбөрийг нь дэмжсэн намаа сонгоод явах нь зүйтэй.

Гишүүн Ц.Батбаяр /МАН/: Нам гишүүнтэй байх ёстой. Нам гэдгийн утга нь гишүүддээ байдаг.

Гишүүн Су.Батболд /МАН/: Пропорциональ систем рүү сонгууль шилжвэл нам гишүүнчлэлгүй байхад хэцүү. Одоохондоо гишүүнчлэлтэй байгаад яваандаа байхгүй болж болно. Сүүлийн үед намд харьяалалтай хүний тоо харьцангуй цөөрч байгаа.

Гишүүн Я.Батсуурь /АН/: Энэ бол УИХ-ын гишүүдийн дунд яригдаж буй олон санаануудын нэг л дээ. Зарим жижиг намуудаас ийм саналыг дэвшүүлдэг юм билээ. Улс төрийн намуудыг гишүүнчлэлгүй болгох, эсвэл хязгаарлагдмал гишүүнчлэлтэй болгох. Жишээлбэл нэг нам 800-аас, эсвэл 1000-аас илүүгүй гишүүнтэй байх. Яагаад гэвэл улс төрийн албан тушаал чинь цөөхөн шүү дээ. Засгийн газрын болон УИХ-ын гишүүд, дэд сайд, Засаг дарга нар л улс төрийн албан тушаалтан. Тиймээс улс төрийн намын гишүүний тоо бас хязгаартай буюу гишүүнчлэлгүй байх тухай яригдаад байгаа юм. Тийм учраас энэ санааг би хувьдаа дэмжиж байгаа. Энэ нь мөн манай нийгмийг хэт их улс төржилтөөс ангижруулахад ихээхэн тустай алхам болно.

Гишүүн Р.Гончигдорж /АН/: Гишүүнчлэлгүй байна гэдгийн хувьд Үндсэн хуулиар иргэд эвлэлдэн нэгдэх эрхтэй. Нам бол иргэд сайн дураар эвлэлдэн нэгдэх нэг хэлбэр. Тэгэхээр шууд гишүүнчлэлгүй байна гэж хэлэхэд эрт байна.

Гишүүн Д.Оюунхорол /МАН/: Улс төрийн намуудын тухай хууль, Сонгуулийн тухай хуульд өөрчлөлт оруулж яваандаа нам хатуу гишүүнчлэлгүй байж болох юм. Өнөөдөр сум, баг, өрх гэрээрээ намчирхсан үзэлд талцан хуваагдаад байгаа байдлыг арилгах шаардлагатай. Эв нэгдлийг илэрхийлэх ёстой нам гэдэг чинь өөрөө задрал руу түлхээд байж болохгүй биздээ.

Б.Жаргалсайхан /БНН-ын дарга/: Өндөр хөгжилтэй орнуудад намын гишүүнчлэл гэж байдаггүй. Намын удирдах байгууллага нь гишүүнчлэлтэй, доогуураа дэмжигчидтэй

байдаг юм. Манайхан болохоор баахан гишүүнчлэлтэй. Нам нь ялахаар л албан тушаал нэхэж, шантаажилдаг. Мэргэжлийн хүнийг албан тушаалд томилохоор энэ манай намын төлөө юу хийсэн юм гэж адалдаг. Ийм завхралаас болж төрийн бодлого алдагдсан юм шүү дээ. Намууд чадвар муутай хүмүүсийн цуглуулга болсон.

Гишүүн Ш.Сайхансамбуу /МАН/: Ер нь бол сонгуулийн ямар ч систем байлаа гээд бизнесийн бүлэглэлүүд орж ирэх л болно. Үүнийг таслан зогсоо явбал намын гишүүнчлэл гэсэн зүйлийг байхгүй болгох хэрэгтэй. Би УИХ-д суугаад хоёр жил боллоо. Энэ хугацаанд ажиглаад байхад гишүүнчлэл гэдэг зүйл хэрэггүй юм байна гэдгийг ойлгосон. Хамгийн ойрын жишээ гэхэд Ерөнхийлөгчийн сонгуулийг хар л даа. Монголчууд маань яаж намчирхаж хоёр талцав. Гэр бүлийн эхнэр нөхөр хоёр чиний нам ийм гээд хуваагдчихсан хэрэлдэж байх жишээтэй. Гэр бүлээр нь ингэж талцуулдаг явдал бидний хүсэх зүйл мөн үү. Гишүүнчлэл гээч юмыг байхгүй болгох хэрэгтэй. Дэмжигч гээд явж байна биз.

Гишүүн Ж.Сүхбаатар /МАН/: Улс төрийн намууд албадан маягийн гишүүнчлэлээсээ татгалзаж, үзэл бодол нэгтэй баг болж чадах хүмүүсээ нэгтгэж институт маягаар ажиллавал яасан юм бэ. Тэд дөрвөн жилийн хугацаанд Монгол орны хөгжлийн чиг хандлагад судалгаа хийж өөрчлөн сайжруулах төслөө зохиож ард иргэдэд сурталчилдаг, ард иргэд нь уг төсөл болон мөрийн хөтөлбөрөөс өөртөө аль таалагдсаныг нь сонгож саналаа өгдөг тогтолцоо нь хийрхлээс гарах нэгэн зам байж болох. Мэдээж ард түмний дийлэнхийн санал авч сонгогдсон төслөө уг нам өөрийн багаар хэрэгжүүлэх нь илүү бодитой байж болох юм. Сайн, илүү бодитой төсөл хийхийн тулд тухайн намын институт илүү чадварлаг боловсон хүчнүүдэд санал тавьж хамтран ажиллах боломж байгаа. Түүнчлэн улс төрд орохыг хүссэн хэн боловч тухайн намын институтэд санал тавьж, өөрийн хүч боломжоо харуулан хамтран ажиллаж бас болох шүү дээ. Харин жирийн иргэдийн хувьд аливаа хийрхлээс ангид, сэтгэл тайван, ажил амьдралдаа илүү анхаарлаа хандуулан, улс төрийн соёлд ч суралцах болно.

Гишүүн З.Алтай /бие даагч/: Энэ намын хатуу гишүүнчлэлийн асуудлыг болих ёстой. Хамаг дуучид нь хүртэл намын гишүүн болоод намын магтуу дуу дуулаад л явж байдаг. Хэдэн тамирчид нь хоёр хуваагдаад тэр намын тамирчин гээд явж байдаг. Иргэд нь хоёр хуваагдаад намын батлах өвөртлөөд явдаг. Манай нам гээд л “нам дагавал ам тосдоно” гэдэг заваан юм аль хэдийнэ хэрэгжээд эхэлчихсэн. Батлах өвөртлүүлье гэдэг шоу хийж байна. Энэ хамгийн буруу. Хуулиа хийх хэрэгтэй. Намын хатуу гишүүнчлэлийг больж, иргэд өөрсдийн үзэл бодлоороо л явах ёстой. Аль нэг программыг дэмждэг байх ёстой.

У.Хүрэлсүх /МАН-ын Ерөнхий нарийн бичгийн дарга/: Гишүүнчлэлээс татгалзах тухай асуудал улс төрийн намуудын дотор яригддаг. МАН ч гэсэн энэ асуудлыг хөндөж л байсан. Гэхдээ Монгол Улсын хуулиар улс төрийн намууд гишүүнтэй байх эрхтэй гээд заачихсан байгаа. Нам гишүүнчлэлгүй байх эсэх тухай асуудал улс төрийн намын тухай хуулианд өөрчлөлт орж байж шийдэгдэнэ. Одоогоор ярьж л байна. Монголд гишүүнчлэлээс татгалзсан нам одоогоор байхгүй. Гадаадад тийм байдаг ч манайд цаг үе нь хараахан биш байна гэсэн байна.

Мөн түүнчлэн 2010 оны УИХ-ын хаврын чуулганы нээлт дээр Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, УИХ-ын дарга нарын үгэнд Сонгуулийн хуулийг шинэчлэх, улс төрийн намуудыг гишүүнчлэлгүй болгох талаар дурдсан.

- НАМ ГИШҮҮНЧЛЭЛГҮЙ БАЙХ АСУУДЛААРХИ ОЛОН НИЙТ, ИРГЭДИЙН САНАЛ БОДОЛ

Ц.Шаравдорж /УИХ-ын Тамгын газрын ЕНБД/: Өнөөдөр дэлхийн улс төрийн намуудын практикаас үзвэл хатуу гишүүнчлэлтэй ч байна, гишүүнчлэлгүй ч байна. Ямар нь ч байлаа гэсэн тухайн орондоо улс төрийн сонгууль нь болоод л явж байгаа. Манайд бол өнөөг хүртэл хатуу гишүүнчлэлтэй явж ирсэн. Энэ практик

болохгүй байна гэсэн шүүмжлэл, үндэслэлүүд ч гарч байгаа. Би бол энэ дээр яг тэгэх ёстой гэж хэлмээргүй байна.

Э.Гэрэлт-Од /МУБИС-ийн багш/: Нам бол иргэдийн эрх чөлөө, улстөрийн оролцооны илэрхийлэл болж ардчиллыг бэхжүүлэхэд чухал үүрэгтэй, улстөрийн хариуцлагыг төлөвшүүлдэг нийгмийн болон улстөрийн институт юм. Орчин үеийн намууд хатуу эсвэл сул гишүүнчлэлтэйгээс үл хамааран тухайн үнэт зүйлийг дэмжигч гишүүд болон сонгогчдод хэр хүрч, нээлттэй, хариуцлагатай байгаагаас хамааран сонгуульд ялалт байгуулдаг болсон.

Улсын Их Хурлын Тамгын газрын Судалгааны төвөөс “Улс төрийн намын тухай” хуулийн хэрэгжилтийн талаар Улаанбаатар хотын 200 гаруй иргэд, Өмнөговь аймгийн 1500 орчим иргэдийн дунд явуулсан санал асуулга явуулсан.

Судалдаанд оролцогчид “Монгол Улсын иргэн зөвхөн нэг намын харьяалалтай байна гэсэн хуулийн заалтыг та юу гэж үзэж байна” гэсэн асуултад оролцогчдын 91 хувь нь “буруу зохицуулалт”, “Улс төрийн намуудыг гишүүнчлэлгүй болгох асуудлыг та юу гэж үзэж байна” гэсэн асуултад оролцогчдын 88 хувь нь “дэмжиж байна”, “Улс төрийн намуудыг хязгаарлагдмал гишүүнчлэлтэй болгох асуудлыг та юу гэж үзэж байна” гэж асуултад 81 хувь нь “Дэмжиж байна”, “Хуульд зааснаас бусад тохиолдолд намын гишүүн байх нь түүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах, эсхүл түүнд давуу байдал олгох үндэслэл болохгүй гэсэн хуулийн заалт амьдралд хэрхэн хэрэгжиж байна вэ?” гэсэн асуултад оролцогчдын 95 хувь нь “Хэрэгждэггүй” гэж хариулсан байна.

Энэхүү санал асуулгын дүнг нэгтгэхэд Монгол Улсын хувьд улс төрийн намууд гишүүнчлэлгүй байх хэрэгтэй, сонгууль болоход иргэд хамгийн сайн боловсруулсан мөрийн хөтөлбөрийг нь сонгон сонголтоо хийдэг, улс төрийн үйл ажиллагаанд зөвхөн дэмжигчээр оролцдог нөхцлийг бий болгох шаардлагатай гэж үзлээ.

Дүгнэлт

1. Өнөөдөр дэлхийн улс төрийн намуудын практикаас үзвэл хатуу гишүүнчлэлтэй ч байна, гишүүнчлэлгүй ч байна. Ямар нь ч байлаа гэсэн тухайн орондоо улс төрийн сонгууль нь болоод л явж байгаа. Манайд бол өнөөг хүртэл хатуу гишүүнчлэлтэй явж ирсэн.
2. Улс төрийн нам хатуу гишүүнчлэлгүй тохиолдолд сонгуульд оролцоод санал авсан дэмжигчдийнхээ тоогоор “Манай нам Монголын нийт ард түмний төдөн хувийн дэмжлэгийг авлаа” гэсэн үр дүнгээр эрх барих хүчнээ тодорхойлж, засаглалаа тогтоож болно. Олон орон ийм загвараар явж байгаа. Энэ нь тухайн орныхоо тусгаар тогтнол, эв нэгдлийн баталгааг нэмэгдүүлдэг сайн талтай.
3. Нам байгуулж, бүртгүүлэхэд аль ч улс оронд нэг голлодог зүйл нь тухайн намын гишүүд болон дэмжигчдийн тоо байдаг. Ихэнх улс оронд үүнийг харгалзан бүртгэдэг. Барууны орнуудад намын гишүүнчлэл гэж бараг байдаггүй, зөвхөн дэмжигчид байдаг юм байна. Тиймээс тэнд намын гишүүдийн тоог харгалздаггүй. Харин яс гишүүнчлэлтэй орнуудын хувьд огт өөр. Жишээлбэл: Унгарт нам бүртгүүлэхэд гишүүнүүсгэн байгуулагчдын тоо 1000, Мексикт 65 мянгаар хэмжигддэг байна.
4. Анх 1990 онд улстөрийн нам төрийн ажлыг удирдах явдал дуусгавар болж байсан ч тухайн үедээ зарим нэг гол зарчмыг орхигдуулсан. Өөрөөр хэлбэл, төрийн албан дахь түшмэд, албан хаагчид зөвхөн нийтийн сонирхолд захирагдаж ажиллах тухай асуудал жинхэнэ утгаараа хуульчлагдаагүй үлдсэн байсан.
5. Орон нутагт иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал согуулиар байгуулагддаг хэрнээ намын

бүлэг байгуулдаг. Учир нь Иргэдийн төлөөлөгчдийн хуралд намын гишүүн иргэд нэр дэвшин сонгогддог. Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын сонгуульд нам бус иргэдийг нэр дэвшин өрсөлддөг болгочихъё. Тэгвэл намын гар хөлийг иргэдийн төлөөллөөс хасч чадна. Ингэж байж л ИТХ жинхэнэ утгаараа иргэдийнх болж чадах билээ. ИТХ жинхэнэ иргэдийн төлөөллөөс бүрдэж чадвал орон нутгийн удирлага, засаг захиргааныхаа үйл ажлыг жинхэнэ утгаар нь хянаад байж болох юм. Иймээс орон нутаг дахь намуудын бүтцийг татан буулгая. Төрийн албан хаагчдыг намын гишүүнчлэлээс нь түдгэлзүүлсэнтэй адилаар орон нутгийн удирдлагыг ч гэсэн намын гишүүнчлэлээс чөлөөлөх хэрэгтэй гэсэн дүгнэлтэнд хүрч байна.

6. Монгол Улсад дахь намууд гишүүн элсүүлэх нь намын гол бодлого болж, намын гишүүн мөн болохыг баталсан батламж, үнэмлэхийг өнгөрсөн 20 жилийн турш цацжээ. Гэвч гишүүдээ хүндэтгэдэг, гишүүндээ чиглэсэн бодлого хэрэгжүүлдэг, тэдний улстөрийн боловсролд анхаардаг, гишүүдийн эрх, үүргийг хангадаг, хариуцлагатай намууд алга. Үндсэн хууль болон бусад хууль /намын тухай хууль/-ндаа улстөрийн намууд гишүүдийн эрх, эрх чөлөөг хэрхэн хангах, шийдвэр гаргах төвшинд хэрхэн оролцуулах, намууд ямар үүрэгтэй байх, мөн гишүүдийн үүрэг, хариуцлагыг огт тодорхойлоогүй байна. Энэ нь өнөөдрийн “гишүүдтэй атлаа гишүүнгүй намууд”-уудыг бий болгосон. Өөрөөр хэлбэл намтай холбогдох эрх зүйн орчинд буй нэг цоорхой бол оролцоот гишүүнчлэлийн бодлого бөгөөд хаа хаанаа гишүүдийн оролцоог дэмжсэн эрх зүйн орчинг бүрдүүлээгүй байна.
 7. Өнгөрсөн 20 жилийн хугацаанд олон намууд үүсэж, улстөрийн тавцанд өрсөлдөж байгаа ч үйл ажиллагаа, бүтэц зохион байгуулалт нь бүхэлдээ төлөвшиж /ардчилагдаж/ чадаагүй л байна.
 8. Орчин үед судлаачид улстөрийн намын дотоод ардчилал гэдэгт төрийн албанд буй өөрсдийн төлөөлөгчид болон лидерүүдийн үйл байдал, намын шийдвэрүүдийг удирдах, хянах гишүүдийн чадвар, хэр хэмжээ, тэдгээрийн идэвхитэй оролцоогоор тодорхойлогдоно гэж үзэж байна. Энэ бол намын ардчиллыг тодорхойлох ганц шалгуур бөгөөд иргэдийн улстөрийн эрх, эрх чөлөөг хангах, хамгаалахын тулд гишүүд, дэмжигчдэд хүрч үйлчилж чадсан нам ардчилагдана, мөн сонгуульд ялалт байгуулна үздэг.
 9. Улстөрийн намуудын засгийн эрх барих өрсөлдөөн нь улс болгонд хүний үндсэн эрхийг зөвшөөрөх, шударга, тэгш, өрсөлдөх боломжийг зорилготой. Сонгуулийн ардчилал нь нийгмийн салбаруудад, нэр дэвшигчийн бүлгүүдэд, төлөөлөх бодлого болон альтернатив улстөрийн намуудын хоорондын нээлттэй, шударга өрсөлдөөний зарчим дээр үндэслэдэг бөгөөд энэ нь санал хураах замаар шийдвэрлэгддэг. Хэрэв намын байгууллага үүнийг буруугаар ашиглавал эрх баригчидттай хариуцлага тооцох, сонирхлоо нэгтгэх, илэрхийлэх иргэдийн чадвар хязгаарлагддаг. Манай намуудын гишүүдэд ийм оролцоо байхгүй байна.
 10. Манай улстөрийн намууд коммунист хэв шинжээс салаагүй байна. Утгаа нам бол гишүүнээр элсэх замаар иргэний эрх, чөлөөг эдлэх улстөрийн оролцооны нэг л суваг. Бид энэ сувгийг илүү нээлттэй болгох нь иргэд гишүүнээр элсдэг, элссэн гишүүд намын бүхий л шатны шийдвэр гаргах үйл ажиллагаанд оролцдог, оролцоо нь намын санхүү, шийдвэр, үйл ажиллагаа, төрийн албанд томилогдсон болон сонгогдсон элит, лидерүүдийг хянах бүх боломжийг олгодог юм байна.
- УЛС ТӨРИЙН НАМУУДЫН ТУХАЙ ЗАРИМ ХЭРЭГЦЭЭТ ЦАХИМ ХУУДАС, ХАЙХ СЭДЭВ

1. http://en.wikipedia.org/wiki/Table_of_political_parties_in_Europe_by_pancontinental_organisation

2. http://en.wikipedia.org/wiki/Action_Party
3. http://www.extremism-and-democracy.com/ead/index.php?option=com_sobi2&letter=B&Itemid=53
4. http://en.wikipedia.org/wiki/Political_party
5. http://www.nationmaster.com/graph/gov_pol_par_and_lea_a_not-government-political-parties-leaders-note

• ХАЙХ СЭДЭВ

1. Political parties list without membership
2. List of countries without political party membership
3. Political parties statistics of the world
4. How many countries in the world with no political membership
5. Which countries are in the world with no political membership

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

Монгол хэлээрх эх сурвалж

1. Авлигын эсрэг сурвалж бичиг. Чөлөөт, шударга сонгууль. УБ., 2002, 18-р бүлэг.
2. Р.Бурмаа, Улс төрийн намууд, сонгууль ба илт тод байдал. Сайн засаглал, Олон улсын бага хурлын илтгэлүүд. УБ., 2002 он.
3. Монгол улсын сонгуулийн хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох нь. Олон улсын бага хурлын илтгэлийн эмхэтгэл, Ред. Ж.Ядамсүрэн 2002 он
4. Монгол Улсын Хууль. Улс төрийн намын тухай хууль. 2005 он.
5. Монгол Улсын хууль. Улсын Их Хурлын сонгуулийн тухай хууль. 2005 он.
6. С.Мөнхбат. “Улстөрийн намын санхүүжилт, түүний эрх зүйн зохицуулалтын зарим асуудалд” УТШН-ын Альтернатив сэтгүүл. УБ., 2003.
7. ННФ. 2004 оны УИХ-ын сонгуулийн кампанит ажлын мониторинг тайлан. УБ., 2004 он.
8. ННФ, Сонгогчдын боловсрол төв. Улс төрийн намын санхүүжилтын мониторинг. УБ., 2007 он.
9. Сонгуулийн санхүүжилтын үнэлгээний судалгаа. Сонгогчдын боловсрол төв. 2007 он.
10. Улс төрийн хүрэн дэх мөнгөний урсгал, түүний ил тод байдал ба хяналтын тухай. Шинэ толь сэтгүүл. №47. УБ., 2004 он.
11. Шударга ёсны үзүүлэлтийн тайлан. Улс төрийн намуудын санхүүжилт. УБ., 2002 он.

Англи хэлээрх эх сурвалж

1. Ashton, M. 2006 “The Cartel Theory and the Funding of German Political Parties” draft version, PSA 2007.
2. “Campaign Finance” at http://en.wikipedia.org/wiki/Campaign_finance accessed on June 2, 2009.
3. Columbia-London Law Series: Party Funding and Campaign Financing in International Perspective ed. By Ewing K. and Issacharoff, S. Vol. 16 No. 9, September 2006,
4. Ferguson T. 1995 Golden Rule: The Investment Theory of Party Competition and the Logic of Money-Driven Political Systems , University of Chicago Press, Synopsis.
5. Hopkins, J. 2004. “The Problem with Party Finance: Theoretical Perspectives on the Funding of Party Politics” at LSE Research Online at website <http://eprints.lse.ac.uk/archive/00000646> accessed on June 4, 2009.
6. Johnson, M. 2005 Political Parties and Democracy in Theoretical and Practical Perspectives. National Democratic Institute for International Affairs.
7. La Raja, R. 2009 “The Potential Effects of Public Funding on Political Parties” at <http://campfin.polisci.wisc.edu/conf/LaRaja.pdf> accessed on May 25, 2009.

8. Money In Politics: A Study of Party Financing Practices in 22 Countries 2005, ed. By Bryan, Sh. & Baer, D.
9. Pinto-Duschinsky, M. 2002, "Financing Politics: A Global View" in Journal of Democracy Vol. 13, Number 4, October 2002, pp. 69-86.
10. Pierre, J. Svasand, L. & Widfeldt, A. (2000) "State Subsidies to Political Parties: Confronting Rhetoric With Reality in West European Politics. Frank Cass & Company Ltd.
22. Pildat Background Paper: Selected Case Studies of Public Funding of Political Parties, 2005.
11. Poire, A. 2006. "Elements for a Theory of Political Finance" in Faculty Research Working Papers Series, John F. Kennedy School of Government, Harvard University.
12. Policy Brief, Centre for Governance and Development, 2005 March, Nairobi, Kenya
13. Roemer, J.E. 2006 "Party Competition Under Private and Public Financing: A Comparison of Institutions" in Advances in Theoretical Economics Vol. 6, Issue 1, 2006, pp.1-31. The Berkeley Electronic Press.
14. Sayers, A.M. 2004 "Election Campaign and Party Financing in Canada" in Democratic Audit of Australia, September 2004 at <http://www.partyfinance.ca/publications/AustraliaDemAudit.pdf>.
27. Shively, W.Ph. 2003, Power and Choice: An Introduction to Political Science, Eight edition,
15. Smith, B.A. Campaign Finance Regulation: Faulty Assumptions and Undemocratic Consequences Cato Policy Analysis no. 238, September, 1995.
16. The International IDEA Handbook series: Funding of Political Parties and Election Campaigns, 2003, ed. By Austin, R. and Tjernstrom, M.

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

“ТӨРИЙН ДЭЭД ОДОН МЕДАЛИЙН ТУХАЙ” ХУУЛИЙН ТӨСЛИЙН АГУУЛГЫН ЗАРИМ АСУУДАЛД⁴³

Ц. Норовдондог (Ph.D), Г. Чулуун

Оршил

Хууль санаачлагчаас УИХ –д өргөн барьсан Төрийн дээд цол, одон, медалийн тухай хуулийн төсөл –ийг УИХ –ын чуулганаар хэлэлцүүлэх бэлтгэлийг хангах үүрэг бүхий ажлын хэсэг УИХ –ын Төрийн байгуулалтын байнгын хорооны тогтоолоор байгуулагдсан. Энэ ажлын хэсэг дотроо, давхар “ажлын дэд хэсэг” –тэй юм. Ажлын дэд хэсэг нь, Байнгын хорооны тогтоолд заасан ёсоор, “Төрийн дээд цол, одон медалийн тухай УИХ –ын тогтоолын төслийн талаар судалгаа, дүгнэлт гаргах үүрэгтэйгээр ажиллаа. Ажлын дэд хэсэгт даалгасан үүргийг хэрэгжүүлэхдээ бид, МУИС –ийн Хууль зүйн сургууль ... зэрэг холбогдох бусад байгууллагын зарим саналыг авсан болно.

Хууль санаачлагчаас ирүүлсэн Төрийн дээд цол, одон, медалийн тухай хуулийн төсөл нь бүхэлдээ олон шийдвэрийн төсөл, холбогдох бусад баримт бичгийн нэгдэл юм. Тэдгээр нь:

- A. Төрийн дээд цол, одон медалийн тухай хуулийн төслийн үзэл баримтлал;
- B. Хуулийн төслийн танилцуулга, зарим тооцоо судалгаа, Монгол Улсын Засгийн газрын санал;
- C. Хуулийн төсөл;
- D. Улсын цол, төрийн шагнал, одон медалийн тодорхойлолт (одон медалийн зураг – эскиз) –ыг батлах УИХ –ын тогтоолын төсөл;
- E. Төрийн дээд цол, одон медалийн тухай [шинэ] хууль батлагдсаны дараа бусад хууль тогтоомжид орох өөрчлөлтүүд;

Ажлын дэд хэсэг, дээрх жагсаалтын “D” – д дурдсан “тогтоолын төсөл” –өөр ажлаа хязгаарлалгүй, асуудлыг, “Төрийн дээд цол, одон медалийн тухай хуулийн төсөл” гэсэн өргөн хүрээгээр нь нэгтгэн үзэж, доорхи хэдэн чиглэлээр дүгнэлт, санал - зөвлөмж боловсрууллаа. Санал – дүгнэлт гаргах үндсэн 4 чиглэлийг УИХ –ын Төрийн байгуулалтын байнгын хорооны ажлын хэсэг дээр хэлцэж тогтсон болно.

* * *

1) Хуулийн [энэ] төсөл нийгэм цаг үеийн өнөөгийн нөхцөл байдал [шаардлага] –д нийцсэн эсэх;

УИХ –д өргөн барьсан Төрийн дээд цол, одон, медалийн тухай хуулийн төсөл нь Монгол Улсад хэрэглэгдэж байгаа Улсаас олгодог шагналын тогтолцоог өөрчлөн шинэчлэх чиглэлд олон дэвшилтэт зүйл заалт агуулсан байгааг үгүйсгэхгүй байна. Гэвч, ажлын дэд хэсэг дээр бид, төслийг улам боловсронгуй болгох чиглэлд үйлчлэх “зарим нэмэлт” –үүдийдийн талаар түлхүү ярилцаж, улмаар доорхи дүгнэлтэд хүрсэн болно.

- a) Улсаас олгодог шан харамжийн тогтолцоог бүхэлд нь эргэж харах сонирхол

⁴³ Улсын Их Хурлын Төрийн байгуулалтын байнгын хороо тухайн асуудлаар Ажлын дэд хэсэг томилж ажиллуулсан. УИХ –ын Судалгааны төвөөс [энэхүү] Ажлын дэд хэсэгт доорхи “Танилцуулга, санал, зөвлөмж” –ийг 2010.10.15 –нд хүргүүлсэн болно. [Ред.]

шаардлага тал талдаа нэгэнт бий болсон өнөө үед холбогдох хууль тогтоомжийг өөрчлөх “үндсэн зарчим” –уудаа эхлээд тодорхойлох нь зөв юм. Ялангуяа, шагналыг хэрэглэх тогтсон тодорхой зарчим баримтлахгүй бол сүүлдээ тодорхой цөөн эрх мэдэлтний үзэмжийн, дур зоргын асуудал болж гажууддаг. Хэлэлцэх гэж буй хуулийн төсөлд “шагнал хэрэглэх зарчим” –уудаа, үндсэндээ бараг тогтоосонгүй. Тогтоосон зарим нь эргэлзээтэй байна. Төслийн 4.1.13 –т, жишээ нь, “төрийн дээд шагналаар дороос нь дээш өгсүүлэн шагнах зарчим” –ыг “дахин” тунхаглажээ.

Энэ зарчим шинэ зүйл биш юм. Чухамхүү, энэ эргэлзээтэй (хуучин тогтолцооны) зарчмаас болж нэг хүн (хугацааны уртад) олон шагналд нэвсийглээ дарагддаг. “Нэг гавъяанд нэг шагнал” олгох чиг зарчмын талаар төсөлд “асуудал дэвшигдээгүй” байна. Манайхны (жишээ нь), гавъяат тамирчин бөгөөд гавъяат дасгалжуулагч хүндээ “ардын багш”, “хөдөлмөрийн баатар” цол олгодог нь саяын “зарчимгүй зарчимтай” шууд холбоотой юм. Хичнээн зөв сайхан одон шагнал байлаа ч түүнийг хуучин зуршлаараа “буруу” хэрэглэх аваас ач тус нь илрэхгүй.

- b) Хуулийн төсөл, хуулийн төслийн үзэл баримтлалд “гавъяа байгуулах” гэсэн ойлголт бүрхэг туссан байна.
- c) Мөн, цэргийн гавъяа, спортын гавъяа –г бусад гавъяанаас зааглах боломжийг авч үзээгүйгээс “шагнал” олгох процесст уламжлан ужгирч ирсэн “хуучин дутагдал” арилах нөхцлийг бүрдүүлээгүй байна. Улсаас олгож байгаа хамгийн том, хамгийн нэр хүндтэй, хамгийн бодитой “мөнгөн шан” –г Засгийн газрын шугамаар түүгээрээ олгож, түүнийг тамирчин голцуу хүмүүс авчихдаг. Энэ мэт, спортын амжилтын мөнгөн шагналаа цол - одон тэмдэгтэйгээ уяж холбож асуудал хуулийн төсөлд нэгмөр хөндөгдөөгүй байна.
- d) Томоохон шагналд дагуулж өгөх зоос мөнгөний асуудал том “зовлон удаж” ирсэн. Энэ байдлаас үүдэлтэй гэмээр өвөрмөц “тогтолцоо” манайд үйлчилдэг. Тэр нь, “шагнал дотор шагнал цохиж явдаг” сонин явдал мөн. Улсын баатар хүн цолноосоо гадна, “улсын баатрын алтан таван хошуу” тэмдэг, Сүхбаатарын одон авдаг. Дээд эрэмбийн том шан “олон шагналын нийлбэр” маягтай байгаа эл байдал, шинэ хууль гарснаар өөрчлөгдөхөөргүй байна. Энэ нь мөн, “нэг гавъяанд нэг шан олгох” зарчимд ч нийцэхгүй байна.
- e) Хуулийн төсөлд, улсаас олгох шагналын нэр, нэршилүүд цэгцрээгүй байна. Жишээ нь:
 - “Төрийн дээд шагнал” гэх хэллэг эргэлзээтэй явж ирсэн. Доод, дунд шагнал гэж байхгүй атал бүх цол одон медалиа төрийн дээд шагнал гэх нь хэллэгийн хувьд биш байгаа юм. Энэ байдал өөрчлөгдөхөөргүй байна.
 - Төрийн дээд шагнал дотор “төрийн шагнал” гэсэн нэртэй тусдаа шагнал багтаж ирсэн нь, “төрийн шагнал” –аас бусад төрийн шагналын нэр хүндэд хохирол учруулж, улсаас олгож байгаа шагналыг ойлгомжтой зөв зохистой эрэмблэх боломжид хүндрэл учруулж ирсэн байдаг. Энэ дутагдал хэвээр оршихоор байна.
 - Өнөөгийн үйлчилж байгаа “шагналын тогтолцоо” нь дотроо цол (цолны тэмдэг), одон, медаль гэсэн 3 бүрдэл хэсэгтэй байсан.бол шинэ төсөлд эдгээр бүрдэл хэсгийн тоо 4 болж нэмэгдсэн байна. Тэгсэн мөртөө, шагналын доторхи “төрийн шагнал” нь, хэрэг дээрээ, цол - тэмдэг, одон - шагналын алин болох нь бүрхэг хэвээр үлдсэн байна.
 - Одон медаль гэсэн хэвшмэл ойлголтын хүрээнд “тэмдэг” –ийн орон зай тод сайн харагдахгүй байна. Цол шан “танигдах зүүлт” –ээрээ дамжиж хүнд харагддаг. Тэгэхээр зүүлт тэмдэгийг ч мөн дотор нь сайн эрэмблэх ... ядаж

нэрийг нь цэгцлэх шаардлагатай. Орчин цагийн монгол шагналын түүхэнд одонгоос дутахгүй медаль ч байсан, медалиас илүү тэмдэг ч байсан. Цолны тэмдэг –ийн оронд “цолны одон” хэрэглэх, товчдоо, “зарим тэмдэгийг одон” гэж нэрлэх асуудал хөндөгдөөгүй орхигдсон байна. Ингэвэл, жишээ нь, улсын баатар хүн “баатар цол” –оо авна, цолны одонгоо авна ... түүнд (дээрээс нь нэмж) Сүхбаатарын одон өгөх шаардлагагүй болно.

- f) Нийгэм дэх ажил мэргэжлийн тоо олон зуугаар яригддаг. Гэтэл, [улсаас олгох шан харамжийн тухай хуулийн⁴⁴ төсөлд] төсөлд эмч, багш, зохиолч, жүжигчин, зураач ... гэсэн 5 төрөл чиглэлийн ажилтанд “ардын ...” цол шан урамшил өгөх тухай тусгаж, бусад ажил мэргэжлийг ор тас орхигдуулсан нь, тэдгээрийг “шоовдорлосон” мэт ойлгогдохоор болжээ. Шагналын тухай одоо мөрдөгдөж байгаа хууль тогтоомжийн агуулгад анхнаасаа сууж, он удаан жил урхагшсан дутагдлыг цаашид хэвээр хадгалах нь зохисгүй.
- g) Одон медалийн оноосон нэр оносон гэдэг нь эргэлзээтэй байна. Чингэс хаан, Өгөөдэй хааны [хоёрын] дундуур Сүхбаатар жанжин “яваад орчихсон” байх жишээтэй. Мөн, зураг эскиз нь ч шүүмжлэлд өртөхөөр байна. Өэлүн эх толгой дээрээ ваар шиг том гозгор малгайтай байсан гэдэг бол түүхэн үнэнээс хол, хожуугийн “худал талдаа” зохиомж юм. “Найрамдал (Дружба)” медаль ... энэ бол одоо хоцрогдсон нэр ... г. м. Одон хэрэгтэй нь үнэн боловч “хүний нэртэй” одон бас хэрэггүй мэт.
- h) Хувь хүн хүртэл шагналд “өөрийхөө нэрийг өөрөө дэвшүүлж болно” (жишээ) ... гэхчилэнгээр гадаадын зарим улс орон шагналынхаа дотоод тогтолцоог олон түмэнд ашигтайгаар эрс өөрчлөх чиглэлд ихээхэн бүтээлч эрэл хайгуул хийж, асуудлыг зоримог шийдсэн байдаг. Хууль санаачлагчдын төсөлд “эрс шинэчлэл” –ийн илэрц сайн ажиглагдаж өгөхгүй байна.

2) Энэ хууль [төсөл] батлагдсаны дараа үүсч болох үр дагавар;

- a. Хууль санаачлагч (УИХ –ын гишүүн Ш. Сайхансамбуу, З. Алтай, Ц. Даваасүрэн) – аас өргөн барьсан Төрийн дээд цол, одон, медалийн тухай хуулийн төсөлд Засгийг газраас санал ирүүлсэн. Тэнд, хуулийн төсөл энэ хэвээр батлагдаж, улмаар хууль хэрэгжиж эхлэвэл, “Шагналын зардалд, жилдээ ойролцоогоор 19.0 тэрбум төг. шаардагдана, энэ нь төрөөс баримталж байгаа «төсвийн зардлыг нэмэгдүүлэхгүй байх» зарчимд нийцэхгүй байгаа бөгөөд улсын төсөвт их хэмжээний дарамт учруулахаар байна” гэжээ.
- b. Төрийн цол, одон, медалийн хуучин тогтолцооноос шинэ тогтолцоонд шилжих явцад тухайн хуулийг батлахаас өмнө улсаас цол одон шагнал авсан хүмүүст, хэдийгээр тэдний гавъяа зүтгэлийг үгүйсгээгүй ч гэсэн, зарим талын ... “сэтгэл санааны хохирол” учирах магадлтай. Төслийн агуулгад, энэ төрлийн “хохиролыг барагдуулах” арга механизм харагдахгүй байна.
- c. Нийгмийн сэтгэхүй бол шагналаас нийтээр татгалзаасай гэдэг дээр биш,

⁴⁴ Тухайн хуулийг ийн нэрлэмээр байна. Үгийн утга оновчийг зөв дүйлгэх үүднээс монгол хэлний “шан”, “шан харамж” гэх нэршлийг зориуд энд хэрэглэв. “Харамж” гэдэг бол “гавъяаны оронд хариу барьж өгдөг тийм зүйл” юм байна. Тиймээс бид “Улсаас олгох шан харамж” гэсэн шинэ нэр томъёог санал болгож байгаа юм. Ер нь, төрийн хуулийг оновчтой ойлгомтой товч бөгөөд зөв зохистой нэрлэх, оноосон богино нэр хэрэглэх тал дээр хууль тогтоогчид, УИХ –ын ажлын алба (Тамгын газар) анхаарах хэрэгтэй болсныг дашрамд бас тэмдэглэж байна. Зарим хуулийн оноогүй нэр ихээхэн “төвөг удаж” УИХ –ын гишүүд хүртэл заримдаа “урт нэртэй хууль” гэхчилэнгээр товчилж ярих болсон нь бий.

шагналыг дээрээсээ, уртай, зөв шударга хэрэглээсэй гэдэг дээр байдаг. Төсөлд заасан, одон шагналыг дагалдах мөнгөн урамшууллын хэмжээ нь “доод талдаа, шагналыг улам хүчтэй хөөцөлдөх ..., дээд талдаа, шагналыг харамлан хатуурхах сэтгэхүйг дэмжихээр байгаа нь, хамаатагч талуудын аль алинд нь “ашиггүй байх” нөхцлийг үүсгэхээр байна

- d. Хуулийн төсөл энэ хэвээрээ батлагдвал, улсаас олгодог цол одон шагналын өнөөгийн систем хэрэг дээрээ, бараг өөрчлөгдөхгүй, “байдал хуучин хэвээр үлдэх” эрсдэл бүхий байна. Тиймээс, энэ хууль (төсөл) одоогийн хөдөлмөрийн үнэлгээний агуулгаар өгч байгаа одон медалиас [үзэл санааны хувьд ч, хэлбэрийн хувьд ч] татгалзах зоримог алхам болж чадахааргүй байна. Уг нь, хуучнаа түргэн халж, хүндэтгэлийн одон медаль руу цаг алдалгүй шилжих нь өнөөгийн нийгмийн тулгамдсан асуудал аль хэдийнэ болсон билээ.
- e. Одон шагналын тогтолцоог бүхэлд нь эргэн харж өөрчлөн шинэчлэхдээ, юуны өмнө, ирээдүйд хүчин төгөлдөр үйлчлэх тэр шагналуудаа дотор нь зөв эрэмблэн схемчилж шаталсан зөв дараалалд оруулах ... талаасаа ч хуулийн төслийг шүүмжлэлд өртөхөөр байна. Шагналын системийн дотоод бүрдэл хэсгүүдийн бүдүүвч – схемийг [эхлээд сайн] гаргаж өгөөгүйгээс, хожим, шагналын [шинэ] системийнхээ чухам хаана нь байрших нь мэдэгдэхгүй одон шагналууд, цаг хугацааны уртад [олноор дахиад] гараад боломж нээлттэй хэвээр үлдсэн байна. Энэ схем нь тухайлсан одон шагналын харагдах гадаад дүр төрхөөс ч илүү чухал юм. Шагналын хуучин тогтолцооны сургамжийг бид тооцох, тооцохыг эрмэлзэх нь зөв болов уу.

Төрийн цол, одон шагналын тухай хуулийн төсөл одоо хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа бусад хууль тогтоомжтой нийцэж буй эсэх;

Хууль санаачлагчаас ирүүлсэн Төрийн дээд цол, одон, медалийн тухай хуулийн [энэ] төсөл нь ... хуулийн төсөлд тавигдах нийтлэг зарим шаардлагыг хангаагүй болохыг Засгийн газрын ХЭГ –ын 2009.11.12 –ны өдрийн №1943 тоот албан бичигт тодорхой дурдагдсаныг энд тэмдэглэж байна. Засгийн газрын хуралдааны “холбогдох тэмдэглэл” –ийг хуулийн төслийн хамт тараагдсан болно.

3) Ер нь, ийм хууль шаардлагатай юу!?

Шаардлагатай. Одон медаль олон байна, олголт түгээлт нь ихдэж байна, тэр чинээгээрээ нэр сүргүй, үнэ хүндгүй байна; гэсэн шүүмжлэл дунд бид 20 шахам жил явж ирэв. Одон шагналын тогтолцоог шинэчлэх асуудал удааширч ужгирсанаас, үйлчилж байгаа хууль тогтоомжийн агуулгыг хэсэгчлэн “цоолдож” өөрчлөөд явдаг, сайшаахад бэрхтэй арга ажиллагаа хэтэрхий удаан үргэлжиллээ. Өнөөгийн нийгмийг бүхэлд нь хамарсан тоталь их өөрчлөлтөөс “сугарч үлдэж чадсан” бараг цорын ганц асуудал бол энэ мөн.

XX зууны, эдүгээ нэгэнт үгүй болсон социалист төртэй хэт гүрний одон медалийн “орчуулга”, тэдгээрийн хуулбар болсон олон шагналаас бидний улс өнөө болтол салж чадаагүй яваа нь “шилжилтийн үеэ дуусгаж” байгаа монголын нийгмийн өнөөгийн төрхийг чимихгүй. Мөн, манай эрх зүйн шинэтгэлийн “дундаж хурд” –ыг ч тооцоолж гаргахад сөрөг нөлөөтэй тусгүй явдал. Яаралтай өөрчлөх тулгамдсан хэрэгцээ хэдийнэ бий болжээ. Үүнийг одоо удаж ... удааж болохгүй.

5. Санал зөвлөсж

1. УИХ –ын гишүүн Ш. Сайхансамбуу, З. Алтай, Ц. Даваасүрэн нарын санаачлан боловсруулж, 2009.3.25 –ны өдөр өргөн мэдүүлсэн “төрийн дээд цол, одон шагналын тухай” хуулийн төслийг зохих ёс журмын дагуу хууль санаачлагчид нь буцаах асуудлыг авч үзэх;
2. Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөс "... Улсын цол, одон, шагналын тухай хууль санаачлан, улмаар, түүгээрээ ажлын хэсэг байгуулжээ. Хууль санаачлагчид тус тусдаа зэрэгцээ байдлаар ажиллаж байна. Тиймээс, «хууль санаачлагч нарын “ижил төстэй төслүүд” –ийг Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн Тамгын газарт нэгтгэн боловсруулж УИХ –д өргөн барих замаар асуудлыг шийдье» гэсэн утгатай Ерөнхийлөгчийн ТГ –ын 2009.10.19 –ний өдрийн №1044 тоот албан бичгээр ирүүлсэн саналыг хүлээж авах;
3. УИХ –ын гишүүн Ц.Сүхбаатар, Г.Батхүү, Р.Раш, тухайн үед УИХ –ын гишүүн байсан Ж.Гүррагчаа, Ч.Содномцэрэн нарын санаачлан боловсруулж, 2008.02.01 –ний өдөр өргөн мэдүүлсэн “Төрийн албаны гавъяат ажилтан” цол бий болгох тухай УИХ –ын тогтоолын төслийг “татаж авах” саналыг нэр бүхий УИХ –ын гишүүдэд тавих; (Холбогдох зарим мэдээллийг дор дурдъя)
 - “Төрийн албаны гавъяат ажилтан” цол бий болгох тухай УИХ –ын тогтоолын төслийг [жилийн өмнө] 2009 оны шувтаргаар Төрийн байгуулалтын байнгын хороогоор товч хэлэлцэж, асуудлыг тодорхойгүй хугацаагаар хойшлуулсан байдаг.
 - УИХ –ын Төрийн байгуулалтын байнгын хорооны тухайн хуралдааны протоколоос, энэ тогтоолын төслийг боловсруулж санаачилсан зарим гишүүн уг төслөө татаж авахад “бараг бэлэн байсан” байдал анзаарагдсан.
 - УИХ –ын гишүүн Ц. Сүхбаатар нарын санаачилсан ... тогтоолын төслийг, УИХ –ын гишүүн Ш. Сайхансамбуу нарын санаачилсан ... хуулийн төсөлтэй Байнгын хороон дээр зэрэгцүүлэн хэлэлцэх нь зохимжгүй.

UIN.MN
СУДАЛГААНЫ САН

ХАВСРАЛТ

СУДАЛГААНЫ АЖЛЫН ЖАГСААЛТ

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

Бодлогын судалгаа, шинжилгээ”
эмхэтгэл (VIII боть) -ийн хавсралт

**УИХ -ын 2009 оны намрын чуулганы хугацаанд Тамгын газрын Судалгааны төвөөс
хийж гүйцэтгэсэн судалгаа, мэдээлэл, лавлагаа**

(VII ботид орсон бусад судалгааны жагсаалт)

№	Судалгаа, мэдээлэл, лавлагаа	Гүйцэтгэсэн судлаачид
Нэг. МАКРО ЭДИЙН ЗАСАГ, САНХҮҮГИЙН САЛБАРЫН АСУУДАЛ		
1	• Монгол Улсын хүн ам зүйн бодлого ба хөгжлийн асуудал, нөлөөллийн хүчин зүйлс (Бодлогын судалгаа, дүн шинжилгээ)	Ц. Норовдондог (Ph.D), О. Нарантуяа, Б. Мөнхцэцэг, Ц. Болормаа, Ө. Мөнхтунгалаа, Т. Мягмаржав, А. Пагма, Ч. Онончимэг, Ц. Элбэгзаяа
2	• Монгол Улсын макро эдийн засгийн 2010 оны I улирлын тойм	Ч. Онончимэг, Ц. Батдорж, Ц.Батбаяр, Г. Билгээ
3	• Монгол Улсын макро эдийн засгийн 2010 оны III улирлын тойм	Ч. Онончимэг, Ц. Батдорж, Ц.Батбаяр, Г. Билгээ
4	• Монгол Улсын 2011 оны төсвийн орлого, зарлагын шинжилгээ (Бодлогын судалгаа, дүн шинжилгээ)	Ц. Норовдондог (Ph.D), Ц. Элбэгзаяа, Ц. Батдорж, Г. Билгээ, Ц. Болормаа, Г. Гэрэл, Д. Мягмарцэрэн, Ч. Онончимэг
5	• Монгол Улсын макро эдийн засгийн 2010 оны тойм	Ц. Норовдондог, (Ph.D), Ц. Батдорж, Ч. Онончимэг, Ц. Элбэгзаяа
6	• Монгол Улсын үнэт цаасны зах зээлийн өнөөгийн байдал (Мэдээлэл лавлагаа - дүн шинжилгээ)	Ц. Норовдондог (Ph.D)
7	• Үндэсний аюулгүй байдлыг хангахад стратегийн ач холбогдол бүхий салбарт гадаадын хөрөнгө оруулалтыг хэрэгжүүлэх тухай хуулийн төслийн шинжилгээ, гадаад орнуудын туршлага	Д. Мягмарцэрэн, Г. Билгээ, Ч. Онончимэг, Г. Гэрэл Ц. Элбэгзаяа, Ц. Болормаа
8	• Монгол Улсын үнэт цаасны зах зээлийн дэд бүтцийн тулгамдсан асуудлууд (Үнэт цаасны төвлөрсөн хадгаламж, клиринг - төлбөр тооцоо, кастодиан)	Ц. Норовдондог (Ph.D)
Хоёр. Эдийн засгийн БОДИТ САЛБАР, ДЭД БҮТЭЦ, БАЙГАЛЬ ОРЧИН, ХӨГЖЛИЙН АСУУДАЛ		
9	• Ашигт малтмалын тухай хуулиудын харьцуулалт, бусад орны туршлага	Д. Мягмарцэрэн
10	• Монгол Улсын эдийн засгийн хөгжилд хөдөө аж ахуйн салбарын гүйцэтгэсэн үүрэг (I хэсэг)	Р. Батсүх (Ph.D), Ө. Мөнхтунгалаа, Д. Жигваагүнсэл, О. Нарантуяа

11	<ul style="list-style-type: none"> Монгол Улс болон Өмнөд австрали муж улсын ашигт малтмалын талаархи эрх зүйн зарим зохицуулалтыг харьцуулсан байдал 	Ч. Базар (Ph.D), Ц. Батбаяр, Ц. Болормаа
12	<ul style="list-style-type: none"> Байгалийн цэвэр хүнсний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, хангамжиг дэмжих бодлого зохицуулалтын зарим асуудал, гадаадын туршлага (Тойм судалгаа) 	Ө. Мөнхтунгалаг, С. Дорждагва, Г. Чулуун
13	<ul style="list-style-type: none"> Монгол Улсад импортоор орж ирж байгаа хамгийн их хэмжээтэй 100 нэрийн бараа бүтээгдэхүүн болон тэдгээрийг дотоодод орлон үйлдвэрлэж байгаа үйлдвэрүүдийн талаархи судалгаа 	Г. Алтан - Оч (Ph.D), С. Дорждагва
14	<ul style="list-style-type: none"> Монгол Улс дахь орон сууцны хангамжийн асуудал, хот суурингийн усан хангамж, ариутгах татуургын өнөөгийн нөхцөл, эзэмшлийн байдал (Лавлагаа мэдээлэл) 	Г. Алтан - Оч (Ph.D), С. Дорждагва, Г. Чулуун
15	<ul style="list-style-type: none"> “Хөдөө аж ахуйн гаралтай бараа түүхий эдийн биржийн тухай хууль” -ийн төсөлд хүргүүлсэн санал зөвлөмж (УИХ -ын БОХХААБайнгын хорооны даргын 2010.12.21 -ний өдрийн 08 тоот захирамжаар томилогдсон Ажлын хэсэгт) 	Ц. Норовдондог (Ph.D)

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

ОИХ.МН
СҮДАЛГААНЫСАН

UIH.MN
СҮДАЛГААНЫСАН

ISBN 978-999-9--56-70-8

УИХ -ын Тамгын газар ©
«БОДЛОГЫН СУДАЛГАА ШИНЖИЛГЭЭ»
(Судалгааны эмхтгэл, VIII боть)

«Мөнхийн үсэг» хэвлэх үйлдвэр
Хэвлэлтэд шилжүүлсэн 2011.3.15
Тираж 300, Хэвлэлийн хуудас 20
Цаасны хэмжээ 176 * 250 $\frac{1}{10}$
(Анхны хэвлэл)

УБ, 2011

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН

